

SUUNVUORO

Vuosi 2001 on suomen kielen tutkimuksen juhluvuosi: maaliskuun 14. päivänä on kulunut 150 vuotta siitä, kun ala sai ensimmäisen professorinsa. Vaikka yliopistossa oli ollut suomen kielen lehtoraatti jo vuodesta 1828, vasta Matias Aleksanteri Castrénin nimitys professorin virkaan merkitsi orastavalle suomen kielen tieteelliselle tutkimukselle ratkaisevaa hyppäystä akateemiseksi oppiaineeksi.

Castrénin ura jäi lyhyeksi, mutta uupumattomana tutkimusmatkailijana hän ehti luoda vahvan pohjan uralistiikalle ja altaistiikalle. Hänen seuraajansa Lönnrot, Ahlqvist, Genetz ja etenkin Setälä viitoittivat fennistiikan suunnan pitkälti yli 1900-luvun puolivälin.

Syyt professuurin perustamiseen olivat käytännölliset: yliopistosta valmistuville virkamiehille oli opetettava maan enemmistön kieltä. Suomen kielen harrastajat taas halusivat kehittää suomesta täysimittaisen sivistyskielen, ja tämä ohjasi myös tutkimusta: Lönnrot keskittyi sanakirjatyöhön, Ahlqvistin aikana huomio kohdistui murteisiin, joista haettiin tukea kirjakielen vakiinnuttamiseen. Setälän kiteyttämä sanakirjaohjelma vuodelta 1896 naulitsi lopullisesti tieteenalan tavoitteet.

Päämäärien kiteytyessä tutkimusalue kapeni ja keskittyi: alkuperäisestä professuurista irtautui ensin omaksi oppiaineekseen suomalais-ugrilainen kielentutkimus, ja 1900-luvun alkupuolella sitä seurasivat kansanrunoudentutkimus, kansatiede, kotimainen kirjallisuus ja itämerensuomalaiset kielet.

Eron jälkeenkin suomen kieli säilytti yhteytensä muihin kansallisiin tieteisiin, ennen muuta siksi, että valtaosa opiskelijoista yhdisti ne omassa tutkinnossaan. Vasta tutkintorakenteen muutos 1970-luvulla katkoi nämä siteet. Samoihin aikoihin fennistiikka alkoi irtautua filologisesta perinteestään ja muuttua yhä selvemmin lingvistiseksi. Muutosprosessi ei ole ollut yhtenäinen, päinvastoin: kun vanhan tradition koossa pitävä — monien mielestä kahlitsevakin — vetovoima heikkeni, tutkimus etsiytyi eri suuntiin. Kehityksen positiiviset vaikutukset ovat ilmeiset, ja näkökulmien avartuessa kielestä hahmottava kokonaiskuva on entistä monipuolisempi ja värikkäämpi. Fennistiikan pirstoutumisesta tuskin on vaaraa, sillä on vaikea uskoa erikoistumisen vievän niin pitkälle, että alan sisäinen vuoropuhelu tyrehtyisi.

On kuitenkin mahdollista, että suomen kielestä lohkeaa edelleen entistä spesifisempiä tutkimusaloja, jotka saavat akateemisen statuksen. Ensimmäisiä esimerkkejä ovat olleet nimistöntutkimus ja suomen opettaminen toisena kielenä, ja ne tuskin jäävät ainoiksi. Kysymys ei ole pelkästään fennistiikan sisäisestä kehityksestä ja perinteisen tutkimusalueen jakautumisesta vaan toivottavasti myös siitä, että eri tieteenalojen kohtaaminen vakiinnuttaa uusia tutkimusasetelmia.

Nykypäivän fennistiikka on saanut silmänsä auki. Se joutuu tasapainoilemaan kansainvälisen lingvistiikan ja suomalaisen yhteiskunnan odotuksista syntyvässä ristipaineessa, mutta kummallekin suunnalle sillä on aikaisempaa enemmän annettavaa. Uhanalaiseksi näyttäisi ehkä yllättäen joutuvan 1800-luvulta alkanut filologinen tutkimusperinne. Uhka tuskin on todellinen, päinvastoin: tekninen kehitys ja kielitieteen uudet suuntaukset tarjoavat houkuttelevia mahdollisuuksia sen uudentamiseen.

PENTTI LEINO

YLäsATAKUNTALAINEN INTONAATIOKUVIO

JOHDANTO

Neljäkymmentäkolme vuotta sitten Virittäjässä julkaistiin Aarni Penttilän (1958) artikkeli Intonaatiotutkimuksia. Artikkelin oli ansiokas ja aikaansa edellä. Se käsittelee yläsatakuntalaisen Tyrvään murteen intonaatiota ja pohjautui spontaanin puheen nauhoituksiin. Tutkimusmenetelmänä oli kuulonvaraisesti löydettyjen tonaalisten invarianssien ja akustisten mittaustulosten vertailu.

Penttilän ensimmäinen tärkeä havainto oli, että Tyrvään murteessa sävelkulku ja painotus ovat toisistaan riippumattomia, päinvastoin kuin suomen yleiskielessä. Toiseksi Penttilä löysi Tyrvään murteesta selvän tonaalisen jaksottelun, jossa yksi »korkeusalue ei aina käsitä vain yhtä tavua, vaan kaksi, jopa useampiakin tavuja» (1958: 9). Kolmanneksi Penttilän esimerkit osoittivat Tyrvään murteen tonaalisessa jaksottelussa hierarkkisuutta.

Tarkastelen tässä artikkelissa aluksi Tyrvään murteen tonaalisia kuvioita Penttilän tekemän perussävelanalyysin pohjalta ja yritän löytää niille kokoavan mallin (s. 3–5). Sen jälkeen esittelen lyhyesti kolme eri näkökulmaa, joista käsin tarkastelen kuvioita (s. 6–9). Ensimmäisen selvittelen prosodisia rakenteita (s. 6–7), sitten niitä muita rakenteita, joihin Penttilän havainnot kuvioiden esiintymisestä voisivat viitata. Penttilä mainitsee nimittäin kaksi tyypiltään erilaista puhesekvenssiä: toisaalta pitkän yhtäjaksoisen monologin ja toisaalta kysymyksen ja vastauksen yhdessä muodostaman sekvenssin (1958: 6). Edellisestä voisi vetää linjan narraation tutkimukseen ja jälkimmäisestä keskusteluanalyysiin. Niiden jak-

sottelutapoja selitän lyhyesti sivuilla 7–8. Sivulta 9 alkaen tarkastelen yhtä sävelkuviota, ensin suhteessa kertomuksen rakenteeseen (s. 9–17) ja sitten kysymyksen ja vastauksen yhteydessä (s. 17). Loppuluvussa pohdin kuvion yleisempää funktiota. Hahmottelen myös alustavasti kuvion maantieteellistä levinneisyyttä.

TYRVÄÄLÄINEN SÄVELKULKU PENTTILÄN ESIMERKKIKUVIEN MUKAAN

Penttilä näki tavattoman suuren vaivan luotettavan akustisen analyysin aikaansaamiseksi: hän mittasi oskillogrammista manuaalisesti kunkin äänihuuliperiodin taajuuden ja amplitudin sekä piirsi piste pisteeltä millimetripaperille perussäveltä ja intensiteettiä ajan suhteen kuvaavat käyrät. Penttilää avusti maisteri Leho Vörk. Vörk oli kehittänyt mekaanisen apuvälineen, jonka avulla voitiin huomattavasti lisätä oskillogrammien mittaamisen tarkkuutta (Vörk 1958: 72).

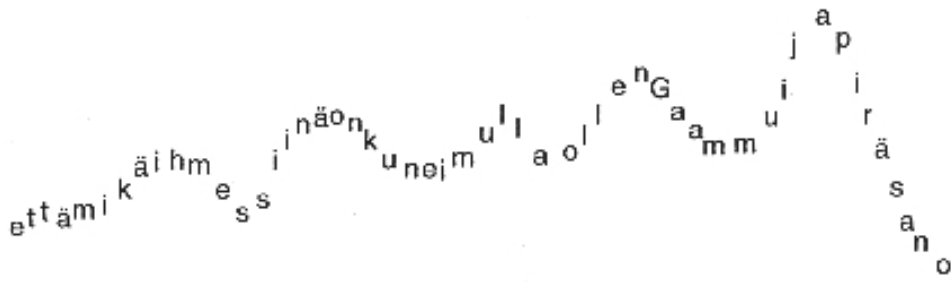
Penttilän perussävelkäyrissä voidaan erottaa alempi ja ylempi taso. Käyrien alemman tason kuvio muodostuu nousu-, huippu- ja laskuosasta (kuva 1). Nousu- ja laskuosat ovat kumpikin vähintään yhden tavun mittaisia, ja niiden aikana tapahtuva sävelkorkeuden muutos näyttää olevan useita puolisävelaskeleita. Intensiteetikäyrän huiput eivät osu yksin sävelkorkeushuippujen kanssa. Korkeimmat intensiteettihiiput esiintyvät sävelkorkeuden nousun alkuvaiheessa. Sävelkorkeuden huippuvaihe on intensiteetiltään heikko ja sävelkorkeuden laskuvaihe intensiteetiltään suhteellisen vahva. Tämä satakuntalainen sävelkuvio poikkeaa siis huomattavasti suomen yleiskielen neutraalista sävelkuvioista, jossa perussävel ja intensiteetti seuraavat toisiaan (Sovijärvi 1958, Iivonen 1998).

Kuva 1. Kaavamainen kuva Tyrvään murteen tonaalisesta alimman tason kuviosta. Vahvempi viiva kuvaa sävelkorkeutta ja heikompi intensiteettiä. Kuvion pohjana ovat Penttilän sävelkorkeus- ja intensiteetikäyrät (1958: 17).

Tonaalisen hierarkian ylempien tason kuviota havainnollistaa kuva 2 lausumasta *että mikä ihmes siinä on kun ei mulla ollengam muija pirä sano*. Kuvassa perussävelen nousut ja laskut seuraavat toisiaan tauotta ja muodostavat portaittain kohoavan sarjan, joka päättyy jyrkkään loppupudotukseen. Ylempien tason jakso kattaa yhden tai useamman lauseen. Tällaista pitkän puhejakson muodostamaa perussävelkuviota sanotaan globaaliksi. Globaalissa kuviossa voi olla osakuvioita ja niissä puolestaan lokaalisia piirteitä. Osakuvio voi kattaa yksinkertaisen lauseen, lausekkeen tai sanan, ja lokaaliset piirteet liittyvät painollisten ja painottomien tavujen vaihteluun.

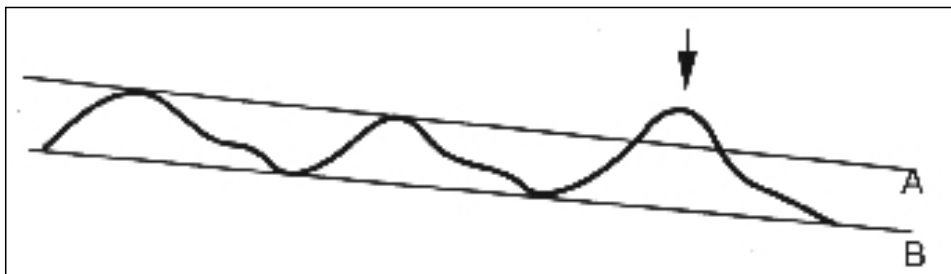
▷

Kuva 2. Viiden alemman tason jakson muodostama ylemmän tason kuvio. Typografinen asettelu on tehty Penttilän sävelkorkeuskäyrän mukaan (1958: 14).

Kuvassa 2 esitetty perussävelen muoto toistui kaikissa Penttilän esimerkeissä, ja kun ne puolestaan edustivat Penttilän kuunteluarvion mukaan tyypillistä tyrvääläistä intonaatiota, voitaneen globaalisesti kohoavaa sävelkorkeuskäyrää pitää Tyrvään murteelle tyypillisenä. Kuvio on mielenkiintoinen. Se on lähes käänteiskuva universaalina pidetylle asteittaisen alenemisen mallille, ns. *deklinaatiomallille* (eri kielten globaaleista sävelkuvioista ks. esim. Hirst ja Di Cristo 1998: 21).

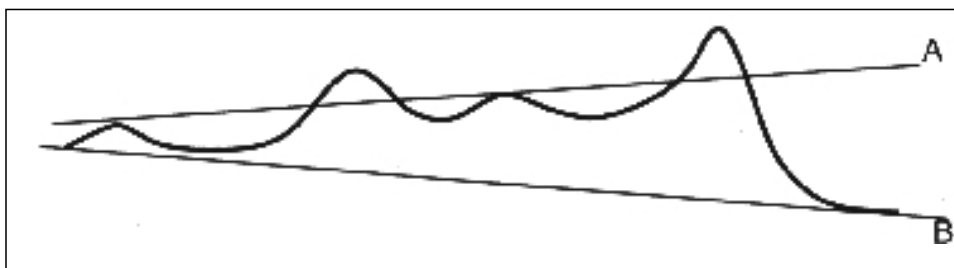
Deklinaatiomallia (kuva 3) voidaan pitää puheen sävelkulun perusmallina eli mallina, johon erilaisia globaaleja sävelkuvioita verrataan. Se on sellaisen sävelkulun muoto, joka tuotetaan mahdollisimman vähällä vaivalla (Lehessaari 1996: 31). Kun tiedetään, että sävelkorkeutta säädellään kurkunpään lihastoiminnalla ja/tai hengityspaineen muutoksilla, perusmallissa kurkunpään lihaksisto ainoastaan ylläpitää tiettyä äänihuulten jännitystä, mutta ei aktiivisesti muuta sitä. Ilmauksen kuluessa hengityspaine laskee, ja samalla laskee myös ilmauksen sävelkorkeus. Kuitenkin eri äänneiden tuotto vaatii eri määrän energiaa ja painollisiin tavuihin liittyy lisääntynyt hengityspaine. Näistä syistä perusmalli on suunnaltaan tasaisen laskeva, mutta pinnaltaan poimuttunut. Kuvan 3 deklinaatiokuvioon kuuluu perussävelkäyrän lisäksi kaksi apuviivaa, nimittäin perusviiva B, joka yhdistää käyrän alimpia kohtia, ja huippuviiva A, joka yhdistää käyrän korkeimpia kohtia. Lauseen fokus kohoaa huippuviivan yläpuolelle. Huippuviivan ja perusviivan avulla on deklinaatiota kuvattu erityisesti niin sanotussa Lundin mallissa (Gårding ja Bruce 1981). Kaa-vamainen perussävelen deklinaatio laskee loivana välitaukoon asti; lopputauon edellä sen sijaan on jyrkempi perussävelen pudotus ja samalla intensiteetin heikkeneminen niin, että ääni saattaa käydä narisevaksi tai peräti soinnittomaksi.

Kuva 3. Puheen perussävelen deklinaatiomalli. Pysty akseli kuvaa perussävelen korkeutta ja vaakakseli aikaa. Perussävelkäyrän globaaleja suuntia määrittelevät apuviivat, huippuviiva A ja perusviiva B. Käyrän huiput kuvaavat pääpainollisia tavuja ja viimeinen, huippuviivan yläpuolelle kohoava huippu osoittaa lauseen fokuksen (merkitty nuolella).

Suomen kielen toistuva luonnehdinta monotoniseksi ei ehkä niinkään johdu sävelkorkeuden kapeasta vaihteluvälistä — sehän on kaikkialla suomen murteiden alueella keskimäärin yli oktaavin (Yli-Luukko 1993) — vaan paremminkin mekaanisen samanlaisena toistuvasta deklinaatiokuviosta kielessämme (Hirvonen 1970, Iivonen 1998: 317). Kysymyslausekin noudattaa samaa deklinaatiomallia ja poikkeaa väitelauseesta vain sikäli, että siinä on korkeampi alkuhuippu (Hirvonen 1970: 33). Toinen toistaan seuraavien tasaisesti alenevien deklinaatiojaksojen jono on monesti havaittu suomenkielisessä lukupuhunnassa, ja erityisen selvä se on uutisluennassa (Iivonen, Niemi, Paananen ja Tiirinen 1996). Lukupuhunnan muutoin säännöllisiin deklinaatiokuvioihin tulee alkoholin vaikutuksesta häiriöitä (Lehessaari 1996: 177). Spontaanin suomenkielisen puheen sävelkulkua on Penttilän jälkeen tutkittu vain vähän.

Kuvan 4 piirros havainnollistaa tapaa, jolla Tyrvään murteen perussävelkuviota poikkeaa deklinaatiomallista. Tyrvääläisen kuvion loppu on toki alempana kuin alku, ja perusviiva (B) noudattaa siten deklinaatiolinjaa, mutta huippuviiva (A) on kohoava. Olen havainnut, että kohoavaa huippuviivaa voi Tyrvään murteessa esiintyä myös hyvin pitkissä jaksoissa, ja se voi ulottua taukojenkin yli.

Kuva 4. Kaavamainen esitys Tyrvään murteen ylempään tason (kuva 2) perussävelkuviosta.

Kun 1990-luvun alussa tein kartoitusta suomen murteiden sävelkorkeusjakaumista (Yli-Luukko 1993), havaitsin kaksi aluetta, joilla puheen keskimääräinen sävelkorkeus oli suurempi kuin muualla. Toinen oli Inkerin suomalaismurteiden alue, toinen yläsatakuntalaisen hämäläismurteen alue. Analysoimissani inkeriläisissä näytteissä keskimääräiseen sävelkorkeuteen saattoivat vaikuttaa toisaalta tunneilmaisut, toisaalta verrattain ylhäällä jäävät puhekokonaisuuksien loput (Pallonen ja Yli-Luukko 1995: XXIII). Satakuntalaisissa esimerkeissä oli paljon asiallisia työn kuvauksia, joissa tunteen vaikutus äänenkorkeuteen oli vähäistä. Satakuntalainen puhe kulki korkealla sitoen laajoja, monilauseisia kokonaisuuksia yhteen. Globaali sävelkuviota saattoi olla hattumainen, jolloin hatun laella oli pientä poimutusta ja toisinaan taukojen muodostamia reikiä. Kokonaisuuden lopussa oli sävelkorkeuden lasku, milloin loivempi, milloin jyrkempi. Toisinaan pudotus oli huomioton herättävän jyrkkä, muutaman tavun aikana jopa kahden oktaavin mittainen (Yli-Luukko 1994).

Penttilän (1958: 6) mukaan kysymyksessä on »jäsentävä lausekorostus»; sävelkulku siis jäsentää puhetta. Seuraavassa luvussa katson, millaisia tunnettuja prosodisia jäsenystapoja tässä yhteydessä voisi soveltaa ja minkälaisiin funktion ja sisällön mukaisiin jäsentelyihin ne voisivat liittyä.

▷

PUHEEN JAKSOTTELUN HIERARKIAA

Satakuntalaisen intonaation ilmeinen monikerroksisuus vaatii hierarkkista kuvausmallia. Tarkastelen lyhyesti eri tutkimusnäkökulmien jaksotteluhierarkioita: ensin prosodiseen muotoon pohjautuvaa jaksottelua, sitten puheen tilanteiseen funktioon keskittyvää keskusteluntutkimuksen jaksottelua ja lopuksi merkitykseen pohjautuvaa diskurssianalyysin ja narraation tutkimuksen jaksottelua.

PROSODINEN JAKSOTTELU

Prosodinen hierarkia porrastuu karkeasti kolmeen kerrokseen: alimpana ovat tavut, sitten painollisten ja painottomien tavujen muodostamat rytmiset yksiköt ja ylimpänä useita tavuja kattavat tonaaliset jaksot.

Sekä rytmisessä että tonaalisessa jaksottelussa esiintyy myös sisäistä hierarkiaa. Rytmisen jaksottelun pienin yksikkö on *tahti*, suomen kielessä pää- tai sivupainollisen tavun ja sitä seuraavien yhden tai kahden painottoman tavun muodostama jakso. Tahti on kuitenkin spontaanissa puheessa lähinnä potentiaalinen yksikkö ja erottuu korvinkuultavasti vain lausepainollisissa asemissa. Spontaanin puheen tärkein rytmisen yksikkö onkin lausepainon määräämä *puhetahti*. Suomen kielessä puhetahti on lausepainollisen tavun ja sitä seuraavien lausepainottomien tavujen muodostama jakso (Sovijärvi 1946: 122).

Myös tonaalisessa jaksottelussa voi olla rytmisiä ominaisuuksia: suurin piirtein samantyyppisten jaksosten toistumista ja prominenssi- ja taustajaksojen vuorottelua. Suomalaisessa tutkimuksessa tonaalista perusjaksoa onkin nimitetty *rytmijaksoksi*. Sovijärven määritelmän mukaan »rytmijaksot ovat yhden tai useamman sanan käsittäviä puhejaksoja, joista kukin tajutaan omana puheilmaisullisena kokonaisuutenaan tai sen käsitteellisenä osana, samanaikaisesti kuin ne ovat väljää vakiokestoisuutta tavoittelevia hahmoja» (Sovijärvi 1954: 303; ks. myös Sovijärvi 1946: 122).

Tonaalinen perusjakso on prosodiantutkimuksessa välttämätön ja kaikkialla käytetty yksikkö, vaikka sen nimitykset ja määritelmät vaihtelevatkin eri kielten ja koulukuntien mukaan. Perusjaksosta on ulkomaisissa tutkimuksissa käytetty mm. nimityksiä *tone group* (Halliday 1994), *intonation group* (Cruttenden 1986) ja *intonation unit* (Chafe 1993, Helasvuo 1997, Hirst ja Di Cristo 1998, Schuetze-Coburn, Shapley ja Weber 1991). Jaksoa kannattaa yhtenäisen sävelkuvio, ja siihen kuuluu joidenkin tutkijoiden mukaan aina yksi ja vain yksi vahvasti lausepainollinen ydin. Havaintojeni mukaan pitkissä monologeissa esiintyy, vaikkakin harvinaisina, myös täysin lausepainottomia tonaalisia jaksoja (Yli-Luukko 1996: XXVII), ja jaksosten kesken, eikä vain sisällä, ilmenee prominenssin ja taustan vaihtelua. Tonaalisen perusjakson rajaksi on mainittu tauko ja sen lisäksi tai sijasta painottomien tavujen aikana tapahtuva äänenkorkeuden tason tai sävelkulun suunnan muutos. Eri kielissä yleinen rajamerkki on myös jaksos lopun hidastus; suomen kielessä se tosin on heikko (Cruttenden 1986: 40–41).

Tonaalisista perusjaksoista voi muodostua myös laajempia tonaalisia kokonaisuuksia. Jo suomalaisessa murteentutkimuksessa käytetyt välitauon ja lopputauon käsitteet (Itkonen 1965: 23 ja 1972: 12–15, Yli-Paavola 1970: 77) kertovat erilaisista tonaalisista jaksoista. Puhutaan myös prosodisista lauseista ja prosodisista virkkeistä, tai sitten verrataan suurempia ja pienempiä tonaalisia jaksoja virkkeisiin ja lauseisiin tai fraaseihin (esim.

major tone group ja *minor tone group* Lancaster/IBM Spoken English Corpuksessa ks. Williams 1996: 51). Vieläkin laajempia, erityisesti uutisluennassa esiintyviä tonaalisia jaksoja, »tekstijaksoja», on Suomessakin tutkittu (Iivonen, Niemi, Paananen ja Tiirinen 1996).

Akustisesti mitattujen globaalisten perussävelkuvioiden on havaittu kattavan pitempiä puhejaksoja kuin mitä kuulonvaraisesti erotetut intonaatioyksiköt (rytmijaksot) ovat. Schuetze-Coburn, Shapley ja Weber (1991) havaitsivat, että akustisesti määritettyjen deklinaatioyksiköiden raja sattui aina myös auditiivisten intonaatioyksiköiden rajalle, mutta intonaatioyksiköiden raja ei ollut aina deklinaatioyksiköiden raja: auditiivisia yksiköitä oli lähes kaksinkertainen määrä akustisiin verrattuna.

Prosodisen jaksotellun avulla saadaan puheenvirran muodolle jäsenneily hahmo. Jaksojen funktion ja sisällön selvittämiseen tarvitaan kuitenkin muita näkökulmia.

FUNKTIONMUKAINEN JAKSOTTELU (KESKUSTELUNANALYYSI)

Suomalaista spontaanin puheen tutkimusta on juuri päättyneellä vuosikymmenellä edistänyt erityisesti *keskustelunanalyttinen* tutkimussuunta. Keskusteluntutkimuksen kohteena on vuorovaikutus ja lähtökohtana keskustelutapahtuma, eivät valmiit kategoriat (Raevaara 1997: 78). Keskeinen yksikkö on *vuoro*. Vuorojen ryhmittymistä tai jaksottumista selvitetään niiden merkitysten pohjalta, joita keskustelijat puheelle kussakin tilanteessa näyttävät antavan. Keskustelutilanne ymmärretään dynaamisena.

Kukin vuoro käsittää yhden tai useampia *rakenneyksikköjä*, joiden rajalla on potentiaalinen vuorovaihdon paikka. Rakenneyksikkönä voi olla sana, lauseke, lause tai yhdyslause (Sacks ym. 1974: 702–703, Hakulinen 1997: 42).

Vuorot liittyvät toisiinsa, ja niiden yhdessä muodostamaa toimintaa voidaan jäsentää vuorovaikutusfunktioiden mukaisiksi jaksoiksi, *sekvensseiksi*. Yksi tavallisimmista sekvensseistä on *vieruspari* (Schegloff ja Sacks 1973, Raevaara 1997, Tainio 1997). Vieruspareja ovat esimerkiksi kysymys ja vastaus, pyyntö ja sen hyväksyminen tai hylkääminen, kannanotto ja saman- tai erimielisyyden ilmaiseminen (Raevaara 1997: 85). Usein vieruspari on osana laajempaa sekvenssiä, esimerkiksi silloin kun vastausta seuraa tulkinta ja sitä puolestaan tulkinnan paikkansa pitäväksi tai pitämättömäksi osoittaminen.

Sekvenssien ryhmittyminen ja jaksottuminen ilmenee monikerroksisena erityisesti silloin, kun keskustelussa esitetään kertomus. Suomessa arkikeskusteluihin sisältyviä kertomuksia on tutkinut mm. Sara Routarinne perustanaan mm. Sacks 1974, Goodwin ja Heritage 1990 ja Jefferson 1978. Tiivistän Routarinteen (1997: 138–155) esittelemän jaksotteluhierarkian seuraavaan. Keskustelunanalyysi tutkii kertomusta *kerrontajäsennyksen* pohjalta. Kerrontajäsennys jakaa kerrontaa sisältävän keskustelun osan kolmeen määräjärjestyksessä toisiaan seuraavaan sekvenssiin, nimittäin johdanto-, kerronta- ja vastaanottosekvenssiin. *Johdantosekvenssi* alkaa *etiäisellä*, jonka kertojaksi tarjoutuva kohdistaa kuuntelijaksi aiotulle. Jos tämä vastaa *kehotteella*, kertomus voi siirtyä johdantosekvenssistä *kerrontasekvenssiin*. Sille tyypillistä on, että kertojan vuoro saa jatkua useamman rakenneyksikön ajan ilman että sitä keskeytetään. Kerronnan huipennus kirvoittaa vastaanottajilta reaktion, esimerkiksi naurun, jolloin siirrytään *vastaanottosekvenssiin*. Se sisältää vastaanottajan reaktion lisäksi erityyppisiä kerrotun kommentteja ja kannanotto-

ja. Siinä myös palataan normaaliin vuorotteluun, jolloin kukin vuoro sisältää vain yhden rakenneyksikön.

Keskusteluanalyysi tutkii kertomusta osanottajien vuoro vuorolta etenevänä toimintana, kertomisena ja kerrotun vastaanottona. Kertomuksen sisällön mukaiseen jaksotteluun tarvitaan toisenlaista näkökulmaa.

SISÄLLÖNMUKAINEN JAKSOTTELU

Nauhoitetut murreaineistot sisältävät enimmäkseen sellaisia sekvenssejä, joita vapaassa arkikeskustelussa esiintyy vain kertomusten yhteydessä. Suomalaisen murrehaastattelun periaatteenahan on ollut, että kielenopas saa keskeytyksettä puhua niin kauan kuin haluaa. »Kertokaa nyt alusta alkaen, miten ...» Ja haastateltavat kertovat.

Murrehaastattelujen pitkät monologit koostuvat kuvauksista, selostuksista ja kertomuksista. Kuvaus esittelee näyttämön ja henkilöt, selostus toiminnan ja tapahtumat; kertomus sisältää ne kaikki, mutta keskittyy kulminaatioon, sen odotukseen ja laukeamiseen.

Narraation tutkijat ovat viime vuosikymmeninä perustaneet rakenneanalyysinsä paljolti Labovin (1977) ja van Dijkin (1980) jaksotteluun, niin myös Anna-Leena Siikala (1984), joka on tutkinut muun muassa eteläpohjalaisten tarinoiden säilyviä ja muuttuvia piirteitä. Siikala viittaa myös muistipsykologisiin tutkimuksiin. Muistiainesta järjestää skeema, joka kasvaa ja kehittyy kulttuuriympäristössä. Skeema jäsentää kertomuksia sekä hierarkkisesti että lineaarisesti. Vaikka kertomus esitetään lineaarisesti, sen osien toistuvat ja muuntuvat ainekset viittaavat myös muunlaiseen jäsennykseen.

Siikalan mukaan kertomus rakentuu *kertomuskomponenteista*. Hän (mts. 42–43) esittää seuraavat komponentit:

- Y = yhteenveto
- A = aloitus
- P = puitteiden kuvaus
- T = toiminnan ja tapahtumien selostus
- R = ratkaisu, toiminnan kokonaistulos
- K = kertojan esittämät kommentit
- L = päättävä klisee, lopetus

Kertomuskomponentit voivat painottua eri tavoin, eivätkä ne kaikki esiinny jokaisessa kertomuksessa. Tärkeimmät komponentit ovat puitteet, toiminta ja ratkaisu.

Kukin kertomuskomponentti koostuu yhdestä tai useammasta *kerrontayksiköstä*. Kerrontayksiköt ovat sellaisia informaatiokokonaisuuksia, joissa tuodaan esiin jokin uusi, esimerkiksi juonen kulkua eteenpäin vievä, tapahtumia perusteleva tai selittävä asiasisältö (Siikala 1984: 41). Kerrontayksiköt ovat puhtaasti lineaarisia ja ilmenevät kertomuksen pinnassa peräkkäisessä järjestyksessä. Kertomuskomponentit sen sijaan ovat syvemmän rakenteen osia ja voivat ilmetä myös toisiinsa limittyneinä kertomuksen lineaarisessa kulussa.

PROSODIA SISÄLTÖÄ JA FUNKTIOTA JÄSENTÄMÄSSÄ

Puhetta litteroitaessa prosodiasta jää suuri osa tavoittamatta niin, että tulos usein muistuttaa monotoniseksi käsiteltyä puhetta. Kielitieteellisiin tarkoituksiin litteroidut murrenäytteet (esim. SKN-sarja) ovat sitä uuvuttavampaa luettavaa mitä paremmasta kertojasta on

kyse — huonompien kertojien puhetta jäsentävät sentään haastattelijan tiheet kysymykset. Vaikka tauot ja joskus lausepainokin on merkitty, puheen prosodinen kokonaisjäsentely ei litteraatiosta näy, puhumattakaan että siitä ilmenisi prosodisen vaihtelun koko viivaiteisuus.

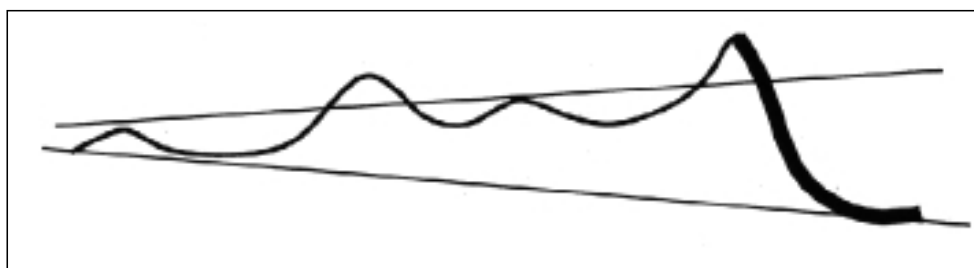
Keskusteluntutkijat ovat nostaneet prosodian esiin ja merkitsevät prosodisia piirteitä toisinaan niukemmin, toisinaan tarkemmin. Merkitsemisessä on kohdattu kuulonvaraisen analyysin vaikeus ja koetettu päästä suurempaan luotettavuuteen useamman henkilön muodostaman kuuntelijaryhmän avulla. Ongelmana on se, että tajuamme välittömästi prosodian funktion (kuulemme puheen jäsentyneenä, erotamme pyynnön kysymyksestä, tunnistamme puhujan kannan), mutta muodon komponentteja (sävelkorkeus, voimakkuus, tempo) meidän on kuuntelemalla vaikea erottaa.

Anna-Leena Siikala on edellä mainitussa teoksessaan käyttänyt havainnollista litterointitapaa ilmentämään puheen luonnollista jaksottelua. Hänen kertomusnäytteissään kukin rivi edustaa sellaista prosodista kokonaisuutta, joka samalla on pienin kognitiivinen kokonaisuus, tavallisesti kieliopillinen lause tai lauseke. Siikala viittaa Wallace L. Chafeen (1980: 13–15), joka käyttää tällaisesta jaksosta nimitystä *ideayksikkö*. Ideayksikkö on sekä tarkoitteeltaan että näkökulmaltaan lähellä edellä mainittua Sovijärven rytmijaksoa. Silloin kun näkökulma on puhtaasti prosodinen, Chafe (1993) käyttää samasta jaksosta nimitystä *intonaatioyksikkö*. Siikala siis niveltää — asiaa erityisesti korostamatta — yhteen prosodisen ja sisällöllisen jäsentelyn.

Seuraavissa luvuissa tarkastelen yhtä helposti erottuvaa intonaatiokuvaota ja tutkin sen asemaa kertomuksen rakenteessa ja kysymyksen ja vastauksen muodostamassa vierusparissa. Litteroinnissa olen noudattanut Chafen tapaa merkitä intonaatioyksiköt rivilleen. Kertomuksen analyysissä käytän hyväkseni Anna-Leena Siikalan lähestymistapaa.

SATAKUNTALAINEN L-KUVIO KERTOMUKSEN RAKENTEESSA

Palaan Aarni Penttilän esittelemään Tyrvään murteen tonaaliseen kuvioon. Tyypillisimmillään kuvio muodostuu kukkula kukkulalta etenevästä sävelkorkeuden noususta ja viimeisen huipun jälkeen tulevasta jyrkästä sävelkorkeuden pudotuksesta. Viimeksi mainittu kuvion osa on selkeä ja helposti korvin kuultava, varsinkin silloin, jos intensiteetti pysyy vahvana koko sävelkorkeuden pudotuksen ajan. Jyrkän pudotuksen jälkeen seuraa yhden tai kahden, joskus useamman tavun mittainen matala tasanne ennen jakson loppumista. Tätä jyrkän laskun ja matalan tasanteen muodostamaa osakuviota nimitän L-kuvioksi.

Kuva 5. L-kuvio (vahvasti lihavoitu) osana laajempaa perussävelkuviota.

▷

Olen kuunnellut Tyrvään ja sen naapurimurteiden näytteitä ja löytänyt L-kuvion toisilla puhujilla selvästi, toisilla heikommin erottuvana. Löytämäni kuviot olen yrittänyt sijoittaa prosodiseen jäsennykseen. Olen havainnut kuvion esiintymisessä säännönmukaisuutta: kuvio näyttää liittyvän jaksojen rajoihin ja jaksojen fokuksiin. Fokuksella tarkoitetaan tässä sanaa, lauseketta tai sitäkin laajempaa kokonaisuutta, johon puhuja kohdistaa erityisen huomion tai jolla tekstin sisällön kannalta on erityisen tärkeä merkitys. Tähän seikkaan palaan loppuluvussa.

Ensinnäkin kuvio näyttää yleensä lopettavan jonkin prosodisen jakson. Se toimii lopumerkkinä tauon edellä, mutta myös silloin, kun jaksojen rajalla ei ole taukoa. L-kuvioita ei kuitenkaan esiinny kaikkien jaksojen lopussa, ei lyhyempien eikä pitempien, ei edes niillä puhujilla, joilla se esiintyessään kuuluu erittäin selvänä. Vaikka L-kuvio rajaa joskus hyvinkin lyhyitä, jopa kahden tavun mittaisia jaksoja ja toistuu jo seuraavankin jakson lopussa, useimmiten saa kuunnella minuuttikaupalla puhetta ennen seuraavaa L-loppua. Siinä välissä jaksoja rajaavat muut prosodiset osoittimet: loivemmat laskut ja tauot.

Toiseksi L-kuvio näyttäisi liittyvän jakson pääpainoon siten, että pääpaino edeltää sitä. Lausepainon määrittäminen pelkästään foneettisilla perusteilla on kuitenkin heikkopainoisessa hämäläispuheessa vaikeaa (Yli-Luukko 1999). Niin kuin Penttilä (1958) osoitti, intensiteetin ja sävelkorkeuden huiput eivät Tyrvään murteessa osu yhteen, ja sellaisissa tilanteissa lausepainon määrittäminen on osoittautunut ongelmalliseksi (Iivonen ja Yli-Luukko 1991, Lehessaari ja Yli-Luukko 1999). Usein pääpainojen määrittämisessä on turvaututtava semanttisiin perusteihin.

On ilmeistä, että L-kuvio ei ole esiintymismurteessaan mekaanisesti toistuva prosodinen piirre. Onko sillä tehtävää jossakin muussa jaksottelussa kuin puhtaasti prosodisessa?

Tarkastelen yhtä kertomusta, joka on julkaistu Karkun murrekirjassa (Virtaranta 1986: 87–90) ja siihen liittyvässä näyttekasetissa (toim. Jaakko Yli-Paavola). Karkku on kuullut samaan keskiaikaiseen Sastamalan pitäjään kuin Tyrvääkin, ja sen murre on hyvin samanlaista (Virtaranta 1986: 6).

Näyttekertomuksen litteroinnin olen pohjannut Pertti Virtarannan, yläsatakuntaismurteiden syvällisen tuntijan, havaintojeni mukaan luotettavaan kirjoitusasuun. Prosodian ilmisaamiseksi olen kuitenkin tehnyt muutamia muutoksia tekstiin. Olen palauttanut Virtarannan poistamat toistot ja epäröintisanat — niitä ei tässä kertomuksessa monta ole. Olen rivittänyt tekstin Chafen (1993) tapaan siten, että kukin rytmijakso on omalla rivillään. Tauot olen merkinnyt sulkumerkkiparilla. Litteraatioissani piste merkitsee päätyväksi tulkitsemaani jaksoa ja pilkku keskeneräiseksi tulkitsemaani, riippumatta jakson lopun sävelkorkeudesta; satakuntalaiseen intonaatioon nimittäin tuntuu kuuluvan myös verrattain korkeita puhekokonaisuuksien loppuja.

Lausepainojen merkitsemisessä olen poikennut yleisimmästä käytännöstä. Olen pääpainollisen tavun tai sonantin sijaan merkinnyt koko lausepainollisen sanan lihavoinnilla. Perustelen menettelyä sillä, että hämäläismurre on rytmitypologisesti heikkopainoinen eli siinä painottomat tavut eivät ole redusoituneet, vaan paino jakautuu suhteellisen tasaisesti kaikille tavuille (Yli-Luukko 1999). Myös akustinen aineisto puoltaa tätä menettelyä (Penttilä 1958, Yli-Luukko 1995).

L-kuvio (*L) on merkitty sille kohtaa, jossa sävelkorkeuden lasku on kuulonvaraisesti arvioituna jyrkin (esim. *em minä sittem men*Lny*). *L-merkin jälkeen jatkuu kuvion matala tasanneosa rytmijakson loppuun asti (esim. *se pin*Lnas se miäs*).

Olen merkinnyt esimerkkien vasempaan laitaan kertomuskomponentit Anna-Leena Siikalan käyttämällä kirjainmerkeillä (ks. edellä). Olen soveltanut Siikalan merkistöä sillä tavalla, että olen merkinnyt K:lla mitä tahansa kommenttia, kysymystä tai huomautusta, jonka kertoja suuntaa joko haastattelijalle tai itselleen. P:llä olen merkinnyt kaikkia aikaa, paikkaa tai henkilöitä kuvaavia kertomuskomponentteja. T-komponentit sisältävät kertomusta eteenpäinvieviä tapahtumia, toimia tai repliikkejä. R-komponentissa on kertomuksen tai sen osan ratkaiseva repliikki tai muu kulminaatiokohta. Kerrontayksikköjen numerot ovat vasemmassa reunassa juoksevana sarjana.

Esimerkkikertomus on vuonna 1886 syntyneen Vihtori Marjamäen (VM) haastattelusta, jonka Pertti Virtaranta (PV) teki 30.8.1963. Marjamäki puhui sujuvasti ja rakensi vastauksistaan laajoja kokonaisuuksia. On kiinnostavaa, että vaikka L-kuvio kuuluu hänen puheessaan kohtalaisen selkeänä, sitä esiintyy harvoin. Onko sillä hänen kertomuskokonaisuuksissaan jokin erityinen funktio?

Näyte alkaa haastattelijan kysymyksestä »No mitenäs teijän emäntänne, mistäs hän oli kotosin?». Marjamäki vastaa lyhyesti ja täsmällisesti, eikä vastauksessa kuulu L-kuviota. Haastattelijan toinen kysymys kirvoittaa kertomuksen. Sen alku on litteroituna esimerkissä 1.

(1)		PV:	No kuinkas Marjamäki häneen tutustu.
	K	1	VM: no, () kyllä sen täytyy niin sannoo että, ()
	Y	2	ensim minä , () menin taloon , () puhemmiä*Lhen kans.
	A	3	tuli joku puhemmiäs , () ja, ()
	K	4	tarsko sen nimi sannoo. ()
			PV: Kyllä se mukava olis kuu...
	P	5	VM: Ju-, () Jussi Tau*Lra . ()
	A	6	tuli tännet taloon . ()
	P	7	minä tehin kellarin monttua tosa, () pirtin takapualella silloin . ()
	T	8	ja minä, () ymmärtänys sittem mitä se miäs hyänäili
	P	9	se oli semmone hiljanej ja vähäkuuronem miäs
	T	10	ja käski stev vihrov viimen minun siitä puhheillensat tonne, ()
		11	tallin etteem menimme
	P	12	elikkä oikeen tal*Liin
	T	13	sano että mennää vähä hevosia ruakkii
	R	14	ja här rupes toimittaaan että enkö, () minä mensi, () kattoon sitä Viitasaarem plikkaa että siältä sais rikkaan emän*Lnän ja vissii hy*Lvän . ()
		15	

Kertomus alkaa haastattelijalle osoitetulla kommentilla K, jonka lopussa sävelkorkeus jää melko ylhäälle. Sitten seuraa yhteenveto Y. Yhteenvedon aloitussana *ensin* lupaa moniosaista kertomusta ja sitä, että tämä yhteenveto koskee kertomuksen ensimmäistä osaa. Yhteenveto päättyy L-kuvioon.

▷

Yhteenvedon jälkeen seuraa kertomuksen aloitus A. Aloituskomponentin keskelle tulee kommenttikomponentti K, jolla kertoja tarkistaa haastattelijan tiedontarpeen. Tämän vastattua seuraa puitekomponentti P, joka sisältää tämän osakertomuksen keskeisen henkilön nimen. Nimi sanotaan painokkaasti, ja siinä kuuluu L-kuvio. Sen jälkeen P-komponentti päättyy ja aloituskomponentti A jatkuu kerrontayksikössä 6. Se puolestaan päättyy huomattavan korkeaan säveleen.

Seuraavan kerran tapaamme L-kuvion P-komponentissa kerrontayksikössä 12. Komponentti päättyy vahvasti painotettuun sanaan *talliin*, sen paikan ilmaukseen, jossa käytiin koko tarinan liikkeelle paneva keskustelu. Toisella Karkun murteen näyteketin kertojalla, Aukusti Mannerilla, on vielä huomiota herättävämpi tapa merkitä L-kuviolla kertomuksen lähtökohtaa, sen puitteita ja elementtejä, sitä mistä koko juttu sai alkunsa.

Ratkaisukomponentissa R on kaksi L-kuviota, nimittäin sen ydinsanassa *emännän* ja sen jäljessä tulevassa painokkaassa attribuutissa *hyvän*. Tässä siis yhteen kertomuskomponenttiin ja yhteen kerrontayksikköön (kerrontayksikkö 15) sijoittuu kaksi L-kuviota. Näissä tapauksissa L-kuvio ei siis voi olla kerrontayksikön lopetusmerkki. Mutta prominenssin kanssa L-kuviolla on ilmeinen yhteys.

Tarkastellaan L-kuvion sijoittumista koko kertomuksen sisällölliseen rakenteeseen. Tarkastelun helpottamiseksi esitän kertomuksen kaavion muodossa (kaavio 1).

Marjamäen naimisiinmeno

OSA I Puhemies	OSA II Kosiomatka ja sen loppuselvittely	OSA III Asia hautuu	OSA IV Nuorempi sisar	OSA V Päätös
1. Yhteenvedo *L	1. Yhteenvedo	1. Sovittuna	1. M tapaa tytön	1. Seurustelu.
2. Puhemies tulee M:n taloon.	2. Kuvataan tyttöä, hänen sisartaan ja vanhempiaan.	aikana M ei mennytäkään tytön luo. *L	nuoremman sisaren.	2. Naimisiinmeno. *L
3. P kutsuu M:n talliin. *L	3. Kuvataan tarjoilua, istumista ja tyttöjen katselua.	2. Aikaa kului.	2. M pyytää häntä emännäksi. *L	3. Avioliitto, lapset ja vaimon kuolema.
4. P ehdottaa tyttöä M:lle emännäksi. *L	4. Tytön äiti kysyy ratkaisua. *L		3. M pyytää päästä saatolle. *L	
5. Asia hautuu.	5. M lupaa palata ja vakuuttaa emännän tarvettaan. *L		4. Keskustelua ja mietteitä saattomatkal-la.	
6. P tulee uudestaan.	6. Paluu kotiin. M:n isän varovainen kysymys.		5. Käynti tytön kotona.	
7. M varustautuu kosiomatkalle.	7. M:n vastaus isälle. Päätös olla palaamatta tytön luokse. *L		6. Tytön isän suostumus. *L	
8. M menee P:n taloon viinapullon kanssa. *L				
9. Viinaa ei oteta. *L				
10. Kosiomatkan jälkeen M tarjoaa viinaa. *L				
11. P ei ota.				

Kaavio 1. Kertomuksen rakenne Vihtori Marjamäen kertomuksessa naimisiinmenostaan. Merkkien selitys: I–V osakertomuksia; 1, 2, 3 jne. sisältöjaksvoja, M = Marjamäki, P = puhemies, *L = L-kuvio.

Kaavio jakaa kertomuksen osakertomuksiksi ja osakertomukset edelleen sisältöjaksoiksi. Sisältöjakso on lineaarinen niin kuin kerrontayksikkö, mutta sitä laajempi. Sisältöjaksossa voi olla useita kertomuskomponentteja. Sisältöjaksot vastaavat suunnilleen van Dijkin (1980) makrostruktuureita, mutta niitä määrittellessäni en ole käyttänyt makrosääntöjä, vaan olen jaksotellut tekstin intuitiivisesti sellaisiin osiin, jotka tiivistyvät kertomusta eteenpäin vieviksi otsikoiksi.

Jos tarkastellaan kaaviota ja siinä esiintyviä L-kuvion merkkejä, huomataan, että kuvio esiintyy kertomuksen ratkaisukohdissa (esim. sisältöjaksoissa I: 4, II: 7 ja IV: 2). Toisaalta niissä jaksoissa, joissa L-kuviota ei esiinny, sisältönä on katsominen, miettiminen, odottaminen (I: 5, II: 2,3, III: 2, IV: 4), asian valmistelu (I: 10) tai kertomuksen lopettaminen (V: 3).

Huomio kiinnittyy myös siihen, että L-kuviota näyttää esiintyvän pääkertomuksen kannalta epäolennaisissakin kohdissa. Sisältöjaksoissa I: 8–10 on ilmeisesti kysymyksessä affekti: puhutaan viinasta. Toisaalta mainittu sisältöjaksojono muodostaa oman erillisen kertomusepisodin, jonka rakenteessa L-kuviolla saattaisi olla oma tehtävänsä. Episodi on litteroitu esimerkissä 2.

(2)	K	1	kun kerram mennään
tota noin naimaan
nim puhemmiäs tarttee ryypyj
	T	2	ja minä otim pullo viinaa , ()
rekeeni , ()
	T	3	ja sanom puhemmiästä
	P	4	ku ma sen talloom pääsin
	T	5	että »teettekö puns*Lsim
	T	6	minä en teek
		7	kum minä meen kerran kattoon, ()
plik*Lkoja .»
	R	8	»ei här ryypää ol*Llenkan »
sano puhemmiäs
»ei ollenka .» ()
juu. ()
	T	9	minä sano että
»no se pullo jätetään stet tänne
ja lähretään tästä ilman stä vii*Lnaa
jos te ette tartte.» ()
no, ()
	P	10	sittek ku tulimme siältä takasi , ()
	T	11	minä aatteli että se, ()
se pin*Lnas se miäs
että kyllä se punsin tekkee
	T	12	minä otin sem pullon siältä hylllytä ja sano että, ()
»tehrään nyp punsi
sittej jo molemmin
kyllä minäkin nyt teej jo , ()
em minä tän ehtona
mep plikkajem puhheille .»
	T	13	no sitten, ()
hän sano että
»ei hän tee
häl lähtee aamulla kahren aikaam
menneem markkinoilles »
	P	14	sillo oli pääsiäismarkkinoitten etu juur . ()

▷

L 15 ja, ()
se jäi **sittekki** tekemätä.

Esimerkin alun kommentissa esitetään jakson lähtökohta: *kun kerram mennään – naimaan nim puhemmiäs tarttee ryypyn*. Kertojalle on tärkeää se, että hän on noudattanut kaikella kunnialla yhteisönsä tapoja. Puhemiehelle kuuluu antaa viinaa, mutta kun se ei tälle kelvannut, asia jäi vaivaamaan ja muistiin. Ne kohdat, joissa L-kuvio kuuluu, ovat viinan tarjoaminen (5), oman juomattomuuden perustelu (7), puhemiehen kieltäytyminen tarjotusta ryypystä (8) ja kieltäytymisen hyväksyminen (9). Viinaepisodi jatkuu kertomuksella kosiomatkan jälkeisestä paluusta puhemiehen taloon. Kertoja esittää epäilynsä puhemiehen juomattomuudesta. L-kuvio sijoittuu teeskentelyä merkitsevään verbiin *pinnas* (11). Episodin loppuosan repliikeissä ja lopetuskomponentissa ei L-kuviota esiinny.

Viinaepisodin jälkeen seuraa toinen osakertomus eli kertomus kosiomatkasta. Kertomuksen alussa on yhteenveto, jossa viitataan matkan tulokseksi tulleeeseen sopimukseen. Se puolestaan liittyy kolmannen osakertomuksen kulminaatioon. Kertomus alkaa viipyilevällä kuvauksella talon kahdesta tyttärestä ja heidän vanhemmistaan ja jatkuu istumisen, katselemisen ja tarjoilun selostamisella. Tähän kaikkeen kuluu 41 rytmijaksoa (intonatio- tai ideayksikköä), joista 23 rajautuu taukoon, mutta muita rajaa vain sävelkulun suunnan muutos. Yhtään L-kuviota ei tässä kertomuksen osassa kuitenkaan esiinny. Sitten tulee osakertomuksen ratkaisukomponentti. Se on litteroituna esimerkissä 3.

(3) R 1 ja ((emäntä)) sano että
»mitäs **tuumaatte** tuutteko, ()
tuutteko **toisen** kerran, ()
sitte, ()
miltäs näyt*Ltää
sitten asia». ()
2 »noo **eihän** se **puukan**
ensimmäiseel lyämiseen **kaarum**»
minä sanon että
»totta **kai**, ()
minä **toisen** kerran tuun tappaamaan, ()
3 ku ma oon kerran emännän **tarpeesa**, ()
että mulla on **talo**, ()
huuratet*Ltuna.»

Esimerkissä 3 on kaksi L-kuviota. Toinen on emännän esittämässä ratkaisupyynnössä (1). Toinen on kosiomiehen vakuutuksessa, että hän varmasti palaa, tai oikeammin sitä vahvistavassa perustelussa (3). Avioliiton solmimisessa ei nimittäin ollut kysymys ensisijaisesti ihmissuhteen vahvistamisesta, vaan talonpitoon keskeisesti kuuluvasta asiasta. Marjamäki oli ostanut talon ja tarvitsi siihen emännän. Siinä mielessä tämä on koko kertomuksen ydinkohta.

Toinen osakertomus loppuu episodiin Marjamäen kotiinpaluusta. Sen alussa Marjamäki luo kerronnassaan näyttämön hakotukin ääreen navetan taakse ja kuvaa tunteiden ja ajatusten selvittämistä työn avulla. Sitten hän referoi paikalle tulleen isänsä varovaisen taitavaa kysymystä ja siitä alkavaa keskustelua (esimerkki 4).

(4) T 1 **isäni** tuli sinnej ja kysy että, ()
»no mitäs siä **tapahtu**

- kummonenka **plikka** siälä on
että onko kyllä **mustatukkanen**.»
- 2 minä s_että »ei kyllä tukka o, ()
ihan koreen **keltanem**» minä sano. ()
mutta, ()
- 3 **silla** laila siälä asia **oli**
että ei mun **takasit** ta-, ()
ei mun **takani** tarttek kattoom»
minä sanon
- R 4 »ei mittäaj **jää*Lnys** sinne. ()
mul*Lta. ()
- 5 kyllä sinnej **jäi** mutta, ()
en tiäs sitten että
tapahtuuko **se** että, ()
käykö sitä **koskaam** meneminen ennäät **tapaamaa**.»

L-kuvio esiintyy episodin ratkaisukohdassa (R). Marjamäkeä ei miellyttänyt se tyttö, jota kosimaan puhemies hänet vei. Hakotukin ääressä vahvistuu päätös olla palaamatta tytön luo, ja sen hän ilmaisee isälleen L-intonaatiolla: *ei mittäaj jää*Lnys sinne. mul*Lta*.

Kertomus etenee kronologisesti. Seuraa väljakso (kaaviossa osa III), jossa Marjamäki kuvaa emäntäasian hautumista. Seuraavassa on jakson kulminaatiokohta:

- (5) P 1 pariv viikom päästä
oli määrä **mennäs** stet
tappaamaan toinen kerta ja, ()
- R 2 eem minä sittem **men*Lny**. ()
- T 3 se jäi **siksensä**. ()

Esimerkin R-komponentti sisältää L-kuvion. Katkelma *eem minä sittemmen*Lny* ei kuitenkaan esitä odottamatonta uutta asiaa — päätös olla palaamatta tytön luo ilmenee kertomuksessa aiemmin — prosodiseen fokuoitumiseen onkin ehkä muu syy. Marjamäelle talonpojan kunnia oli tärkeä, ja nyt hän oli sopimuksen pettjä. Prosodisen kuvion taustalla tässä kohdassa lienee affekti.

Kertomuksen osa IV tuo tarinaan uuden vaiheen. Tytön nuorempi sisar oli viehättänyt Marjamäkeä ja jäänyt hänelle mieleen (esimerkin 4 loppu). Marjamäki tapaa hänet puolentoista vuoden päästä leikkotansseissa. Ensimmäisessä repliikissä Marjamäki puhuu mieltään painaneen asian ja esittää saman tien kosinnan (R-komponentti esimerkiksi 6).

- (6) T 1 ja minä menin häntä ottaan, ()
kappaleellek kansani ja, ()
sanon että, ()
- T 2 »se on, () se on **semmonen asia**
että ei **miäs** saa ollak koskaan **ujo**
- 3 että minä oon kyllä tehnyt semmosen, ()
tempun ettei se niin **kaksinen** ole, ()
ninkus tiät **ittekkim** mutta, ()
- T 4 minun, ()
minulle **ei kelvannus** se **vanhempi sisares** mutta, ()
- R 5 eks **sinä** olsi **halukas** tullee **emännäks**, ()
miähellej ja **ta*Lloon**.»

▷

Marjamäki kysyy tyttöä emännäksi *miähellej ja tal*Loon*. Tunne vaikuttaa jo sananvalintaan: *miähelle* tätä tyttöä pyydetään. Sana *tal*Lloon* saa silti prosodisen erityismerkinnän. Vai saako? Kohdistuuko L-kuvio siihen sanaan, jossa se esiintyy?

Seurataan kertomusta eteenpäin. Marjamäki pyytää päästä saatolle. Äänenlaadussa on tunnetta: *ennen kaikkee, että saanko ma tullak kumminki saattaaan sua ko*Ltiot täältä ny*, () --. Koko lause muodostaa fokuksen, ei sana *kotio*, joka on itsestään selvä saattomatkan määränpää.

Kertomuksessa on kuvausta saattomat-kasta, kirjeenvaihdosta, käynnistä tytön kotonan, tytön perheenjäsenten mielialojen kuvailua, pitkiä jaksoja ilman ainuttakaan L-kuviota. Sitten seuraa keskustelu tytön isän kanssa.

(7)	T	1	((tytön isä)) vei mun kamariij ja, ()
	T	2	minä, ()
		3	esitin asiani rohkeesti
että »asia oli siinä sortisa että, ()
minun silmilleni
ei sopinus se teijäv vanhempi tytär
	R	4	mutta jos tää nuarempi annetaan niin se soppii ja, ()
		5	minä järjestän asian niin että viän hänen sitten, ()
tallooni emännäks , ()
ehkä ensi kevännä jo-, ()
		6	jos se teitim puolestanne soppii .» ()
»kyllä se soppii » sano pappa , ()
		7	sitten »ei sillä väliä o, ()
jos st, ()
jos se silmilles soppii step pa*Lremmin .» ()
	T	8	no, ()
sitter rupesin, ()
seurustellee hänen kansansa , ()
kävimme vähä yhtäällä ja toisaalla
--

Esimerkki 7 sisältää ratkaisukohdan: tytön isä antaa suostumuksensa avioliitolle. Jälleen L-kuvio liittyy sisällölliseen fokukseen. L-kuvio myös päättää osakertomuksen. Sitä seuraava kerrontayksikkö kuuluu jo eri jaksoon, tarinan päätösosan alkuun.

(8)	R	1	siittä tehtiin sillo heinäkuun toinem päivä nai*Lmine
	K	2	niin kun se tuala olis, ()
nähtävänä, ()
tua kannesa to, ()
(--) ((Ramaton))

Kertomuksen viimeinen L-kuvio on esimerkissä 8. Tämä esimerkki osoittaa selkeästi kuvion fokuoivan luonteen. Sisällöllinen fokus ei ole välttämättä siinä sanassa, johon kuvio sattuu — tässä tarinan vaiheessahan *naiminen* on vähiten odottamaton sana. Sen sijaan L-kuvio fokuoi koko sen ilmaisullisen kokonaisuuden, johon se sijoittuu. Palataan alussa (kuva 2) lainattuun Penttilän esimerkkilauseeseen. Ilmaukseen *että mikä ihmes siinä on kun ei mulla ollengaam muija pi*Lrä sano* tiivistyy yhden elämäntarinan keskeinen juonne. Fokus kohdistuu koko ilmaukseen.

Penttilän havaintojen mukaan tyrvääläisen intonaatiokuvion esiintymisen edellytyk-

senä oli, että puhetilanne oli luonteva ja vapautunut ja puhujan »sanottava ikään kuin mielen täyttävää» (1958: 6). Kyseessä oli siis asiallisen ja emotionaalisen huippukohdan spontaani prosodinen ilmaiseminen.

L-KUVIO KYSYMYKSEN JA VASTAUKSEN YHTEYDESSÄ

Otan toisen esimerkin Karkun murrekirjasta (Virtaranta 1986: 25) ja näytekasetilta. Esimerkki on vuonna 1884 syntyneen Vihtori Hoilijoen (VH) haastattelusta, jonka Pertti Virtaranta (PV) teki 10.9.1963.

(9)	PV:	1	No kyllä Hoilijoki om monta kertaa vanhallek kirkollem menny paatilla.
	VH:	2	kyl*Llä. ()
		3	kyllä monia monia ker*Ltoja. ()
		4	oon soutanul lujaa ja hiljaa ja, ()
stä mentii välliin kilpaaki ja, ()
		5	ja kymmeniä kertoja olim perämiähe*Lnäki. ()
		6	ja hyvin kä*Lvi. ()

Esimerkit 1 ja 9 osoittavat L-kuvion voivan esiintyä hyvinkin lyhyissä jaksoissa sellaisissa tapauksissa, joissa kysymyksessä on keskustelun vieruspari. Aarni Penttilä kiinnitti huomiota kuvion kahtalaiseen esiintymisympäristöön: »puheenalainen intonaatio on jäsentävää lausekorostusta, joka esiintyy yhdenjaksoisessa puheessa (myös lyhyissä vastauksissa, jotka voidaankin käsittää kysymyksen jatkoksi)» (1958: 6). Penttilä on tässäkin asiassa aikaansa edellä: hän käsittelee puhetta keskusteluvuoroina ja niiden muodostamina sekvensseinä.

Jos tarkastellaan esimerkkiä 9 keskusteluntutkimuksen jaksottelun näkökulmasta, ensimmäinen L-kuvio päättää vierusparin eli antaa vastauksen haastattelijan kysymykseen. L-kuvion jälkeen seuraa rakenneyksikön raja ja pitkä tauko. Kun haastattelija ei ota vuoroa, haastateltava jatkaa täsmennetyllä vastauksella, joka päättyy taas L-kuvioon. Kun haastattelija ei vielääkään ota vuoroa, haastateltava laventaa vastausta lisäelementeillä ja päättää vastauksen L-kuvioon. Kun toinen yhä vaikenee, haastateltava liittää sanomaansa oman painokkaan arvionsa, joka jälleen päättyy L-kuvioon.

Esimerkissä 1 Marjamäki vastaa haastattelijan kysymykseen kertomuksen tiivistelmällä, joka niin ikään loppuu L-kuvioon. Sitä seuraa tauotta kertomuksen varsinainen aloitus. Mutta Marjamäki keskeyttää aloituskomponentin ja esittää haastattelijalle tarkistus-kysymyksen, johon tämä vastaa kehoitteella. Tämän keskustelusekvenssin kolmas jäsen eli Marjamäen vastaus kehoitteeseen sisältää vain tärkeän henkilön nimen ja päättyy L-kuvioon. Sen jälkeen keskeytynyt aloituskomponentti jatkuu.

On mahdollista, että L-kuviolla olisi kuvatuissa keskustelusekvensseissä pelkästään rajaava funktio; se ilmaisisi rakenneyksikön päättymistä ja vuoronvaihdon paikkaa. Vaihtelmani on kuitenkin se, että kuvion tarkoitus on jäntevöittää vastausta ja sen merkitys olisi suunnilleen tällainen: »tämä on vastaus kysymykseesi». L-kuvion keskustelufunktion selvittäminen vaatii kuitenkin laajemman aineiston analyysia.

▷

LOPUKSI

Lähdin selvittämään Penttilän kuvaaman sävelkuvion tunnistettavimman osan, L-kuvion, funktiota. Arvelin, että kyseessä oli jonkin jaksotteluhierarkiassa korkealla olevan jakson päätösmerkki. Seurasin Penttilän omaa viittausta monologiin ja keskusteluun. Edelliseen tarjosi moniosainen kertomus kiinnostavan materiaalin. Jälkimmäiseen on aineistoa murrehaastattelujen kysymys ja vastaus -vieruspareissa. Ilmeni, että L-kuvio lopetti kyllä sen rytmijakson, jossa esiintyi, ja itse asiassa se oli hyvinkin selkeä rytmijakson lopetusmerkki. Mutta erilaisista jaksotteluhierarkioista ei millään tasolla löytynyt sellaista jaksoa, jonka lopussa L-kuvio olisi esiintynyt aina.

Yksi säännönmukaisuus L-kuvion esiintymisessä oli. Se sijaitsi aina sisällön kannalta tärkeässä kohdassa, tavallisimmin kertomuksen tai sen osan ratkaisukomponentissa, tai sitten se liittyi johonkin kertomuksen kannalta muuten keskeiseen asiaan (avainhenkilöön, ratkaisupaikkaan tms.). Kysymyksen ja vastauksen muodostamassa sekvenssissä L-kuvio tuntui ilmaisevan täsmällisyyttä ja painokkuutta.

L-kuvio liittyi myös lausepainoon sillä tavalla, että sen pudotuskohta sijaitsi aina lausepainollisessa sanassa. Korkein sävelhuippu oli tietenkin ennen pudotusta ja sijaitsi kyseisen sanan alussa. Sävelkulun puolesta sana oli siis erittäin prominentti. Tarkastelemassamme kertomuksessa useimmat L-kuvion merkitsemät sanat olivat myös semanttisen rakenteen ydinsanoja, mutta eivät kaikki. Joskus L-kuvio sattui merkitykseltään hyvinkin redundanttiin sanaan. Näyttää siltä, että koko L-kuvioon päättyvä tonaalinen jakso muodostaa fokuksen, jonka vaikutusala on laaja tekstuaalinen kokonaisuus.

Hyvillä kertojilla, kuten Karkun näytökasetin Vihtori Marjamäellä ja Aukusti Mannerilla, L-kuvio saattoi liittyä tietoiseen ydinkohtien korostamiseen. Mutta kuvio esiintyi myös silloin, kun tunne pyrki voitolle, kun puheena oli viina, lupauksen pettäminen tai saatollepyyntö. Mielenkiintoisia olivat ne kohdat, joissa L-kuvio liittyi omakohtaisen kertomuksen alkuasetelman määrittelyyn.

Oliko kyseessä tietoinen näyttämön piirtäminen vai vahvan tunnekokemuksen säilyttäjä mielikuva, jossa jotkut yksityiskohdat näkyivät erityisen kirkkaina?

Myöhemmin selvitettäväksi jää L-kuvion maantieteellinen levinneisyys. Penttilä esittää kuvion alueeksi Ylä-Satakunnan lisäksi Ala-Satakunnan ja Lounais-Hämeen (1958: 5). Itse olen kuullut kuviota myös Etelä-Pohjanmaan eteläisissä murteissa ja laajalti Pirkanmaalla. »Satakunnan laulu» (kuten Kalevi Wiik on kuviota keskustelussamme nimittänyt) kuuluu ydinalueellaan voimakkaana, mutta laidemmalle mennessä vaimenee niin, että tarkkoja maantieteellisiä rajoja sille tuskin voidaan vetää.

LÄHTEET

- CHAFE WALLACE L. 1980: The deployment of consciousness in the production of narrative. – W. Chafe (toim.), *The pear stories. Cognitive, cultural and linguistic aspects of narrative production*. New Jersey: Norwood.
- 1993: Prosodic and functionalic units of language. – J. A. Edwards & M. D. Lampert (toim.), *Transcriptions and coding methods for language research* s. 33–43. Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum Associates.

- CRUTTENDEN, ALAN 1986: *Intonation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- VAN DIJK, TEUN A. 1980: *Macrostructures. An interdisciplinary study of global structures in discourse, interaction and cognition*. Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum Associates.
- GOODWIN, CHARLES – HERITAGE, JOHN 1990: Conversation analysis. – *Annual Review of Anthropology* 19 s. 283–307.
- GÅRDING, EVA – BRUCE, G. 1981: A presentation of the Lund model for Swedish intonation. – T. Fretheim (toim.), *Nordic prosody II* s. 33–40.
- HAKULINEN, AULI 1997: Vuorottelujäsennys. – Liisa Tainio (toim.), *Keskustelunanalyysin perusteet* s. 32–55. Tampere: Vastapaino.
- HALLIDAY, M. A. K. 1994: *An introduction to functional grammar*. Second edition. London: Arnold.
- HELASVUO, MARJA-LIISA 1997: *When discourse becomes syntax: Noun phrases and clauses as emergent syntactic units in Finnish conversational discourse*. Julkaisematon väitöskirja. Santa Barbara: University of California.
- HIRST, DANIEL – DI CRISTO, ALBERT 1998: A survey of intonation systems. – Daniel Hirst & Albert Di Cristo (toim.), *Intonation systems* s. 1–44. Cambridge: Cambridge University Press.
- HIRVONEN, PEKKA 1970: *Finnish and English communicative intonation*. Turun yliopiston fonetiikan laitoksen julkaisuja 8. Turku: Turun yliopisto.
- IIVONEN, ANTTI 1998: Intonation in Finnish. – Daniel Hirst & Albert Di Cristo (toim.), *Intonation systems* s. 311–327. Cambridge: Cambridge University Press.
- IIVONEN, ANTTI – NIEMI, TUIJA – PAANANEN, MINNA – TIIRINEN, MIRKKA 1996: Prosodic characteristics in English, Finnish and German radio and TV newscasts. – A. Iivonen & A. Klippi (toim.), *Studies in logopedics and phonetics* 5 s. 47–68. Publications of the Department of Phonetics, University of Helsinki, Series B: Phonetics, logopedics and speech communication 6.
- IIVONEN, ANTTI – YLI-LUUKKO, EEVA 1991: Sentence accentuation in Finnish dialects. – R. Aulanko & M. Leiwo (toim.), *Studies in logopedics and phonetics* 2 s. 33–56. Helsingin yliopiston fonetiikan laitoksen julkaisuja sarja B.
- ITKONEN, TERHO 1965: *Proto-finnic final consonants*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimittuksia 138:1. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- 1972: *Kuoreveden ja Keuruun murretta. Tekstejä ja sandhiseikkojen tarkastelua*. Suomi 117:1. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- JEFFERSON, GAIL 1978: Sequential aspects of storytelling in conversation. – Jim Schenkein (toim.), *Studies in the organization of conversational interaction* s. 219–248. New York: Academic Press.
- LABOV, WILLIAM 1977: *Language in the inner city*. Oxford.
- LEHESSAARI, ANNA-LIISA 1996: *Alkoholin vaikutus puheen prosodiikkaan*. Helsingin yliopiston fonetiikan laitoksen julkaisuja 40. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- LEHESSAARI, ANNA-LIISA – YLI-LUUKKO EEVA 1999: *Lausepainotutkimuksen foneettisia perusteita ja validiteettikysymyksiä*. Helsingin yliopiston fonetiikan laitoksen monisteita 20. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- PALLONEN, JUHANI – YLI-LUUKKO, EEVA 1995: *Hietämäen murretta*. Suomen kielen näytteitä 42. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 85. Helsinki: Kotimais-

ten kielten tutkimuskeskus.

- PENTTILÄ, AARNI 1958: Intonaatiotutkimuksia. – *Virittäjä* 62 s. 1–18.
- RAEVAARA, LIISA 1997: Vierusparit — esimerkkinä kysymys ja vastaus. – Liisa Tainio (toim.), *Keskustelunanalyysin perusteet* s. 75–92. Tampere: Vastapaino.
- ROUTARINNE, SARA 1997: Kertomuksen rakentaminen. – Liisa Tainio (toim.), *Keskustelunanalyysin perusteet* s. 138–155. Tampere: Vastapaino.
- SACKS, HARVEY 1974: An analysis of the course of a joke's telling in conversation. Richard Bauman & Joel Sherzer (toim.), *Explorations in the ethnography of speaking*, s. 337–353. Cambridge: Cambridge University Press.
- SACKS, HARVEY – SCHEGLOFF, EMANUEL – JEFFERSON, GAIL 1974: A simplest systematics for turn-taking for conversation. – *Language* 50 s. 696–735.
- SCHEGLOFF, EMANUEL – SACKS, HARVEY 1973: Opening up closings. – *Semiotica* 8 (4) s. 289–327.
- SCHUETZE-COBURN, STEPHAN – SHAPLEY, MARIAN – WEBER, ELISABETH 1991: Units of intonation in discourse: a comparison of acoustic and auditory analyses. – *Language and Speech* 34 s. 206–234.
- SIIKALA ANNA-LEENA 1984: *Tarina ja tulkinta. Tutkimus kansankertojista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 404. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SOVIJÄRVI, ANTTI 1946: Huomioita puherytmiikasta. – *Virittäjä* 50 s. 117–129.
- 1954: Puheen rytmisyydestä. – *Uusin tieto III* s. 301–305. Helsinki: WSOY.
- 1958: Alustavia mittaushavaintoja suomen yleiskielen sanapainosta. – *Virittäjä* 62 s. 351–365.
- TAINIO, LIISA 1997: Preferenssijäsennys. – Liisa Tainio (toim.), *Keskustelunanalyysin perusteet* s. 93–110. Tampere: Vastapaino.
- VIRTARANTA, PERTTI 1986: *Karkun murrekirja*. Kotiseudun murrekirjoja 6. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 440. Helsinki: SKS.
- VÖRK, LEHO 1958: Äänen oskillogrammien mittauslaite. – *Virittäjä* 62 s. 72–74.
- WILLIAMS, BRIONY 1996: The formulation of an intonation transcription system for British English. – G. Knowless, A. Wichmann & P. Alderson (toim.), *Working with speech: perspectives on research into the Lancaster/IBM Spoken English Corpus* s. 38–57. London: Longman.
- YLI-LUUKKO, EEVA 1993: Perussäveljakauma suomen murteissa. – A. Iivonen & R. Aulanko (toim.), *Fonetiikan päivät — Helsinki 1992. Papers from the 17th meeting of finnish phoneticians* s. 209–219. Helsingin yliopiston fonetiikan laitoksen julkaisuja 36. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- 1994: Yläsatakuntalaisen murteen intonaatiosta. Esitelmä XVIII Fonetiikan päivillä Tampereella. Painamaton.
- 1996: *Heinolan murrettä*. Suomen kielen näytteitä 45. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 93. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- 1999: Kohti suomen murteiden puherytmin kuvausta: saneiden tavuluku. – Seppo Pekkola (toim.), *Sadanmiehet*. Aarni Penttilän ja Ahti Rytkösen juhla-kirja. Suomen kielen laitoksen julkaisuja 41. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä: Jyväskylän yliopistopaino.
- YLI-PAAVOLA, JAAKKO 1970: *Vuosikymmen kielen nauhoitusta. Suomen kielen nauhoitearkiston toimintaa v. 1959–1968*. Tietolipas 60. Helsinki: SKS.

ÄÄNITE

Karkun murrekirja. Valikoima näytteitä. – Jaakko Yli-Paavola (toim.), SKSK 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden seura.

INTONATION PATTERN IN UPPER SATAKUNTA

The typical intonation pattern of a speaker of the Tyrvää dialect in the upper Satakunta region of western Finland is acoustically almost the mirror image of the declination model: the pitch rises steadily in a series of peaks and is followed by a sharp fall after the final peak. This final drop in pitch is distinct and easy to hear, especially if its intensity remains strong. Following this sharp fall in pitch there is a low plateau of one or two (sometimes more) syllables before the end of the sequence. The writer calls this phenomenon, composed of the fall and the plateau, the L-curve. The progressively rising intonation is a particular feature of the Tyrvää dialect, but the final element, the L-curve, is found extensively amongst the western Häme dialects.

The writer first describes the acoustics of the Tyrvää dialect intonation pattern using the diagrams compiled by Aarni Penttilä in his analysis of the dialect in 1958. The diagrams demonstrate firstly that the FO contour and intensity are independent of each other. Secondly, the diagrams illustrate a tonal division into two levels: a lower level covering short sentences, phrases and individual words, and an upper level for units of one or more sentences. At the end of this unit is the L-curve.

To investigate the function of the L-curve, the writer conducted an auditive analysis of one multi-part narrative in which a male speaker born in upper Satakunta in 1886 describes how he got married. The L-curve almost always appeared in a critical element of the narrative or a section of it. If it appeared elsewhere it was, nevertheless, connected with a significant matter in the narrative (e.g. a key person, an important location) or otherwise concerned an affective matter (e.g. alcohol, a broken promise). In a question–answer sequence the L-curve would conclude a precise and emphatic reply.

The L-curve was related to sentence stress in that the fall was always in a word with sentence stress. The textual focus marked by the L-curve was, however, generally longer than one word, comprising instead the entire tonal unit ending in the L-curve. ■

Kirjoittajan osoite (address):

Kotimaisten kielten tutkimuskeskus

Sörnäisten rantatie 25

00500 Helsinki

Sähköposti: *eeva.yli-luukko@kotus.fi*

MARJATTA PALANDER

VÄLIMURTEIDEN IDIOLEKTIT

VARIAATIO SAVONLINNAN SEUDUN YKSILÖMURTEISSA

JOHDANTO

Murremaantieteen kiintoisimpia tutkimuskohteita on sen selvittäminen, millä tavoin alueellinen edustus käytännössä vaihtuu toiseksi. Murrerajat muodostuvat isoglosseista, joiden jyrkkyys vaihtelee. Äänteelliset isoglossit voivat olla verrattain selkeitä, jopa sellaisia, että varianttien levikkialueet eivät lainkaan limity (ks. Lehtimäki 1990: 95). Yleisintä kuitenkin lienee, että edustuksen valta-alueiden rajoilla eri variantit esiintyvät rinnakkain. Tämä näkyy erityisen hyvin välimurteissa, jotka voivat olla useidenkin pitäjien levyisiä siirtymävyöhykkeitä päämurteistojen välissä.

Savonlinnan seudun välimurteille runsas äänne- ja muotopiirteiden vaihtelu on tunnusomaista. Useimmiten varianttien keskinäiset yleisyysuhteet muuttuvat siirryttäessä alueen eri puolille, mutta eräissä piirteissä vaihtelu ei ole pelkästään alueellista, vaan siihen vaikuttaa myös murteen muotojärjestelmä. Selvittelen tässä artikkelissa, millaisista idiolekteista välimurteiden vaihtelu syntyy.¹ Tarkasteltavana ovat seuraavat seikat: 1) miten eri piirteiden edustus yhdistyy yksilömurteessa, 2) onko yksityisen kielenpiirteiden vaihtelu ennustettavissa muiden piirteiden perusteella ja 3) millaiset idiolektit ovat tyypillisiä eri puolille tutkimusaluetta.

Tutkimusaineistona on 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa syntyneiden murre: 95 kielenoppaan murrenäytteet Savonlinnan seudulta eli Savonrannalta, Enonkoskelta,

¹ Artikkelini pohjautuu 9. fennougristikongressissa Tartossa 8.8.2000 pitämäni esitelmään, jossa tarkastelin vain Savonlinnan seudun välimurteita koskevaa idiolekteittaista vaihtelua. Tässä artikkelissa tutkittavina ovat myös lähimmät ympäristömurteet. Kiitän referee-lausunnon antajia hyödyllisistä kommentteista.

Kerimäeltä, Punkaharjulta ja Säämingistä sekä 103 oppaan näytteet ympäristömurteista. Pohjois-Karjalan murreryhmää edustavat Liperi, Rääkkylä, Kitee ja Kesälahti. Kaakkois-murteista ovat osin mukana Uukuniemi, Saari, Parikkala, Rautjärvi ja Ruokolahti. Pohjois-Savon murteiden puolelta on kielenoppaita Heinävedeltä, Kangaslammita ja Rantasalmelta ja Etelä-Savon murteista Sulkavalta ja Puumalasta. Tutkimusaineistoa on yhteensä noin 195 tuntia. Tällä otoksella olen yleisemmin, alueelliselta kannalta, tutkinut sitä, miten selvästi Savonlinnan seutu erottuu omaksi murreryhmäkseen (Palander 1996).

Idiolektitutkimukseeni olen valinnut kymmenen äänne- ja muotopiiirrettä, jotka esiintyvät puheessa taajaan ja joiden vaihtelu on helposti kvantifioitavissa. Piiirteet ovat seuraavat:

1) Jälkitavujen *oa, öä* -yhtymät. Alueella ovat mahdollisia edustukset *verkkoo ~ verkku ~ verkko(v)a ~ verkku(v)a*.

2) Jälkitavujen *ea, eä* -yhtymät, esim. *korkee ~ korkii ~ korki(j)a*.

3) Jälkitavujen *ia, iä* -yhtymät, esim. *pappii ~ pappi(j)a*.

4) Jälkitavujen *ua, yä* -yhtymät, esim. *piippuu ~ piippu(v)a*.

5) Švaavokaalin edustus; tarkasteltavana on suppean vokaalin jälkeinen švaa, esim. *silmä ~ silimä ~ silemä, kylmä ~ kylymä ~ kylömä*.

6) *ts*-yhtymän heikkoasteinen edustus: (*mehtä* :) *metässä ~ mehässä ~ mehtässä*, (*messä* :) *messässä, (metsä :) metsässä*. *ts*-yhtymän yleiskielen mukaista edustusta *ts* : *ts* tavaataan varsinaisesti Kannaksen murteissa Kaukolasta etelään päin (Leskinen 1963: 188–189). Sen sijaan Savonlinnan seudulle *ts* : *ts* -edustus ei ulotu kuin eräissä venäläis-, karjalais- ja ruotsalaisperäisissä sanoissa, deskriptiivisanastossa ja yleis- ja kirjakielestä tulleissa sanoissa (ks. Palander 1996: 155–156). Aineistossani *ts*:ää esiintyy kuitenkin toistuvasti Saaren, Parikkalan ja Ruokolahden muuten vanhakantaista murretta puhuvilla kielenoppailla (esim. Parikkala *rukovitsat sai siitä; vieraista metsistä; itse*), mikä antaa aiheita olettaa, ettei kyseessä ole yleiskielyisyys. Tämän vuoksi olen ottanut *ts*:n omaksi varianttikseen; sen osuus esimerkiksi Parikkalan näytteissä on 8 %.

7) Pronominien *minä, sinä* edustus: *minä ~ mie*, taivutusvartaloissa *minu- ~ miu-*. Partitiivi- ja illatiivimuotoja ei ole otettu huomioon, sillä tutkimusalueella ne ovat muutamaa satunnaista partitiivitapausta lukuun ottamatta (ks. Palander 1996: 196) aina *minu-* vartaloisia (*minnuu, minnuun*).

8) Pronominin *hän* edustus: *hään ~ hiän*.

9) 3. persoonan *nsa, nsä* -omistusliitteen vastineet: *poikasa^x ~ poikase^x ~ poikaasa^x, poikaase^x ~ poikasee ~ poikaa*. Loppukahdenteisten muotojen rinnalla tavataan *n*-loppuisia asuja; laskelmissa **k-* ja *n*-loppuiset muodot on yhdistetty.

10) Pronominaalien vaihtelu: *sella(i)nen, tällä(i)nen, tuolla(i)nen ~ semmo(i)nen, tämmö(i)nen, tuommo(i)nen*.

Nämä piiirteet ovat vain osa Savonlinnan seudun murteiden vaihtelusta, mutta juuri yleisyytensä vuoksi ne kiinnittävät herkästi huomiota. Esiintymistaajuus on pienin *nsa, nsä* -suffiksilla: sitä kuulee tunnin mittaisessa näytteessä keskimäärin kuusi kertaa. *ts*-yhtymän heikkoasteisia tapauksia tunnin haastatteluun sisältyy keskimäärin yhdeksän. Puheenaiheet vaikuttavat piiirteiden esiintymismääriin; esimerkiksi *hän*-pronominin esiintymät puuttuvat kokonaan 23 kielenoppaan näytteistä. Tämä johtuu siitä, että *hän* korvautuu usein pronomiinilla *se*. *Hän*-pronomini esiintyy kuitenkin aina muun muassa referoinnissa (esim. *isä sano hääm män kahtomaa sitä päekkoo*; ks. Kuiri 1984: 123).

▷

VAIHTELEVIEN PIIRTEIDEN MÄÄRÄT

Yksilömurteiden tarkastelu voidaan aloittaa varioivien piirteiden määrästä. Taulukosta 1 ilmenevät pitäjittäiset tiedot idiolektikohtaisesta variaatiosta. Savonlinnan seudun murteille vaihtelu on niin luonteenomaista, että kaikissa idiolekteissa vaihtelee vähintään kaksi piirrettä. Eniten variaatiota, yhdeksässä piirteessä kymmenestä, on eräällä eteläsääminkiläisellä. Punkaharjun idiolektit ovat keskenään paljolti tasavertaisia: vaihtelevia piirteitä on neljästä kuuteen.

Taulukko 1. Pitäjittäiset idiolektimäärät kymmenen piirteen vaihtelun kannalta.

	vaihtelevia piirteitä											
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	yht.
SavR	-	-	1	1	3	4	3	2	1	-	-	15
EnoK	-	-	2	4	6	3	2	1	-	-	-	18
Ker	-	-	1	3	10	8	1	-	-	-	-	23
PunH	-	-	-	-	6	3	2	-	-	-	-	11
Sääm	-	-	1	2	4	7	3	7	3	1	-	28
yht.	-	-	5	10	29	25	11	10	4	1	-	95
Lip	-	1	1	1	1	-	-	-	-	-	-	4
Rääk	-	1	-	4	1	2	-	-	1	-	-	9
Kite	-	-	1	1	-	-	-	1	-	-	-	3
Kesä	-	-	2	2	3	4	3	1	-	-	-	15
Uuk	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	2
Saari	-	1	-	-	2	2	1	3	-	-	-	9
Pari	-	-	-	2	1	4	2	3	1	-	-	13
RauJ	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Ruok	-	-	-	-	1	-	1	2	-	-	-	4
HeiV	-	1	2	2	1	-	-	-	-	-	-	6
KanL	1	2	1	2	1	-	-	-	-	-	-	7
RanS	1	1	3	3	1	1	1	-	-	-	-	11
Sul	-	-	-	-	4	4	1	1	4	1	-	15
Puu	-	-	-	1	-	1	2	-	-	-	-	4
yht.	2	7	10	18	16	19	12	11	6	1	1	103

Mutta myös ympäristömurteissa vaihtelua on varsin paljon. Aineistossa on vain kaksi pohjoissavolaista idiolektia (Kangaslammilta ja Rantasalmelta), joissa kaikki kymmenen piirrettä esiintyvät vaihtelemattomina. Korkeintaan yhden varioivan piirteen idiolektit ovat Saaren poikkeusta lukuun ottamatta peräisin tutkimusalueen pohjoisosista. Korkeintaan kahden vaihtelevan piirteen idiolektit sijoittuvat nekin melko tarkalleen tutkimusalueen pohjoispuoliskolle. Mitä etelämmäksi tullaan, sitä enemmän vaihtelua esiintyy. Vähintään seitsemän piirteen vaihtelu keskittyy Savonlinnan seudun murteiston länsiosiin sekä naapurialueista Sulkavalle ja kaakkoismurteisiin (kartta 1). Sulkavan länsireunalta on yksi yhdeksän varioivan piirteen idiolekti, ja toisella uukuniemeläisellä oppaalla vaihtelevat kaikki kymmenen piirrettä.

Kartta 1
 Pienennetään kokoon 91 %
 Korkeus 11,7 cm
 Leveys 10,7 cm

Useimmissa piirteissä variaatio syntyy kahdesta edustustavasta. Tutkittavista piirteistä kuitenkin *ts:n* heikossa asteessa ja *nsa, nsä* -suffikseissa tavataan alueella viittäkin edustustapaa, *oa, öä* -yhtymissä neljää sekä švaavokaaleissa ja *ea, eä* -yhtymissä kolmea. Taulukosta 2 (seuraavalla sivulla) näkyy, kuinka monella kielenoppaalla esiintyy vähintään kolmen variantin piirteitä.

Savonlinnan seudulla kolmen variantin käyttäjiä on joka pitäjältä, eniten kuitenkin Säämingistä, missä näin runsas vaihtelu voi koskea samalla puhujalla kahta tai kolmeakin piirrettä. Pitäjittäin vähintään kolmen variantin piirteitä sisältäviä idiolekteja on Savonrannalta 13 %, Enonkoskelta 22 %, Kerimäeltä 30 %, Punkaharjulta 18 % ja Säämingistä 61 %.

Ympäröivistä Pohjois-Savon murteista kolmen variantin vaihtelu puuttuu kokonaan. Niukasti sitä on myös Pohjois-Karjalan puolella: vain kahdella rääkyläläisellä ja kahdella kesälahtelaisella. Sen sijaan kaakkoismurteissa ja Etelä-Savon murteissa variaatio voi yhdessäkin piirteessä olla moninaista: uukuniemeläisellä ja ruokolahtelaisella oppaalla *nsa, nsä* -suffiksi varioi neljällä tavalla. Neljää rinnakkaista varianttia käyttää myös eräs savonrantalainen *ts:n* heikossa asteessa.

Piirteiden sisäisessä variaatiossa on alueellisia eroja. Rääkylässä ja Kesälahdella useita rinnakkaisasuja on vain *oa, öä* -yhtymissä. Savonlinnan seudun pohjoismurteissa tällai-

▷

Taulukko 2. Idiolektit, joissa esiintyy vähintään kolmen variantin piirteitä.

	1 piirteessä vähint. 3 var.	2 piirteessä vähint. 3 var.	3 piirteessä vähint. 3 var.	yht.
SavR	2	-	-	2
EnoK	4	-	-	4
Ker	4	3	-	7
PunH	2	-	-	2
Sääm	13	2	2	17
yht.	25	5	2	32
Rääk	2	-	-	2
Kesä	2	-	-	2
Uuk	2	-	-	2
Saari	3	-	-	3
Pari	5	2	1	8
Ruok	1	-	3	4
Sul	5	2	2	9
Puu	3	1	-	4
yht.	23	5	6	34

nen variaatio koskee myös *ea*, *eä* -yhtymiä ja Kerimäellä švaata. Eteläalueilla, Säämingissä, Parikkalassa, Sulkavalla ja Puumalassa, mukaan tulevat myös omistusliitteet. *ts* varioi vähintään kolmella tavalla eräissä Savonrannan, Ruokolahden ja Parikkalan idiolekteissa.

PIIRTEITTÄINEN VAIHTELU

Tarkempi kuva idiolekteittaisesta vaihtelusta saadaan piirteittäisellä tarkastelulla. Taulukosta 3 käy ilmi, kuinka monessa idiolektissa kukin piirre varioi. Varianttien määrään ei tässä yhteydessä kiinnitetä huomiota.

Eniten vaihtelevat vokaaliyhtymät *ia*, *iä*, Savonlinnan seudulla peräti 96 prosentissa ja ympäristömurteissa 74 prosentissa idiolekteja. Alue, jolla *ia*, *iä* -yhtymät edustuvat enimmäkseen *ii*:nä, alkaa Savonlinnan seudun murreryhmän itärajalta. Siihen kuuluvat myös Savonrannan itäosat. Pohjois-Karjalan puolelta alue jatkuu kaakkoismurteisiin. Tässä piirteessä variaatio ei kuitenkaan selity pelkästään alueellisesti, vaan vaikuttamassa ovat morfologiset syyt: vahvalla *ii*-vyöhykkeelläkin vokaaliyhtymä näyttää säilyvän monikon partitiivimuodoissa. Siellä siis voidaan sanoa esimerkiksi *kolome millii*, *lätas sokerii*, *teki lenkkii*, mutta monikossa useimmiten *enimmijä verijä*, *isoja härkijäkkii*, *kiviä ja olokiä*. *e*-vartaloisten kaksitavujen monikon partitiivissa on lähes säännöllisesti säilynyt vokaaliyhtymä, sillä *ii*-variantti tuottaisi alueella synkreettisyyttä yksikön partitiivin kanssa (*kivvii* 'kiveä' – *kivi(j)ä* 'kiviä').

oa, *öä* ja *ea*, *eä* -yhtymien vaihtelussa on pitäjittäisiä eroja. Savonlinnan seudulla yhtymät varioivat vähiten Enonkoskella, missä kumpikin yhtymätyyppi esiintyy noin 40 prosentissa idiolekteja pelkästään monofongina (*verkkoo*, *korkee*). Kerimäellä ja Punka-

harjulla kaikki vaihtelemattomat yksilömurteet ovat *verkkuu*, *korkii* -tyyppisiä. Naapurimurteissa vaihtelu on niukinta Pohjois-Savon puolella ja Liperissä, ja se lisääntyy etelää kohti mentäessä. Vaihtelu on yleistä sekä kaakkois- että eteläsavolaismurteissa.

ua, *yä* -yhtymät poikkeavat koko alueella muista vokaaliyhtymistä: niiden edustus on yksilömurteessa useimmiten vaihtoehtoinen, joko tavunrajallinen tai pitkävokaalinen. Savonlinnan seudulla siirtymämurteen luonne näkyy siten, että vaihteluidiolekteja on noin 32 %, kun naapurimurteissa vain 16 %. *ua*, *yä* -yhtymät ovat muita vokaaliyhtymiä harvalukuisempia, ja niitä tavataan enimmäkseen yksikön partitiivimuodoissa (esim. *huttuu*, *kylövyvy*, *hyöttyy* ~ *piruva*, *savu.a*, *öljyvä*).

moinen-loppuiset pronominaalit (esim. *semmonen* ~ *semmoīnen* ~ *semmoinen*) ovat yksinomaisia tai lähes yksinomaisia Liperissä, Rääkkylässä ja Kiteellä sekä toisaalta pohjoissavolaialueella. Savonlinnan seudulla vähiten vaihtelua on Savonrannalla, 40 prosentissa idiolekteja. Etelämpänä *lainen*-loppuiset variantit (*sellanen*, *tällānen* ~ *tällāinen*, *tuollainen*) yleistyvät niin, että vaihteluidiolektien osuus on Enonkoskella 56 %, Säämingissä 57 % ja Kerimäellä 61 % mutta Punkaharjulla jo 82 %. Myös Pohjois-Karjalassa Kesälähdellä vaihtelumurteita on 73 %. Kaakkoismurteissa Uukuniemeltä Parikkalaan variaatio koskee 62–100 prosenttia ja eteläsavolaismurteissakin 50–67 prosenttia idiolekteista.

Taulukko 3. Varioivia piirteitä sisältävien idiolektien määrät (sulkeissa idiolektien kokonaismäärät pitäjittäin).

	<i>OA</i>	<i>eA</i>	<i>iA</i>	<i>UA</i>	<i>švaa</i>	<i>ts</i>	<i>minä</i>	<i>hän</i>	<i>-nsA</i>	<i>sellainen</i>
SavR (15)	13	14	15	4	9	11	1	2	2	6
EnoK (18)	8	11	17	8	7	7	3	1	2	10
Ker (23)	17	22	23	3	4	5	-	3	6	14
PunH (11)	7	9	11	1	7	2	1	1	3	9
Sääm (28)	24	21	25	14	13	18	12	1	15	16
yht. (95)	69	77	91	30	40	43	17	8	28	55
Lip (4)	1	-	4	-	-	2	3	-	-	-
Rääk (9)	7	7	9	1	1	3	3	-	1	3
Kite (3)	2	1	3	-	1	1	-	2	1	1
Kesä (15)	7	11	15	2	12	2	-	3	4	11
Uuk (2)	2	2	2	1	2	1	1	1	2	2
Saari (9)	5	6	9	-	7	3	-	2	7	7
Pari (13)	10	9	11	1	7	8	-	7	10	8
RauJ (1)	1	1	1	-	1	-	-	-	1	-
Ruok (4)	4	4	3	2	3	3	1	2	2	-
HeiV (6)	1	-	4	2	1	5	1	2	-	-
KanL (7)	3	-	5	-	1	1	1	-	1	2
RanS (11)	3	1	3	2	6	8	3	1	2	2
Sul (15)	15	14	6	5	9	14	7	-	11	10
Puu (4)	3	4	1	-	2	3	3	-	2	2
yht. (103)	64	60	76	16	53	54	23	20	44	48
kaikki yht. (198)	133	137	167	46	93	97	40	28	72	103

▷

ts-yhtymän edustus on kirjava: Savonlinnan seudulla sen vastineina kilpailevat pääasiassa pohjoissavolainen *ht : t* ja kaakkoissavolainen *ht : h*. *ts*:n vaihtelu on vähäisintä Kerimäellä ja Punkaharjulla, *mehtä : mehässä* -edustuksen vahvimalla vyöhykkeellä, joka jatkuu Rääkkylään, Kiteelle ja Kesälahdelle. Mutta Enonkoskenkin 18 idiolektista kahdeksan on pelkästään *ht : h* -tyypin ja vain kolme *ht : t* -tyypin kannalla. Savonlinnan seudulle *mehtä : mehässä* -vaihtelusuhde on tunnusomainen; tutkittavista idiolekteista 45 %:ssa se onkin poikkeukseton. *ts*-yhtymän edustus vaihtelee myös Liperissä ja pohjoissavolaisissa murteissa, missä *metässä* -edustuksen joukossa on useilla kielenoppailla *mehässä*-kantaa. Tilanne on sama Pohjois-Karjalan keskiosiin kuuluvan Kiihtelysvaarankin murteessa (Hyvärinen 1999: 39–41). Rääkkylässä, *mehässä*-alueella, *t*:tä tavataan kaikenikäisten kielessä (Rantanen 1987: 22–23). Paitsi savolaismurteissa heikkoasteinen *t*-variantti tunnetaan kaakkoismurteissakin, missä se on rinnakkainen *h*, *ht* ja *ts* -varianttien kanssa. *ss : ss* -variantti on satunnaisiin: yksityistapauksia on vain Savonrannalta, Säamingistä ja Kangaslammita. Eräällä Savonrannan pohjoisreunaa edustavalla kielenoppaalla *ss* on *ts*:n neljäs variantti, ja hänen murteeseensa kuuluu siis seuraavanlaisia muotoja: *mie vuan kahoj ja ~ siitä metästä suatiir rahhoo; itek ketreej ja itek kuvon ~ ihtehtään ne ol tehtävä ~ tyttö ol Ruossissa*. Vaikka Etelä-Savon murteissa valtavariantteja ovat *ht : t* ja *ss : ss*, Sulkava ja Puumalan itäosat kuuluvat jo selvästi *ht : h* -alueeseen (ks. myös Mielikäinen 1981a: 127–130.)

Švaavokaalien variaatio aiheutuu Savonlinnan seudulla pohjois- ja itäpuolisen *kylymä, silimä* -edustuksen sekä läntisen *kylömä, silemä* -tyypin kohtaamisesta. Punkaharjun ja Säamingin etelälaidalla vaihtelua syntyy myös kaakkoismurteisen švaattomuuden vaikutuksesta. Suhteellisesti eniten švaa vaihtelee Savonrannalla (60 %:ssa idiolekteja) ja Punkaharjulla (64 %:ssa). Vaihtelemattomat idiolektit ovat valtaosaltaan *kylömä, silemä* -tyyppisiä. Ympäristömurteista Rääkkylän ja Kiteen yksittäiset vaihteluidiolektit sisältävät enimmäkseen *kylömä, silemä* -švaata, kun muissa suppeavokaalinen švaa on poikkeukseton. Kesälahdella oireileva švaattomuus vaikuttaa varioivien idiolektien suureen määrään (80 %). Eteläpuolisissa naapurimurteissa Uukuniemeltä aina Sulkavalle asti švaaton ja švaallinen edustus ovat keskenään kilpailevia variantteja.

Kolmannen persoonan *nsa, nsä* -omistusliite on Savonlinnan seudun pohjoismurteissa useimmiten *poikasa*^x-tyyppinen. Vaihtelu lisääntyy Kerimäelle tultaessa, ja suhteellisesti eniten sitä on sääminkiläisoppailla (54 %:lla). Kaakkoista *poikase*^x-varianttia tavataan koko alueella, mutta yleisimmin Säamingissä. Kerimäeltä lähtien yleistyy myös kontaminaation kautta syntynyt *poikaase*^x-variantti (**poikahen* > *poikaa* + *-sen*). Naapurialueilla 3. persoonan omistusliite vaihtelee eniten kaakkois- ja eteläsavolaismurteissa. Kaakkoismurteissa ovat mahdollisia mainittujen varianttien lisäksi vielä *poikaa*- ja *poikasee*-asutkin. Savonlinnan seudulla *nsa, nsä* -suffiksin variaatio selittyy siitä, että Pohjois-Savon ja Pohjois-Karjalan murteissa vallalla oleva *poikasa*^x-muototyyppi levittäytyy etelämmäs.

Yksikölliset persoonapronominit vaihtelevat varsin vähän. Karjalaispohjaiset *mie, sie* -muodot, joihin on laskettu myös *miu-*, *siu*-vartaloiset taivutusmuodot, ovat yksinomaisia Kerimäellä ja lähes yksinomaisia Punkaharjullakin. Savonrannan ja Enonkosken oppaiden joukossa on pelkästään *minä, sinä* -muotojen käyttäjiä. Vaihteluidiolekteja on eniten Säamingissä, missä tavataan paikoin myös diftongiasuja *miä, siä jameä, seä* (laskettu *mie*-muotoihin). *miä, siä* -muodot ovat eteläsavolaisia (Mielikäinen 1981a: 228–232), ja Ete-

lä-Savossa voi kuulla *meä, seä* -asujakin, vaikka niiden varsinainen levikkialue on Lemminkäisen seudulla (Mielikäinen 1981a: 232, alav. 2; Kettunen 1940: 112). Pohjois-Karjalan keskiosissa *minä, sinä* -muodot ovat aiemmin olleet yleisempiä kuin nykyään (näin esimerkiksi Liperissä, Pajarinen 1995: 40–42, ja Kiihtelysvaarassa, Hyvärinen 1999: 67–68). Muotojen kahtalaisuus näkyy tässäkin tutkimuksessa Liperin aineistossa. Myös Etelä-Savon itäosissa ja Rantasalmella sydänsavolaiset ja itäsavolaiset variantit vaihtelevat.

Kolmannen persoonan pronomini *hän* varioi kaikkein vähiten. Koko Savonlinnan seudulla on vallalla diftongiutumaton *hää(n)*, ja vain Savonrannalla ja Punkaharjulla on idiolekteja, joista se puuttuu. Vaihtelua on yhteensä vain kahdeksalla oppaalla. Ympäristömurteissa pitkävokaalisuus ja diftongillisuus limittyvät eniten Parikkalassa, missä yhtä opasta lukuun ottamatta diftongivariantti on valta-asemassa. Kaakkoismurteissa diftongillinen pronomini on useimmiten asussa *heä(n)*, kun taas Pohjois-Karjalan puolella *hiä(n)*. *hää(n)*-muodon alue jatkuu Savonlinnan seudulta sydänsavolaisiin naapurimurteisiin. Persoonapronominit ovat yleensä tiedostettuja, yksilön identiteettiin sidoksissa olevia piirteitä (esim. Mielikäinen 1980: 133–134; 1981b: 110–111; Nuolijärvi 1986: 169–173; Palander 1987: 85). Murteenpuhujat itsekin kiinnittävät niihin helposti huomiota ja luonnehtivat niiden avulla murre-eroja. Nämä seikat voivat olla syynä persoonapronominien vähäiseen vaihteluun.

Se, kuinka monessa idiolektissa vaihtelua on, ei suoraan riipu piirrettä edustavien varianttien määrästä. *oa, öä* ja *ea, eä* -yhtymillä on kyllä useita rinnakkaisasuja ja yhtymät sijoittuvat vaihteluidiolektien määrän osalta kärkipaikoille. Kuitenkin myös *ts*-yhtymällä ja *nsa, nsä* -suffiksilla on lukuisia variantteja, mutta vaihtelu ei silti näy yhtä runsaana idiolekteissa. Erot selittyvät siitä, että *ts:n* ja *nsa, nsä* -suffiksin variantit noudattavat selvemmin alueellista jakaumaa. *oa, öä* ja *ea, eä* -yhtymissä eri varianttien rinnakkaiselo on samallakin alueella mahdollista, sillä varianteille on kehittymässä omat lingvistiset distribuutiossa. Toisin kuin omistusliitteet ja *ts*-yhtymä *oa, öä* ja *ea, eä* -yhtymät esiintyvät useissa eri asemissa. Niinpä *oa, öä* -yhtymien pitkävokaaliset variantit ovat keskittyneet 1. infinitiiviin (*huhutto^x, uskuu^x*), kun taas tavunrajalliset yksikön partitiiviin (*palova, tekova*). *ea, eä* -yhtymissä *ee* syrjäyttää vähittäin vanhaa *i(j)a, i(j)ä* -kantaa ja yleistyy **eä, eä* -nominien kautta (*korkee, ylöpee*). *ii*-variantti on voimissaan 1. infinitiivissä (*lähtii^x*) ja yksikön partitiivissa (*kivvii*). Variaatio muotoutuu siis jokaisessa piirteessä hieman eri tavoin, ja siinä mielessä tarkasteltavat piirteet eivät ole täysin tasavertaisia. Tällaisia vaihtelun luonteesta johtuvia eroja ja niiden vaikutuksia olisikin punnittava määriteltäessä eri piirteiden painoarvoa dialektometrisessä tutkimuksessa (ks. myös Mielikäinen 2000).

VAIHTELUN TODENNÄKÖISYYS

Kymmenen piirteen perusteella pitäjänmurteet voidaan järjestää vaihtelun runsauden mukaan. Tulos saadaan taulukosta 3 laskemalla pitäjittäin yhteen kunkin piirteen vaihteluidiolektien prosenttiosuudet (esimerkiksi Savonrannalla *OA* vaihtelee 13 idiolektissa 15:stä eli 87 %:ssa, *eA* 14 idiolektissa eli 93 %:ssa jne.). Savonlinnan seudun murteisiin saadaan näin seuraava järjestys: Sääminki (eniten vaihtelua), Savonranta, Punkaharju, Kerimäki, Enonkoski. Sääminki ja Savonranta ovat kumpikin murreryhmän reuna-alueita,

joilla vaihtelu ei ole vielä vakiintunut samalla tavoin kuin murteiston sisäosissa, Kerimäellä ja Punkaharjulla. Piirrevarianttien pääasiallisia esiintymisalueita osoittavat rajat eivät Savonrannalla ja Säämingissä muodosta kimppejä, vaan hajoavat lähes koko pitäjän alueelle (Palander 1996: 239–241). Enonkosken idiolektit erottuvat muista vähäisemmällä vaihtelullaan, joka johtuu erityisesti pohjoispitäjän murteen vahvasta pohjoissavolaisesta väristä.

Ympäristömurteiden järjestys vaihtelun runsauden mukaan on seuraava: Uukuniemi, Sulkava, Ruokolahti, Parikkala, Saari, Rautjärvi ja Puumala (samalla sijaluvulla), Kesälahti, Kitee, Rääkkylä, Rantasalmi, Heinävesi, Liperi, Kangaslampi. Eniten variaatiota on siis kaakkoismurteissa ja Etelä-Savossa etenkin Sulkavan idiolekteissa. Vaihtelu vähenee lähes järjestelmällisesti pohjoiseen päin tultaessa: pohjoissavolaiset ja liperiläiset suosivat eniten varioimattomia muotoja.

Piirteiden vaihtelun todennäköisyyttä voidaan kuvata implikaatioasteikolla, joka kuuluu variaation tutkimuksen niin sanotun dynaamisen mallin menetelmiin. Dynaamisessa mallissa kielen synkronisen vaihtelun ja diakronisen muutoksen katsotaan edustavan saman prosessin eri puolia. Kielen muuttuminen nähdään jatkumonamaisena sarjana muutoksia, ja myös idiolektit ovat osa tätä jatkumoa. Idiolekteissa muutos näkyy eri vaiheissaan siten, että esimerkiksi tietyt äänne- ja muotopiirteet, leksikaaliset yksiköt tai esiintymisympäristöt järjestyvät niissä hierarkkisesti. (DeCamp 1971; suomalaisista sovelluksista ks. Paunonen 1982: 79–88; Mielikäinen 1994: 50–53.) Taulukosta 3 ilmenevän vaihtelun mukaan tutkittavat piirteet voidaan järjestää implikaatiokaavaksi. Taulukon alimalle riville on laskettu piirteittäin yhteen koko aineiston vaihteluidiolektien määrä. Näiden lukujen perusteella muodostuu implikaatiokaava, jonka alussa ovat eniten ja lopussa vähiten vaihtelevat piirteet:

$$iA > eA > OA > sellainen > ts > švaa > -nsA > UA > minä > hän$$

Jos tarkasteltaisiin pelkästään Savonlinnan seudun murteita, kaavan loppupuolella *nsa*, *nsä* -omistusliitteet ja *ua*, *yä* -yhtymät vaihtaisivat paikkaa. Vaikka tämä piirrejärjestys on eräänlainen keskiarvo, voidaan olettaa, että se pääpiirteissään toteutuu myös idiolekteissa. Jos yksilömurteessa vaihtelevat keskenään esimerkiksi *moinen-* ja *lainen-*loppuiset pronominaalit, on siten todennäköistä, että variaatiota on myös *oa*, *öä*, *ea*, *eä* ja *ia*, *iä* -yhtymissä. Sen sijaan *ts*-yhtymä ei ehkä vaihtele, ja kaavassa sen jälkeen seuraavat piirteet vaihtelevat todennäköisesti vielä vähemmän. Implikaatiokaavan mukainen järjestys toteutuu pitäjittäin taulukon 4 osoittamalla tavalla.

Kaavaa noudattavia idiolekteja on Savonlinnan seudun murteissa enemmän kuin ympäristömurteissa, joissa on vaihtelun kannalta keskenään hyvin erilaisia yksilömurteita. Asteikon alkupäässä ennuste toteutuu luonnollisesti parhaiten: Savonlinnan seudulla idiolekteja, joissa *ea*, *eä* -yhtymien lisäksi vaihtelevat *ia*, *iä* -yhtymät, on 77 eli 81 %. Sellaisiakin yksilömurteita, joissa *oa*, *öä* -yhtymien lisäksi varioivat *ea*, *eä* ja *ia*, *iä* -yhtymät, on vielä 60 eli 63 %. Neljän piirteen hierarkkinen vaihtelu (kohdassa *sellainen*) on jo selvästi harvinaisempaa (36 %), ja asteikon loppupäähän mentäessä idiolektien määrä suunnilleen puolittuu aina uuden piirteen tullessa mukaan. Tämä johtuu siitä, että asteikon loppupään piirteet ylipäätään vaihtelevat vähiten. Kun esimerkiksi *oa*, *öä* -yhtymät vaihtelevat vielä 69 kielenoppaalla, pronominaaleissa vaihteluidiolektien määrä on enää

Taulukko 4. Implikaatiokaavan järjestystä noudattavien idiolektien määrät (sulkeissa idiolektien kokonaismäärät pitäjittäin).

	<i>eA</i>	<i>OA</i>	<i>sell.</i>	<i>ts</i>	švaa	<i>-nsA</i>	<i>UA</i>	<i>minä</i>	<i>hän</i>
SavR (15)	13	13	6	4	2	-	-	-	-
Enok (18)	12	7	4	2	-	-	-	-	-
Ker (23)	21	16	9	2	-	-	-	-	-
PunH (11)	9	6	4	-	-	-	-	-	-
Sääm (28)	22	18	11	8	6	5	1	1	-
yht. (95)	77	60	34	16	8	5	1	1	-
Rääk (9)	7	7	2	1	-	-	-	-	-
Kite (3)	1	1	1	1	-	-	-	-	-
Kesä (15)	11	6	4	1	-	-	-	-	-
Uuk (2)	2	2	2	1	1	1	1	1	1
Saari (9)	6	4	4	3	2	2	-	-	-
Pari (13)	7	5	3	1	1	1	-	-	-
RauJ (1)	1	1	-	-	-	-	-	-	-
Ruok (4)	3	3	-	-	-	-	-	-	-
RanS (11)	1	1	-	-	-	-	-	-	-
Sul (15)	6	6	5	5	5	3	1	1	-
Puu (4)	1	-	-	-	-	-	-	-	-
yht. (103)	46	36	21	13	9	7	2	2	1

55 (taulukko 3). Idiolektien suhteellisten määrien mukaan laskettuna implikaatiokaava toteutuu parhaiten Säämingissä ja Savonrannalla. Näiden jälkeen sijoittuu Kerimäki, ja viimeisinä ovat Punkaharju ja Enonkoski. Järjestys on lähes sama kuin piirteittäisen vaihtelun runsautta osoittavassa tuloksessa. Odotuksenmukaisesti Säämingissä ja Savonrannalla, missä siis vaihtelua kaikkiaankin on eniten, myös idiolektin sisäinen variaatio on yksityisen kielenpiirteen perusteella paremmin ennustettavissa kuin muualla.

Ympäristömurteissa implikaatiokaavaa noudattaa *ea*, *eä* -yhtymien kohdalla 45 % idiolekteista, *oa*, *öä* -yhtymien kohdalla 35 %. *ts*-yhtymästä lähtien välimurteita ja ympäristömurteita edustavien idiolektien suhteellisissa määrissä ei ole paljon eroa. Implikaatiokaavan toteutumisjärjestys on seuraava: Uukuniemi, Saari, Sulkava, Rautjärvi, Rääkkylä, Ruokolahti, Kesälahti, Parikkala, Kitee, Puumala, Rantasalmi. Liperin, Heinäveden ja Kangaslammin oppaiden murteessa esiintyvä vähäinen vaihtelu ei noudata kaavaa, mikä osaltaan ilmentää näiden alueiden murrejärjestelmien erilaisuutta.

ŠVAAN VARIATIO

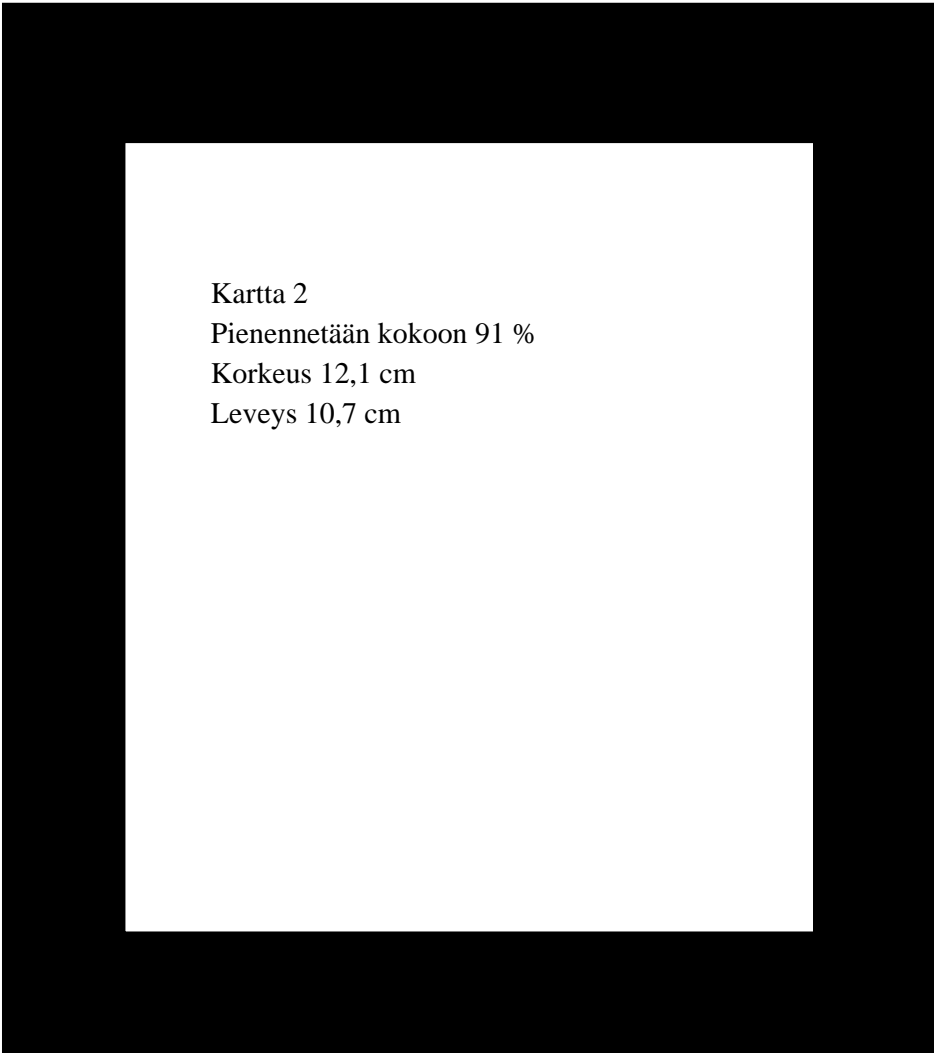
Tarkasteltavista piirteistä lähes kaikissa on kyse kahden tai useamman toisistaan fonologisesti tai leksikaalisesti erottuvan variantin vaihtelusta. Švaa on ainoa, jossa variaatiota syntyy myös foneettisista väliasteista. Seuraavassa selvitetään, miten tämä näkyy yksilömurteissa. Käsiteltävänä on švaan edustus kokonaisuudessaan, ei siis vain suppean vokaalin jälkeisessä asemassa, kuten edellä.

▷

Säännöllisen švaan alue ulottuu Savonlinnan seudun murreryhmän eteläosiin niin, että sen ulkopuolelle jäävät Säämingin etelälieve Kiviapajalta Moinsalmelle sekä Punkaharjun eteläisin kärki. Sataprosenttisen švaan raja seurailee idässä Punkaharjun itärajaa ja jatkuu Kesälahden poikki. Säämingin länsipuolella raja kulkee Sulkavan Kaartilan kautta pitäjän halki Puumalaan. (Kartta 2.) Tämän rajan pohjoispuolelta on vain viisi idiolektia, joissa švaa ei ole poikkeukseton; näistä kaksi on Kerimäeltä ja kolme Sulkavalta.

Švaan foneettiset väliasteet ovat kahdentyyppisiä: ne koskevat joko kvaliteettia tai kvantiteettia. Kvaliteetin horjuntaa esiintyy suppean vokaalin jäljessä, jolloin švaa voi edustua suppean ja puoliväljän vokaalin väliasteena (*silimä, kylymä* tai *silemä, kylömä*). Edellä olevissa laskelmissa hiukan väljentyneet suppeat vokaalit on tulkittu suppeavokaalisiksi varianteiksi ja hiukan suppeat puoliväljät puoliväljiksi. Kvantiteetin horjunta puolestaan merkitsee sitä, että švaavokaali jää pituudeltaan lyhyttä vokaalia vajaammaksi. Tällainen vokaali on merkitty ylilyhyeksi (*tal^avi, kyl^lmä*); ylilyhyitä ja normaaleja lyhyitä švaavokaaleja on aiemmin tässä tutkimuksessa käsitelty samanarvoisina.

Etelä-Englannin murteissa lyhyen *u:n* ja *a:n* edustuksessa on siirtymävyöhyke, jossa kohtaavat eteläinen ja pohjoinen ääntämystapa. Näitä murteita tutkineet J. K. Chambers ja Peter Trudgill ovat luokitelleet siirtymäalueen idiolekteja kolmenlaisiksi. 1) On ole-

Kartta 2
Pienennetään kokoon 91 %
Korkeus 12,1 cm
Leveys 10,7 cm

massa *sekaidiolekteja* (»mixed lects»), joissa vaihtelevat keskenään vierekkäisten alueiden valtavarientit. Termiä vastaa tässä tutkimuksessa *vaihteluidiolekti*. 2) Toiseksi voidaan tavata *horjuntaidiolekteja* (»fudged lects»), joissa oman valtavarientin rinnalla esiintyy naapurialueen kantaa foneettisesti läheneviä variantteja. 3) Lisäksi voidaan erottaa vielä sellaisiakin murteita, joissa kahden alueen päävariantit vaihtelevat niiden foneettisten väliasteiden kanssa. Tällaisia murteita voitaisiin nimittää *hajontaidiolekteiksi* (»scrambled lects»). (Termeistä ks. Chambers ja Trudgill 1980: 127–142; Nahkola 1985: 165–166.) Chambersin ja Trudgillin englannin murteisiin perustuva luokittelu on sovellettavissa suomen itämurteiden švaahan, jos murteita kuvataan pelkästään synkronisesta näkökulmasta, tiettyinä aikana vallitsevasta tilanteesta käsin. Švaan variaatio kuvastaa suhteellisen nopeasti — muutamassa sukupolvessa — etenevää muutosta, jossa švaa leviää savolaismurteiden suunnasta pohjoisiin kaakkoismurteisiin. Sen sijaan Etelä-Englannin siirtymämurteissa erilaiset väliasteet ovat alueellisesti vakiinnuttaneet asemansa useiden satojen vuosien aikana. Muutos on edelleen käynnissä, mutta se etenee hitaasti. Vaihtelun luonne näissä kahdessa muutoksessa on siten kielen historian kannalta erilainen.

Švaahan sovellettuna Chambersin ja Trudgillin idiolektiluokitus näyttäisi seuraavalta:

1. Vaihteluidiolektit:	a) <i>silimä</i> ~ <i>silemä</i>, b) <i>silimä</i> (<i>talavi</i>) ~ <i>silmä</i> (<i>talvi</i>), c) <i>silemä</i> (<i>talavi</i>) ~ <i>silmä</i> (<i>talvi</i>).
2. Horjuntaidiolektit:	A (kvaliteetin kannalta) a) <i>silimä</i> ~ <i>silimä</i>, b) <i>silimä</i> ~ <i>silemä</i>, c) <i>silemä</i> ~ <i>silimä</i>, d) <i>silemä</i> ~ <i>silemä</i> B (kvantiteetin kannalta) a) <i>silimä</i>, <i>talavi</i> ~ <i>sil^lmä</i> (<i>sil^lmä</i>), <i>tal^avi</i>, b) <i>silemä</i>, <i>talavi</i> ~ <i>sil^lmä</i> (<i>sil^lmä</i>), <i>tal^avi</i>, c) <i>silmä</i>, <i>talvi</i> ~ <i>sil^lmä</i> (<i>sil^lmä</i>), <i>tal^avi</i>
3. Hajontaidiolektit:	A (kvaliteetin kannalta) a) <i>silimä</i> ~ <i>silemä</i> ~ <i>silimä</i>, b) <i>silimä</i> ~ <i>silemä</i> ~ <i>silemä</i>, c) <i>silimä</i> ~ <i>silemä</i> ~ <i>silimä</i> ~ <i>silemä</i> B (kvantiteetin kannalta) <i>silimä</i> (<i>silemä</i>, <i>talavi</i>) ~ <i>silmä</i> (<i>talvi</i>) ~ <i>sil^lmä</i> (<i>sil^lmä</i>, <i>tal^avi</i>)

Švaan kvaliteetin osalta aineistoni foneettisia väliasteita sisältävissä yksilömurteissa on suunnilleen yhtä paljon horjunta- ja hajontaidiolekteja (suhde on 6 : 5). Horjuntaidiolekteista viisi edustaa tyyppiä 2Ac ja yksi tyyppiä 2Aa. Hajontaidiolektit kuuluvat kaikkiin luokkaan 3Aa. Kvantiteetin kannalta horjuntaidiolekteja on 21 ja hajontaidiolekteja 16. Horjuntaidiolekteista 17 on tyyppiä 2Bc, kolme tyyppiä 2Bb ja yksi tyyppiä 2Ba. Hajontamurteet edustavat luokkaa 3B.

Karttaan 2 on merkitty švaan foneettisia väliasteita sisältävät idiolektit. Kvaliteetin horjuntaa ilmenee Savonrannan ja Enonkosken eteläosissa sekä paikoin muuallakin: Kan-

▷

gaslammilla, Sulkavalla ja Punkaharjun koillisosassa. Kvaliteetin horjunta sijoittuu niille alueille, joilla suppea ja puoliväljä švaa ovat kilpailutilanteessa. *silemä, kylömä* -tyyppinen švaa yleistyy heti Enonkosken ja Savonrannan eteläpuolella. Kangaslammin pohjoispuolelta Heinävedeltä samoin kuin Punkaharjun itärajalta puolestaan alkaa *silimä, kylymä* -tyypin valta-alue. (Palander 1996: 143, 151.)

Kvantiteetiltaan horjuvan švaan esiintyminen sijoittuu lähes kokonaan sataprosenttisen švaan alueen eteläpuolelle. Ylilyhyttä švaata on vain kolmessa sääminkiläisidioletkissa, mutta itä- ja eteläpuolisissa naapurimurteissa selvästi useammin: sen piiriin kuuluu Kesälahdelta 53 %, Parikkalasta 54 %, Ruokolahdelta 75 %, Saarelta 78 % ja Uukuniemeltä 100 % idiolekteista. Sulkavan oppaista ylilyhyttä švaata on kahdella ja Puumalan oppaista yhdellä.

Taulukkoon 5 on eritelty oppaittain ylilyhyttä švaata sisältävien idiolektien švaan edustus. Švaan vaihtelu on Uukuniemellä, Ruokolahdella, Sulkavalla ja pääosin Kesälahdellakin kolmen variantin välistä (täyspitkä švaa, ylilyhytšvaa, švaattomuus), eli idiolektit ovat valtaosin Chambersin ja Trudgillin termein hajontamurteita. Saaren ja Parikkalan idiolekteista hajontamurteet jäävät vähemmistöksi. Rautjärven oppaalla pääedustuksena on švaattomuus, jonka rinnalla on satunnaisesti ylilyhyttä loisvokaalia, ja Puumalan eteläisimmällä oppaalla täyspitkä švaa vaihtelee ylilyhyen kanssa. Ylilyhytšvaa ei yleensä ole valtavarianttina; vain yhdellä kesälähteläisoppaalla enemmistö švaatapauksista edustuu ylilyhyenä. Valtaosassa kvantiteetiltaan horjuvan švaan idiolekteja pääedustuksena on švaattomuus.

Pauli Saukkonen (1967) on tutkinut švaan esiintymistä savolais- ja kaakkoismurteiden raja-alueelta, johon kuuluu osia Kesälahdesta, Punkaharjusta, Uukuniemestä, Saaresta ja Parikkalasta. Tämän alueen hän on todennut olevan švaan siirtymävyöhykettä. Saukkonen on määrittänyt jokaiselle alueelta tavoittamalleen vähintään 15-vuotiaalle kielenoppaalle keskimääräisen švaa-arvon, joka vaihtelee viitenä vahvuusluokkana 1:n (täysšvaa) ja 0:n (švaattomuus) välillä. Hän toteaa, että siirtymävyöhykkeelläkin on alueellisia eroja: lähellä 1-aluetta švaata on keskimäärin enemmän kuin lähellä 0-aluetta (1967: 30–31). Omaan aineistooni kuuluvat alle sataprosenttisen švaan alueen idiolektit (yhteensä 62) näkyvät kartasta 3 sivulla 36. Švaa esiintyy poikkeuksettomana kymmenessä savolaismurteiden idiolektissa. Vähittäinen siirtyminen švaallisesta kannasta švaattomaan näkyy melko tasaisena švaallisuuden vähenemisenä etelää kohti tultaessa. Kaakkoismurteiden puolelta on vain yksi opas Saarelta, jolla švaa-arvo sijoittuu 50 ja 99 %:n välille; kaikilla muilla se on pienempi. Kun savolaisalueella piirre puuttuu kokonaan vain yhdestä sääminkiläisidioletkista, kaakkoismurteissa tällaisia yksilömurteita on yhdeksän. Alle 50-prosenttisen švaan alueraja olisi siis jokseenkin tarkasti savolais- ja kaakkoismurteiden välisellä rajalla.

Saukkosen mukaan švaa on kaakkoismurteiden pohjoisrajalla leviävä piirre. Kun tarkasteltavana on ollut puheyhteisön koko ikäjakauma 15-vuotiaista vanhuksiin, lapsilla ja nuorilla švaa on ollut yleisempää kuin vanhemmilla ikäluokilla. (Saukkonen 1967: 46–47, 53.) Saukkonen otaksuu (mts. 48), että švaa on levinnyt siirtymäalueelle vasta 1900-luvun alkuvuosikymmeninä, koska Kettunen ei ole merkinnyt sitä kaakkoismurteiden puolelle. Hänen mukaansa kaikenikäiset vanhimpia lukuun ottamatta omaksuvat švaata (mts. 49). Oman aineistoni oppaista nuorimmat ovat syntyneet vuonna 1910. On mahdollista, että švaa on tarttunut heidän murteeseensa jo lapsuusiässä, kaakkoismurteiden puo-

Taulukko 5. Švaan varianttijakauma prosentteina kvantiteetiltaan horjuvan švaan idiolekteissa. Numerot pitäjällyhenteen jäljessä ovat kielenoppaiden tunnuksia (ks. Palander 1996: 376–383).

idiolekti	<i>talvi</i>	<i>tal^avi</i>	<i>talavi</i>	yht. (f)
Sääm 16	-	13	87	8
Sääm 17	-	13	87	8
Sääm 24	-	14	86	7
Sääm 28	58	9	33	43
Kesä 6	30	36	34	98
Kesä 8	72	17	11	18
Kesä 9	30	10	60	10
Kesä 10	76	8	16	25
Kesä 12	57	43	-	7
Kesä 13	13	24	63	8
Kesä 14	94	3	3	32
Kesä 15	42	36	22	36
Uuk 1	57	22	21	54
Uuk 2	95	2	3	63
Saari 1	91	7	2	58
Saari 2	98	2	-	51
Saari 3	83	17	-	59
Saari 4	92	6	2	62
Saari 5	62	15	23	39
Saari 6	91	9	-	56
Saari 8	94	6	-	33
Pari 1	92	8	-	65
Pari 2	98	2	-	43
Pari 6	95	5	-	43
Pari 7	94	4	2	58
Pari 8	98	2	-	51
Pari 11	54	21	25	28
Pari 13	92	5	3	63
RauJ 1	94	6	-	18
Ruok 1	91	2	7	46
Ruok 3	72	17	11	36
Sul 11	54	4	42	28
Sul 13	21	18	61	33
Puu 4	-	2	98	40

leisista oppaistahan švaata esiintyy noin kahdella kolmasosalla. Aikuisiässä ympäristön vaikutus on silti saattanut vahvistaa švaata. Kuten Saukkonenkin toteaa, satunnaisen ja ylilyhyen švaan käyttäjät ovat piirteestä itse tietämättömiä (mts. 11). Tämä on leviävälle ääntenmuutokselle edullista: jos piirrettä ei havaita eikä tiedosteta, sitä ei myöskään voida kontrolloida.

Saukkosen tutkimuksessa miehet ovat naisia edellä švaan omaksumisessa (1967: 49–50). Omassa aineistossani tulos on samansuuntainen. Olen laskenut alle sataprosenttisen švaan alueen idiolekteille švaa-indeksin, joka vaihtelee 0:sta (ei švaata) 2:een (täysšvaa). Ylilyhyt švaa saa arvon 1. Näin laskettuna miesten keskimääräiseksi indeksiksi tulee 0,94 ja naisten 0,74. Aila Mielikäinen on tutkinut kokeellis-foneettisesti Hirvensalmen ja Mik-

Kartta 3
Pienennetään kokoon 91 %
Korkeus 12,2 cm
Leveys 10,7 cm

kelin švaan fyysikaalista kestoaa, ja myös näiden mittausten mukaan švaa on miehillä pitempi kuin naisilla (Mielikäinen 1974: 9–11). Se että švaa on miehinen kielenpiirre, näkyy lukuisissa nykypuhekielen tutkimuksissakin: švaa näyttää miehillä säilyvän paremmin kuin naisilla (esim. Silvennoinen 1980: 119–121; Järvi 1981: 71–72; Nuolijärvi 1986: 63–66, 92–93, 96; Pinola 1997: 60–63).

Vaikka Savonlinnan seudun murteissa vallalla on *silemä*, *kylömä* -tyyppinen švaa, kaakkoismurteisiin ilmaantuva loisvokaali on enimmäkseen *silimä*, *kylymä* -tyyppiä. Madaltunutta švaavokaalia tavataan vain yhdellä uukuniemeläisellä ja yhdellä ruokolahtelaisella oppaalla. Švaa on siis leviämässä Pohjois-Karjalasta Kesälahden suunnasta eikä suoraan Säämingistä tai Punkaharjulta. Syynä on se Saukkosen (1967: 11) mainitsema seikka, että Saaren — Parikkalan pohjoisosista kontaktit ovat vanhastaan suuntautuneet Kesälahdelle, jonne ovat tieyhteydetkin olleet olemassa aiemmin kuin Punkaharjulle. Lisäksi Punkaharjun suunnassa vastassa on suo. Vastaavalla tavalla selittyy suppeavokaalinen švaa myös lännempänä, Ruokolahden pohjoisosassa. Ruokolahden ja Säämingin sekä Puumalan ja Sulkavan väliset pitäjänrajat halkovat jopa kymmenien kilometrien matkalta asumattomia metsäalueita. Nykyisen kuutostien paikalla ollut vanha maantie on sielläkin ohjannut kontaktien suuntaa Kesälahdelle päin.

Švaan variaatio osoittaa hyvin sen, kuinka vähittäinen muutos yksilötasolla ilmenee. Sataprosenttisen švaan alueen eteläpuoliset idiolektit muodostavat melko tasaisen jatkumon poikkeuksetta švaan käyttäjistä täysin švaattomiin yksilömurteisiin. Hallinnollisten rajojen vaikutus näkyy selvästi tämänkin piirteen kehityksessä: Savon ja Karjalan maakuntaraja, joka erottaa kaakkois- ja savolaismurteet toisistaan, toimii edelleen eräänlaisena vedenjakajana. Tämän rajan tuntumassa vaihtuu varianttien valta-asema monessa muussakin murrepiirteessä (Palander 1996: 239–241). Švaan variaatio paljastaa, miten laaja voi siirtymävyöhyke eri edustusten välillä olla. Tässä variaatioalue on 20–40 kilometrin levyinen, mutta todellisuudessa se saattaa jatkua vielä etelämmäs, tutkimusaluehan päättyy Ruokolahden pohjoisosaan.

MURREJÄRJESTELMÄT SAVONLINNAN SEUDULLA

Savonlinnan seudun murteissa on piirteitä kaikkiaan neljästä naapurimurreryhmästä: Pohjois-Karjalan ja Pohjois- ja Etelä-Savon savolaismurteista sekä pohjoisimmista kaakkoismurteista. Kuitenkin kokonaisuutena Savonlinnan seudun oma murrejärjestelmä poikkeaa kaikista näistä. Taulukkoon 6 on koottu tarkasteltujen kymmenen piirteen edustus eri järjestelmissä; edustuksella tarkoitetaan pitäjittäisiä valtavarientteja (pohjana Palander 1996). Tässä yhteydessä on syytä muistaa, että ympäristöpitäjät eivät ole alueellisesti kokonaan edustettuina, vaan mukana ovat useimmiten Savonlinnan seudun murreryhmän lähimmät raja-alueet. Švaassa on otettu huomioon vain suppean vokaalin jälkeiset tapaukset, joiden vaihtelua kuvataan *i*:llä ja *e*:llä (*silimä* ~ *silemä*) tai viivalla, joka merkitsee, että švaata ei esiinny. *ts*:stä tarkasteltavana ovat heikkoasteiset vastineet. Pohjois-Karjalan puoleisissa naapurimurteissa on kaksi toisistaan selvästi erottuvaa järjestelmää, toisaalta maakunnan keskiosiin kuuluvan Liperin murre, toisaalta eteläpitäjien Rääkkylän, Kiteen ja Kesälahden murteet.

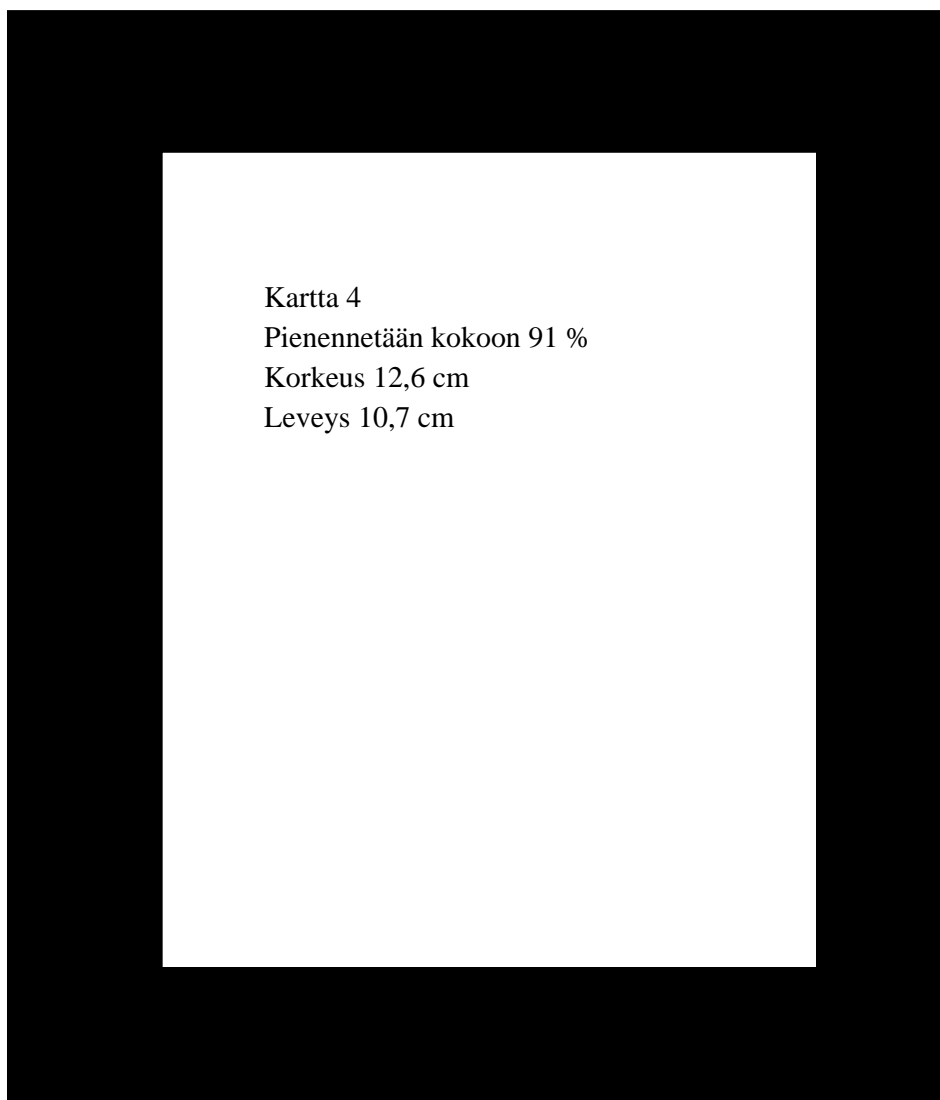
Useissa järjestelmissä on vaihtoehtoista edustusta. Esimerkiksi Pohjois-Savon murteiden švaassa Heinävedellä on vallalla *silimä*, *kylmä* -tyyppi, mutta Kangaslammilla ja Rantasalmella jo *silemä*, *kylömä*. Eniten pitäjittäisiä eroja on kaakkoismurteissa, kuudessa piirteessä. Savonlinnan seudullakin vaihtoehtoista edustusta esiintyy neljässä piirteessä.

Taulukko 6. Kymmenen piirteen pääasiallinen edustus tutkimusalueen murrejärjestelmissä (PS = Pohjois-Savo, ES = Etelä-Savo, PK (Lip) = Pohjois-Karjala, Liperin murre, PK = Pohjois-Karjala, KK = kaakkoismurteet, SS = Savonlinnan seutu).

	OA	eA	iA	UA	švaa	ts	minä	hän	-nsA	sellainen
PS	OO	ee	iA	UA	i/e	t	minä	hään	-sA	semmoinen
ES	OA	ee/iA	iA	UA	e	h	minä/ mie	hään	-se	sellainen
PK (Lip)	OO	ee	ii	UU	i	t	mie	hiän	-sA	semmoinen
PK	UU	ii	ii	UU	i	h	mie	hiän	-sA	semmoinen
KK	OO/UU	ii/iA	ii	UU	-	h/ht	mie	hään/ heän	-se/ -VVse	semm./sell.
SS	OO/UU	ee/ii	iA	UU	e	t/h	mie	hään	-sA	semm./sell.

▷

Kartasta 4 näkyy eri murrejärjestelmien toteutuminen idiolekteissa. Variantti on katsottu järjestelmän mukaiseksi, jos se on yksilömurteessa valtaedustuksena (yleensä siis vähintään 50-prosenttinen).² Mukana eivät ole idiolektit, joista jonkin piirteen edustus puuttuu; näitä on kaikkiaan 32 eli 16 %. Naapurimurteiden järjestelmien mukaiset yksilömurteet ovat Savonlinnan seudun välimurteistossa harvinaisia: yksi Liperin murretta muistuttava yksilömurre löytyy Savonrannan pohjoisosista, ja Pohjois-Savon murteiden mukaista järjestelmää esiintyy kolmella enonkoskelaisella ja yhdellä sääminkiläisellä. Eteläsavolais- ja kaakkoismurteiden mukaisia idiolekteja ei välimurteiden puolella ole lainkaan. Muutenkin eri järjestelmät erottuvat alueellisesti verrattain tarkasti toisistaan: vain Pohjois-Karjalan murrusysteemit limittyvät hieman Rääkkylän pohjoisosassa (ks. myös Rantanen 1987: 64, 67, 72–73). Juuri tämänsuuntaisia rajanylityksiä saattaa esiin-

² Todellisuudessa eräiden piirteiden esiintymisrajat ovat osassa järjestelmiä tiukemmat: *silimä*, *kylymä* -tyyppisen švaan, *moinen*-loppuisten pronominaalien ja *poikasa*^x-tyyppisen omistusliitteen esiintymisessä on löydettävissä 100-prosenttisen edustuksen alueellinen raja, *mie*, *sie* ja *hään* -pronomineista, *ea*, *eä* -yhtymien *korki(j)a*-tyypistä sekä *oa*, *öä* -yhtymien *verku(v)a*-tyypistä puolestaan 0 %:n raja (Palander 1996: 238–239).

tyä idempänäkin Pohjois-Karjalan keski- ja eteläosien murteiden välillä. Sen sijaan päinvastaiset poikkeamat ovat epätodennäköisiä, sillä etelämurteille ominaiset ja murteenpuhujien itsensäkin tiedostamat *verkkuu*, *korkii* -variantit eivät kuulu maakunnan keskiosien murteeseen (Turunen 1959: 269–270, 275–276; Forsberg 1988: 17–18; MA Liperi).

Savonlinnan seudun murteiden järjestelmä toteutuu 34 yksilömurteessa. Ne keskittyvät melko yhtenäiselle alueelle, Savonrannan ja Enonkosken eteläosiin sekä Kerimäelle ja Punkaharjulle. Juuri nämä alueet muodostavat keskeisimmän osan vanhasta Kerimäen emäpitäjästä. Vanha Kerimäki irtosi Säämingistä 1642 ja oli omana hallinnollisena yksikkönään yli 200 vuotta, aina Savonrannan eroamiseen, 1860-luvulle asti. (Ks. Mielonen 1993: 132–134 ja kirjan lopussa oleva karttaliite.) Vanhan Kerimäen alue hahmottuu erilliseksi osaksi Savonlinnan seutua myös tarkasteltaessa eri varianttien 50-prosenttisen edustuksen rajalinjoja. Kuudentoista variantin rajoista yksikään ei lävistä aluetta, vaan rajat kiertävät sitä milloin höllemmin, milloin tiiviimmin kimppuuntuen. (Ks. Palander 1996: 241.) Kerimäki ja Punkaharju muodostavat siis Savonlinnan seudun murteiden ytimen. Siellä vaihtelu on idiolekteittain keskittynyt harvempiin piirteisiin kuin muualla ja vakiintunut.

SAVONLINNAN SEUDUN ERIKOISASEMA

Savonlinnan seudun murreaineisto paljastaa hyvin sen, miten runsasta ja yleistä idiolektinsisäinen vaihtelu välimurteissa on. Yksityiskohtaisemmin tarkasteltaessa murreryhmästä erottuu Savonrannan ja Säämingin reunavyöhyke, jolla variaatio on kaikkein runsainta, sekä Kerimäen ja Punkaharjun muodostama ydinalue, jossa vaihtelu on ilmeisesti jo huipunsa ohittanut. Enonkoskella yksilömurteet varioivat vähiten; pitäjän asutus onkin suurelta osin syntynyt Rantasalmen suunnasta. Karvilan ja Simanalan, Enonkosken eteläsimpien kylien murteet liittyvät koostumukseltaan läheisesti Kerimäeltä alkavan keskusalueen murteisiin. Nämä kylät ovat olleet asuttuja jo 1550-luvulla (Mielonen 1993: 48–51), ja 1640-luvulla ne tulivat osaksi vanhaa Kerimäkeä (mts. 132–133, 137–139).

Useiden varianttien rinnakkaisuus on ominaista erityisesti Säämingin idiolekteille. Se kertoo erisuuntaisista murrevaikutteista ja samalla valtakunnan- ja pitäjänrajojen vaikutuksesta. Suur-Sääminki erosi Juvasta vuoden 1510 paikkeilla. Nykyisen Säämingin alueeseen on kuulunut osia kolmesta Suur-Säämingin neljänneskunnasta: Iitlahdesta eli Idänlahdesta, Säämingistä ja Haapalasta. (Lappalainen 1970: 336, 398–421; Seppänen 1999: 115.) Säämingin länsi- ja eteläosat olivat Iitlahden neljännestä. Kun Iitlahti itsenäistyi Sulkavan pitäjäksi 1630-luvulla, muun muassa Särkilahden ja Vuoriniemen seudut jäivät Sääminkiin (Lappalainen 1970: 459; Seppänen 1999: 112–118). Haapalan neljänneksestä syntyi vanha Kerimäki 1640-luvulla. Vanhan Kerimäen länsiraja oli Pihlaja- ja Haukivedessä; siten nykyiseen Sääminkiin kuuluvat kylät Hannolanpellolta Moinniemelle olivat Suur-Kerimäkeä (Mielonen 1993: 133–134). 1870-luvulla Säämingin ja Kerimäen välistä rajaa siirrettiin ensimmäisen kerran idemmäksi ja osia näistä kylistä liitettiin useissa eri vaiheissa Sääminkiin ja Punkaharjuun (Pohjannoro 1990: 31–33). Säämingin murteessa on siis toisaalta vanhan Kerimäen perusitasavolaisuutta, toisaalta pitäjän länsi- ja eteläosissa eteläsavolaisvaikutteita. Ei olekaan ihme, että Kettunen merkitsi murrekarttoihinsa (1940) savolaismurteiden eteläisen ja itäisen ryhmän välisen rajan Sääminkiä halko-vaan vesistöön, Pähkinäsaaren rauhan rajan kohdalle.

▷

Ehkä yllättävin tulos idiolekteittaisesta tarkastelusta on kuitenkin se, että vaihtelu ei pääty Savonlinnan seudun murreryhmän rajoille vaan jatkuu jossain määrin kaikissa ympäristömurteissa. Pohjoissavolaisissa murteissa vaihtelu, sikäli kuin sitä esiintyy, koskee enimmäkseen *ia*, *iä* -yhtymiä, *ts*:n edustusta ja švaata. Pohjois-Karjalassa Liperin eteläpuolella varioivat useimmiten *oa*, *öä*, *ea*, *eä* ja *ia*, *iä* -yhtymät, Kesälahdella myös švaa. Eteläsavolaismurteissa horjuntaa on melko tasaisesti kaikissa muissa piirteissä paitsi yksikön 3. persoonan pronomiinissa, kaakkoismurteissa taas muissa paitsi *ua*, *yä* -yhtymissä ja yksikön 1. persoonan pronomiinissa. Variaatio on kaakkoismurteissa ja Sulkavalalla itse asiassa yhtä monimuotoista ja laajaa kuin Säämingissä, joten sen perusteella nämäkin alueet voitaisiin lukea siirtymämurteiksi, tosin perussävyltään ja koostumukseltaan erityyppisiksi.

Pohjoisten kaakkoismurteiden sekakoosteisuus johtuu alueelle eri aikoina suuntautuneesta muuttoliikkeestä. Kun Stolbovan rauhan solmimisen jälkeen Käkisalmen läänistä — Pohjois-Karjalasta, Laatokan Karjalasta ja Raja-Karjalasta — alkoi paeta ortodokseja joukoittain Venäjälle, tilalle muutti väkeä lännestä: Savosta ja Ruotsin Karjalasta. Luterilaisten osuus väestöstä lisääntyi nopeasti 1600-luvun loppupuolella; kun esimerkiksi Parikkalassa ortodokseja oli vielä vuonna 1651 vajaat 24 % asukkaista, vuonna 1690 heitä oli enää 5 % (Juvonen 1996: 64). Parikkalassa ortodoksien jättämille autioituneille tiloille muutti asukkaita Viipurin Karjalasta ja Itä-Savosta, erityisesti Kerimäeltä, Säämingistä ja Rantasalmelta (mts. 65, 70–80). Luoteis-Laatokan murteet ovat siis muotoutuneet kolmesta komponentista: pohjana olevasta Käkisalmen Karjalan murteesta sekä siihen sulautuneista Viipurin Karjalan murteesta ja savolaismurteista (Leskinen 1964: 112). Viipurin läänin yhdistyttyä muuhun Suomeen 1812 savolaisvaikutus jatkui pohjoisimpiin kaakkoismurteisiin useiden vuosikymmenien ajan (Leskinen 1963: 21–22).

Sulkava on puolestaan kuulunut entiseen Suur-Sääminkiin ja ollut vuosisatojen ajan rajaseutua. Sulkavankin alueella väestöä on vaihtunut: jo 1550-luvulla väkeä siirtyi erityisesti Pohjois-Savoon ja 1600-luvulla Käkisalmen lääniniin (Lappalainen 1970: 459). 1700-luvulla, kun valtakunnanraja vedettiin Sulkavan halki, väestöä muutti rajan yli kumpaankin suuntaan. Enimmäkseen uudet asukkaat tulivat lähipitäjistä, eivätkä sulkavalaisetkaan yleensä muuttaneet naapuripitäjiä kauemmas. (Seppänen 1999: 398–399, 403–404.) Etelä-Savon murteiden synnyssä varsinaisten asutussiirtojen ohessa merkitystä on kuitenkin ollut myös vilkkailla kaakkoon suuntautuneilla kauppa- ja työnhankintakontakteilla (ks. Mielikäinen 1981a: 34–35). Tästä kaikesta on seurannut, että Etelä-Savon murreryhmän itälaidalla Sulkava on jäänyt siirtymäalueeksi, jolla tavataan vaihtelevassa määrin Savonlinnan seudun murteista tuttuja piirteitä (mts. 17–18).

Välimurteeksi luokittelu ja erityisesti murreryhmien rajaaminen ovat aina tutkijan tulkintaan perustuvia ratkaisuja. Yleensä — käytännöllisyysyistä — murreryhmien rajat mukailevat pitäjänrajoja, vaikka oikeutetumpia rajalinjoja olisivat usein vanhojen emäpitäjien rajat. Itsenäisenä murteistonaan aluetta voidaan pitää silloin, kun sen murteista on löydettävissä ympäristöstään selvästi erottuva oma järjestelmänsä. Savonlinnan seudun välimurteista tällainen järjestelmä hahmottuu jo kymmenen piirteen perusteella, ja niiden lisäksi on olemassa ilmiöitä, joiden levikkialue kattaa lähes pelkästään tämän murteiston.

Sydänsavolaismurteiden suunnasta tulevat muutospaineet vaikuttavat siihen, että Savonlinnan seudulla varianttien yleisyysuhteet ovat koko ajan pienessä liikkeessä. Väli-

murteiston järjestelmä on kuitenkin vaihtelustaan huolimatta osoittautunut toimivaksi ja tarkoituksenmukaiseksi, ja siten tällä luonnollisella variaatiolla on kaikki edellytykset jatkaa kehitystään.

LÄHTEET

- DECAMP, DAVID 1971: Implicational scales and sociolinguistic linearity. – *Linguistics* 73 s. 30–43. The Hague: Mouton & Co.
- CHAMBERS, J. K. – TRUDGILL, PETER 1980: *Dialectology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- FORSBERG, HANNELE 1988: *Pohjois-Karjalan murrenäytteitä*. Joensuu: Karjalaisen Kulttuurin Edistämisseuran.
- HYVÄRINEN, TERTTU 1999: *Kiihtelysvaaran murteen muuttuminen sadan vuoden aikana*. Pro gradu -tutkielma. Joensuu: Joensuun yliopiston suomen kielen ja kulttuuritieteiden laitos.
- JUVONEN, JAANA 1996: *Parikkalan historia*. Jyväskylä: Gummerus.
- JÄRVI, MAUNO 1981: Murrepiirteet eteläpohjalaisten koululaisten ja opiskelijoiden puhekielessä: vokaalit. – Aila Mielikäinen (toim.), *Nykysuomalaisen puhekielen murros*. Jyväskylän osatutkimus. Raportti 2 s. 57–90. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston suomen kielen ja viestinnän laitos.
- KETTUNEN, LAURI 1940: *Suomen murteet III A. Murrekartasto*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KUIRI, KAIJA 1984: *Referointi Pohjois-Karjalan ja Kainuun murteissa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Joensuu: Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta.
- LAPPALAINEN, PEKKA 1970: *Säämingin historia I:1*. Sääminki: Säämingin kunta ja Säämingin seurakunta.
- LEHTIMÄKI, PEKKA 1990: Murrerajakysymyksiä. – Helena Suni (toim.), *Laatokan piiri*. Juhlakirja Heikki Leskisen 60-vuotispäiväksi 10.10.1990 s. 94–99. Helsinki: Vapokustannus.
- LESKINEN, HEIKKI 1963: *Luoteis-Laatokan murteiden äännehistoria I. Konsonantit*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1964: Suomen itämurteet keskiajan ja uuden ajan taitteessa. – *Virittäjä* 68 s. 97–115.
- MA = Muoto-opin arkiston kokoelmat. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki.
- MIELIKÄINEN, AILA 1974: *Švaavokaalin kesto Hirvensalmen ja Mikkelin murteissa*. Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitoksen julkaisu 9. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitos.
- 1980: Pikapuhemuodot Jyväskylän puhekielessä. – Aila Mielikäinen (toim.), *Nykysuomalaisen puhekielen murros*. Jyväskylän osatutkimus. Raportti 1 s. 123–148. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston suomen kielen ja viestinnän laitos.
- 1981a: *Etelä-Savon murteiden äännehistoria I. Konsonantit*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

▷

- 1981b: Murre, kielenkäyttäjät ja asenteet. – Aila Mielikäinen (toim.), *Nyky suomalaisen puhekielen murros. Jyväskylän osatutkimus. Raportti 2* s. 91–126. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston suomen kielen ja viestinnän laitos.
- 1994: *Etelä-Savon murteiden äännehistoria II. Vokaalit*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2000: *Murre-eroista ja isoglossien hierarkiasta*. Esitelmä 9. fennougristikongressissa Tartossa 8.8.2000.
- MIELONEN, ASKO 1993: *Vanhan Kerimäen historia I:1*. Jyväskylä: Gummerus.
- NAHKOLA, KARI 1985: Variaatio kielitieteessä. – Päivikki Suojanen (toim.), *Muuntelu ja kulttuuri* s. 130–185. Tampere: Tampereen yliopiston kansanperinteen laitos.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO 1986: *Kolmannen sukupolven kieli. Helsinkiin muuttaneiden suurten ikäluokkien eteläpohjalaisten ja pohjoissavolaisten kielellinen sopeutuminen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PAJARINEN, JAANA 1995: *Liperin murre vuonna 1990. Muuttuuko Kivenpyörittäjienkin kieli?* Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- PALANDER, MARIJATTA 1987: *Suomen itämurteiden erikoisgeminaatio*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1996: *Vaihtelu Savonlinnan seudun välimurteissa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PAUNONEN, HEIKKI 1982: Suomen kielen sosiolingvistinen vaihtelu tutkimuskohteena. – M. K. Suojanen & Päivikki Suojanen (toim.), *Sosiolingvistiikan näkymiä* s. 35–110. Helsinki: Gaudeamus.
- PINOLA, KATI 1997: Švaa-vokaali. – Seija Makkonen ja Harri Mantila (toim.), *Pohjoissuomalaisen puhekielen sosiolingvistinen variaatio* s. 59–66. Oulu: Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen ja logopedian laitos.
- POHJANNORO, LAURI 1990: *Vanhan Kerimäen historia II*. Jyväskylä: Gummerus.
- RANTANEN, TUJJA 1987: *Rääkkylän murteen muuttumisesta. Kymmenen äänne- ja muoto-piirteiden tarkastelua*. Pro gradu -tutkielma. Joensuun yliopiston suomen kielen ja kulttuuritieteiden laitos.
- SAUKKONEN, PAULI 1967: *Švaa-analyysi savolais- ja kaakkoismurteiden rajalta*. Suomi 111:4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SEPPÄNEN, PAAVO 1999: *Sulkavan historia I. Sulkava vuoteen 1860*. Sulkava: Finnreklama Oy.
- SILVENNOINEN, LEENA 1980: Laaja-alaiset itämurteisuudet Jyväskylän puhekielessä. – Aila Mielikäinen (toim.), *Nyky suomalaisen puhekielen murros. Jyväskylän osatutkimus. Raportti 1* s. 89–122. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston suomen kielen ja viestinnän laitos.
- TURUNEN, AIMO 1959: *Itäisten savolaismurteiden äännehistoria*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Virittäjä*. Kotikielen Seuran aikakauslehti. Helsinki.

IDIOLECTS OF TRANSITIONAL DIALECTS:
VARIATION IN THE DIALECTS OF INDIVIDUALS
IN THE SAVONLINNA DISTRICT

The article investigates idiolectal variation in transitional dialects. The dialects chosen for the study were those of the Savonlinna district and its immediate vicinity, in eastern Finland. The material consists of recorded dialect samples of 198 speakers (about 195 hours) born at the end of the 19th century or in the early 20th century. The informants had lived most of their lives in the same village.

The writer examines the idiolectal variation in the following phonological and morphological features, chosen as being typical of regional dialect variations: 1) *oa, öä* in non-initial syllables; 2) *ea, eä* in non-initial syllables; 3) *ia, iä* in non-initial syllables; 4) *ua, yä* in non-initial syllables; 5) schwa vowel; 6) consonant combination *ts*; 7) the pronouns *minä, sinä*; 8) the pronoun *hän*; 9) equivalents of the 3rd person possessive suffix *-nsa, -nsä*; and 10) pronouns of the type *sellainen, semmoinen*.

The material reveals that variation within a single idiolect increases from north to south. This also applies to the occurrence of parallel variants. In the north of the area the greatest variation is found in the vowel combinations ending in *a* or *ä* (with the exception of *ua* and *yä*); further south, the variation also increases in other features. The variation can be described using an implicational scale indicating the most likely occurrence of variation in the different features, which is best illustrated in the idiolects of the Savonranta district dialects, and in the Sääminki area, at the western boundary. In the central area, at Kerimäki and Punkaharju, variation is well established and the idiolects show greater similarity than elsewhere. This is because the area was once the heart of a much larger Kerimäki parish.

The study shows that idiolectal variation is found not only in the group of transitional dialects of the Savonlinna district but extends beyond the district too. For the ten features examined, variation is absent only in the dialects of two informants from north Savo. The composition of the Savonlinna district dialects nevertheless distinguishes them as a group in their own right, with a dialect system that differs from all the neighbouring dialect systems. ■

Kirjoittajan osoite (address):

Suomen kielen ja kulttuuritieteiden laitos

Joensuun yliopisto

PL 111

80101 Joensuu

Sähköposti: *marjatta.palander@joensuu.fi*

LARIN PARASKEN EPIIKAN METRIIKASTA

TUTKIMUKSEN AIHE JA AINEISTO

Kalevalamittainen epiikka on todellisuudessa ollut ainoastaan laulettua, mutta sen kerääjät ovat enimmäkseen olleet kiinnostuneita vain laulujen sanoista. Melodiat on jätetty merkitsemättä, ja muistiinmerkitsemisen helpottamiseksi laulajia on pyydetty sanelemaan runonsa. Tällöin näiden kieliasu on tavallisesti lähentynyt puhuttuja murteita, vaikka lauletuissa versioissa olisikin säilynyt puhutusta kielestä jo kadonneita piirteitä. Näin syntyneitä saneltuja versioitakin talletettaessa on usein täytynyt käyttää pikakirjoitusta tai muita lyhennystapoja, kuten toistuvien säkeiden sanojen merkitsemistä pelkillä alkukirjaimilla, jotka vasta runoja puhtaaksi kirjoitettaessa tai julkaishtaessa on palautettu normaaliksi tekstiksi, kerääjien ja julkaisijoiden vaihtelevan murteen- ja runontuntemuksen vuoksi milloin paremmalla, milloin huonommalla menestyksellä.

Kvantitatiivisia selvityksiä kalevalamittaisten kansanrunojen metriikasta on tehty verraten vähän. Kuusen (1949) ja Sadeniemen (1951) jo klassiseksi luonnehdittavien tutkimusten jälkeen suomalais-karjalaista runostoa ovat tästä näkökulmasta tarkastelleet ainoastaan Leskinen ja Särkkä (1985: 48–53). Valtaosa runomuistiinpanoista on edellä kuvatuista syistä kielellisesti siksi epäluotettavia, ettei kielitieteellisten eikä varsinkaan tilastollisten tutkimusten tekoon ole ollut aihettakaan. Suomen Kulttuurirahaston rahoittaman Larin Parasken epiikan kielellistä variaatiota käsittelevän tutkimukseni osana olen kuitenkin katsonut aiheelliseksi tutkia hieman runojen metriikkaakin, koska tarkastelemani Boreniuksen ja Neoviuksen tallentama, suurimmaksi osaksi SKVR:ssa julkaistu aines on riittävän tarkkaa metristenkin päätelmien tekoon, kunhan julkaistuja tekstejä on kriittisesti verrattu alkuperäisiin käsikirjoituksiin.

Tutkimukseni korpuksena on 20 sekä Boreniuksen että Neoviuksen niin saneltuina kuin laulettuinakin tallentamaa eepistä runoa.¹ Borenius ja hänen innostamana myöhemmin myös Neovius tallensivat Paraskelta runoja sekä laulettuna että sanellussa muodossa oivallettuaan, että nämä versiot eivät suinkaan ole identtisiä. Tarkastelen tässä tutkimuksessa runomittaa laulettujen versioiden pohjalta, koska saneltuina säkeet ovat yleensä lyhenneet kuusi- tai seitsemäntavuisiksi kielen kehityksessä tapahtuneiden kontraktioiden eli supistumien ja loppuheittojen vuoksi. Laulettuina pitemmät muodot ovat säilyneet tai ne on täydennetty runomitan mukaisiksi ylimääräisillä tavunrajoilla, Neoviuksen SKVR V: 3:ssa erityisinä *a*-versioina julkaistussa materiaalissa esimerkiksi

N 157:18 tulkoo tuli punanen tulko'on tuli punanen

täytetävuilla

N 25:1 tuli ukko taivosest tuli ukko taivosesta
N 25:2 sikajaan tappamaan sikajaase tappamaane

tai kokonaisilla täytesanoilla:

N 221:17 käyessäis käskyläissä käyessäis **on** käskyläissä.

Laulettua aineistoa analysoitaessa vältytään siltä loputtomalta normalisoinnilta, joka saneltuihin säkeisiin olisi kohdistettava, ennen kuin niiden runomittaa voisi ryhtyä analysoimaan. Kuusi (1949: 99–106) on laskelmissaan päätyneet käytännön syistä hieman keinotekoisella tavalla toisaalta noteeraamaan, toisaalta jättämään huomiotta eri tavoin kalevalamitan normeja rikkovat säkeet. Sadeniemi (1951: 6–14) on ensin systemaattisesti täydentänyt äänteellisen kehityksen vuoksi vajaiksi jääneet säkeet normaalimittaisiksi, mutta jättänyt sitten hänkin joitain runojen äännerakenteelle ominaisia seikkoja käsittelemättä. Oma analyysini perustuu autenttisempaan runoaineistoon. Tämä on tehnyt runojen todellisen äännekehityksen tarkastelun luotettavammaksi, mutta toisaalta vaikeuttanut tilastollista vertailua aiempiin tutkimuksiin.

Aivan suoraan ei Boreniuksen ja Neoviuksen laulettuna tallentamaa aineistoakaan voi kokonaisuudessaan käyttää metrisen tutkimuksen lähteenä. Boreniuksen aineistoon sisältyy 1417, Neoviuksen aineistoon taas 1309 laulettua katsottavaa säettä. Boreniuksen säkeistä 44 ja Neoviuksen säkeistä 20 on kuitenkin Salmisen pelkistä sanojen alkukirjaimista tai muista lyhenteistä täydentämiä. Tällaisten SKVR:ssa rekonstruoiduilta osiltaan hakasulkeisiin (Neoviuksella pari kertaa tavallisiinkin sulkeisiin) merkittyjen säkeiden sisältö on todennäköisesti korrekti (vrt. kuitenkin Salminen 1944: 433–434), mutta säkeiden mur-

¹ Emo marjaan (Boreniuksen merkitsemänä SKVR V:3 n:o 4, Neoviuksen merkitsemänä mt. n:o 5), Hanhi kadonnut (n:o 8/13), Iso sika (24/25), Kantele (32/34), Kojosenpoika (46/48), Kullervo (Boreniuksen versio julkaisematon, viitteenä n:o 00, Neoviuksen n:o 60), Kultaneidon taonta (69/70), Lauri Lappalainen (83/84), Luomiruno (94/96), Läksin linnaan likaksi (97/98), Marketan runo (100/104), Pontuksen laivaretki (133/134), Saaren neito (146/150), Sisaren turmelus (153/157), Sotaanlähtö (165/171), Sotamiehenotto (176/178), Suka mereen (184/185), Varas koristeet (196/197), Veneenveisto (207/208) ja Viron orja (219/221). Huomattakoon, että olen joutunut tekemään alkuperäiskäsikirjoitusten pohjalta korjauksia etenkin Boreniuksen merkitsemiin SKVR:ssä julkaistuihin säkeisiin; korjatut säkeet on merkitty #:llä. +:lla on puolestaan merkitty säkeet, jotka ovat saneltuun versioon nähden lisiä. Siteeraamissani säkeissä Boreniuksen lyhenteenä on B, Neoviuksen lyhenteenä N. Neoviuksen säenumerot viittaavat yleensä runojen *a*-versioihin.

▷

reasu on parhaimmillaankin vain kopioitu vastaavista kokonaisuudessaan merkityistä säkeistä. Jäljelle jää siis 1373 Boreniuksen ja 1289 Neoviuksen täydellisenä merkitsemää säettä.² — Ennen tämän aineiston tarkempaa esittelyä käyn lyhyesti läpi kalevalamitan perussäännöt.

KALEVALAMITTA

Kalevalamitta on trokeinen laskeva runomitta. Säepituudeltaan tämä mitta on nelipolvis- ta, eli kussakin säkeessä on neljä peräkkäistä nousua ja laskua. Koska trokeessa kukin runojalka on kaksitavuinen, kalevalamittaiset säkeet ovat kahdeksantavuisia.

Kalevalamitassa pitkän pääpainollisen tavun paikka on runojalan nousussa. Seuraa- vissa Boreniuksen tallentaman, käsikirjoitukseksi jääneen Kullervo-runon säkeissä³ täl- laiset tavut on lihavoitu.

B 00:19 **Unta**/moll ol' / **uhma** / **uutti**
B 00:21 **Ka**ler/val ol / **koira** / **kärttsi**
B 00:22 **söi** heä / **uutin** / **Unta**/molta

Ensimmäisessä runojalassa voi kuitenkin olla myös lyhyt pääpainollinen tavu, kuten keskimmaisessä edellisistä säkeistä.

Lyhyet pääpainolliset tavut sijoittuvat taas — ensimmäisessä runojalassa mahdollisia poikkeuksia lukuun ottamatta — runojalan laskuun, kuten seuraavien esimerkkien liha- voidut muodot osoittavat.

B 00:23 Unta/mo **ä**/hitte/liepi
B 00:24 **Ka**ler/vale / vellel/leese
B 00:25 Unta/mo **so**/van **a**/setti
B 00:28 kaik tap/po **Ka**lervan / joukun

B 00:29 jäi yk/si **Ka**lervam / poika

Viimeisistä säkeistä voi huomata, että ensimmäisessä runojalassa voi laskussa olla jälleen poikkeuksellisesti myös pitkä pääpainollinen tavu.

Säkeen pisimmät sanat pyrkivät puolestaan sijoittumaan säkeen loppuun, mitä peri- aatetta kutsutaan viskurilaiksi.

B 00:30 **kät**ky/vie jäi / **liekku**/moane
B 00:31 tuutuu / heän **tu**/taja/moane

Yksitavuisia sanoja ei säkeen lopussa sallita lainkaan. Borenius on tosin merkinnyt säkeenloppuisiakin *o(i)*, *u(i)* -täydenteitä omiksi sanoikseen. Sadeniemi (1951: 13, 72) on tarkastellut näitä ääntämykseltään suffiksaalisina, mikä on omankin aineistoni pohjal- ta realistista.

²Vertailun vuoksi mainittakoon, että Sadeniemen (1951) tarkastelemaan inkeriläisen epiikan jaksoon sisältyy 1220 säettä (mt. 14).

³Runon merkintää on tässä hiukan yhtenäistetty jättämällä huomiotta muun muassa käsikirjoituksessa tavat- tava *Untamo* ~ *Untomo* -vaihtelu.

Ensimmäisen runojalan suurempi vapaus kuvastuu myös siitä, että se voi olla myös ylipitkä, toisin sanoen koostua kolmesta, joskus jopa neljästä tavusta.

B 00:55 **mihin se** / poika / panta/niene

Nämä kalevalamitan peruseriaatteet on luontevinta nähdä tendensseinä, jotka ovat — kuten kielelliset säännöt usein — luonteeltaan stokastisia: toisin sanoen ne ennustavat yleisiä säännönmukaisuuksia, mutta eivät yksittäisiä poikkeuksia. Normeja voidaan rikkoa, ja ne tietysti myös muuttuvat ajan kuluessa. Parasken eppisten runojen metriikassa kalevalamitan peruseriaatteet toteutuvat silti varsin pitkälle. Lyhyiden ja etenkin pitkien tavujen sijoittumista säätelevät laajuussäännöt ovat kuitenkin myöhemmin tarkasteltavista syistä hiukan höllempiä kuin esimerkiksi vienankarjalaisessa epiikassa, sillä Paraskella tavataan tietyissä tapauksissa ensimmäistä runojalkaa kauempana lyhyitä tavuja nousussa ja pitkiä tavuja runojalan laskussa. Ennen näiden tapausten käsittelyä tarkastelen kuitenkin Paraskella tavattavia ylipitkiä säkeitä, joiden rinnalla aineistossa näyttäisi olevan myös pituudeltaan vajaiksi jääviä säkeitä.

YLIPITKÄT JA VAJAAT SÄKEET

Kalevalamitassa ensimmäinen runojalka voi poikkeuksellisesti käsittää kolme tai jopa neljä tavua. Kahdeksantavuisia pitempiä säkeitä on Boreniuksella 39/1373 eli 2,8%⁴, Neoviuksella 42/1289 eli 3,3 %⁵. Nämä ovat muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta yhdeksäntavuisia. Esimerkiksi:

B 8:#17 mitä mie / anna / vellol/leini
 B 46:69 jok se on / neito / jouvu/tettu
 B 69:64 kysy kui / kylmäl/tä ki/veltä
 B 153:51 kulta uot / moalta / heimo/kunsin

 N 13:29 peäsi miu / hanho/in pak/koone
 N 34:08 ku viien / kuuen / viikon / päästä
 N 60:6 kuin tuli / haukka / haiko/tellen
 N 104:31 heä läks o/lutta / otta/maane
 N 221:41+ olit / paha / palveli/joille

Ylipitkiksi katsottavat säkeet ovat monessa suhteessa ongelmallisia. Vaikka edelliset ylipitkien säkeiden määrät vaikuttavatkin laajemman vertailuaineiston (Kuusi 1949: 101) valossa realistisilta, säkeiden poikkeuksellinen pituus on yleensä vain jonkin esimerkiksi

⁴ Säkeet **4:5**, 4:24+, 4:#57, 4:76, 8:15, 8:#17, 8:21, 8:24, **8:#62**, 8:#65, 24:7, 24:10, **32:#16**, **32:#43**, **32:#44**, 32:#53, **32:#87**, 32:#104, 46:18, 46:69, 00:14, 00:49, 00:55, 00:63+, 00:78, 69:64, 69:70, 69:76, 100:#30, 153:51, 153:#60, **153:#64**, 153:65, 153:66, 165:8, 165:19, **184:11**, **184:#30** ja **219:30** (säkeet, joihin on oletettu ensimmäistä runojalkaa kauempana sijaitseva ylipitkä runojalka, on tässä ja seuraavassa alaviitteessä lihavoitu).

⁵ Säkeet **5:45**, **5:56**, 13:3, 13:29, 13:39, **13:68**, 13:70, 13:72, 25:13, 34:08, 34:11, 60:6, **60:23**, **60:25**, **60:32**, 60:60, 84:2, 84:22, **84:32**, 84:36, 84:49, 84:61, 84:73, 84:87, 96:#7, 104:3, 104:16, 104:19, 104:31, 150:23+, 157:9, 157:44, 157:49, 157:84, 157:91, **171:7**, 185:40, 197:37, 208:9, 208:13+, 221:26 ja **221:41+**.

loppuheitottomaksi tai täytesanalliseksi merkityn kohdan varassa. Jos merkintä on vähäänkin virheellinen, säe saattaakin olla aivan normaalipituinen (vrt. vaikka viimeistä esimerkkiä, jossa poikkeuksellisesti *li*:lliseksi — eikä *lj*:lliseksi — merkitty muoto *palvelijoille* pakottaa oletamaan kolmannen runojalan ylipitkäksi). Toisaalta myös triftonginen (ja *hopia*, *kallio* -tyyppisten sanojen yhteydessä tietenkin myös diftonginen) ääntämys on saattanut osin palauttaa ylipitkiltä vaikuttavia säkeitä jälleen normaalimittaisiksikin (vrt. Neovius 1893: 30, nootti 20).

Toinen ongelma on juuri ylipitkän runojalan sijainti. Perinteisesti on katsottu vain ensimmäisen runojalan voivan käsittää kolme tai neljä tavua, mutta virolaiset tutkijat ovat osoittaneet, että sikäläisissä kansanrunoissa voi ylipitkä olla myös toinen tai kolmas runojalka (Aavik 1919: 159; Kõrv 1928: 5–7; Anderson 1935: 196–198). Tätä äänitteistäkin kuultavissa olevaa ilmiötä Sadeniemi on (1951: 77–79) todennut tavattavan myös vienalaisissa ja pohjoisinkeriläisissä runoissa. On siis odotuksenmukaista, että myös Paraskella ylipitkä runojalka sijoittuisi osin ensimmäistä runojalkaa edemmäs. Tässä suhteessa vaikeita ovat erityisesti kymmentavuisiksi merkityt säkeet, joita on kummallakin kerääjällä vain muutama, Boreniuksella kolme ja Neoviuksella viisi. Seuraavista esimerkeistä Boreniuksen viimeinen ja Neoviuksen ensimmäinen säe voitaisiin tulkita useamallakin tavalla (muun inkeriläisen epiikan vastaavat säkeet voisivat viitata myös useampitavuisen toiseen runojalkaan); muissa ylipitkäksi voidaan selvemmin olettaa ensimmäinen runojalka.

B 4:24+ jo o tietä/jät va/lehte/lijat
 B 8:#65 kupu oli / kullan / kirjuk/keiss oi
 B 32:#87 susi sär/ki om / peähäse / suure

N 84:49 Laurin poika / oli / poiku/lainen (myös 61 ja 87)
 N 157:44 mikä oli / ilman / kinta/hatta

Vaikka pelkästä tekstistä ei nähtävästi voi kiistattomasti päätellä ylipitkän runojalan sijaintia kehäpäätelmiin sortumatta, olen siis (alaviitteissä 4–5) toisinaan olettanut ylipitkäksi myös toisen runojalan ja joskus kolmannenkin.

Aineistossa on myös vajaiksi jääviä säkeitä. Olen katsonut Boreniuksen aineistossa olevan 9⁶ ja Neoviuksen aineistossa 12 kiistatta vajaaksi jäävää säettä.⁷ Esimerkiksi:

B 153:83 sano emoisellein
 B 184:#1 kasvatt emo minnuune

N 48:47 sytytt tuvan tulelle
 N 157:85 urosen upottanut
 N 171:18 vietiin sana jälest

Tällaiset tapaukset muodostavat kuitenkin vain jäävuoren huipun. Sekä Boreniuksella että Neoviuksella tavataan nimittäin kasapäin säkeitä, joiden olisi katsottava jäävän vajaiksi, ellei niihin oletettaisi yhtä tai joskus useampaakin merkitsemättä jäänyttä tavunrajaa. Tällaisia säkeitä on muotoryhmittäinkin lueteltavaksi liian paljon — Boreniuksella

⁶ Säkeet 32:#38, 00:15, 100:#20, 153:83, 153:98, 184:#1, 207:30, 207:44 ja 207:45.

⁷ Säkeet 13:16, 34:77, 48:47, 48:57, 48:94, 84:48+, 157:14, 157:43, 157:79, 157:85, 157:90+ ja 171:18.

161 ja Neoviuksellakin 96 — joten tyydyn tässä esittelemään vain ilmiön päälinjat (tulossa olevassa tutkimuksessani asiasta on kokonainen luku).

Molemmat kerääjät ovat pyrkineet merkitsemään laulettuihin versioihin ilmaantuneita ylimääräisiä tavunrajoja erilaisilla diakriittisilla merkeillä, Neovius heittomerkeillä sekä *ë*- ja *ï*-kirjaimilla, Borenius satunnaisemmin vokaalien alisilla kaarilla. Kummatkaan eivät ole kuitenkaan erikseen merkinneet hiatussellisiksi yleiskielessä ja useimmissa murteissa aina vokaaliyhtyminä eikä diftongeina äännettäviä *ia*, *iä* -loppuisia nomineja (esim. *hopi/aista* / *morsi/anta*, B 69:18). Neoviuksen systemaattisemmasta merkinnästä voi kuitenkin suoraan nähdä, että etenkin erilaiset genetiivi-, partitiivi- ja illatiivimuodot, possessiivisuffixit ja erilaiset finiittiset ja infiniittiset verbimuodot on todella laulettu hiatussellisina:

N 60:#117	karhu pohke ^{en} purasi
N 104:32	toaari ⁱ tavoittamaane
N 197:46	siit meää kirkko'on kukakse
N 13:29	peääsi miu hanho ⁱⁿ pakkoone
N 171:20	vaipui vaipa ^{is} alanen
N 157:107	töitä'an häppi ⁱ meääne
N 157:68	heän män itki ⁱⁿ kottiini
N 157:105	siit heä paina ⁱ pakkoone
N 96:15	munat vierii ^t vetteene
N 48:24	neitoo myy ^ä 'än tuvassa

Vastaavanlaisista muodoista on hiatussellisiksi merkittyjä muotoja myös Boreniuksella, ja hänen nuottimuistiinpanoistaankin käy suoraan ilmi, että esimerkiksi säe *pressuo munniiksiesi* on laulettu *pes-su-o mun-ni-ik-sie-si* (sanoineen vain käsikirjoituksena olevasta melodiasta Lähteenkorva n:o 62, vrt. B 94:4 ja 10 sekä N 96:5). Lyhentyneet muodot on ylimääräisten tavunrajojen avulla saatu siis pidennettyä melodian tukemaan runomittaan sopiviksi.

Merkitsemättä jääneiden hiatusten olemassaolo jää *hopi₁a*, *morsi₁an* -tyyppisiä selvimpiä tapauksia lukuunottamatta kuitenkin aina jossain määrin tulkinnanvaraiseksi. Aineistossa voi siis olla vajaita säkeitä enemmänkin. Säkeiden vajaamittaisuus voi aiheutua yksinkertaisesti siitä, että ne eivät sittenkään ole kuuluneet runojen laulettuihin versioihin, vaikka käsikirjoitus ei tällaiseen viittaakaan. Toisaalta vajaiksikin jäävät säkeet on periaatteessa voitu esittää laulaen jättämällä yksinkertaisesti melodian viimeinen sävel laulamatta. Saatavilla olevan nuotintetun aineiston (ks. etenkin Launis 1910) valossa tämä on Inkerissä ollut varsin tavallista (mt. I–VII; Harvilahti 1992: 20–21), joskaan juuri Boreniuksen Parasken laulusta tekemät nuotinnokset eivät tällaiseen viittaakaan. Kaikista näistä syistä ei aineistoon sisältyvien vajaiden säkeiden todellista lukumäärää ole mahdollista ilmoittaa.

Koska hiatukset ovat tulkinnanvaraisia, en ole jatkossa säkeiden metristä korrektiutta arvioidessani sisällyttänyt laskelmiini hiatussellisiksi rekonstruoituja säkeitä lukuunottamatta uskottavimpia *hopi₁a*, *morsi₁an* -tyyppisiä tapauksia, joita on hiatussellisiksi oletetuista tapauksista myös eniten. Pois on jätetty tietenkin myös suoraan vajaiksi katsotut sekä ylipitkät säkeet, joiden sisällyttäminen aineistoon vääristäisi laajuussäännöistä saa-

▷

tavaa kuvaa. Näiden (satunnaisesti samoihin säkeisiin kohdistuvien) rajausten jälkeen korpukseen jää 1201 Boreniuksen ja 1176 Neoviuksen merkitsemää säettä, kummaltakin nyt siis suunnilleen yhtä paljon, koska tulkinnanvaraisia (hiatuksettomia) säkeitä on karstiutunut Boreniukselta Neoviusta enemmän.

METRISTEN LAAJUUSÄÄNTÖJEN HÖLLENEMINEN

Parasken metriikan mielenkiintoisin piirre on laajuussääntöjen hölleeneminen. Tietyin ehdoin Paraskella tavataan runojalan nousussa lyhyitä tavuja ja laskussa pitkiä. Lyhyt tavu nousussa tavataan ensitavua etäämpänä Boreniuksella kaikkiaan 2,5 %:ssa säkeistä (30/1201), Neoviuksella vastaavasti 2,1 %:ssa säkeistä (25/1176). Valtaosa poikkeuksista esiintyy jo toisessa runojalassa: Boreniuksella tällaisia säkeitä on 25, Neoviuksella 23 (joista kummallakin on yhdessä säkeessä tosin myös lyhytalkuinen 4. runojalka). Seuraavat esimerkit olen valikoinut niin, että niistä käyvät ilmi kaikki ne ensitavultaan lyhyet lekseemit, joita tavataan ensimmäistä runojalkaa kauempana.

B 4:69 älä / **sure** / miun sis/soini
B 8:#34 pane / **siko/pahna/haine**
B 8:#37 panen / **kana/parve/heene**
B 32:#36 sekä / **reho** / reuni/maista
B 00:60 yhem / **pojam** / poltti/niekse
B 100:5 heän käi / **kesoim** / paime/ness oi ~ ui
B 153:30 kirkost / **tytöt** / on tul/liite
B 153:#61 se ol / **oron** / ohjak/siss oi ~ u
B 153:167 koiran / **kosiss** / käymi/sestä
B 196:25 tuli / **varas** / varvi/kosta
B 207:4 läksi / **veno** / vestän/teäne (myös 22, 36)
B 219:54 olit / **paha** / palvel/joile

N 13:32+ mihin / **panen** / hanho/seini
N 13:38 panin / **hevos-/talli/heini**
N 13:43 panin / **kukon** / kuule/maane
N 48:91+ uuvan / **vävyn** / tuomi/siini
N 96:13 kaato / **pesän** / kallal/leese
N 150:16 tulliit / **hovin** / hoikat / herrat
N 197:1 mänin / **merell** / kylpö/määne
N 208:27 juurtain / **mato** / ei ma'/antu
N 208:45 mie vaan / **lamon** / lastul/laini

Olennaista on huomata, että kaikki tapaukset eivät ole tällaisten lekseemien oman tai niitä edeltävien muotojen äännekehityksen lyhentämiä. Osaa säkeistä (etenkin improvisatorisen Hanhi kadonnut -runon osalta)⁸ voi kuitenkin epäillä nuorehkoiksi. Sen sijaan kolmannessa ja neljännessä runojalassa, missä tavataan lyhyttä tavua nousussa enää vain muutamassa säkeessä, poikkeavat muodot ovat etupäässä (kahta viimeistä lukuun ottamatta) juuri äännekehityksen lyhentämiä.

⁸Tästä runosta ks. Harvilahti 1992: 190 loppuviite 94.

B 46:50 otan / tuonki / **tehäk/seini**
 B 46:59 otti / tuonki / **tehäk/sie'se**
 B 207:5+ laiva / lastun / **otan/toane**

N 5:53 läss ei / henken / **lähä/jessä**

B 133:30 sousiit / Suomen / linna / **ale** (myös 207:70: linnan)

N 60:47 niin nou/si sa/keaa / **savuu**

N 150:15 tulliit / **pipit** / tulliit / **papit** (myös B 146:11)

Runojalan nousussa esiintyviä lyhyitä tavuja paljon tavallisempia ovat Paraskella laskussa esiintyvät pitkät tavut. Boreniuksella tällaisia muotoja on 9,2 % (111/1201), Neo-viuksella peräti 10,6 % (125/1176). Tällaiset muodot ovat kuitenkin lähes järjestään tiettyjen äänne muutosten — geminaation ja sijaispidennyksen — aiheuttamia. Tällaisia muotoja olisi runsaasti Sadeniemenkin (1951: 49–53) inkeriläisaineistossa,⁹ mutta hän on laskelmissaan jättänyt geminoitumat huomiotta. Tämä selittääkin näiden yllätyksellisen frekventtiyden Parasken aineistossa nousussa tavattaviin ensitavultaan lyhyisiin muotoihin verrattuna. Sadeniemen (1951: erit. 48) mukaan Arhippa Perttusella nousussa olevat lyhyet tavut ovat kaksi kertaa laskussa olevia pitkiä tavuja yleisempiä (virolaisen epiikan vastaavista suhteista ks. Kõrv 1928: 7–12, kokoavasti Leino 1986: 136). Geminaation ja sijaispidennyksen edellytykset selittävät puolestaan sen, miksi pitkiä muotoja tavataan huomattavasti enemmän kolmannessa kuin toisessa runojalassa: vaikka mitta yleensä kiristyy loppua kohti, geminaatiolle ja sijaispidennykselle otollisia pitkävokaalisiksi kehittyneitä tapauksia tavataan ennemminkin säkeen lopussa kuin sen keskellä.

Suurin osa laskussa olevista pitkistä tavuista on geminaation aiheuttamia. Jos geminaatiota seuranneet viisi *jj > ij* -tapausta (esim. *suvet suurehe kuijoane*, B 00:101) laskeaan mukaan, Boreniuksella on geminoitumia kaikista pidentyneistä muodoista lähes 91,9 % (102/111). Esimerkiksi:

B 4:#1 läks om / marjaa / miun **em/moini**
 B 8:#10 tuolt miun / vello/in **tu/loove**
 B 24:1 syötte/lin **sik/koa** on / kauvan
 B 32:13 otin / oinon / toin **kot/tiini**
 B 46:3 läks on / konnus/ta **kos/si'i**
 B 00:8 yhe / vei **ven/neäe** / moale
 B 69:24 heäm pyys / kullais/ta **kuv/vaa**
 B 83:84 pila/sit hy/vät **jyv/väini**
 B 94:4 pessu/o **mun/niik/seese**
 B 100:#12 heän käi / sitt **mak/kailem/moane**
 B 133:#14 kyssyi / linnast / hyö **lih/hoane**
 B 153:#6 tytöt / kirkku/o **män/niite**
 B 165:1 peäsky/ne **sot/toa** o / läksi
 B 176:#24 rauta / kirnu/in **kit/taane**

⁹ Kannakselta tallennettuihin vanhoihin runoihin geminaatio on useimmiten merkitty (Nahkola 1987: 78). Tavatonta tämä ei ole muillakaan murrealueilla. Mielikäinen (1985: 66) on — tutkimiensä eteläsavolaisten runojen pohjalta — tosin väittänyt, että »puhtaassa kalevalamitassa ei ole tavuluvun ja painosuhteiden vuoksi ollut edellytyksiäkään yleisgeminaatiolle», vaikka hän joutuukin heti toteamaan geminoituneita muotoja sisältävän hiukan hänen omaankin aineistoonsa.

B 184:#13	män miun / velloi / voa Vir/ruone
B 196:13	iso / aitas/sa as/suupi
B 207:3	kolman/nen ko/ko ter/reäne
B 219:59	kävvy / on ki/vi kat/tuuni

Neoviuksella (jonka merkinnästä *ij:n* ja *jj:n* ero ei kuvastu) geminoituneita muotoja on peräti 93,6 % (117/125). Esimerkiksi:

N 5:59	jos lie / kuolt kov/vii vil/luunu
N 13:51	tyttö-/paimen / miu sis/soini
N 34:18	vein sar/vet se/pän paj/jaane
N 48:28	käy niek/lan nen/nii / myöten
N 60:12	kolman/nen kot/tiin / heitti
N 70:47	pyyvä / kullais/ta kuuv/vaane
N 84:65+	toi on / tuorei/ta ruk/keita
N 96:24	hara/voi me/ret kok/koone
N 104:48	heä vei / naisi/in tup/paane
N 134:34	tule / siivol/la sis/sääne
N 150:17	katso/maan tä/tä kan/naista
N 157:103	vet on / verkka/set tan/niise
N 171:21	heä lait/to sa/nan kot/tiini
N 178:13+	viiään / pisto/lin pit/toone
N 185:27	suilah/ti su/ka mer/reene
N 197:28	iso / eisin/kin kys/syypi
N 208:44	muut ve/not sat/toi / saivat
N 221:29	suru-/sielu/in sek/kaane

Huomionarvoista on, että geminoituminen on voinut pidentää myös joitain sellaisia muotoja, joiden ensitavu on alun perin ollut lyhyt.¹⁰

B 4:#20	noijat / sannoit / kuole/vaksi
B 24:21	laha / tulluot / järvet / jeähä
B 00:62	kui nou/si sa/kia / sauvu
B 207:37	laiva / lastun / ottan/toane

N 5:20	noijat / sannoit / kuole/vakse
N 34:16	oinon / kylläl/lä pi/telin
N 48:33	otan / tuonki / tehhäk/seeini
N 48:46	otan / tuonki / tehhäk/seeni
N 98:13	jos miun / emmo/in e/läisi
N 157:108	maata / vettiit / Mannun / nännät

Muun kuin geminaation aiheuttamia on laskussa tavattavista pitkistä tavuista vain murto-osa. Sijaispidennyksiksi luokiteltavia tapauksia on kummallakin kerääjällä vain puolen kymmentä (Boreniuksella 5/111 eli 4,5 %, Neoviuksella 5/125 eli 4,0 %).

B 8:#16	Ruotsi / rukka/set keä/essä
B 00:4	soatto / joutse/net juo/ele
B 00:53	vapa / vaski/nen keä/essä

¹⁰ Aivan kaikki tällaiset pidentymät eivät ole yleisgeminaation aiheuttamia. Boreniuksen (207:37) *ottantoane*-asuseksi geminoitunut muoto voi olla *ottaa*-asuisten muotojen analogiaa, mutta koska Neoviuksen (34:16) *kyllällä*-muodolle ei voi tarjota edes vastaavaa analogista selitystä, palaan kumpaankin muotoon vielä tämän luvun lopussa.

B 00:107+	rauta / roaen/ta keä/essä
B 83:#81	pist heä / jauhoi / on keä/jiese
N 34:84	sus sär/ki pää/ääse / suuren
N 60:67	vapa / vaski/nen keä/essä
N 70:1	saaren / maat sa/roin joaa/ettu
N 84:75	pisti / jauhoi / heää keää/eese
N 150:16+	tulliit / Pietä/rit piee/oissa

Aineistossa tavataan viimein myös sellaisia pidentymiä, joita ei voi tulkita minkään äännevuokseksi. Tällaisia tapauksia on kuitenkin vain muutama (Boreniuksella 4/111 eli 3,6%, Neoviuksella 3/125 eli 2,4%). Näistäkin parin säkeen lukutapa on epävarma.

B 00:66	hiili / o kouk/kunen / käess oi
N 157:42	mikä / käs o/li kin/tahass

Mielenkiintoista kuitenkin on, että sekä Boreniukselta että Neoviukselta on merkitty runojalan laskusta aivan samat *sukka*-sanana muodot.

B 153:132	tuo miun / sulkku/set suk/kaini
B 153:136	vet on / sulkku/set suk/koase
B 153:#139	peälle / sulkku/siin suk/kiine
N 157:99	heä vet / sulkku/set suk/kaase
N 157:102	päälle / sulkku/siin suk/kiini

Vaikka kyse onkin jo perusmuodossaan geminaatillisesta ja siten laskuun soveltumattomasta sanasta, ei ole ehkä sattumaa, että muodot ovat homonyymejä geminoituneiden *suka*-sanana muotojen kanssa. Jos runomitta ajatellaan Kiparskyn (1972: 186) tavoin soveliaita muotoja tuottavaksi suodattimeksi, voisi ajatella, että Parasken metriikassa laskussa äännevuokseiden pidentäminen mahdollisten pitkien tavujen joukkoon on vahingossa päässyt näihin nähden homonyyminen muoto ikään kuin enteenä laajuussääntöjen (tapahtumatta jääneestä) tuntuvammasta rappeutumisesta. Parasken epiikassa laajuussääntöjen poikkeamat ovat kuitenkin muutoin jääneet — joitain osin ehkä myöhäsyntyisempien säkeiden lähinnä toisessa runojalassa tavattavia lyhyttävuisia poikkeuksia lukuunottamatta — selvästi vain morfofonologisesti motivoituksi, kielessä tapahtuneita äännevuokseja heijastaviksi tapauksiksi. Tällaisia voisi luontevasti kuvata esim. Kiparskyn (1968: 140–147) käyttämällä morfofoneemisilla säännöillä. Kuten jo Sadeniemi (1951: 49–52) on todennut oman aineistonsa pohjalta, runonlaulajien »kielitajussa» runojalan laskussa olevat äännevuokseiden synnyttämät pitkät muodot eivät ole rinnastuneet alkuperäisiin pitkiin muotoihin. Sadeniemi (mt. 49 ja 51) on jäänyt pohtimaan, olisiko tämän syynä geminoituneiden muotojen osalta näiden mahdollinen lyhyttävuisuus, mikä kieltämättä ainakin jossain kehityksen vaiheessa on voinut tähän vaikuttaa. On kuitenkin syytä muistaa, että subfoneemisina allofonisina prosesseina geminaatio ja sijaispidennys eivät ole kielenpuhujien itsensä havaittavissa eikä fonemaattistuneenkaan geminaation havaitseminen ole helppoa (geminaation tiedostamisesta ks. Nahkola 1987: 165–169). Tämä riittääkin selittämään, miksi runojalan laskussa ovat käytännössä ainoastaan geminaation ja sijaispidennysmuotojen pidentämät muodot tulleet Paraskella mahdollisiksi, eivät muut. Tätä

▷

ajatusta vastaan voisivat tosin viitata jotkin sellaiset Paraskella tavattavat pidentymät, joita ei voi katsoa ainakaan produktiivisten äänteellisten prosessien pidentämiksi (*oinon kylällä pitelin*, N 34:16; *laiva lastun ottantoane*, B 207:37; ks. edellistä alaviitettä), mutta nämäkään muodot eivät välttämättä kerro mitään ainakaan yleisgeminaation tiedostamisesta, sen sijaan kyllä ehkä sen tajuamisesta, että runojalan nousussa olisi hyvä olla pitkä pääpainollinen tavu. Tällaisenaankin näiden aivan satunnaisten tapausten todistusvoima on liian vähäinen, varsinkin satoihin yleisgeminaation pidentämiin ja silti laskussa tavattaviin muotoihin rinnastettuna.

Laajuussääntöjä rikkovia säkeitä on Boreniuksella kaikkiaan 11,7 % (141/1201) ja Neoviuksella lähes 12,8 % (150/1176). Kōrvin (1928: 7–12) tutkimissa (pohjois-)virolaisissa runoissa tällaisia säkeitä oli 12,3 %, siis suunnilleen saman verran, mutta aikaisempiin suomalaisiin tutkimuksiin verrattuna nämä luvut tuntuvat suurehkoilta: esimerkiksi Arhippa Perttusella virheellisiä säkeitä oli 2,7 %, inkeriläisessä epiikassa jopa vain 1,1 % (Sadeniemi 1951: 43–53). Täysin vertailukelpoisia nämä luvut eivät kuitenkaan ole. Erityisesti on huomattava, että jos Parasken luvuista karsitaan pois paitsi sijaispidennyksen, myös geminaation synnyttämät muodot, kuten Sadeniemi (mp.) on inkeriläisen epiikan metriikkaa analysoidessaan tehdyt, virheellisiksi katsottavia säkeitä jää jäljelle Boreniuksen aineistossa 2,8 % (34/1201) ja Neoviuksen aineistossa 2,4 % (28/1176), siis suunnilleen saman verran kuin Arhippa Perttusella. Tärkeimmäksi kvalitatiiviseksi tulokseksi jää, että Parasken metriikka kuvastaa edelleen kalevalamitan kehityksen vaihetta, jossa perinteiset laajuussäännöt ovat lähinnä vain morfofonologisesti horjuvina jääneet sittenkin syvemmin rapautumattomiksi.

LOPUKSI

Pelkkien lukujen valossa Parasken metriikka saattaa vaikuttaa mielenkiinnottoman säännölliseltä. Epiikan analyysi on kuitenkin nostanut esiin etenkin kaksi kiinnostavaa kysymystä.

Ensimmäinen koskee laajuussääntöjä rikkovien tapausten asemaa. Laskussa olevia (pääpainottomia) pitkiä tavuja on pidetty pahasti runomittaa rikkovina ja myös harvinaisempina kuin nousussa tavattavia lyhyitä tavuja. Parasken epiikassa tällaiset eivät kuitenkaan ole erityisen harvinaisia, mutta muodot ovat — runokielessä aina tavattavia satunnaisia mittapoikkeamia lukuunottamatta — tiettyjen ääntenmuutosten, sijaispidennyksen ja varsinkin geminaation synnyttämiä. Kyse ei ole myöskään mistään Parasken idiolektin erikoisuudesta, vaan koko alueen runokielelle ominaisesta piirteestä, joka heijastuu jossain määrin kaikista niistä murteista, joissa kyseisiä ääntenmuutoksia tavataan. Tällaiset muodot eivät ole olleet tuntemattomia aiemmillekaan tutkijoille. Kuusi (1949: 99) on kuitenkin sivuuttanut ne. Sadeniemi (1951: erit. 49–51) on tajunnut niiden ongelmallisuuden ja pohtinut tätä ansiokkaasti, mutta hänkään ei ole aivan tiennyt, miten niihin tulisi suhtautua. Sadeniemi on laskenut vain sijaispidennyksen tuottamat poikkeukset, muttei geminaation synnyttämiä, vaikka hänkin tuntuu pitävän geminoituneiden muotojen mahdollista lyhytalkuisuutta vain epävarmana selitysmahdollisuutena; sijaispidentymissä tällaistakaan foneettista pakotietä ei ole jäljellä.

Kysymystä geminaattojen pituudesta ja geminaation fonemaattisuudesta Parasken idiolektissa voidaan tuskin enää sitovasti ratkaista eikä se oikeastaan ole tarpeellistakaan.

Pidentyneet muodot ovat joka tapauksessa eri tasolla kuin alkuperäiset pitkät muodot, vaikka niiden konkreettisessa kestossa ei olisikaan eroa. Tämä heijastuu metrisesti siitä, että geminaation ja sijaispidennyksen pidentämät muodot sijoittuvat enimmäkseen vielä lyhyiden tavujen asemiin, minkä Sadeniemi (1951: 51) on tajunnutkin, vaikka hän ilman fonologista ja morfofonologista käsitteistöä ei olekaan voinut muotoilla ajatuksiaan pitemmälle. Se, että geminaatio on satunnaisesti pidentänyt myös runojalan nousussa olevia lyhyitä tavuja pitkiksi, ei ole mikään vastaesimerkki vaan ainoastaan tilastollisesti vääjäämätöntä, kun alun perin lyhyitä tavuja tavataan kalevalamitassa joka tapauksessa jonkin verran myös runojalan nousussa.

Kiparsky (1968) on pohtinut kalevalamitan kuvausta juuri Sadeniemen (1951) tutkimukseen sisältyvien inkeriläisesimerkkien pohjalta. Kiparskyn mukaan muun muassa edellä kuvatun kaltainen asetelma osoittaa, että pelkkä äänteellisen pintarakenteen kuvaus ei ole metriikan tarpeisiin riittävää, vaan kuvauksessa on otettava huomioon myös morfofologia. Leino (1986: 137–140) on kuitenkin tuonut esiin tuntuvia heikkouksia Kiparskyn kuvauksesta: aikansa hengen mukaisesti Kiparsky hylkää kaikki diakroniset selitysmallit ja joutuu samalla pitämään kansanrunojakin vasta laulajiensa tai vähintäänkin heidän suhteellisen samankaltaista murretta käyttäneiden edeltäjiensä luomina. Tämä ei kuitenkaan nähdäkseni muuta sitä, että puhtaasti synkronisella tasolla liikuttaessa Kiparskyn perusajatusta on kansanrunoaineiston pohjalta vaikea varsinaisesti falsifioidakaan. Esimerkiksi Parasken epiikan metriikkaa kuvattaessa emme pääsisi muuten mihinkään siitä, että äänteellisesti pitkät tavut käyttäytyvät osin pitkien, osien lyhyiden tavujen tavoin. Diakronian ja synkronian välinen ristiriita on kuitenkin vain näennäinen, koska morfofonematiikka vääjäämättä heijastaa juuri kielen historiaa.¹¹

Toinen tärkeä kysymys koskee runojen esityskäytännön ja metriikan tutkimuksen tradition suhdetta. Artikkelistani on käynyt ilmi, ettei esimerkiksi ylipitkän runojalan sijainnista voida esittää kuin todennäköisyyspäätelmiä pelkän tekstin pohjalta, vaikka olenkin aiemmista tutkijoista poiketen analysoinut todellisia lauletuista esityksistä kirjoitettuja versioita enkä itse normalisoimiani säkeitä. Omakin analyysini on pohjautunut kuitenkin lähes pelkästään tekstiin, koska Paraskelta tallennetuista sävelmistä on vain hajanaisia tietoja, joista osasta puuttuu taas juuri teksti. Kalevalamittaisen epiikan metriikkaa olisi selvästikin tutkittava myös äänitteille tallennettujen esitysten pohjalta, koska vain näin pelkän tekstin — niinkin tarkan kuin Boreniuksen ja Neoviuksen merkitsemän tekstin — pohjalta avoimiksi jääviin kysymyksiin saataisiin vastauksia.

LÄHTEET

- AAVIK, JOHANNES 1919: *Valik rahvalaule*. Keelelise uuenduse kirjastik 24. Tartu: Istandik.
- ANDERSON, WALTER 1935: *Studien zur Wortsilbenstatistik der Älteren estnischen Volkslieder*. Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis B XXXIV:1. Tartu: Tartu ülikool.
- HARVILAHTI, LAURI 1992: *Kertovan runon keinot: inkeriläisen runoepiikan tuottamisesta*.

¹¹ Kiparskyn (1968, 1972) teorioiden ja niiden kritiikin (Leino 1986: 137–140) tarkempi evaluointi vaatisi oman artikkelinsa. Mallia olisi kieltämättä tuntuvasti kehitettävä sekä kielellisen että folkloristisen evidenssin pohjalta.

- SKST 522. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KIPARSKY, PAUL 1968: Metrics and morphophonemics in the Kalevala. – *Studies presented to professor Roman Jakobson by his students* s. 137–148. Cambridge, Mass.: Slavica Publishers.
- 1972: Metrics and morphophonemics in the Rigveda. – Michael K. Brame (toim.), *Contributions to generative phonology* s. 171–200. Austin: University of Texas Press.
- KUUSI, MATTI 1949: *Sampo-eepos: typologinen analyysi*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia XCVI. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- KÖRV, A. V. 1928: *Värsimõõt Veske »Eesti rahvalauludes»*. Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis B XIII:3. Tartu: Tartu ülikool.
- LAUNIS, ARMAS 1910: *Inkerin runosävelmät*. Suomen kansan sävelmiä, IV jakso: Runosävelmiä I. SKST 68:1. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LEINO, PENTTI 1986: *Language and metre: metrics and the metrical system of Finnish*. Translated by Andrew Chesterman. Studia Fennica 31. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LESKINEN, HEIKKI – SÄRKKÄ, TAUNO 1985: Arhippa ja Miihkali Perttusen sampojakso. – Heikki Leskinen & Aila Mielikäinen (toim.), *Ongelmoita oppimia: näkökulmia Kalevalaan ja kansanrunouteen* s. 39–61. Jyväskylä Studies in the Arts 23. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- MIELIKÄINEN, AILA 1985: Murteen osuus eteläsavolaisissa kansanrunoissa. – Heikki Leskinen & Aila Mielikäinen (toim.), *Ongelmoita oppimia: näkökulmia Kalevalaan ja kansanrunouteen* s. 63–84. Jyväskylä Studies in the Arts 23. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto
- NAHKOLA, KARI 1987: *Yleisgminaatio: äänne­muutoksen synty ja vaiheet kielisysteemissä erityisesti Tampereen seudun hämäläismurteiden kannalta*. SKST 457. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SADENIEMI, MATTI 1951: Die Metrik des Kalevala-verses. FF Communications n:o 139. Helsinki: Suomalainen Tiedekatemia/Academia Scientiarum Fennica.
- SALMINEN, VÄINÖ 1944: Osviittoja Suomen kansan vanhojen runojen käyttäjille. – *Virittäjä* s. 428–441. Helsinki: Kotikielen Seura.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia.

JULKAISTUT AINEISTOLÄHTEET

- NEOVIUS, AD. 1893: *Parasken runot*. 1. vihko. Porvoo: Werner Söderström.
- SKVR V: 3 = *Suomen Kansan Vanhat Runot V, Itä- ja Pohjois-Inkerin runot 3: Parasken runot ja loitsut, toisinnot 1–1343*. SKST 141: 3. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1931.

JULKAISEMATTOMAT AINEISTOLÄHTEET (SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURAN KANSANRUNOUSARKISTON KÄSIKIRJOITUKSINA)

- BORENIUS, A. A. II 9–10, 12–14 (myös mikrofilminä).
- Lähteenkorva = A. A. Borenius-Lähteenkorvan kansansävelmäkokoelma.
- NEOVIUS, AD. 1–300, 301–600, 901–1200 sekä II: 2.

THE METRICS OF LARIN PARASKE'S EPIC FOLK POETRY
IN THE KALEVALA METRE

Epic folk poetry in the Kalevala metre was originally rendered by singing. However, the researchers collecting the folk poems would usually simply write down the words, often after asking informants merely to read out their poems. When written down, the often archaic language of folk poems would appear closer to the dialect of the person reciting the poetry. However, Borenius and Neovius, who collected a huge amount of folk poetry from Larin Paraske, the most famous rune singer in Ingria, wrote down separately the sung and recited versions of Paraske's folk poems.

The writer reports the results of a study based on the actual sung versions of folk poems, in contrast to previous studies where scholars have had to normalise the often shortened forms before they have been able to study metrical questions. The corpus for the study consisted of 20 poems written down by Borenius and Neovius. After removing lines considered unreliable, the corpus consisted of 1373 lines collected by Borenius and 1289 lines by Neovius.

The proportion of lines which are over-long, i.e. containing more than the eight syllables usual in Kalevala-metric folk poetry, is 2.8% for the lines collected by Borenius and 3.3% for those by Neovius. Over-long lines normally occur if the first foot is over-long, but especially in the rare instances where the line has as many as 10 syllables the later feet may also contain more than the normal two syllables. However, on the basis of the text only it is difficult to decide the exact position of the over-long foot.

There are also lines which seem to be too short to fit the requirements of the metre, although Borenius and Neovius tried to mark the not infrequent extra hiatuses which appeared when the shortened, spoken lines were sung. In order to guarantee the metrical reliability of the data, the lines lacking the special hiatus marks used by these collectors were (except for some of the most obvious instances) omitted from the analysis of rising and falling syllables, which was thus based on 1201 lines by Borenius and 1176 lines by Neovius.

In the Kalevala metre a word-initial syllable should be long if it is to occupy a rise; by contrast, a short word-initial syllable is placed on a fall. In the Paraske corpus used in the study a short stressed syllable occurs on a rise in 2.5% of Borenius' lines and in 2.1% of Neovius' lines. Most of these cases occur no further than on the second rise, but it should be noted that not all of them involve shortening by various sound changes (which is, however, typical of the short syllables occurring later on in the line).

In Paraske's epics there are also long stressed syllables on a fall. In contrast to the normal situation in Karelian epic poems, deviations of this kind are, surprisingly, much more common than those described above: 9.2% of Borenius' lines and as much as 10.6% of Neovius' lines contain a long stressed syllable on a fall, more often on the third than on the second

▷

fall. These cases are, however, mainly caused by certain sound changes, especially by primary gemination (8.5%; 9.95%), and — far less frequently — by compensatory lengthening (0.4%); other exceptions are even rarer (0.3%). This explains why the long stressed syllables are more frequent on the third fall: longer forms, which are also more prone to gemination, are usually met towards the end of lines. The unexpected frequency of this kind of deviation is partly explained by the fact that previous scholars usually took no notice of such exceptions, especially in their calculations. To an extent this can be considered a realistic approach, because although gemination has occasionally lengthened some otherwise short forms met on a rise, it is apparent that Paraske did not consider the lengthened forms equivalent to originally long syllables. This is because morphophonological processes like gemination and compensatory lengthening are normally not perceivable to native speakers.

Kirjoittajan osoite (address):
Kotimaisten kielten tutkimuskeskus
Sörnäisten rantatie 25
00500 Helsinki
Sähköposti: *petri.lauerma@kotus.fi*

ENSIMMÄISTEN SUOMENKIELISTEN NÄYTELMIEN KIELI

SILVA KIURU

Kiinnostuin 1800-luvun varhaisten suomenkielisten näytelmien kielestä, koska pidin mahdollisena, että repliikkien kieli poikkeaisi kirjoittajan muissa teksteissään käyttämästä niin sanotusta kirjakiielestä. Näyttelijäthän puhuvat vuorosanoja; olisiko niiden sepittäjä yrittänyt jäljitellä puhetta esimerkiksi käyttämällä tuntemaansa kansankieltä? Entä onko henkilöitä pyritty erottamaan toisistaan kielellisin keinoin? Puhuuko nuori neitonen 1840-luvun näytelmässä toisenlaista suomea kuin pappi tai tuomari?

Suomenkieliset näytelmätekstit olivat 1800-luvun alkupuoliskolla ja 1850-luvulla harvinaisia. Niitä julkaistiin joskus viikkolehdistä, katkelma kerrallaan, joskus kirjasina. Varhaisten suomenkielisten näytelmien tekijöitä olen löytänyt kahdeksan. Länsisuomalaisia ovat Jaakko Juteini (1781–1855), J. F. Granlund (1809–1874), Antero Varelius (1821–1904) ja Heikki Seliini (1824–1882), itäsuomalaisia J. F. Lagervall (1787–1865), Pietari Hannikainen (1813–1899), Thomas Friman (1821–1886) ja Fredrik Ahlqvist (1829–1876). Heistä ovat yhden näytelmän miehiä Granlund, Varelius, Seliini, Friman ja Ahlqvist. Hannikainen oli tuotteliain: hänen sepittämiään tai kääntämiään näytelmiä on yhteensä 13. Niistä yhdeksän on julkaistu, ja lisäksi on tallessa neljän muun käsikirjoitus.¹ Käsitelien Hannikaisen näytelmiä viimeiseksi ja perusteellisemmin kuin muiden.

Koska varhaisten näytelmätekstien tavoittaminen ei ole aivan vaivatonta, käytän esityksessäni runsaasti näytteitä.

¹ Olen kirjoittanut Pietari Hannikaisen kolmentoista näytelmän tekstit atk-muotoon. Ne ovat tutkijoiden käytettävänä Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksessa.

JAAKKO JUTEININ NäYTELMÄT

Jaakko Juteinin tuotannossa näytelmien merkitys on vähäinen. Vuoropuhelun tapaiset pikku näytelmät, *Pila Pahoista Hengistä* ja *Perhe-Kunda*, painettiin Viipurissa jo 1817; ne ovat huomionarvoisia varhaisuutensa vuoksi. Pila pahoista hengistä julkaistiin toistamiseen 1827; tällöin kieltä hiukan muutettiin.

Juteinin näytelmissä repliikit ovat Juteinin kirjakieltä. Ainoa puhetta jäljittelevänä pidettävä piirre on määrämuotojen *s*-loppuisuus: *Menes, Vaimo parka, tuomaan olutta / Pidä hyvänä mitäs ansainnut olet / Kuingas jaksat / olutta pitää saamas niin paljon kuin nahkas vetää / etkös häpeä sen laisia lukuja lukeissas.*

Lyhyissä vuorosanoissa tuntuu puheen sävy: [*Eikös Isä muista ulkoa jotakuta lukua?*] *Muistan minä muutaman / Engös minä sitä arvannut / Jokos mennään jälle lehti-majaan? / Koskas Manu tulee kotia?*

Joitakin Juteinin muotoja pidettäisiin nykyisin murteellisuuksina, esimerkiksi imperatiivin monikon 2. persoonan muotona hänellä on hämäläinen *-kAi*-tyyppi (Leskinen 1970: 94; Häkkinen 1994: 294): *Ottakai vaari, tyttö raukat, pyhyiden harrastuksista / Pitäkää uskonne, sallikai muille sitä samaa.* Kuten näytteet osoittavat, kieli ei jäljittele puhetta. Juteinin henkilöiden kielessä ei liioin ole keskinäisiä eroja.

J. F. GRANLUNDIN NäYTELMÄ

Tuotteliaan ja lahjakkaan hämäläiskirjailijan J. F. Granlundin (ks. Hirvonen 1993) näytelmä *Sisaren sukkeluus* on mukaelma ruotsista (*Systersonen* oli ilmestynyt 1847; Klemming 1863–1879). Granlundin näytelmästä tuli suosittu: kolme painosta.

1830-luvulla Granlund oli julkaissut käännöksiä Bellmanin lauluista. Granlundin Bellman-harrastuksia ymmärsi C. A. Gottlund. Sisaren sukkeluus ilmestyikin ensin Gottlundin Suomi-lehdessä 1847. Seuraavana vuonna Gottlund alkoi julkaista kirjasarjaa *Pohjoinen palaa eli kirjallisia huvituksia suomalaisillenki*. Sarjan esikoiseksi hän otti Granlundin näytelmän. Gottlund selittää esipuheessa: »Ensimmäinen – – olkoon nyt tämä Sisaren sukkeluus, kirjutettu Vesilahen puheen murteella, joka on siitäki merkillinen, ja muista mainittava, että se on iho ensimmäinen suomenkielinen iloileminen, eli hauskuttaba (komedi), jota nyt yksinäisellä toimella, koittelevat soaha julkisesti käytetyksi ja näytetyksi, teällä Helsingissä, Teateri-huoneessa, 20:nä tätä Moalis-kuuta vuonna 1848.»

Sisaren sukkeluuden kieli eroaa joiltakin osin 1840-luvun »yhteisestä» kirjasuomesta. Granlundin ratkaisut ovat mietittyjä. Hän on varustanut näytelmänsä esipuheella, jossa hän esittelee syitä, miksi hän poikennut »muutamien ja paikottaisin yhteisestäkin kirjoitus-tavasta». Tärkein syy Granlundin ratkaisuun on se, että hän haluaa näytelmänsä kielen olevan lähellä puhekieltä. Oman murteensa mukaisesti hän kirjoittaa esimerkiksi *muistakko, eppä, vastakkoon*. Granlund on pohtinut myös syntaktisia seikkoja; niinpä hän käyttää runsaasti persoonapronomineja, koska niitä »puhekielessä kuullaan, jonka mukaisen tämänlaisen kirjan tulee olla». Granlund valaisee myös *meitin, teitin, heitin* ja *meidän, teidän, heidän* -pronomien merkityseroja. Omistusliite ei hänen mukaansa kuulu sanaan, jota edeltää *meidän, teidän* tai *heidän*.

Vaikka näytelmän repliikkien kieli on pääpiirteissään samaa kirjakieltä, jota Granlund

käyttää muissa kirjoissaan, kiintyy huomio moniin hämäläisyyksiin: *Oles vai! / pane sinä ne kirjoittaen / jähka mamselli kotio tulee / kuinka äites laita on / Ehkä tuleekin sisartansa noutaan.*

Näytelmän 1848 ja 1853 julkaistujen painosten välillä on runsaasti eroja. Useat kieltä koskevat muutokset ovat systemaattisia. Murrepiirteitä Granlund on lisännyt: *studentti > tutentti / Kukas sitten? > Kukastas? / nuo > noi.*

ANTERO VARELIUKSEN NäYTELMÄ

Antero Varelius oli yksi niistä neljästä nuorukaisesta, jotka 1847 perustivat Suometarlehden. Seuraavana vuonna Varelius sai palkinnon näytelmästään *Vekkulit ja Kekkulit*.

Vekkulit ja Kekkulit on samanhenkinen kuin Pietari Hannikaisen Silmäkääntäjä. Henkilöiden nimetkin vetoavat samanlaiseen komiikantajuun. Vareliuksen näytelmässä seikkailevat muun muassa *Aatami von Sorvi*, *Hapakuk Paloviinus*, *Mikkeli Kekkuli*, *Katteinit Ylpiäs-Feltti* ja *Kumartel-Tanhuvais*. Verbaalista iloittelua on myös joissakin termeissä: *nuottilo eli Konksääri* 'konsertti', *vapauttakaihko* 'emansipaatio'.

Vareliuksen suomen taito, sanaston rikkaus ja kielen sujuvuus, ilmenee myös hänen näytelmänsä kielessä. Mutta hän ei pyri jäljittelemään puhuttua kieltä. Vuorosanat ovat 1800-luvun puolivälin kielimiehen kirjakieltä, missä virkkeitä pidentävät lauseenvastikkeet ja muut syntaktiset rakenteet, esimerkiksi: *Nyt ovat Oppilaat Kirjaliini ja Mikkeli Kekkuli, mainitun Vara-tuomarin poika, (jotka molemmat arvaten tuntenette) täällä metsästäimässä, ja edellinen haluava nähdä nepaani uutta taloa, vaan ei tahtova antaa' toverinsa tietä' että ovat vihattavilla Sorveilla vierassa, sai minun valehtelemaan itseni ryöstöriivariksi Keräjevskiksi ja Aatamin Sipiläksi.*

Joitakin poikkeamia rennompaan tyyliin voi kyllä havaita: *Kallistetaas Sorvi / mutta ollaan me tästä puhumata / Me kaikkiin mennään Pöllölään / täss' on lasi teitille / muukkun kuljemme vaan / kuinka väräsyt sopiin saadaan / Antakaas mä katson sitä. — Eittämätön osoitus siitä, että Varelius jäljittelee puhetta, ilmenee muutaman kovaäänisen puhuttelun kirjoitusasusta: *Sorvii! Evaa! Ellii!**

Näytelmän 2. näytöksessä oppilas Varonen esiintyy »vaatetettuna tietäjäksi». Varelius käyttää myös murretta erotuskeinona, kun hän muuntaa Varosen tietäjäksi. Tietäjän puhe vilisee murteellisuuksia: *Kosk'en ouk juur perätön tievosta; — — En turhahan ouk maannut yheksä yötä kalmistossa enkä kolmen käärmehen ajuja syönyt / No saisi häntä tehjä, mutta kattoka voan ettei viettä korvoa oisik kuulemassa. Tietäjän kielen poikkeavuus korostuu, kun vastapuolena on varatuomari Simo Kekkuli, joka puhuu seuraavaan tapaan: *No, tahtokaa sitten ilmoittaa' minulle' ensin pari asiaa, jotka suuresti' huolettavat minua. Kontrasti ilmenee selvänä esimerkiksi seuraavissa repliikeissä: Kekkuli. Pahaako ne tietävät! / Varonen. Paljo pahoo tietävätten.**

HEIKKI SELIININ NäYTELMÄ

Heikki Seliinin näytelmä *Rakastuneet Hämeessä* julkaistiin Suomettaressa 12/1850. Tekijä oli Tuuloksessa syntynyt 25-vuotias kiertokoulunopettaja (Hirvonen 1993). Suomet-

taren seuraavassa numerossa ilmestyi Seliinin kertomus *Neitonen Hämeessä*.

Seliini käyttää syntaktisesti kankeahkoa ja morfologisesti viimeisteltyä kieltä. Kertomuksensa kielessä hän yleensä käyttää *ts*:ää (*itsensä, katsomassa, metsässä*), mutta näytelmässä *ts*-yhtymän korvaa *ht* (*ihtensä, kahtellen, mehtässä, ruohtia, tarvihtisinkin*). *ht*:n käyttö ei rajoitu repliikkeihin; kyseessä ei siis ole tarkoituksellinen keino puhekielistää niiden kieltä.

Repliikeissä on kyllä joitakin tahallisia vaikuttavia puheen piirteitä: *vai kyntää sika-kin peltoa / viimmestä voittoa / syövät meitin*. Eloisuutta lisäämään lienevät tarkoitetut korttia pelaavien miesten huudahdukset: *tuusan jievel / no te va pra / vörstor tus venska / si-teen kupen, tavai yks / vot kakoi moi*.

J. F. LAGERVALLIN NäYTELMÄ

J. F. Lagervall sepitti kahdenlaisia näytelmiä, joista useimmat olivat runopukuisia, kalevalamittaisia (jo 1834 *Ruunulinna*; 1847 *Josephi, Judithi, Kaini* ja *Tuhkapöperö*) ja yksi suorasanaisten. Käsittelen vain suorasanaisten kieltä. Tämä *Nimien suomentaminen* julkaistiin Kanavassa 1846, samana vuonna mutta aiemmin kuin Pietari Hannikaisen Joululahjukset-näytelmä. Tyyliltään se eroaa täysin Lagervallin muista näytelmistä. Lagervall oli 1846 jo lähes 60-vuotias. Näytelmän ilmestyttyä Elias Lönnrot lähetti Lagervallille kirjeen, jossa hän neuvoo: »— — kuvauksissa [näytelmissä] pitää olla tarkka vaari puhekielestä — — (Anttila 1985: 446).

Lyhyt ja hauska *Nimien suomentaminen* sopi hyvin Hannikaisen Kanava-lehteen. Näytelmän tarkoituksena oli vastustaa ulkomaisten nimien suomalaistamista. Esimerkkeinä ovat muun muassa *Kotvriti Lekktatius* [= Gotfrid Bläckstadius], *Sakari Pakkmanni* [= Zackarias Backman] ja *Ransi Tinkeltanki* [= Frans Dingeldangel].

Lagervall käyttää murremuotoja eniten vuorosanoissa, mutta kummallista kyllä myös selitysteksteissä, esimerkiksi *itekseen lyöden otsaansa / kirjoittaa ja lukoo*. Samaa kirjavuutta ilmenee myös Hannikaisen Joululahjukset-näytelmän selitysteksteissä. (Tästä jäljempänä.)

Opettaja Bläckstadiusen kirjakielisiin vuorosanoihin sekoittuu murrepiirteitä. Hän uskoo murteisiin: *Kaikkia kieliä tuloo puhua, mutta älkääät Suomalaiset koskaan poiketko murteestaan; se olisi että poiketa suomalaisuuvestaan*. Bläckstadius suomalaistaa termejä: *kestikiiveri kestinantaja / kopia reversistä / toisinto velkakirjeestä / puteli rakko / tikterata sanoskella*.

Lagervallin näytelmän Oluvinen on sama hahmo kuin Hannikaisen silmäkääntäjä. Oluvinen huudahtelee: *vörloot, herra kusiini / Takkar miukast, herra skusiini*. Luukas Kurki on verbaalisesti lahjakkaan Oluvisen puheessa joko *Kuren Luukko* tai *Sluugas Skurck*, tilanteen mukaan. Varsinaisia murrepiirteitä on Oluvisen kielessä vain joitakin: *ansahetta, mäni, teijän*. Myös asianajaja Kurki, »äkkinäinen suomenkielessä», puhuu sekakieltä. Hänen pääosin kirjakielisten repliikkiensä verbit ovat murteellisia: *kuhuttu* 'kutsuttu', *tuuva* 'tuoda', *tuloo, tehään*.

Näytelmän lopussa on tuomarin pitkä repliikki, täynnä verbaalista liioittelua. Lagervall sekoittaa itäisiä äänne- ja muotopiirteitä lainoppineiden lausekiemuroihin: *Mitä kuulustajaan Kurckiin tuloo: niin on sekä vierasmiesten kautta selitetty, kuin myös Kurkilta*

*iteltään oikeuven eessä näytetty että hän alusta alkain on vilppiä lyönnyt asiaa pimittääk-
sensä; myöskin väärin kirjoittanut velkakirjeen; ja myövyständy toisiin nimiin panemista,
oikeihen sijaan. – – Jos hän ei ite löytävy tyköönsanomuksellen linnaan mutta tuloo
ruununkyyvillä vietäväksi, niin tuloo hänen istua määrätyt 14 päivää veellä ja leivällä.*

THOMAS FRIMANIN NäYTELMä

Gottlundin Suomi-lehdessä ilmestyi 1849 »näytteellinen tarina» *Hyvä lapsi*, jonka teki-
jäksi merkitty F–n on Thomas Friman, opettaja ja kääntäjä (Hirvonen 1993). En ole saa-
nut selville Frimanin näytelmän lähtötekstiä enkä sitäkään, onko kyseessä käännös tai
mukaelma. Lähtöteksti on saattanut olla saksalainen tai venäläinen, ruotsia Friman ei
osannutkaan (Löppönen 1933). Käännökseen viittaavia piirteitä näytelmän kielessä on
runsaasti, varsinkin lauserakenteissa, esimerkiksi *Minlainen huvitus voipi olla suurempi
kuin näkeminen rakkaan lapsensa menestyksiä, jotka joka päivä enentävät syämmensä
hyvyyeitä*. Vuorosanoissa ei ole mitään puhekielen tavoittelusta kertovaa, vaikka itämur-
teisia ovatkin jotkin sanojen äänneasut: *reivi* 'kreivi', *uussa*, *kaun* 'kadun', *vuottakaatte*.

FREDRIK AHLQVISTIN NäYTELMä

Kirjanpainajana ja kääntäjänä toiminut Fredrik Ahlqvist suomensi Topeliuksen lastennäy-
telmän *Var god mot de fattiga. Ole armelias köyhille* ilmestyi pikku vihkosena Kuopiossa
1857.

Ahlqvistin suomennoksen sujuvuuteen on osaltaan vaikuttanut Topeliuksen kieli.
Topelius suosi lastennäytelmissään lyhyehköjä päälauseita. Suomennoksessa ruotsin vai-
kutuksen ilmenee sekä sanastossa, *reivinna*, *ryökkinä*, *mamma*, *tokka* 'nukke', *paikalla* 'heti',
kanssa 'myös', että lauserakenteissa: *Se on vielä suurempi synti, että olla ylpiä / Jumala
on säättänyt sen minun velvollisuudekseni, että koettaa tehdä teistä niin hyviä ihmisiä kuin
mahdollinen voipi olla*. Sanastossa on myös savolaisuuksia: *heittää* 'jättää', *kunneka*
'minne', *kovuuttaen* 'ankarasti', *sunnuntakeina* 'sunnuntaisin'.

Hämmästyttäviä ovat savonmurteiset verbinmuodot kirjakielisessä lauseessa: *Se olisi
ollut parempi jos **olisia** niiltä hyviltä lapsilta anteeksi pyytäneet / Kuinhan **olisia** nähnyt
äiti! / **Häpiäisiä** toki tuodessanne parempien ihmisten lapselle semmoista työtä*.

Fredrik Ahlqvist ei ole kielen keinoin erottanut toisistaan näytelmänsä henkilöitä. Hän
ei ollut kielimies, mikä ilmenee muun muassa kielen kirjavuutena. 1850-luvun lopulla ei
esimerkiksi lehtikieli ollut tällaista sekakieltä. August Ahlqvist tuskin olisi velipuolensa
näytelmätekstiä hyväksynyt, jos olisi sen ennen painatusta nähnyt.

PIETARI HANNIKAINEN JA HÄNEN VARHAISET NäYTELMäNSä

Pietari Hannikainen suhtautui aktiivisesti suomen kielen aseman vahvistamiseen ja kie-
len kehittämiseen. Ennen kaikkea hänen työnsä *Kanava eli Sanansaattaja Viipurista* -leh-

den toimittajana (1845–1847) oli merkittävää. Hannikainen käsitteli muun muassa kirjakielen ja puhekielen suhdetta (Kohtamäki 1959).

Hannikaisen ensimmäiset näytelmät julkaistiin Kanava-lehdessä 1845–1847. Niistä ovat hänen sepittämiään *Silmänkääntäjä*, *Sukuylpeys* ja *Joululahjukset*. Neljäs, *Anttonius Putronius eli Antto Puuronen*, on mukaelma Holbergin komediasta *Erasmus Montanus eller Rasmus Berg*. Vuoropuheluita sisältyy myös moniin Hannikaisen kertomuksiin, mutta sivuutan ne tässä.

Paavo Pulkkinen on luonnehtinut Hannikaisen lehtitekstiä murteiden taistelun ajan proosaksi, jossa »vuorottelevat vanhan kirjasuomen ja uudemman kirjakielen sekä tilapäisiksi jääneet itämurteiden piirteet» (Pulkkinen 1972: 114). Sääminkiläislähtöisen Hannikaisen kieleen vaikuttivat Savonlinnan seudun savolaismurteet. Kehityksessä olevan kirjasuomen ja itämurteiden erot tuskin olivat hänen tuntemissaan kielen varianteissa kovin selviä.

1847 ilmestyi Hannikaisen laaja suomennosmukaelma *Asianajaja eli Lain-opillinen Käsi-kirja Suomen kansalle*. Lainopillisen käännöskielen vertaaminen Hannikaisen samanaikaiseen näytelmäkielen paljastaa hänen kielensä vaihtelun.

Lainopillisen käsikirjan suomennoksessa Hannikainen käyttää *d*:tä; poikkeukset ovat harvinaisia. *ts*-yhtymää ei korvaa muu kirjainyhtymä tai kirjain. Mutta indikaatiivin preesensin monikon 3. persoonan muodot ovat aina pitkävokaalisia (*juoksevat, maksaavat*), kieltoverbin imperatiivi on *e*-alkuinen (*elä, elköön*), yksitavuisten verbien preesensin yksikön 3. persoona on *pi*-päätteinen ja *eA*-nominat ovat *iA*-nomineita (*vaikia, kiintiä*). Nämä nykyisestä kirjasuomesta poikkeavat piirteet kuuluvat Hannikaisen 1840-luvun kirjakielen, eikä niitä ole syytä pitää näytelmien vuorosanoissa puhetta jäljittelevinä.

Hannikaisen näytelmäkielen syntaksissa ei puhekielen vaikutus juuri näy. Sellaisena voi kuitenkin pitää seuraavaa, usein toistuvaa piirrettä: 2. persoonalle esitetyistä kysymyksistä puuttuu *kO*-liite, esimerkiksi *Oot sinä hulluna, tyttö? / Ostat sie minulle siitte uudet hameet? / Muistat sinä? / Liisa, et sinä kuullut? / Näet sinä mitä? / Sallit sinä? / Tieättä työ?* Näissä repliikeissä on muitakin puhekielen piirteitä. Predikaatin *kO*-liitteettömyys voi olla tietoinen keino lisätä luontevuutta.

SILMÄNKÄÄNTÄJÄN JA SUKUYLPEYDEN KIELI

Silmänkääntäjä-farssissa on pilkan kohteena ulkomaalaisuuden kritiikitön ihailu. Yleisöä nauratetaan muun muassa nimiväännöksillä: *Korvapuustius, Räkänenander, Kortpelian-der, Tyhjäckerskonius*. Parodioinnin kohteena on myös virallinen tyyli; viittaussuhteiden sekaannukseen perustuva pila lienee peräisin jostakin vieraskielisestä tekstistä: *niin tuli vastaani vihanen koira, joka haukkui, niin että vaimoni säikähti, josta kun häntä kuritin, hän minulle irvesteli hampaitansa ja tahtoi purra*.

Silmänkääntäjän henkilöt puhuvat kaikki jokseenkin samanlaista kieltä, Hannikaisen silloista kirjakieltä. Vuorosanoissa ei ole harvinaisia itämurteisia sanoja ja yleensäkin murreilmauksia on vähän (*haastaa* 'puhua', *virkkaa* 'sanoa', *ken* 'kuka', *kuin* 'kuinka', *pian* 'melkein'). Repliikkien kielessä toistuvat monet samat piirteet kuin Hannikaisen Lainopillisen käsikirjan käännöskielessä: *ts* ja *d* ovat yleisiä, *eA*-nominat *iA*-asuisia, *menä* ja kieltoverbin imperatiivi *e*:llisiä. Erojakin on. Silmänkääntäjässä abessiivin päätte on geminaatallinen (*syömättä*) eikä preesensin monikon 3. persoonan muodoissa ole pitkää

vokaalia. *Minä*-pronomini jää usein pois predikaatin edeltä: *voin vedon lyödä*. Persoonapronomineja Hannikainen käyttää yleensäkin vähän.

Myös Sukuylpeys-näytelmän repliikit ovat taitavasti konstruoitua kirjakieltä. Näyte luutnantti Kerskoniuksen puheesta: *Nella! se oli synti joka hänessä silloin puhui, se oli se rutto, se tarttuva tauti joka nyt turmelee maamme nuorison, se oli se, jo yltääsen tuttu Suomikiihko. Joka haaralla kirjutellaan suomea, joka haaralla toimitetaan talonpojalle viisautta, siitä, Nella! ei seuraa muu kun suora kadotus. Talonpoika tulee yhtä viisaaksi kuin herra, kaikki erotus säätyjen välillä häviää, Vapasukuisten tuhatvuotinen ansio unhotetaan. Oh! mihin viepi ihmisiä tämä hulluus!* — Lastenkin vuorosanat ovat kirjakielisiä. Murteen mukaiset *mie, sie* lienevät niissä tahallisia: *Kuule mistä sait sie niin ankarat vaunut? / Ostit! mutta mistäkäs sie sait niin paljon rahaa? / Mie?*

Hannikaisen pienet keinot ovat tehokkaita, esimerkiksi seuraavassa repliikissä hän käyttää taitavasti puhuttelua: *Hoi kuule, hän siellä, sanos minulle mikä hovi tämä on?* Kerskonius puhuu tässä miehelle, jota hän pitää palvelijana. Silmäkääntäjän Matti Hölmönen taas kehuu lukeneensa Raamatun »kolmesti halki». Kieltoverbin imperatiivi on ä:llinen, kun Hölmönen siteeraa Raamattua: *älä johdata meitä kiusaukseen*; aina muulloin Hannikaisen variantti on *elä*.

ANTTONIUS PUTRONIUKSEN ELI ANTTO PUUROSEN KIELI

Hannikaisen kolmas näytelmä oli suomennosmukaelma. Repliikkien laajuus ja tyyli ovat peräisin alkuperäisestä Holbergin tekstistä. Lyhyet kysymykset ja vastaukset vauhdittavat vuoropuhelua. Alkutekstin mukaisesti eri henkilöiden vuorosanojen välillä ei juuri ole kielellisiä eroja. Kaikki puhuvat jokseenkin sujuvasti ja yleensä kirjakieltä. Repliikeissä on niukasti piirteitä, jotka kertoisivat pyrkimyksestä jäljitellä puhuttua kieltä. Sanojen muodoissa ja äänneasuissa on melkoista kirjavuutta. Hannikainen käyttää vuorosanoisakin yleensä *d*:tä. Tavallisia ovat kuitenkin asut *meiän, heiän* ja melko yleistä on *d*:ttömyys *h*:n jäljessä: *puto puhasta / yhen puustavin tähän / hiien hyvä*. Poikkeuksetta kirjakielisiä ovat vain vuorosanoihin kuulumattomat ohjeet, esimerkiksi *menevät ovesta* tai *itkien*.

Sekä juonen että kielen kannalta ovat kiinnostavia vastakohta-asettelut. Maisteri Anttonius Putronius tärkeilee oppineisuudellaan, kun taas hänen veljensä Jaakko Puurosen vuorosanoissa on enemmän puhutun kielen piirteitä. Hannikainen korostaa kielellisin keinoin veljesten välistä eroa: Jaakko. *Tervetulemastasi kotiin veikkoni!* / Putronius. *Jaakko! minulle on iloinen sinua tavata. Vaan veikkouden sen saat sinä ajoissa jättää pois. Ennen se oli kyllä hyvä, mutta nyt arvaat itseksi, se ei enää ole sovelias.* / J. *Miten? etkös sie ole veljeni.* / P. *Että syntymältä niin olen, sitä en kielläkkään, lurjus! vaan tietäsit myös sen, että sinä olet talonpojan töllö ja minä vihitty vilosohvian magisteri. Vaan kuule, Jaakko! mitä rakas morsiameni, ja appeni nyt jaksaavat?* / J. *He ovat terveenä. Äsken olivat täällä ja kysyivät millon veikko tulisi kotiin.* / P. *Taas veikko! Minä en sano ylpeydestä, Jaakko! vaan se on ihan sopimaton sinun minua niin kutsua.* / J. *Mitenkäs teitä kutsun veikko!* / P. *Kutsu minua Herra Putroniukseksi, jolla nimellä minua tunnetaan Helsingissä.* / J. *Jos sen vaan muistasin. Sanoitteko työ, Herra Putrojussiksi?*

Holbergin komedia sopi latinantaitoisille lukijoille. Myös suomennosmukaelmassa on runsaasti latinalaisia sitaatteja. Hannikainen on säilyttänyt sen eron, että latinaa siteeraa melko hyvin maisteri Putronius itse, kun taas kanttorin kielioppitermit ovat milloin min-

kinlaisia ja latina vain latinan tapaista: *pirum nostrum parium cum collere duri darium*. Sipri kyllä ihailee kanttorinkin latinaa. Lauseen *Die veneris in domum Ahonii immigravi* [= perjantaina muutin Ahoniuksen taloon] kanttori suomentaa: *elä nosta kurikkaa korkialle putoaa päähäsi*, johon Sipri: *Onkos siinä niin syvä viisaus?*

Sipri Puuronen keskustelee latinankielisiä termejä rakastavan kanttori Palovineruksen kanssa: Kanttori. *Se olisi kuin tahtoisin minä ryöstövoudille haastaa greikkaa, näyttääkseni sitäki kieltä osaavani.* / Sipri. *Ymmärrättekös Reikkaaki Kanttori?* — Hannikainen on oivaltanut pienten erojen tärkeyden: *greikkaa ja reikkaa*.

Vertailtavaksi otan vielä Liisan repliikkien kielen ja kirjetyylin. Liisan vuorosanat ovat lyhyitä: *Voi minua poloista!* / *Sano jo kultaseni että se on littiä*. Myös Silmänkääntäjänäytelmän Liisalle ovat ominaisia huudahtelut: *Ah mikä lusti Herra!* / *Mikä makia muis-ku!* *Ah!* / *Mitä? Sinä Jussi? Hui!*

Toisenlaista on tyyli Liisan kirjeessä: *Siksi rukoilen nyt sinua hellän rakkauteni tähden suostumaan samaan uskoon jolla me niin kauvan hyvästi olemme aikoin tulleet. Jos et sitä tee, niin ole vakuutettu, minun täytyvän surra itseni kuoliaksi; koko maailma siitä soimaisi sinua, joka niin tuottaisit kuoleman sinua enemmän kuin omaa sieluansa rakastavaiselle morsiamellesi Elisabeth Nikodemuksen tytär.*

JOULULAHJUSTEN KIELI

Kieleltään kiintoisin Hannikaisen varhaisista näytelmistä on Joululahjukset. Sen kieli on erilaista kuin Hannikaisen muiden näytelmien kieli mutta samanlaista kuin Lagervallin ainoan suorasanaisten näytelmän kieli (ks. edellä). Kieli on kirjakielen ja puheen omituis- ta sekoitusta. Persoonapronominien monikkomuotoina Hannikainen suosii nyt asuja *myö*, *työ*, *hyö* (esiintymiä yli 60, *me* kerran). Virkkeet ja lauseet ovat rakenteeltaan kirjakielisiä ja silloisen kirjasuomen mukaisia ovat monet muodotkin, mutta äänne- ja osin muotopiir- teissä on siellä täällä, epäjohdonmukaisesti, yllättäviä murteellisuuksia: *oottakee, tulkaa takaisin* / *Mitä niistä männee, virkkakee, minä jätän rahat paikalla* / *Antakaa anteeksi muistamattomuuteni, työ etten toisianne vielä tunne* / *Hyvät vieraani, ruoka on pöyvässä, jos suvaihetta, istukaamme* / *Ah, mamsel' Elli! etten usko miten minua harmittaa, kun täyvyin laiminlyöä nämä iloiset hetket, jotka oisin saanut seurassanne viettää* / *Työ ere- hytte, herraseni, minun suurin iloini on nähä virkamiehen rehellisyyttä ja ystävyyttä ta- lonpoikaa kohtaan.*

Näytelmän henkilöt puhuvat kukin omalla tyyllillään. Korpin, kruununvoudin sijaisen, puhetta värittää kiroileminen ja mieltymys sananparsiin: *Mitäs saatanaa se tahtoo sanoa* / *sen hän sano saakeli vie oikein* / *Mitäs hittoja tämä merkihtee?* / *Mänkääät nyt hitoille jokainua* / *Ei tuon hiton suuta voi millään tuketa* / *No mäne nyt helvettiin, roisto* / *Mänisit nyt siitä hiielle* / *Mut huomena, sano Korppi* / *Sika kesän kyntää van ei jouluna juo olutta, sano suomalainen* / *minun viissattaa ruplaani, ne mänivät kuin kaivoon* / *Hänen kasvonsa ovat ihanat kuin veres pankin seteli ja hänen silmänsä loistavat sulosti kuin uusi ho- piarupla* / *vuoroin vieraissa, sano susi kuin otti koiraa kaulasta.*

Korpin kielestä eroaa jahkailevan talonpojan Matti Kurrin puheentapa: *Kuulkotehan, kun minä olin ikään teille tulemassa, niin teiän Liisa sano tulevanne tänne, näättähän sen, mamsel Elliä kosiin, niin aattelin noin, tuttu talohan tuo on, voinhan minä männä tuonne taan poika pahaisen luoksi* — *niin, yksi tie kaks' asiata, saan olla* — *Assessyör, täällä teiän*

kihlaisissa — ettähän työ panne pahaksi, sillä näättehän, työ kohteletta aina niin hyvästi meitä tuhmia talonpoikiakin, työ herra Asestyör! Matti Kurrin puhetta värittävätkä myös ekspressiivi-ilmaukset: *hympräytä, mielessä muikeloitti, olla retkotti, tilan retkale.*

Sekä Korpin että Kurrin vuorosanoissa on paljon murrepiirteitä: *oisin, näätsen, tiijon, kahella saalla, kuusviettä, viissättää, ihestänikin, ihtiäni, erehyttä, näättä, rupiaavat, teköövät.* On *i:ttömiä* imperfektejä, *sano, toru*, on monenlaisia imperatiiveja, *oottakapas, virkkakee, kuulkote työ, kuulkoten.* Omistusliitteiset muodot ovat milloin kirjakielen mukaisia, *elämäni, tyttäresi*, milloin murteen mukaisia, *morsiamein, naapuriis*, ja joskus sekamuotoja, *kerallaisi, jutustaisi.*

Jaakko Kurrin, nuoren papinapulaisen, puhetyyli on erilaista kuin Matti Kurrin tai Korpin. Näyte Jaakon replikoinnista: *Millä toivoilla tulin äsken tähän huoneeseen, jossa ajatukseni on altis ollut kuin rakkaassa koissansa? — ja miten hirmuisesti olen nyt petetty? — Minulle on kuitenkin mahoton ymmärtää, kuinka niin jalo henki, kuinka niin armias nainen voipi yhistyä tuohon ilkiöön, jolla ei ole mielessä muu kuin petos ja paljas voitonhimo? Minulle näyttää, kuin hänen rinnallensa olisivat kaikki hempiämmät liikunnot outoja.*

Tyylierot ilmenevät myös näytelmän kahden kirjeen välillä. Luukas Susi kirjoittaa: *Rakas veljein! ilolla luvun kirjasi, jossa ilmoitat valinneesi ihelleisi elämä kumppalin. Saan siis toivottaa sinulle nyt onnia ja menestystä aikeessais. Tullos hyvin onnelliseksi tuon valittuisi kansa. Hänelle se on toella onnellinen kauppa. Ne sinulta mainitut juttupaperit lähätän muuanta reisuvaista myöten, joka näinä päivinä on sinne tulossa. — Minä voin arvata, jottet sinä tälläistä päätöstä oottanut. — Kutsunethan sie minua häihisi? Sinun veljeis. Luukas Susi.*

Virallista kirjettä Hannikainen mukailee seuraavasti: *Hänen Kejsarillisen Majesteettinsä ja niin eespäin — tekee tiettäväksi: että kun minä, 18 tenä Elokuussa annetulla päätöksellä, joka nyt on voittanut laillisen voiman, olen määrännyt talonpojalle Matti Kurrille puolen Vaittilan tilaa Tulolan kylässä —.*

Niissä tekstijaksoissa, jotka eivät ole vuorosanoja, Hannikainen ilmeisen tahallisesti käyttää sellaista kieltä, missä murrepiirteitä on niukasti. Kirjakielinen *d* esiintyykin vain selitysteksteissä: *vetää vadin hänen käsistä pois, Korppi odottelee, suudeltua.* Hannikainen ei kuitenkaan ole aivan johdonmukainen. Näytteitä selitysteksteistä: 1) *katselee, ottaansa, taritsee, mennen*, 2) *ihekseen, ilman kahtomata, mänevät, kääntää lehen, yhistyy toisiin, vettä nuuskua.* Murteellisten asujen käyttö selitysteksteissä tuskin oli harkittua, ehkä pikemmin toimitustyön kiireestä johtunutta.

PIETARI HANNIKAISEN MYÖHEMMÄT JULKAISTUT NÄYTELMÄT

Liukas-kielinen ja *Selima*, Hannikaisen suomennokset Schillerin näytelmistä (*Der Parasit oder Die Kunst sein Glück zu machen* ja *Turandot*) julkaistiin 1861 Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Näytelmistö-sarjassa. Hannikaisen ranskasta suomentamia näytelmiä painettiin kolme: 1864 *Pietar Patelin eli Sukkela asianajaja*, 1873 Kirjallisessa Kuukauslehdessä *Gringoire* ja Näytelmäkirjallisuutta-sarjassa vasta 1899 *Työväen elämästä*. Suomalaisen Teatterin ohjelmistoon se oli kyllä kuulunut ensimmäisestä näytäntökaudesta (1872–1873) alkaen (Aspelin-Haapkylä 1907 ja 1909).

▷

LIUKASKIELINEN JA SELIMA

Hannikaisen saksasta kääntämien näytelmien henkilöt puhuvat lähes poikkeuksetta samaa kieltä, 1860-luvun kirjasuomea. Hannikaisen sanavaraston runsaus yllättää: *Miten se häntäili, miten se lurikehti, miten se liukasteli opettajan ympärillä ja miten se kiivelsi toisen ansion omaksensa ja osasi aina toisen kaateilla tuleen istuita.*

Muutamista vuorosanoista tapaa pieniä puheen piirteitä: *Minä oon teidän vallassa / viistoista vuotta kamratti, usko minua / Sinun mielestäis / Ettenkös sitä tee?* — Osin toisenlaista kieltä kuin muut henkilöt käyttää Liukaskielisessä nuori talonpoika Robinau. Hänen vuorosanoissaan on runsaammin puheen piirteitä: *Minä samassa matkaan ja nyt oon tässä. Elkää panna pahaksi armollinen rouva! meidän suku puhelee asiat suoraan; mikä sydämässä se suussa... ja kun näin tuon armaan serkun, näättekö, se, se vasta kävi minun sydämelle. Kotona on vissisti kaikki hyvin?*

Selima-näytelmän kielessä on joitakin outoja piirteitä, joita ei ole Hannikaisen muissa näytelmissä, esimerkiksi *pienimmään* (pro *pienimpään*), *minun nähdäni* (pro *nähdäkseni*) tai *perästä häiden* (pro *häiden perästä*). Määräisen artikkelin tapaisia *se* tai *ne* -pronomineja on runsaasti ja omistusliite puuttuu aina, jos sanan edellä on pronomini *meidän* tai *heidän*.

Pietari Hannikainen oli 1840-luvulla, muun muassa Kanavassa, kirjoittanut sujuvaa suomea. 1860-luvun näytelmäsuomennoksissa hänen suomen taitonsa tuntuu oudosti huonontuneen. Näytteitä: *Varten minä nukutin sinun pidetyn sydämesi niillä suloisilla toivoilla / Vaan iloita minä en voi hänen tuskalle / Unhottakaa nyt pois se hirmuinen tapaus / Minä unhottaa? / Ei oo niin köyhää kerjäläistä, Ei ruhtinaa niin äveriästä, Kuin tättä einettä vois hetken olla.*

PIETAR PATELIN, GRINGOIRE JA TYÖVÄEN ELÄMÄSTÄ

Hannikaisen ranskasta suomentamissa näytelmissä yllättää kielen kankeus. Virkkeiden pituus ja lauserakenteiden mutkikkuus selittynevät osin originaalitekstistä. Tuntuu ilmeisesti, että Hannikainen on pikemmin pyrkinyt tarkkaan vastaavuuteen kuin luontevaan suomennokseen. Käännöskielen piirteitä on paljon: *Sinulla on oikein / minkä löydät sinulle kylläksi huonon / pannen yhden kätensä verkapankon päälle / tahdoin kuulla jos sinulla on mitä osaa siihen varkauteen / joka viehättää kaikki ihmiset.* Näyte Gringoire-näytelmästä: *Niin sire, siitä syystä neiti Godegrann, korkean isä vainajanne hallitessa, meni naimiseen hirtetylle, jonka koulupojat pilalla olivat ottaneet alas ja kätkeneet sen vanhan tytön huoneesen hänen ollessaan iltakirkossa. / Kuningas tietää, että minunki äitini oli Tours'in kaupпамiehen tytär... Ihan pienenä, hänen leikitessään Loire joen rannalla, varastivat hänen mustalaiset... kaksitoista vuotta myöhemmin hän löytyi ihmeellisellä tavalla jälleen.*

Kielellisiä eroja ei vuorosanojen välillä ole; muun muassa asianajaja Patelin ja paimenpoika Antti puhuvat samanlaista kieltä.

Hannikaisen näytelmäsuomennos Työväen elämästä kuvaa väkivallan seurauksia. Vuorosanojen totisuuteen on vaikuttanut originaalitekstin tyyli: *Kapakkaan! Ei! ei! / Vannomatta paras. Teidän ijällänne ja teidän tilassanne se tempu käy kuin leikinteolla. Yksi lasi ensin, sitte toinen ja sitte... / Te erehdytte. Minä rakastan tervettä älyäni enkä tahdo*

sitä millään heikontaa. Hauskimmista hauskin on minusta koti, jossa löytyy puhtautta, iloa ja ystävällistä keskustelua rakkaan vaimonsa kanssa.

Henkilöiden luonnehtimiseen ja toisistaan erottamiseen ei tässäkään näytelmässä ole käytetty vuorosanojen tyylieroja.

PIETARI HANNIKAISEN JULKAISEMATTOMAT NäYTELMÄT

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjallisuusarkistossa on säilytteillä neljä Pietari Hannikaisen näytelmäkäsikirjoitusta. *Lapsuuden ystävät* ja *Siri Trolle* ovat hänen sepittämiään, *Luulosairas* ja *Hernani* kääntämiään. Niitä ei ole julkaistu.

LAPSUUDEN YSTÄVÄT JA SIRI TROLLE

Lapsuuden ystävät on huvinäytelmä, »tapaus Laatokan seudussa». Suomalainen Teatteri esitti sitä eri puolilla Suomea 1873–1877 (Aspelin-Haapkylä 1907).

Siri Trolle sijoittuu Pietari Brahen aikaan. Näytelmää ei ole julkaistu, mutta se on esitetty 1875, nimenään *Neitsyt Siiri* (Aspelin-Haapkylä 1907). En ole löytänyt tietoa siitä, onko Hannikainen tuntenut Kustaa III:n näytelmän *Siri Brahe* (Klemming 1863–1879).

Hannikaisen näytelmäkäsikirjoitusten vuorosanat ovat kirjakieltä. Merkkejä puheen jäljittelystä on niukasti. Lapsuuden ystävät -näytelmässä vuorosanojen luontevuutta parantaa kuitenkin lauseiden lyhyys. Siri Trollessa tyyli on perin korkealentoista ja lauseet kankeita: Kristina. *Eroittakaan meitä vuodet, aaltoinen meri, muuttukaan maailma nurin, minun ajatukseni, henkeni, koko elämäni ja sen toivot, ne riippuvat iäti sinussa.* / Kreivi. *Todella, Tiina, joka kerran kun tulen tähän maahan, tunnen kuin henkisin toista ilmaa, kuin olisin tullut ihan vieraasen maahan. Täällä on kaikki niin ominaista.* / Kristina. *Ja tuo merkillinen kansa: en voi kyllin kuulla sen sointuisaa puhetta. Jokainen uusi nimi jota kuulen huvittaa minua ominaisella soinnullaan. Kuin mielelläni oppisin heidän puhutansa.* / Kreivi. *Se ei ole helpointa. Saisit ainaki asua täällä vuoden ja pari ennenkuin osaisit piioillesi sanoa: keitä illaksi papurokkaa.* Hannikaisen tyyliä ominaisena voi pitää myös sitä tyylin keikausta, mihin repliikki loppuu.

Muiden vuorosanojen kielestä poikkeaa selvästi seminaristi Hanneksen puhe, kun hän on olevinaan kreivi: *Minä osamas niin hoonosti Soomekeelt — ah, kun minä tahtos fröökkinälle teiti tyttäreille puhella kaikki ne ihmeet, joita minä näkimäs Sveitsis, Italias, Amerikas, Intias, Kiinas, Labradoris, Honolulus, Nukakiinas, Australias — —. Mutta siellä ei laitamas sellaisia tuhmuuksia kuin kouluja — ne tekemäs ihmiset tuhmiksi — tarhapöllöiksi.*

LUULOSAIRAS JA HERNANI

Kääntäjä ja näyttelijä Oskar Vilho (1840–1893) suomensi 1800-luvun jälkipuoliskolla Suomalaista Teatteria varten useita Molièren huvinäytelmiä, muun muassa Luulosairaan. Luulosairas esitettiin ensi kerran Helsingissä 1883 (Aspelin-Haapkylä 1909). Vilhon suomennosta olisi kiintoisaa verrata Hannikaisen käsikirjoitukseen, mutta Vilhon teksti ei ole säilynyt (Suomen Kansallisteatterin arkistonhoitajan antama tieto). SKS:n kirjallisuusar-

kistoon talletettu Hannikaisen Luulosairas on varhaisin.

Koska Molièren näytelmien vuorosanat yleensä ovat lyhyitä, nopeita ja iskeviä, on Hannikaisen Luulosairaana suomennoksessa hyvän draaman mukaista kielenkäyttöä runsaasti. Vuorosanat ovat kirjakielisiä.

Neljäs arkistoon talletetuista Hannikaisen näytelmäsuomennoksista on nimetön; ensimmäinen lehti puuttuu. Näytelmä on henkilöluettelon perusteella tunnistettavissa Victor Hugon Hernani-näytelmäksi. Suomennos on kokonaan runokieltä. Aleksandriinimita, rytmi, loppusoinnut ym. seikat ovat aiheuttaneet suomentajalle suuria vaikeuksia. Hernani-näytelmää ei ole suomeksi esitetty (Teatterin Tiedotuskeskuksen tieto). Ainoa suomennos on tiettävästi Hannikaisen tekemä.

Hernani esitettiin ruotsiksi Viipurissa jo syksyllä 1840 (Sanan Saattaja Viipurista 45/1840), mikä on voinut innostaa Hannikaista suomennostyöhön. Helsingissä oli ruotsinkielinen Hernani teatterin ohjelmistossa 1870-luvulla (Hultin 1878: 331). Kaarlo Bergbom (1872: 75) mainitsee Hernanin suomennettujen näytelmien joukossa, suomentajaa ilmoittamatta.

NÄYTELMÄKÄSIKIRJOITUSTEN MUUTOKSET

Hannikaisen näytelmäkäsi kirjoituksiin on tehty melko paljon muutoksia, poistoja ja lisäyksiä. En ole kyennyt selvittämään, milloin muutokset on tehty. Oletan kuitenkin, että muutokset on tehnyt Hannikainen itse ja että niistä on pääteltävissä, miten hän suhtautui kirjoittamaansa tekstiin.

Käsi kirjoitustekstistä on vain osa korjauksia sisältävää, osa on puhtaaksikirjoitettua. Se, että Hannikainen on tehnyt suomennostyötä vaiheittain, ilmenee muun muassa siitä, että näytelmän alussa on lueteltu »henget» (henkilöt) eri tavoin nimeten kuin itse näytelmässä: *kapinamies – liittolainen, Bömin – Pöömin kuningas, Baierin – Paierin herttua, Herttua Lützenburg – Lytzeburin herttua, käskyläs – käskyläinen*.

Vuorosanojen luontevuutta Hannikainen on paikoin parantanut lisäämällä adverbeja (*nyt, joskus, jo, sitte*). Moniin kysymyslauseisiin on lisätty *-ko*-liite: *Nuori kreivikö on kirjoittanut? / Kosioiko Olgaa? / Sinunko luvanneet hänelle?* Kirjakielen mukaisina korjauksina taas voi pitää seuraavia muutoksia: määräisen artikkelin tapaisia *se* tai *ne* -pronomeja on poistettu, samoin persoonapronomeja, varsinkin predikaattia edeltäviä *minä, sinä, me* tai *te* -subjekteja.

Useimmat Hannikaisen tekemät korjaukset ovat sanan tai ilmauksen vaihtoja: *hirmuista kauhiaa / totisen täydellisen [onnen] / harvinaisen sanomattoman [onnen] / houreelleni rakkaudelleni / ylenkatsetta pilkkaa / kumoon nurin / Minä kauhistun / Se oikein kauhistuttaa / Minä onneton! / Minua onnetonta! / [Minä olisin] kuin puikko vain puikkona / Jumalani Herrainen aika! / Nimenne sanokaa virkkakaa! / Vaan yhtä uskollinen kuolema se on / Vaan yhtä rohkea se surma on / sytyttävät lyhtinissä tulisoittonsa. — Korjauksia voi olla joskus useitakin: *kolonivettä otekolonia hohmannia / [Sinun] pitää tulee [olla] / Olisit vaan [iloisemman näköinen]*.*

KOKOAVIA HUOMIOITA

1800-luvun alku- ja keskivaiheen suomenkieliset näytelmänsäpittäjät eivät käyttäneet keskenään samaa kieltä, koska yhtenäistä suomen kirjakieltä ei vielä ollut olemassa. Kir-

joittajia ja suomentajia ei sitonut yhdenmukaisen kirjakielen vaatimus, ei ainakaan siinä määrin kuin 1870-luvulla ja myöhemmin. Myös edellytykset yhtenäisen puhekielen kehittymiselle olivat vasta alullaan (esim. Ikola 1986). Kieli eli toisenlaista kehitysvaihetta kuin esimerkiksi Minna Canthin parhaina työvuosina 1880- ja 90-luvulla. Canth kirjoitti yleensä henkilöidensä vuorosanat varsin vakiintuneella kirjakielellä; vain eräissä näytelmissä (*Papin perhe*, *Kotoa pois* ja *Hän on Sysmästä*) osa repliikeistä on savonmurteisia (Saarimaa 1924: 268).

Varhaisten suomenkielisten näytelmien sepittäjät ja suomentajat olivat taidoiltaan ja osin tavoitteiltaan eritasoisia. Sellaisten kielimiesten kuin J. F. Granlundin, Antero Vareliuksen ja Pietari Hannikaisen 1840-luvun näytelmien kielessä on vaihtelua. Vuorosanoissa on tahallisia puhutun kielen piirteitä. Jotkut näytelmän henkilöt on erotettu muista kielellisin keinoin, joskus hyvinkin selvästi. Näytelmään kuuluvat ohjeet ja selitystekstit taas on kirjoitettu kirjakielellä.

Pietari Hannikaisen näytelmien kieli oli 1840-luvulla toisenlaista kuin myöhemmin. Syynä pidän sitä, että yhdenmukaisen kirjakielen vaatimukset eivät häntä aluksi sitoneet. Niissä näytelmissä ja näytelmäsuomennoksissa, jotka Hannikainen kirjoitti 1860-luvulla tai sen jälkeen, kieli on usein kankeaa käännöskieltä. Hän erottaa niissä ani harvoin henkilöitä toisistaan kielellisin keinoin. Näytelmissä ei ole puhekielen piirteitä juuri lainkaan. Se on ymmärrettävää myös siksi, ettei sellaisia piirteitä ollut niissä saksan- tai ranskankielisissä alkuteksteissäkään, joita Hannikainen suomensi. Toinen mahdollinen selitys kielen yhdenmukaisuuteen on suomen kielen kehittäjien vaikutus, esimerkiksi August Ahlqvistin antama malli, suoraan tai välillisesti. Ahlqvistin tiedetään arvostaneen Pietari Hannikaista (Kohtamäki 1959). Arvostus oli arvattavasti molemminpuolista. Mutta ilman auktoriteettien vaikutustakin Hannikainen olisi varmaan siirtynyt myöhemmissä näytelmissään pelkän kirjakielen käyttäjäksi; sitä hän saattoi näytelmien lukijoiden olettaa ymmärtävän. ■

LÄHTEET

AINESLÄHTEET

AHLQVIST, F. 1857: *Ole armelias köyhille*. Lasten näytelmä kolmessa osakkeessa. Suomen-tanut Fr. A–st. Kuopio.

F[RIMA]N, THOMAS 1849: *Hyvä lapsi*. Suomi 4/1849.

GRANLUND, J. F. 1848: *Sisaren Sukkelus*. Leikin Teko yhdessä näytelmässä. Ruottin-kielisen johdosta G-a-d. (Ennen painettu Lento-lehessä *Suomessa* 1847.) – Pohjoisen palaa eli kirjallisia huvituksia Suomalaisille. Ensimmäinen Leimaus. Helsinki.
——— 1853: *Sisaren sukkeluus*. Leikin-teko yhdessä näytöksessä. Achatin johdosta kirjottanut J. F. G-a-d. Turku.

[HANNIKAINEN, P.] 1847a: *Asianajaja, eli Lain-opillinen Käsi-kirja Suomen kansalle*. Viipuri.

HANNIKAINEN, P. 1847b: *Silmänkääntäjä eli Jussi Oluvisen matka Hölmölään*. Ilveily 2:ssa näytöksessä. St. Mikkel.

▷

- 1861a: *Liukas-kielinen*. Komedia viidessä näytöksessä. Näytelmistö I. SKST 25. Helsinki.
- 1861b: *Selima*. Sadullinen komedia viidessä näytöksessä. Näytelmistö I. SKST 25. Helsinki.
- 1864: *Pietar Patelin eli sukkela asianajaja*. Ilveily kolmessa näytöksessä. Näytelmistö III. SKST 25. Helsinki.
- 1873: *Gringoire*. Kirjallinen Kuukauslehti 1873. Helsinki.
- 1899: *Työväen elämästä*. Yksinäytöksinen näytelmä. Näytelmäkirjallisuutta 29. Kuopio.
- *Hernani*. 5-näytöksinen näytelmä. Käsikirjoitus. SKS:n kirjallisuusarkisto. Helsinki.
- *Lapsuuden ystävät*. Komedia 2:ssa näytöksessä. Käsikirjoitus. SKS:n kirjallisuusarkisto. Helsinki.
- *Luulosairas*. Komedia kolmessa näytöksessä. Käsikirjoitus. SKS:n kirjallisuusarkisto. Helsinki.
- *Siri Trolle*. Draamallinen kuvaus kreivi Brahen ajoista. Käsikirjoitus. SKS:n kirjallisuusarkisto. Helsinki.
- JUTEINI, J. 1817a: *Perhe-Kunda*. Pila-Kirjoitus Epä-Luuloista, Kolmessa Osassa. Viipuri.
- 1817b: *Pila Pahoista Hengistä*. Kolmessa Kanssa-puheessa, Uskon Vahvistukseksi. Viipuri.
- 1827: *Pila Pahoista Hengistä*. Kolmessa Kanssa-puheessa. Toinen Ylöspano. Viipuri.
- Kanava, Sanansaattaja Viipurista*. 1845–1847. Viipuri.
- LAGERVALL, J. F. 1834: *Ruunulinna*. Murhekuvaus 5:sä Tapauksesa. Helsinki.
- L[AGERVA]LL, J. F. 1846: *Nimien suomentaminen*. Kanava.
- 1847a: *Josephi*. Kuvaus 3:sa Kohtauksesa. Viipuri.
- 1847b: *Judithi*. Kuvaus 4:sä Kohtauksesa. Viipuri.
- 1847c: *Kaini*. Murhekuvaus 2:sa Kohtauksesa. Viipuri.
- 1847d: *Tuhkapöperö*. Kuvaus 4:sä Kohtauksesa. Viipuri.
- SELIINI, HEIKKI 1850a: *Rakastuneet Hämeessä*. Leikki-näytelmä kahdessa näytöksessä. Suometar 12/1850. Helsinki.
- 1850b: *Neitonen Hämeessä*. Suometar 13/1850. Helsinki.
- VARELIUS, ANTERO 1848: *Vekkulit ja Kekkulit*. Leikki-näytelmä kahdessa Näytöksessä. Helsinki.

MUUT LÄHTEET

- ANTTILA, AARNE 1985: *Elias Lönnrot elämä ja toiminta*. SKST 417. 2. painos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ASPELIN-HAAPKYLÄ, ELIEL 1906: *Suomalaisen teatterin historia*. I. Teatterin esihistoria ja perustaminen. SKST 115. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1907: *Suomalaisen teatterin historia*. II. Puhenäyttämön alkuvuodet ja suomalainen ooppera, 1872–79. SKST 115. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1909: *Suomalaisen teatterin historia*. III. Nousuaika, 1879–93. SKST 115. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- 1910: *Suomalaisen teatterin historia*. IV. Bergbomin loppukausi: Kansallisteatteri. SKST 115. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- BERGBOM, K. 1872: Muutamia sanoja nykyisistä teateri-oloistamme. Kirjallinen Kuukauslehti 3/1872.
- HIRVONEN, MAIJA (toim.) 1993: *Suomen kirjailijat 1809–1916*. SKST 570. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HULTIN, ARVID 1878: Öfversigt. *Finsk Tidskrift 1878*. Senare halfåret. Tom. V. Helsingfors.
- HÄKKINEN, KAISA 1994: *Agricolasta nykykieleen*. Suomen kirjakielen historia. Helsinki: WSOY.
- IKOLA, OSMO 1986: *Yleispuhekielemme synty*. Kielikello 2/1986. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- KLEMMING, G. E. 1863–1879: *Sveriges Dramatiska Litteratur 1400–1875*. Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet 40, 55, 67, 71–72. Stockholm.
- KOHTAMÄKI, ILMARI 1959: *Pietari Hannikaisen »Kanava»*. Uudenaikaisen lehdistömmen ladunavaaja. SKST 260. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LESKINEN, HEIKKI 1970: *Imperatiivin muodostus itämerensuomalaisissa kielissä I*. Suomi. Suomi 115:2. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LÖPPÖNEN, GUNVOR 1933: *Tuomas Friman ja hänen sanomalehtikertomuksensa*. Laudaturtyö. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- PULKKINEN, PAAVO 1972: *Nyky-suomen kehitys*. Katsaus 1800- ja 1900-luvun kirjakieleen sekä tekstinäytteitä. Tietolipas 72. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SAARIMAA, E.A. 1924: Minna Canthin kielestä. – *Kieli ja kansatieteellisiä tutkielmia*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia LII. Helsinki.
Sanan Saattaja Viipurista. 45/1840.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia. Helsinki.

Suomen Kansallisteatterin arkistonhoitajan Päivi Hirvelän antamia tietoja.
Teatterin Tiedotuskeskuksen antamia tietoja.

Kirjoittajan osoite (address): *Freesenkatu 5 A 10, 00100 Helsinki*
Sähköposti: *silva.kiuru@helsinki.fi*

SOSIOLINGVISTINEN KATSAUS SUOMALAISNUORTEN NYKYPUHEKIELEEN JA SEN TUTKIMUKSEEN

—•••—
HANNA LAPPALAINEN

Nuorten kieli on aina herättänyt negatiivisia tunteita vanhemmissa ikäpolvissa. Sosiolingvistiikassakin sitä on kuvattu eri tavoin. Monissa tutkimuksissa on korostettu nuorten tarvetta erottautua muista ikäpolvista — sekä itseään nuoremista että vanhemmista — ja tämä erottautumisen tarve näkyy myös kielessä (Chambers 1995: 167–176). Erottautuminen on usein nähty suoranaisena kapinana, ja varsinkin suomalaisen sosiolingvistiikan alkuaikoina nuorten kieltä luonnehdittiin antinormatiiviseksi (esim. Paunonen 1982a: 146–149). Ruotsalaistutkija Ulla-Britt Kotsinas taas on korostanut nuorten verbaalista luovuutta ja kielellä leikittelyä (1994: 23–25).

Nuorten kieli on ollut sosiolingvistiikassa tutkimuksen kohteena alusta lähtien. Jo William Labov tarkasteli tutkimuksissaan nuoria sekä yhtenä ikäryhmänä muiden joukossa (1972) että pelkästään (1977). Myöhemmissä tutkimuksissa on esimerkiksi analysoitu yhden tai useamman nuorista koostuvan sosiaalisen verkon kielenkäyttöä (Cheshire 1982; Eckert 1989). Variaationtutkimus on painottunut pitkälti äänne- ja muoto-opillisten piirteiden tarkasteluun, mutta myös nuorten sanastoon, keskustelutyylisiin ja kertomiseen on kiinnitetty huomiota (Labov 1977; Nordberg 1985, 1992; Kotsinas 1994; Cheshire 2000). Aineistona sosiolingvistisissä tutkimuksissa on käytetty perinteisesti haastatteluja, mutta arkikeskustelujakin on analysoitu.

Tässä katsauksessa tarkastelen suomalaisnuorten puhekieltä ja siitä tehtyä tutkimusta lähinnä variaationtutkimuksen valossa. Suhteutan tuloksia sekä ulkomaiseen sosiolingvistiseen tutkimukseen että sosiologisiin nuorisotutkimuksiin. Pääpaino on 1990-luvun variaationtutkimuksen esittelyssä useastakin eri syystä. Ensinnäkin enin osa nuorten kielestä tehdystä tutkimuksesta on tehty nimenomaan variaationtutkimuksen piirissä. Keskeyttäessä 1990-lukuun perustelen sillä, että haluan valaista nimenomaan nykynuorten puhumaa kieltä ja pohtia tulevan tutkimuksen tarpeita. 1990-luvun painottaminen on aiheellista myös siksi, että viime vuosikymmenen tutkimus on hajallaan opinnäytetoissa (ks.

kuitenkin Makkonen ja Mantila 1997), kun taas aiemmasta tutkimuksesta on saatavilla painettujakin lähteitä (esim. Mielikäinen 1980a, 1982; Jonninen-Niilekselä 1982b; Paunonen [1982] 1995; Suojanen 1985). Vaikka painopiste onkin 1990-luvussa, aiempaa tutkimusta ei voi kuitenkaan sivuuttaa. Karkeasti yleistäen voi nimittäin sanoa, että 1990-luvun nuorten puhekielestä hahmotuva kuva ei radikaalisti poikkea 1970- ja 1980-luvun tutkimuksen paljastamista tuloksista: samat tendenssit ovat olleet näkyvissä jo aiemmin.¹

NUORUUDEN JA NUORISON MÄÄRITTELYSTÄ

Nuorisotutkimuksessa on ollut hyvin vaihtelevia käsityksiä siitä, mistä nuoruuden historia alkaa. Monet tutkijat ovat olleet sitä mieltä, ettei nuorisoa ja nuoruutta olisi ollut ennen modernia teollistunutta yhteiskuntaa; osa on jopa katsonut, että nuoruuden historia alkaisi vasta 1900-luvun nuorisokulttuurin synnystä. Toisaalta kuitenkin nuoruudelle tyyppisiä käyttäytymismuotoja on tunnistettavissa jo satojen vuosien takaa. (Ks. tark. Puuronen 1997: 14–44 ja siinä mainittu kirjallisuus.)

Ylipäätään nuoruuden määrittely on osoittautunut ongelmalliseksi. Nuoruutta on pidetty lapsuuden ja aikuisuuden välivaiheena, mutta sen rajat kumpaankin suuntaan ovat häilyviä. Ranskalainen sosiologi Olivier Galland (1995) on nuoruutta määrittellessään kiinnittänyt huomiota yhteiskunnallisiin tekijöihin. Nuoruus muistuttaa hänen mukaansa lapsuutta siten, että ihminen on silloin vahvasti kodin ja koulun vaikutuspiirissä. Nuori ei ole saavuttanut itsenäistä taloudellista asemaa eikä kaikkia sosiaalisia ja kansalaisoikeuksia. Gallandin mukaan nuoruuden erottaa sekä aikuisuudesta että lapsuudesta se, että ihminen on silloin paljolti riippuvainen samanikäisten muodostamasta vertaisryhmästä, joka vaikuttaa hänen tapoihinsa ja mieltymyksiinsä. Hän erottelee aikuisuuteen siirtymisessä neljä päävaihetta: koulunkäynnin lopettamisen, työelämän aloittamisen, lapsuuden kodista lähtemisen ja oman perheen perustamisen. Viime vuosina on kiinnitetty huomiota nuoruuden pidentymiseen molemmista päistä: nuorten fyysinen kehitys on aikaistunut, ja toisaalta siirtyminen työelämään on pidentyneiden opiskeluaikojen vuoksi lykkääntynyt. Varsinkin nykyään, kun työ- ja opiskeluvaiheen raja on kadonnut ja nämä vaiheet usein jatkuvasti vuorottelevat, aikuisuuteen siirtyminen ei ole selkeä siirtymä vaan vähittäinen prosessi. (Aapola 1999: 22–23; Puuronen 1997: 151–157; Lähteenmaa 2000: 18.)

Aikuisuuteen on myös monia erilaisia reittejä. Kronologisen iän sijasta esiin on nostettu elämänvaihe ja muut tavat tarkastella ikää, esimerkiksi institutionaalista, sosiaalisesta, ruumiillisesta ja kokemuksellisesta näkökulmasta. (Aapola 1999: 25–35; 223–253.) Viime aikoina onkin korostettu — myös sosiolingvistiikassa (Eckert 1997: 154–158) —

¹ Katsaus pohjautuu kesällä 2000 pitämiini esitelmiin nuorten kielestä (Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 20.6.2000, WSOY:n palauteseminaari nuortenkirjan kirjoittajille Orivedellä 5.–7.7.2000, Äidinkielen ja kirjallisuuden opetuksen foorumi Järvenpäässä 1.–2.8.2000 ja Ulkomaanlehtorien opinto- ja neuvottelupäivät Helsingissä 2.–4.8.2000). Kiitän kaikkien tilaisuuksien osanottajia kiinnostavista kysymyksistä ja kommentteista; erityiskiitokset Pirjo Hiidenmaalle, jonka aloitteesta koko prosessi lähti liikkeelle. Kirjoituksen aiempaa versiota ovat kommentoineet Virittäjän nimettömät arvioijat, joille esitän kiitokset kriittisestä mutta hyödyllisestä palautteesta, sekä Päivi Nieminen, Pirkko Nuolijärvi ja Johanna Vaattovaara, joiden rohkaisusta ja tarkoista huomioista olen myös hyvin kiitollinen. Puutteista kannan vastuun itse.

että tiettyihin ikävuosiin takertumisen sijasta olisi viisaampaa tarkastella yksilön elämänvaihetta ja vertailla suunnilleen samanlaisessa tilanteessa olevia yksilöitä toisiinsa. Iän lisäksi tutkijoita on puhuttanut nuorison heterogeenisuus: yksilölliset ja eri alaryhmien erot peittyvät helposti, kun nuorisosta puhutaan ikään kuin se olisi yhtenäinen joukko. (Hoikkala 1989: 22–23; 1993: 15–19; Lähteenmaa 1991: 262; 2000: 48–49.)

Sosiolingvistisissä variaationtutkimuksissa nuoriksi on saatettu nimittää yhtä lailla 10–kuin 30-vuotiaitakin. Esimerkiksi murteenseuruututkimuksissa käytetty ikäryhmä, 10–15-vuotiaat, on tässä suhteessa ongelmallinen: puhuako lapsista vai nuorista? Tässä artikkelissa päähuomioni kohteena ovat noin 13–20-vuotiaitten kielestä tehdyt havainnot. Koska nuoret on eri tutkimuksissa määritelty eri tavoin ja ikäjakauma nuorten ryhmän sisällä on toisinaan suuri, mukana on kuitenkin myös sekä hieman nuorempia että vanhempia.

NUORTEN KIELI SUOMALAISEN SOSIOLINGVISTIIKAN TUTKIMUSKOHTENA

Suomalaisen sosiolingvistisen tutkimuksen alkuna voi pitää 1970-luvulla neljässä kaupungissa toteutettua Nykysuomalaisen puhekielen murros -hanketta, jonka kussakin osatutkimuksessa oli mukana kymmeniä eri-ikäisiä ja eri koulutus- tai sosiaaliryhmiä edustavia miehiä ja naisia — myös nuoria. Hankkeen pohjalta ilmestyi raportteja (Mielikäinen 1980a, 1981a, 1981b, 1986; Suojanen 1981, 1985; Jonninen-Niilekselä 1982b; Paunonen [1982] 1995) ja pro gradu -tutkielmia pääasiassa 1980-luvun alkupuolella. Tätä seurannut sosiolingvistinen tutkimus on pitkälti toteutettu samaan tapaan: kolmen tai neljän eri ikäryhmän kielestä on yleensä tarkasteltu suhteellisen helposti kvantifioitavia äänne- ja muotopiirteitä. Etenkin viime vuosina on usein kuitenkin keskitytty vain yhden tai kahden ikäryhmän, tavallisimmin nuorimpien ikäryhmien kieleen. (Ks. Mantila 1997: 2–5.) Pelkästään nuorten kieltä käsittelevät tutkimukset ovat olleet poikkeuksetta opinnäytetöitä. (Ks. tarkemmin suomalaisesta variaationtutkimuksesta esim. Juusela 1994: 28–44.)

Kun tutkimus 1970-luvulla keskittyi suomalaisiin kaupunkipuhekieliin, 1980- ja 1990-luvuilla painotus oli selvästi maaseutupaikkakuntien kielessä. Esimerkiksi 1990-luvun variaationtutkimusta edustavista pro gradu -tutkielmista yli puolet käsittelee maaseutupaikkakuntien puhekieltä.² Tämä on syytä pitää mielessä, kun tarkastelen seuraavissa luvuissa näistä tutkimuksista saatuja tuloksia, asuuhan kuitenkin enemmistö suomalaisista kaupunkimaisissa kunnissa. Erikseen on syytä mainita Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen organisoima murteenseuruuhanke, jonka puitteissa on tehty tutkimusta kymmenellä maaseutupaikkakunnalla (kooste murteenseuruun ensimmäisestä kierroksesta, ks. Nuolijärvi ja Sorjonen, tulossa). Kaikkiaan Suomessa valmistui 1990-luvulla noin 70 (las-kutavasta riippuen) sosiolingvististä tutkielmaa, joissa tarkastellaan eri ikäpolvien kielellistä variaatiota tai pelkästään nuorten kieltä. Vaikka tietoa on siis varsin paljon, se on hajallaan kymmenissä eri opinnäytetöissä. Siksi onkin aika tehdä yhteenvetoa ja pohtia tulevan tutkimuksen tarpeita.

² Vaikka noin kaksi viidestä tutkimuksesta koskee kaupunkipuhekieltä, on syytä huomata, että tutkimukset ovat vahvasti painottuneet muutamalle paikkakunnalle; esimerkiksi neljäsnes niistä käsittelee Tampereen puhekieltä.

NUORILLE YHTEISIÄ PIIRTEITÄ: NUORTEN JA AIKUISTEN KIELELLISISTÄ EROISTA

Sosiolingvistiikan alusta lähtien on kiinnitetty huomiota iän merkittävyyteen sosiaalisena taustamuuttujana. Tulosten perusteella se on osoittautunut tärkeimmäksi kielellisten erojen selittäjäksi. Nuorten ja aikuisten välisiä kielellisiä eroja on tavallisimmin selitetty nuorten haluna irrottautua vanhemmistaan ja osoittaa yhteenkuuluvuuttaan omaan ikäryhmäänsä (Paunonen 1982a: 146–149; Chambers 1995: 167–176).³ Vaikka nuorten on havaittu saavan pääasialliset kielelliset mallinsa omilta ikätovereiltaan (esim. Thelander 1979b: 106–107; Chambers 1995: 167–169), on suomalaistutkimuksissa viitteitä myös siitä, että vanhempien alueellisella ja sosiaalisella taustalla saattaa joissakin tapauksissa olla merkitystä ja nämä taustatekijät voivat selittää nuorten keskinäisiä eroja (ks. esim. Mielikäinen 1981c: 109–111; Paunonen [1982] 1995: 82–83; Kananen 1994).

ÄÄNNE- JA MUOTO-OPILLISIA EROJA

Suomalaisaikuisten ja -nuorten kielen voi sanoa karkeasti eroavan toisistaan siten, että nuoret käyttävät vähemmän suppea-alaisia ja siten leimallisia murrepiirteitä kuin aikuiset. Tämä ero on ollut näkyvissä jo 1970-luvulta lähtien — itse asiassa jo aiemminkin, sillä jo sata vuotta sitten murteentutkijat havaitsivat eroja ikäryhmien välillä; nämä havainnot olivat kuitenkin satunnaisia, olivathan tutkimuksen tavoitteet tuolloin toisenlaiset (Mielikäinen 1980b: 3–4, 7; Nuolijärvi 1988: 139–151).⁴ Harri Mantila (1997) on jaotellut puhekielen piirteitä viiteen eri ryhmään niiden alueellisen edustuksen ja nykykielisen variaation perusteella (vrt. Mielikäinen 1982: 281–287). Lähtökohtana on se havainto, että murteellisuuden säilyminen ja tasoittuminen on hyvin piirrekohtaista. Nuoret näyttävät suosivan ennen muuta laajalevikkisiä puhekielisyyspiirteitä, jotka eivät leimaa puhujaansa selvästi minkään alueen edustajaksi. Osa näistä piirteistä on levinnyt jo niin voimakkaasti, etteivät ne erottele ikäryhmiä — eivätkä muitakaan ryhmiä toisistaan — vaan ne ovat yhtä lailla nuorten ja vanhojen, naisten ja miesten ja kaupunkilaisten ja maaseudulla asuvien käytössä. Tällaisia yleisiä ja neutraaleja puhekielen piirteitä ovat esimerkiksi *se-* ja *ne-*pronomien käyttö 3. persoonassa *hän-* ja *he-*pronomien sijasta ja monikon 1. ja 3. persoonan inkongruentit muodot (esim. *me mennään ja pojat pelaa*).⁵ Sellaiset piirteet, joissa variantteja on kolme (esim. *kauhia ~ kauhea ~ kauhee*), nuoret suosivat yleiskielisten (esim. *kauhea*) ja (suppealevikkisten) murteellisten varianttien (esim. *kauhia*) sijasta usein laajalevikkisiä puhekielen variantteja (esim. *kauhee*) enemmän kuin heitä vanhemmat; näitä Mantila kutsuu yleistyviksi puhekielen piirteiksi. (Mantila 1997: 11–19; ks. myös Mielikäinen 1982: 281–286.)

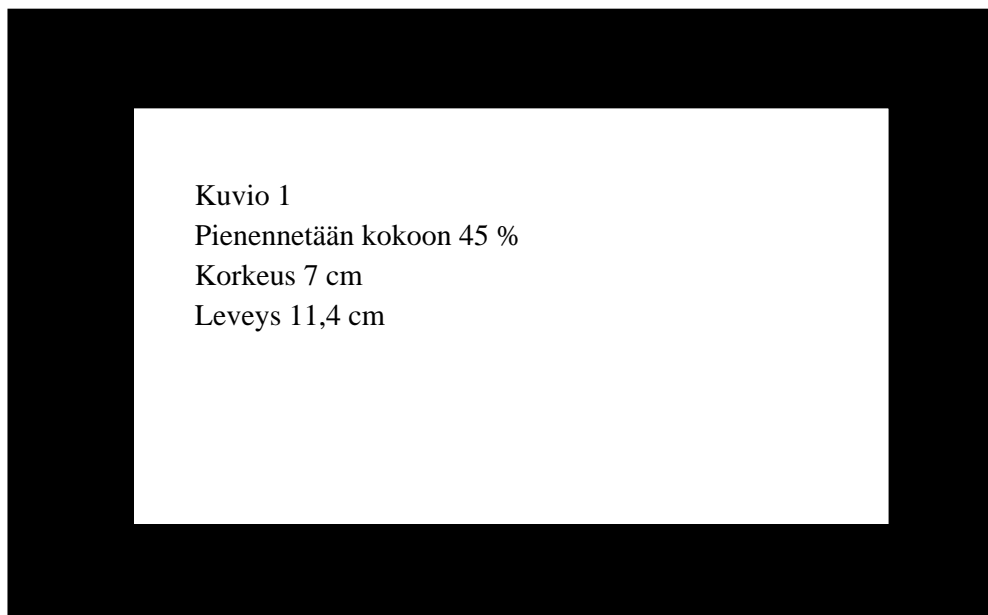
³ On kuitenkin muistettava, etteivät ainoastaan nuoret ole aktiivisia toimijoita, vaan muutkin ikäryhmät orientoituvat erilaisiin ryhmiin ja sosiaalisiin muutoksiin.

⁴ Ks. tark. sosiolingvistiikan ja dialektologian suhteesta Siitonen 1981; Mielikäinen 1982: 277–280.

⁵ Samat piirteet ovat hyvin yleisiä myös nuorten kirjoittamassa ja nuorille kirjoitetuissa puhekielissä teksteissä, kuten nuortenpalstojen kirjeissä (Lindén 1994; Strömsholm 1999) ja nuortenkirjoissa. Nuorten sähköpostiviestien ja tekstiviestien puhekielisyyspiirteitä ei ole toistaiseksi systemaattisesti tutkittu, mutta tulokset olisivat todennäköisesti samansuuntaisia. Kiinnostava on myös Maarit Mertaniemen (1992) havainto, että koulu- ja työelämässä on vaikeuksia tunnistaa monia näistä piirteistä kirjakielen normeista poikkeaviksi.

Kuvio 1 havainnollistaa eri ikäryhmien eroja *eA*-yhtymän käytössä kolmella paikkakunnalla, alasatakuntalaisella Alastarolla (Kurki 1998a: 62–66; liite 6, taulukko 16), eteläpohjalaisella Alavudella (Heikkilä 1992: 54) ja keskipohjalaisessa, kaksikielisessä Kokkolassa (Lähteenmäki 1997: 92). Näiden kaikkien paikkakuntien murteeseen on vanhastaan kuulunut *iA*-variantti. Vaikka murteellisen ja yleiskielisen variantin asema on näillä paikkakunnilla niin kielihistoriallisista kuin -sosiologisista syistä erilainen, tendenssi on kuitenkin samansuuntainen: laajalevikkinen *ee* variantti on yleistymässä, ja nuoret suosivat tätä varianttia enemmän kuin keski-ikäiset ja vanhat.

Kun valinta on tehtävä kahden, yleiskielisen (esim. *maa, pää*) ja negatiivisesti leimautuneen murrevariantin (esim. *mua, piä*) välillä, yleiskielinen variantti yleensä voittaa. Jotkut murrepiirteet ovat kuitenkin yllättävän vahvoilla, jopa niin, että nuoret suosivat niitä enemmän kuin aikuiset, kuten tuonnempana käy tarkemmin ilmi. (Mantila 1997: 19–22.)

SANASTOEROJA

Slangi ja kiroilu

Usein nuorten yhteydessä mainitaan sellaiset sanastopiirteet kuin kiroilu ja slang. Ahkerimpina slangin suosijoina on pidetty 10–16-vuotiaita (Suojanen 1982: 157), mutta sanastoa hyödyntävät myös heitä vanhemmat. Kotsinas on kuitenkin tehnyt kiinnostavan havainnon: kiro sanoja ja slangisanastoa esiintyy hänen tukholmalaisnuorten keskusteluista koostuvassa aineistossaan suhteellisen vähän; slangisanaston osuus on noin 3,1 % ja kiro sanojen osuus noin 0,5 % (1994: 59–62; ks. myös Olli 1986: 3). Nuorten kielen tutkimus on aiemmin keskittynyt hyvin pitkälti alimpiin sosiaaliryhmiin kuuluvien nuorisojengien kielen tarkasteluun (esim. Labov 1977; Cheshire 1982), mikä on ehkä liiaksi korostanut tämäntyyppisiä piirteitä. Sekä kiroilemisessa että slangin käytössä yksilöiden ja eri alaryhmien väliset erot ovat todennäköisesti hyvinkin suuria. Ne harvat ikäryhmien slangin käyttöeroja koskevat tutkimukset, jotka on toistaiseksi tehty, kuitenkin vahvistavat sen

oletuksen, että nuorilla slangisanaston osuus on selvästi suurempi kuin keski-ikäisillä ja vanhoilla (ks. Olli 1986: 4–7; Kuutti 1991).

Slangin syntyjuuret ovat kaksikielisessä Helsingissä, jossa slangi oli alkuaan työläis-kaupunginosien poikien ja miesten katukieltä. Nykyään suurta osaa slangista voi pitää niin sanottuna yleisslangina, joka on tuttua ympäri Suomen ja kuuluu nimenomaan nuorten kieleen — sukupuolesta riippumatta. Aiemmin suuri osa sanastosta oli vierasperäistä, ensin ruotsalaista, myöhemmin englanninkielistä alkuperää, mutta nykyslangi on pitkälti suomalaislähtöistä; johtaminen ja ketjuuntuminen leimaavat sananmuodostusta. (Nahkola 1999a; 1999b; Paunonen 2000a: 25–32, 35–37.) Slangin suomalaislähtöisyys käy ilmi hyvin myös esimerkiksi jyväskyläläisten (Kuivaniemi 1998) ja tamperelaisten (Sillanpää 1999) koululaisslangia tarkastelevista opinnäytetöistä.

Merkittävin tutkimus slangista on Heikki Paunosen laatima Helsingin slangia koskeva sanakirja (2000b), jossa on mukana myös uutta nuorten käyttämää slangisanastoa. Toistaiseksi tutkimus on keskittynyt slangin tuntemuksen selvittämiseen (ks. kuitenkin Olli 1986; Kuutti 1991; Airasvirta 1994).⁶ Siksi tulevaisuudessa olisikin kiinnostavaa tutkia enemmän slangin todellista käyttöä ja sen funktioita nuorten keskinäisessä vuorovaikutuksessa. Tähän tarkoitukseen tutkijan ja informantin välisiä haastatteluja sopivampia olisivat nuorten keskinäiset, mahdollisimman spontaanit keskustelut.

Diskurssipartikkelit ja intensiteettiadverbit

Nuorten kielelle on pidetty luonteenomaisina diskurssipartikkeleita (esim. Kotsinas 1994: 71; Kunelius 1998: 1; diskurssipartikkeleista yleisemmin ks. Hakulinen 1989: 116–123; Tiittula 1992: 62). Tavallisimpia ovat *nii(n)ku* (< *niin kuin*) ja *t(u)ota* (< *tuota*). Sosiolingvistikirjallisuudessa näitä partikkeleita on nimetty varhempien tutkimusten (esim. Ravila 1945: 15; Penttilä 1965: 420–425) tapaan täytelisäkkeiksi, joskus myös tilkesanoiksi. Nimityksiä ei voi pitää onnistuneina, sillä puhuttua kieltä lähestytään tällöin kirjoitetun kielen näkökulmasta — tuovathan täytelisäke ja tilkesana mukanaan implikaation jostakin turhasta ja ylimääräisestä. Pragmaattisia partikkeleita on toistaiseksi tutkittu vähän, eikä niiden käytöstä ole vielä kovin paljon tietoa, mutta tähänastinenkin tutkimus on jo osoittanut, että niillä on monia, varsinkin vuorovaikutuksen ja puheen tuottamisen kannalta merkittäviä funktioita (ks. Hakulinen 1989: 116–117; Tiittula 1992: 75–77; Kunelius 1998).⁷

Turun ja Tampereen puhekielen tutkimukset vahvistavat yleistä oletusta siitä, että nuoret suosivat diskurssipartikkeleita enemmän kuin keski-ikäiset ja vanhat, sen sijaan jyväskyläläisistä runsaiten niitä käyttävät keski-ikäiset (Vuorinen 1979: 76–77; Huttunen 1986b: 85–86; Lehtimäki 1996: 94–97). Kaikista edellä mainituista tutkimuksista käy ilmi, että

⁶ Tutkimuksissa on tyypillisesti joko pyydetty antamaan slangivastineita tietyille yleiskielisille ilmauksille (esim. Saanilahti ja Nahkola 1991; Sillanpää 1999) tai tunnistamaan slangisanojen merkitys (esim. Joki-Pesola 1993).

⁷ Sosiolingvistikirjallisuudessa tutkimuksissa ei ole kuitenkaan väitetty, että niin sanotut täytesanat olisivat viestintätilanteen kannalta merkityksettä. Huomio on kiinnittynyt kuitenkin lähes yksinomaan diskurssipartikkeleiden tehtäviin puheen prosessoijina (esim. Vuorinen 1979: 75, 107–109; Huttunen 1986b: 87–96); niiden vuorovaikutuksellisiin ja tekstuaalisiin funktioihin ei ole päästy juuri käsiksi. Myös nimityksen täytelisäke ongelmallisuudesta on keskusteltu (esim. Huttunen 1986b: 96).

nuoret käyttävät *niinku*-partikkelia enemmän kuin vanhat.⁸ *Niinku*- ja *tuota*-partikkelien tulosta nuorten puhekieleen ei ole tarkkaa tietoa, mutta mistään uudesta ilmiöstä diskurssipartikkelien käytössä ei ole kysymys. *Tuota*-sanana partikkelikäytöstä on runsaasti havaintoja jo vanhoista murteista (ks. esim. Pihlaja 1971), *niinku*-partikkelin yleistymisen otaksutaan alkaneen 1960-luvulla (ks. Vuorinen 1979: 81–82; Kunelius 1998: 1). Maarit Lehtimäen (1996: 113–115) tutkimuksen perusteella näyttää siltä, että ainakin tampere-laisten puheessa diskurssipartikkelien käyttö olisi lisääntynyt 1950-luvulta 1990-luvulle.

Eri-ikäisten sanastoeroja on tarkasteltu myös intensiteettiadverbien avulla. Usein on oletettu, että nuoret käyttävät niitä enemmän kuin heitä vanhemmat. Johanna Kurelan tutkimus (1996) Helsingin puhekielen intensiteettiadverbeista tukee 1990-luvun aineiston osalta tätä käsitystä: nuoret suosivat näitä adverbeja enemmän kuin keski-ikäiset ja vanhat; 1970-luvulla keski-ikäiset sen sijaan käyttivät niitä enemmän kuin nuoret. 20 vuodessa nuorten intensiteettiadverbien käyttö näyttää kaiken kaikkiaan lisääntyneen. Ikäryhmien välillä on eroja myös lekseemien valinnassa: nuorilla *tosi* on korvannut vanhempien suosiman *hyvin*-adverbin. (Ks. tark. Kurela 1996: 70–72, 121.) Intensiteettiadverbeja on tutkittu myös Jyväskylän (Huttunen 1986a) ja Tampereen puhekielestä (Lehtonen 1997).

HETEROGEEINEN NUORISO: NUORTEN KESKINÄISISTÄ KIELELLISISTÄ EROISTA

Edellä olen kiinnittänyt huomiota nuorten ja aikuisten välisiin eroihin. Kun seuraavaksi tarkastelen alueellisia, sukupuolittaisia, sosiaali- ja koulutusryhmittäisiä sekä asenteisiin liittyviä eroja, on vielä syytä korostaa idiolektien merkitystä. Vaikka joitakin eroja näillä parametreilla on havaittavissa, erot ovat usein hyvin pieniä eivätkä monestikaan tilastollisesti merkitseviä. Sen sijaan yksilöt poikkeavat lähes aina kielellisesti toisistaan. Olennaista on myös korostaa muuttujien yhteenkietoutuneisuutta: esimerkiksi sosiaaliryhmää ja sukupuolta ei ole todellisuudessa mielekästä käsitellä toisistaan irrallaan. (Ks. esim. Mielikäinen 1981c: 104–124; 1988: 93–97; Nuolijärvi 1986: 213–238; 1994). Vaikka pääosa tarkastelemistani tutkimuksista on tehty 1990-luvulla ja parametrit ovat periaatteessa olleet samantapaisia, aineistojen eri-ikäisyys, -kokoisuus ja -tasoisuus on silti hyvä pitää mielessä niitä vertailtaessa.

ALUEELLISET EROT

Vaikka alueelliset erot näyttävät niin sanottujen perinteisten piirteiden valossa tasoittuneen, kun varsinkin nuoret suosivat laajalevikkisiä puhekielen piirteitä, nuortenkaan puhe ei ole silti kautta maan yhtenäistä. Eri puolilla asuvia nuoria erottavat yhä ainakin seuraavat piirteet:

1. **Persoonapronominit.** Vaikka yksikön 1. persoonassa *mä* on yleistynyt monin paikoin nuorten puheessa (esim. Mielikäinen 1980c: 131–136; Liedes 1981: 98–101; Lap-

⁸ Eri tutkimusten vertailua kuitenkin vaikeuttaa se, että diskurssipartikkelien laskentaperiaatteet vaihtelevat tutkimuksittain, eivätkä ne aina ole mielestäni tarkoituksenmukaisia.

palainen 1996: 20–21; Pohjolainen 1998: 60–63), *mie* on säilynyt varsin hyvin sekä Etelä- että Pohjois-Karjalassa (esim. Stockmakari 1988: 101–108; Pajarinen 1995: 39–46), samoin osissa Peräpohjolaa (esim. Pelttari 1996: 63–66). Monikossa *myö* on onnistunut myös säilyttämään asemiaan ainakin itämurteisilla maaseutupaikkakunnilla (esim. A. Heikkinen 1992: 141; Pajarinen 1995: 49–50).

2. **Yleiskielen *d*:n edustus.** Itämurteissa sekä keski-, pohjois- ja peräpohjalaisissa murteissa yleiskielen *d*:n vastineena on vanhastaan ollut kato tai siirtymä-äänne. Tämä on osoittautunut useissa tutkimuksissa yhdeksi parhaiten säilyneeksi murrepiirteeksi (esim. A. Heikkinen 1992: 80–98; Pelttari 1996: 69–76; Pohjolainen 1998: 17–25). Muutoksesta kuitenkin kertoo se, että etenkin lyhyen vokaalin jäljessä *d* on nuorilla yleistynyt (esim. Silvennoinen 1980: 96–105; Kyllönen 1993: 74–83). Läntiset variantit ovat säilyneet heikommin: Lounaismurteissa *r*:n on syrjäyttänyt *d* (Suojanen 1985: 31–34; Nyström 1997: 1–27; Kurki 1999: 127–131), hämäläismurteista *l*:n voi sanoa nuorten ja jo keski-ikäistenkin kielestä kadonneen; myös *r* on niistä väistymässä. *d*:n rinnalle on hämäläisnuorten puheessa yleistynyt kato — mutta vain määräasemissa ja -lekseemeissä: katovariantit keskittyvät pitkälti numeraaleihin (*yhen, kahdeksan*) ja muutamiin muihin *ht*-yhtymän astevaihtelutapauksiin. (Esim. Lappalainen 1996: 22; Parikka 1996: 12–30; Haikonen 1999: 13–25.) *r* ja sen yksitäräinen variantti ovat sen sijaan säilyttäneet asemiaan Etelä-Pohjanmaalla (Tuominiemi 1999: 20–36).

3. **Geminaatioilmiöt.** Yleisgeminaatio on väistynyt monilta reuna-alueilta (esim. Silvennoinen 1980: 89–95; Jonninen-Niilekselä 1982a: 156–160; Nahkola 1987) ja nuorten puheesta joistakin ydinalueen kaupungeistakin, esimerkiksi Kuopiosta (Pohjolainen 1998: 11–16), mutta sekä pohjois- ja peräpohjalaismurteissa että osissa Savoaa se on edelleen hyvissä voimissa (esim. A. Heikkinen 1992: 27–38; Makkonen 1997: 84, 85; Pelttari 1996: 54–56). Itämurteiden erikoisgeminaation on havaittu jopa vahvistuvan ja leviävän uusille alueille (Palander 1987; Pajarinen 1995: 68–74; Hekkala 1996: 57–58). Lounaismurteiden erikoisgeminaatiota on nuorimmilla keskimäärin vähemmän kuin vanhemmilla, mutta se on yhä nuorimmankin polven käytössä (Nyström 1997: 55–57; Kurki 1998b: 64–78).

4. **Inessiivin pääte.** Läntinen *-sA*-variantti on edelleen osassa rannikon pohjalais- ja satakuntalaismurteita nuortenkin puheessa yleisessä käytössä (Hekkala 1996: 27–30; Kurki 1998a: 39–43; Päivärinta 1999: 58–62). Loppuheittoinen inessiivi näyttää säilyneen hyvin entisillä esiintymisalueillaan Etelä-Pohjanmaalla sekä Porista seudulta kaakkoismurteisiin ulottuvalla rannikkovyöhykkeellä, jossa loppuheittoa esiintyy muissakin paikallissijoissa (esim. Salomaa 1979: 114–121; Salonen 1995: 56–66. M. Lehtinen 1996: 31–34; Nyström 1997: 59–60; Tuominiemi 1999: 165–174).⁹

5. **Švaavokaalin käyttö** on selvästi sukupuoliä erotteleva piirre — pojat käyttävät sitä enemmän kuin tytöt — mutta sitä voi pitää edelleen myös alueellisesti erottelevana piirteenä. Sitä esiintyy yhä savolaismurteissa ja suurimmassa osassa pohjalaismurteita (Kyllönen 1993: 90–97; Hekkala 1996: 32–37; Päivärinta 1999: 63–68).

6. **Jälkitavujen *iA*- ja *UA*-yhtymien edustus.** Useimmissa suomen murteissa nämä vokaaliyhtymät ovat edustuneet yleiskielen tapaan monoftongiutumattomina (*iA, UA*) (ks. vanhasta levikistä Kettunen 1940, kartta 197). Näin näyttää olevan edelleenkin, sillä

⁹ A:n loppuheittoisuus ja loppuheitottomuus erottelevat toki suomalaisnuoria muissakin paikallissijoissa kuin inessiivissä.

monoftongiutuneet *poikii*, *kouluu* -muodot eivät ole juuri levinneet uusille alueille (ks. esim. Parikka 1996: 46–47; Pohjolainen 1998: 38–41). Sen sijaan entisillä esiintymisalueillaan, esimerkiksi etelä- ja kaakkoishämäläisissä murteissa, monoftongiutunut *ii*, *UU* -variantti on säilynyt yleensä hyvin (esim. Paunonen [1982] 1995: 106–150; Lappalainen 1996: 25–26). Lounaimurteissa monoftongiutuneesta *ii*, *UU* -variantista syntynyt *i*, *U* -variantti näyttää edelleen olevan hengissä (Nyström 1997: 33–37).¹⁰

Vaikka nuoret käyttävät näissä piirteissä murteellisia variantteja lähes aina vähemmän kuin heitä vanhemmat, alueelliset variantit ovat kuitenkin säilyneet siinä määrin, että esimerkiksi pohjalaiset, savolaiset, lappilaiset ja lounaissuomalaiset voi erottaa toisistaan. Säilyneille murteellisuuksille on yhteistä se, että mikään niistä ei ole käytössä pelkästään yhdellä murrealueella eikä niiden avulla voi tarkasti paikallistaa puhujaa (vrt. Thelander 1979a: 112–116; Paunonen 1982b: 51–52). Tässä yhteydessä on syytä kuitenkin korostaa yksilöiden välisiä eroja: useimmissa tutkimuksissa nuortenkin kokonaismurteellisuudessa saattaa olla kymmenien prosenttiyksiköiden välisiä eroja. Näihin eroihin on kiinnitetty viime aikoina lisääntyvässä määrin huomiota (esim. Riionheimo 1993; Pajarinen 1995; Pohjolainen 1998; huom. kuitenkin jo esim. Mielikäinen 1981c: 104–124; Jonninen-Niilekselä 1982a; Paunonen [1982] 1995).

Edellisten lisäksi on vielä suppea-alaisia piirteitä, jotka — yllättävää kyllä — ovat säilyneet myös nuorten kielessä. Esimerkiksi Liperissä *mie* on jopa vahvistanut asemiaan (Pajarinen 1995: 39–46), Oulun seudulla *tekkiin*, *lukkiin* -imperfekti on erityisesti nuorten suosiossa (Riihiaho 1990: 81; Haapasalo 1996: 40–50; Hamari 1997: 179–186) ja Tornionjokilaakson Pellossa niin sanotuilla metateettisilla *h*-muodoilla näyttäisi olevan prestiisiä (Vaattovaara 1999: 81–84). Ainakin Liperin ja Pellon tapauksissa murteellisten varianttien lisääntymisen taustalla voi ounastella olevan alueidentiteetin vahvistumiseen liittyviä seikkoja. Seuraavalla sivulla oleva kuvio 2 havainnollistaa Liperissä tapahtunutta kehitystä. Aiemmin savolainen *minä*- ja karjalainen *mie*-variantti ovat esiintyneet rinnan, mutta koululaisten ryhmän varioimattomuus osoittaa, että *mie* on voittanut kilpailun. Mielenkiintoista tuloksessa on ennen muuta se, että *mie* on saavuttanut näin yksinomaisten aseman, eikä sen rinnalla käytetä varsin yleissuomalaista *mä(ä)*-varianttia. (Pajarinen 1995: 41–48.)

Helsingin puhekielen vaikutus

1970-luvulta lähtien on pohdittu sitä, mikä vaikutus on Helsingin puhekielellä. Viime vuosina kysymys on tullut entistäkin ajankohtaisemmaksi median puhekielistymisen myötä (ks. Paananen 1996; Makkonen-Craig 1996; 1999; Nuolijärvi ja Tiittula 2000: 224–248). Esimerkiksi sellainen helsinkiläisyytenä pidetty piirre kuin omistusliitteetön *mun kirja* -tyyppi näyttää selvästi syrjäyttäneen 20 vuodessa tamperelaisnuorilta hämäläisen *mun kirjani* -variantin: sen osuus on kasvanut 57 prosentista yli 90 prosenttiin (Parikka 1996:

¹⁰ Eroja on kyllä myös *eA*- ja *OA*-yhtymien edustuksessa: eteläpohjalaisissa sekä keski- ja pohjoispohjalaisissa murteissa murteelliset *iA*- ja *UA*-variantit ovat edelleen yleisessä käytössä (esim. Puusaari 1994: 67–74; Hekkala 1996: 19–26). Monin paikoin ne ovat kuitenkin selvästi väistymässä monoftongiutuneen variantin tieltä (ks. kuviota 1; Haapasalo 1996: 52; Tuominiemi 1999: 79–100). Listaani voisi lisätä tietyn varauksin myös jälkitaivujen vokaalien välisen *h:n*, vaikka nuoret käyttävät sitä useimmilla paikkakunnilla selvästi vähemmän kuin aikuiset tai eivät lainkaan (esim. Heikkilä 1992: 40–44; M. Lehtinen 1996: 78–79; Pelltari 1996: 23–52).

Kuvio 2
Pienennetään kokoon 45 %
Korkeus 7 cm
Leveys 11,4 cm

92–96, 123–124). Levinneeksi helsinkiläisyydeksi voisi tulkita myös *antaa*^x-tyyppisen, sananloppuisen *k:n* sandhikaavaan mukautuneen tunnuksettoman 3. infinitiivin käytön Lopen nuorilla (Haikonen 1999: 47–63; variantin synnystä ks. Sorsakivi 1982: 386).

1970-luvun puhekielestä saatujen tulosten perusteella ounasteltiin, että esimerkiksi sellaiset suppea-alaiset eteläsuomalaiset variantit kuten monoftongiutuneet *ii* ja *UU* sekä *A:n* loppuheitto lisääntyisivät Helsingin puhekielen vaikutuksesta (esim. Antila 1982: 93).¹¹ Näiden — samoin kuin joidenkin muidenkin — varianttien levikin laajeneminen on ollut kuitenkin odotettua vähäisempää. Esimerkiksi monoftongiutunut *poikii*, *kouluu* -tyyppi ei ole lisääntynyt lainkaan tamperelaisnuorilla (Parikka 1996: 66–76). Sama pätee *iA-* ja *UA-*yhtymiin myös Oulussa (Kananen 1994: 34), Kokkolassa (Lähteenmäki 1997: 104–107), Kuopiossa (Pohjolainen 1998: 38–41) ja niinkin lähellä Helsinkiä kuin Riihimäellä ja Hausjärvellä (Nieminen 1997: 99–113).

Yhden näkökulman innovaatioiden leviämiseen tuovat laajasta slangin tuntemusta mitanneesta kyselystä saadut tulokset (Joki-Pesola 1993). Koska kyseessä on suuri otos (2 582 koululaista 99 peruskoulusta), tuloksia voi pitää vähintäänkin suuntaa antavina. Orvokki Joki-Pesolan mukaan uudet slangi-ilmaukset leviävät Helsingin seudulta muualle Suomeen tiettyä reittiä: ensin Hämeeseen, sitten itämurteiden alueelle ja vasta lopuksi Lounais-Suomeen, Pohjanmaalle ja Lappiin. Tämän tuloksen syytä olisi kiinnostavaa pohtia enemmänkin. Ainakin se asettaa kyseenalaiseksi tiedotusvälineiden suoran vaikutuksen — tavoittavathan televisio ja valtakunnalliset radiokanavat yhtäläisesti koko Suomen. Asenteilla ja suorilla sosiaalisilla kontakteilla täytyy olla jotain vaikutusta. (Joki-Pesola 1993: 122–124.)

¹¹ Yleisesti ottaen variaationtutkijat ovat olleet hyvin varovaisia puhuessaan Helsingin puhekielen vaikutuksesta ja ovat pikemminkin varoittaneet selittämistä monien puhekielen piirteiden leviämistä ainakaan yksinomaan Helsingin puhekielestä johtuvaksi (esim. Mielikäinen 1980b: 22–23; Paunonen 1982b: 55).

Maaseutu vs. kaupunki

Toistaiseksi ei ole systemaattisesti vertailtu kaupungeissa ja maaseudulla asuvien nuorten välisiä eroja; yleisemmällä tasolla ja eri piirteitten osalta tällaisiin eroihin on kuitenkin viitattu (esim. Mielikäinen 1988; Mantila 1997). Kaupunkikuntien ja niitä ympäröivien maaseutukuntien kielestä 1990-luvulla tehtyjen tutkimusten vertailu osoittaa, että maaseudulla asuvat nuoret ovat odotuksenmukaisesti usein murteellisempia kuin kaupunkilaisnuoret. Tämän voi havaita esimerkiksi vertailemalla oululaisnuorten puhekieltä (Kananen 1994) yli-iiläisten nuorten kieleen (Hekkala 1996) tai torniolaisten (Häyhä 1991) ja pellolaisten (Vaattovaara 1999) nuorten *h:n* säilymistä. Kaikissa piirteissä eroja ei kuitenkaan ole.

SUKUPOULIEROT

Murteellisemmat pojat, laaja-alaisia puhekielisyksiä suosivat tytöt

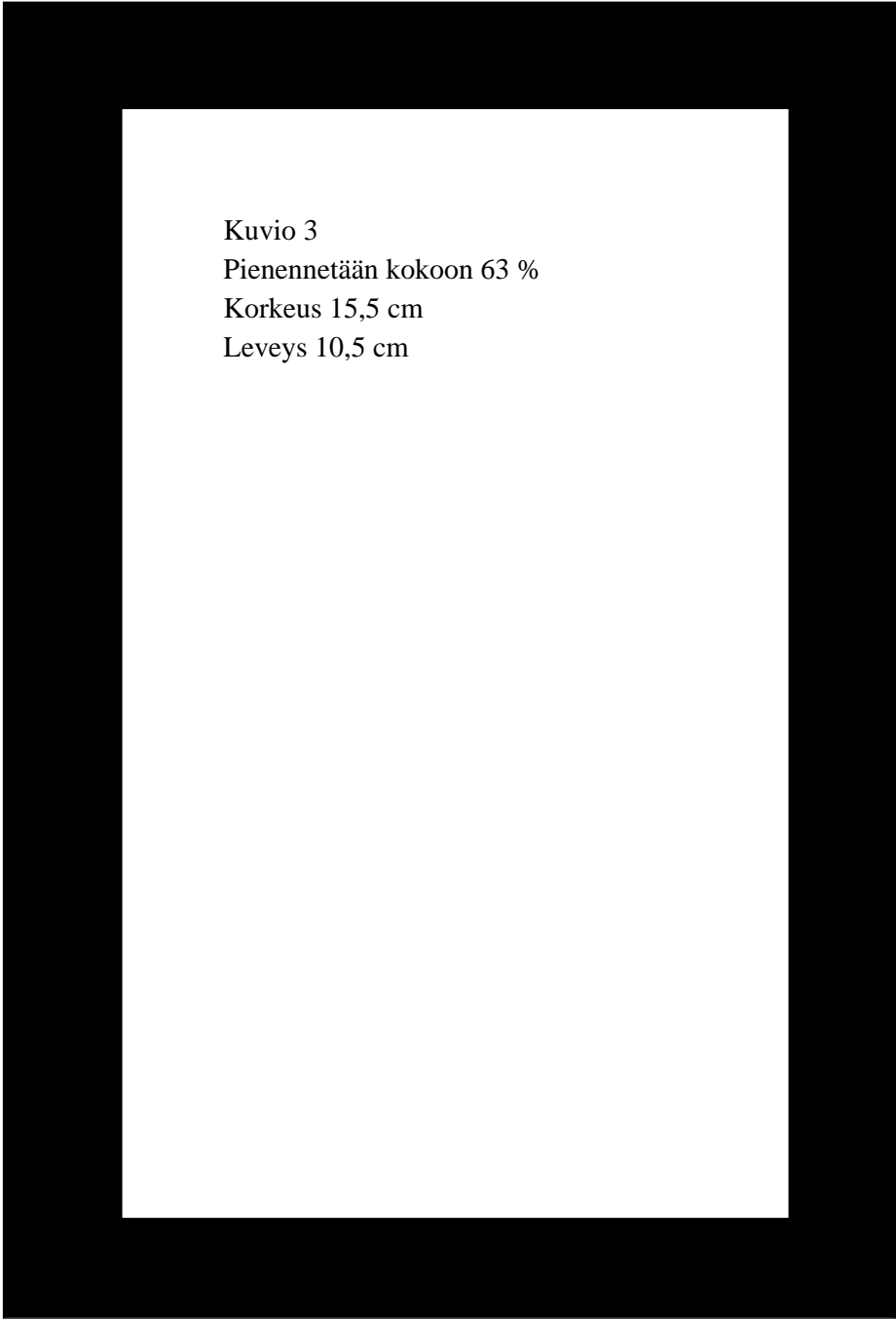
Sosiolingvistikissa tutkimuksissa on toistuvasti noussut esiin sukupuolten välisiä kielellisiä eroja. Useimmiten erot ilmenevät siten, että miehet ja pojat suosivat enemmän paikallisia puhekielen piirteitä kuin naiset ja tytöt. Suomalaisissa tutkimuksissa on käynyt ilmi, ettei tyttöjen ja naisten vähäisempi murteellisuus tarkoita välttämättä runsaampaa standardivarieteetin käyttöä, vaan naiset suosivat monissa piirteissä laajalevikkisiä, leimattomia puhekielen piirteitä (esim. Nissi 1981: 63–65; Nuolijärvi 1986: 216–223; Mielikäinen 1988: 100–104; Mantila 1997). Huomiota on kiinnitetty myös siihen, etteivät sukupuoliryhmät ole yhtenäisiä, vaan eri-ikäisten ja eri ammattiryhmiin kuuluvien naisten ja miesten kieli voi olla hyvin erilaista; muuttajat kietoutuvat toisiinsa. Useissa piirteissä merkittäviä sukupuolieroja ei ole lainkaan. (Mielikäinen 1988: 93–97; Nuolijärvi 1994; Mantila 1997: 11–14.)

Koska suomalaisessa sosiolingvistiikassa ei ole viime vuosina tutkittu laajamittaisemmin naisten ja miesten eroja, kävin läpi 24 pro gradu -tutkimusta, jotka olivat valmistuneet 1990-luvulla ja joista oli mahdollista tehdä päätelmiä nuorten kielen osalta sukupuolieroista. 1990-luvun tutkimuksista reilussa kolmanneksessa (9/24) mitään systemaattisia sukupuolieroja ei ole havaittavissa, ja niissä, joissa eroja on, ne ovat lähes aina pieniä. Sukupuolieroja ei ole siis syytä ylikorostaa, mutta niitä ei voi täysin sivuuttaakaan. Kiinnostavaa on lisäksi se, että erot ovat poikkeuksetta tietynsuuntaisia: pojat ovat murteellisempia kuin tytöt. Kolmanneksi on tärkeää vielä täsmentää, että tyttöjen vähäisempi murrepiirteiden käyttö koskee ennen muuta taantuvia, usein negatiivisesti leimautuneita piirteitä. Laaja-alaisen puhekielen piirteiden suosimisen lisäksi tytöt ovat innovaation kärjessä myös silloin, kun murteellisen variantin¹² käyttö näyttäisi olevan lisääntymässä (ks. Riihiaho 1990: 81; Vaattovaara 1999: 153–154). Tytöt siis omaksuvat nopeammin leviäviä prestiisivariantteja — riippumatta siitä, mistä kielimuodosta variantit ovat lähtöisin.

Jotkin piirteet ovat osoittautuneet sukupuolia erotteleviksi. Selvimpiä erot näyttäisi-

¹² Tässä tarkoitan sellaista murteellista varianttia, joka ei ole laajalevikkinen puhekielisyys.

vät olevan švaavokaalin käytössä, joka on syystä tai toisesta saanut maskuliinisen leiman (ks. esim. Silvennoinen 1980: 119–121; Nuolijärvi 1986: 63–66, 92–96; Mielikäinen 1988: 99–100). Se, että miespuoliset informantit suosivat švaata enemmän, näkyy myös nuorten kielessä. Kuten kuvio 3 osoittaa, švaavokaalin keskimääräinen yleisyys vaihtelee pittäjittäin, mutta sukupuolten välinen ero on kaikilla paikkakunnilla — sekä savolais- että pohjalaismurteiden alueella — samansuuntainen: pojilla murteellisia välivokaalillisia muotoja on enemmän kuin tytöillä (Päivärinta 1999: 63; Haapasalo 1996: 21; Riihiaho 1990: 51; Makkonen 1997: 84; Kyllönen 1993: 90). Yhtä selviä eroja on vaikea löytää muista piirteistä.

Kuvio 3
Pienennetään kokoon 63 %
Korkeus 15,5 cm
Leveys 10,5 cm

Tyttöjen ja poikien sanasto

Nuorten kielessä huomio kiinnittyy usein sanastoon, erityisesti slangiin. Tyttöjen ja poikien slangin käyttöeroja ei ole toistaiseksi Suomessa juuri tutkittu (ks. kuitenkin Olli 1986; Kuutti 1991), vaan tutkimus on keskittynyt enemmän vain slangin tuntemukseen. Tuoreimmista tutkimuksista on käynyt ilmi, että poikien slangia on affektiivisempaa kuin tyttöjen, mikä näkyy esimerkiksi tabumaisempien ilmausten suosimisena (Kuivaniemi 1998; Sillanpää 1999). Joissakin tutkimuksissa poikien on havaittu käyttävän enemmän slangia kuin tyttöjen, mutta erot ovat olleet vähäisiä. Esimerkiksi tukholmalaisnuoria tutkinut Kotsinas havaitsi vain pieniä sukupuolittaisia eroja; sosiaaliryhmien väliset erot olivat merkittävämpiä (1994: 120–123). Helsingin slangin syntyvaiheissa slangia oli nimenomaan miesten ja poikien kieltä, mutta 1950-luvulta lähtien slangista on tullut nimenomaan ikäkausipiirre, yhtä lailla tyttöjen ja poikien kieltä (Paunonen 2000a: 14–17). Kiinnostavaa tätä historiallista taustaa vasten on se, että laajassa suomalaistutkimuksessa tyttöjen slangisanojen tuntemus osoittautui paljon paremmaksi kuin poikien (Joki-Pesola 1993: 120–122); käytöstä tämä tutkimus ei kerro kuitenkaan mitään.

Diskurssipartikkelien käytössä on havaittu pieniä sukupuolieroja, mutta mitään johdonmukaista kuvaa niistä ei synny. Tamperelaistytöt käyttävät Maarit Lehtimäen mukaan (1996: 90–94) diskurssipartikkeleita enemmän kuin sikäläiset pojat, mutta se, ettei esiintymääriä ole suhteutettu kokonaissanemäärään, pakottaa suhtautumaan tulokseen kriittisesti.¹³ Nuoret oululaisnaiset suosivat *niinku-* ja miehet *t(u)ota-*partikkeliä (1996: 76), jyväskyläläisnuorilla — sukupuolesta riippumatta — taas *niinku-*partikkeli on selvästi käytetympi (n. 80 %). Miesopiskelijoilla sen osuus on kuitenkin vielä suurempi kuin naisopiskelijoilla. (Huttunen 1986b: 85–86.)

Miten sukupuolieroja voi selittää?

Nykytiedon valossa ei ole kovin yllättävää, ettei tyttöjen ja poikien puheessa ole radikaaleja kielellisiä eroja — onhan nuoruus kaiken kaikkiaan viime vuosikymmeninä yhdenmukaistunut ja koskee varsin tasavertaisesti tyttöjä ja poikia (Puuronen 1997: 219). Tytöt ja pojat viettävät myös paljon aikaa keskenään, kuuluvat samoihin sosiaalisiin verkostoihin ja saavat näin toisiltaan kielellisiä vaikutteita. Sukupuolierojahan on sosiolingvistikassa selitetty esimerkiksi juuri miesten ja naisten erilaisten ja eriytyneiden verkkojen kautta (Milroy 1987).

Erojakin on mahdollista ymmärtää sosiaalisista lähtökohdista. Ensinnäkin tyttöjä ja poikia kohdellaan todellisuudessa eri tavoin (ks. esim. Coates 1986: 121–134; Lindroos 1997; Aapola 1999), ja myös nuorilla itsellään on vahvat käsitykset siitä, millainen käyttäytyminen on sopivaa tytölle ja millainen pojalle. Esimerkiksi suhtautuminen hiljaisiin ja äänekkäisiin tyttöihin ja poikiin on koulussa hyvin erilaista (Tolonen 1999).

Toiseksi on kiinnostavaa tarkastella vielä lähemmin sitä, mitä tiedetään suomalaisnuorten sosiaalisista verkoista. Lesley Milroy (1987: 120–149) havaitsi Belfastin tutkimuksessaan, että kiinteät verkot säilyttävät paikallisia piirteitä, ja ne, joiden verkot ovat löyhämpiä, ovat avainasemassa innovaatioiden levittäjinä. Vaikka yleisesti ottaen alakulttuurien

¹³ Vastaavantapaisia laskennallisia ongelmia on muissakin sanastotutkimuksissa.

merkityksen on Suomessa havaittu vähentyneen (Lähteenmaa 1991: 261–262), ainakin vielä vuosikymmen sitten pojat olivat sitoutuneempia yhteen ryhmään ja tytöt taas sukuloivat enemmän useiden erilaisten ryhmien välillä (Lähteenmaa 1992: 160–164). Samaan suuntaan viittaa myös Sinikka Aapolan (1992) tutkimus helsinkiläistyttöjen ystävyssuhteista. Aiempi käsitys siitä, että tytöillä olisi vain yksi hyvä ystävä, jonka kanssa hän viettää tiiviisti aikansa, osoittautui osittain vääräksi. Useimmilla Aapolan tutkimista tytöistä oli monia hyviä ystäviä — esimerkiksi eri ystävä koulussa ja eri vapaa-aikana. Monet (muihin kuin lingvistiseen tarkoitukseen tehdyt) nuorten ja nuorten aikuisten sosiaalisia verkostoja kartoittaneet tutkimukset osoittavat, että nuorten iästä, alueellisesta ja koulutus- tai sosiaalisesta taustasta riippumatta naisten lähipiiri on isompi kuin nuorten miesten ja muutenkin naisten verkot ovat hieman suurempia kuin miesten (Huurre ym. 1996; Välimaa 1996; M. Heikkinen 1999: 23–26; Kunttu ja Huhtala 1999). Edellä esittämäni tutkimustuloksista voi tehdä sen johtopäätöksen, että tytöillä on enemmän kosketuksia useisiin erityyppisiin sosiaalisiin verkostoihin kuin pojilla. Poikien lähipiiri on siis usein hieman suppeampi, ja heidän sitoutumisensa verkostoihin on keskimäärin voimakkaampaa kuin tyttöjen. Lähteenmaa (2000: 44) tulkitsee tältä pohjalta, että tytöt toimivat kulttuurin välittäjinä sekä alakulttuurin sisällä että niiden välillä. Tätä kautta lienee mahdollista selittää myös tyttöjen kielellistä innovaattoriutta. Verkkojen avulla voi ymmärtää senkin, miksi yksilölliset erot ovat niin suuria ja miksi tulokset pätevät vain ryhmätasolla.

Sukupuolen erottaminen muista muuttujista vääristää helposti kuvaa, sillä kielelliset erot — tai se, ettei eroja ole — ovat usein yhteydessä esimerkiksi koulutuksen luonteeseen ja määrään, harrastuksiin ja tulevaisuuden suunnitelmiin. Paneudunkin näihin tekijöihin seuraavaksi.

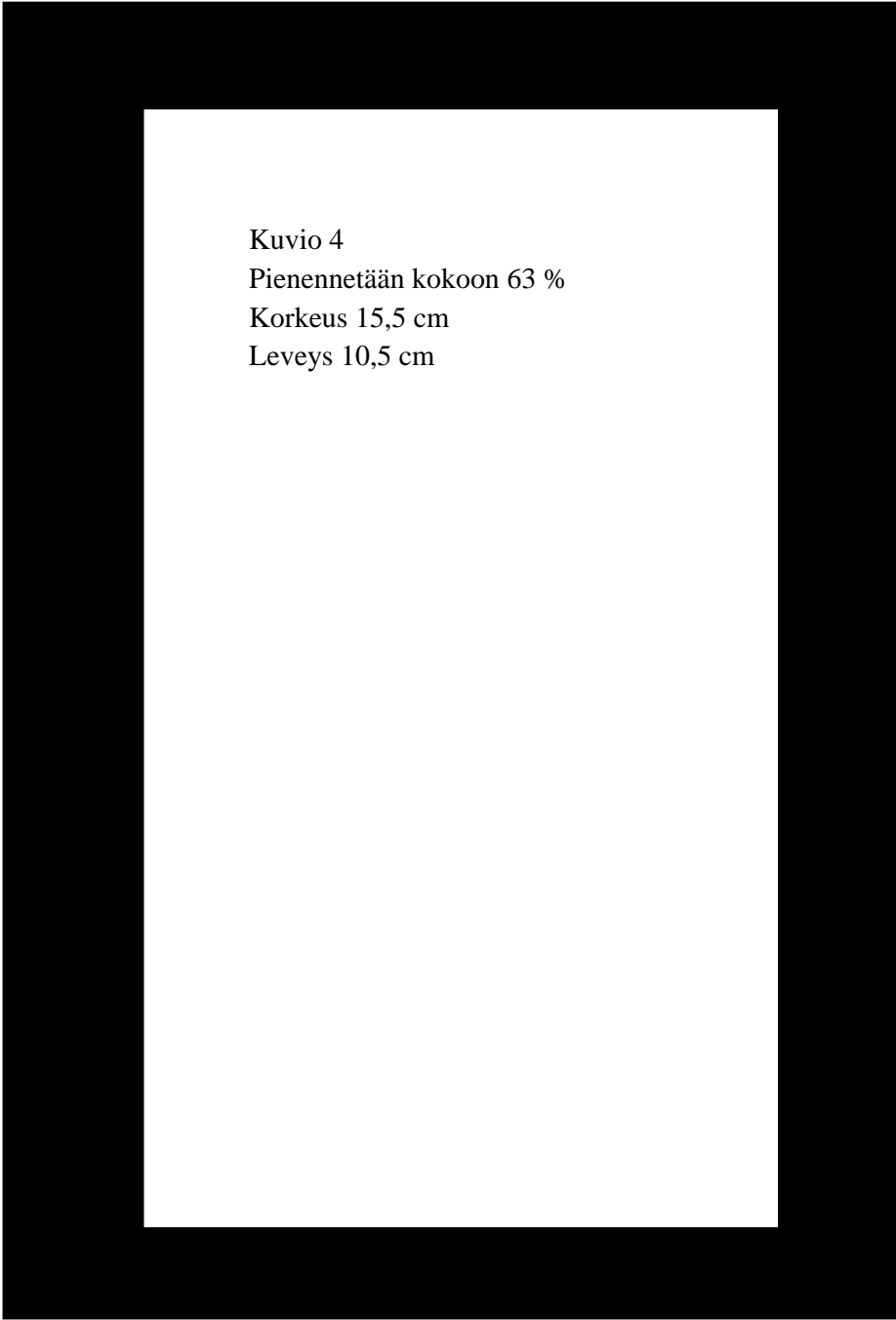
SOSIAALI- JA KOULUTUSRYHMIEN VÄLISISTÄ EROISTA

Sekä Suomessa että muualla tehdyt sosiolingvistiset tutkimukset ovat osoittaneet, että alemmat sosiaaliryhmät suosivat enemmän paikallisen puhekielen piirteitä kuin ylemmät, joilla taas on enemmän standardin mukaisia variantteja (esim. Chambers ja Trudgill 1980: 67–70; Jonninen-Niilekselä 1982b; Suojanen 1985; Chambers 1995: 88–95; Paunonen [1982] 1995). Parin viime vuosikymmenen aikana Suomessa on ollut havaittavissa kuitenkin yleinen puhekielistymiskehitys, joka on todennäköisesti horjuttanut standardin asemaa myös ylempien sosiaaliryhmien kielessä (ks. puhekielistymisestä esim. Makkonen-Craig 1999: 120–122; Rautanen 1999: 93–96; Nuolijärvi ja Tiittula 2000: 222–225).

Nuorten kielten osalta hyvin selvältä ja johdonmukaiselta tendenssiltä vaikuttaa se, että ammattikoululaiset ovat ryhmänä murteellisempia kuin lukiolaiset. Lukiolaiset näyttäisivät suosivan nimenomaan laajalevikkisiä puhekielen variantteja (Kananen 1994; Tuominiemi 1999), tosin muutamain poikkeuksin: esimerkiksi tamperelaiset lukiolaispojat ovat joissakin piirteissä yllättävän yleiskielisiä (Parikka 1996: 114–125; vrt. Kotsinas [1992] 2000). Erojen suhteellinen vähäisyys on ymmärrettävää, kun tiedetään, ettei suomalaisen nuorisokulttuuri ole samalla tavalla sosiaaliluokittain eriytynyttä kuin monissa muissa maissa (ks. Lähteenmaa 2000: 18).

Koulutussuuntautuneisuus näkyy murteellisuuseroina jo peruskouluvaiheessa. Seija Makkosen (1997) tutkimuksessa, jossa hän tarkasteli 9. luokkalaisten vieremäläisiä, erotuvat lukioon pyrkivät ja ammatilliseen koulutukseen suuntaavat oppilaat. Hänen kaksi-

vaiheisessa tutkimuksessaan ensimmäinen osio oli informantin vapaamuotoinen haastattelu; toisessa osiossa oppilaat saivat tehtäväkseen kirjoittaa murteella aineen. Tulokset osoittavat, että haastattelussa pojat, erityisesti ammatilliseen koulutukseen aikovat, puhuivat murteellisemmin kuin tytöt, mutta kirjoitustehtävässä murteellisuusjärjestys olikin päinvastainen: eniten murrepiirteitä käyttivät lukioon pyrkivät tytöt, vähiten ammatilliseen koulutukseen suuntaavat pojat. Kuvio 4 havainnollistaa Makkosen tuloksia. Eroissa voi olla kyse erilaisesta murteen tiedostamisesta ja erilaisesta kyvystä vaihtaa puhetaapaa tilanteen mukaan mutta myös tutkimustilanteen erilaisesta hahmottamisesta ja erilaisista kirjoitustaidoista ylipäätään. (Ks. Makkonen 1997: 81–88.)

Kuvio 4
Pienennetään kokoon 63 %
Korkeus 15,5 cm
Leveys 10,5 cm

ASENTEET JA MUUTTAMINEN
KIELELLISTEN EROJEN SELITTÄJINÄ

Makkosen tutkimuksessa esiin tullut ero ammattikouluun pyrkivien poikien ja lukioon aikovien tyttöjen välillä kertoo muustakin kuin koulutussuuntautuneisuudesta ja sukupuolesta. Se heijastelee myös asennoitumista omaan kotiseutuun ja sen kieleen. Paikallisuuteen identifioitumisen ja paikkakunnalle jäämisen sekä toisaalta muuttohalukkuuden on havaittu olevan yhteydessä murteen säilymiseen (esim. Mielikäinen 1981c: 113–124; Ladegaard 2000: 226–227). Tuore tanskalaistutkimus (Ladegaard 2000: 226–227) paljastaa, että maaseudulla asuvien nuorten urahaaveet ovat selvästi sukupuolittain eriytyneet ja asenteet eri kielimuotoja ja kotiseutua kohtaan korreloivat kielellisten erojen kanssa. Ladegaardin tutkimat pojat olivat halukkaampia jäämään kotiseudulle, mikä vaikutti myös heidän ammatinvalintaansa.

Erot kotiseudulle jäävien ja sieltä muuttavien välillä ovat jossain määrin siis näkyvisiä jo ennen muuttoa, mutta ne korostuvat luonnollisesti silloin, kun nuori todella muuttaa toiselle paikkakunnalle. Varsinkin siirtyminen murrealueelta toiselle, mutta myös maaseudulta kaupunkiin, aiheuttaa yksilölle paineita muuttaa omaa puhetapaansa. Viime vuosina nuorten muuttajien tutkimus on ollut vähäistä. Nykysuomalaisen puhekielen murros-tutkimushankkeen yhteydessä tutkittiin Jyväskylään muuttaneita eteläpohjalaisia opiskelijoita (ks. Mielikäinen 1981a) ja Tampereelle muuttaneita eri-ikäisiä pohjoiskarjalaisia (Saarinen 1985). Tämän jälkeen on tarkasteltu ainakin Tampereelle muuttaneiden eteläpohjalaisten opiskelijoiden (Lintula 1989) sekä Oulusta Helsinkiin muuttaneiden opiskelijoiden kieltä (Pakkanen 2001).

Yleistendenssi näyttää olevan se, että muuttaja luopuu leimallisimmista murrepiirteistä muttei omaksu niiden tilalle kovinkaan helposti tulopaikkakunnan suppea-alaisia kielenpiirteitä. Muuttajat suosivatkin nimenomaan laaja-alaisia ja täten leimattomia puhekielen piirteitä. Sekä muuttoikäillä että muutosta kuluneella ajalla on merkitystä, mutta muuttajien kohdalla yksilölliset erot ovat hyvin merkittäviä ja niiden selittämisessä perinteiset sosiaaliset muuttajat riittävät harvoin. (Ks. esim. Mielikäinen 1981c; Pakkanen 2001.) Kuvio 5 havainnollistaa Oulusta Helsinkiin muuttaneiden opiskelijoiden (Pakkanen 2001) ja Oulussa asuvien nuorten (Kananen 1994; Haapasalo 1996) kielellisiä eroja.¹⁴ Kun vertaillaan näitä ryhmiä toisiinsa, voidaan ounastella, että murteellisuus vähenee jonkin verran iän myötä — ovathan lukiolaiset useimmissa piirteissä murteellisempia kuin heitä hieman vanhemmat, ylioppilaspohjaisessa koulutuksessa tai siitä valmistuneet Oulussa asuvat nuoret aikuiset (ks. myös lukua Muutos iän myötä). Kaikissa piirteissä muuttajien murteellisuus on kuitenkin vähäisempää kuin samanikäisten Oulussa asuvien nuorten, mikä osoittaa nimenomaan muuttamisen tasoittavan murretta.

¹⁴ Koska Haapasalon (1996) oululaisia nuoria aikuisia koskevassa tutkielmassa ei ole tarkasteltu kaikkia Pakkanen (2001) muuttajanuorilta tutkittuja piirteitä, olen ottanut toiseksi vertailukohdaksi oululaisten lukiolaisten variaatiosta saadut tulokset (Kananen 1994). Tämän kolmannen ryhmän avulla voi tehdä päätelmiä myös siitä, miten kielenkäyttö muuttuu nuoren aikuistuessaa, vaikkei hän muuttaisikaan. Kovin pitkälle meneviä johtopäätöksiä on kuitenkin varottava, koska Kananen ja Haapasalon ryhmät koostuvat eri yksilöistä.

Kuvio 5
Pienennetään kokoon 45 %
Korkeus 7 cm
Leveys 11,4 cm

MUITA EROJA

Kielitaustasta johtuvat erot

Nuoria voi erotella ryhmiin vielä muunkinlaisin kriteerein, esimerkiksi äidinkielen, uskonnollisen taustan ja sosiaalisten verkostojen perustella. Peija-Riikka Piiparinen-Rintaluoma (1999) on tutkinut ruotsinkielisten suomalaisnuorten suomea ja tehnyt seuraavan havainnon: Mitä heikompi on nuoren suomen kielen taito, sitä enemmän hän käyttää standardin mukaisia piirteitä (esim. *maitoa* vs. *maitoo*, *ollut* vs. *ollu*). Niiden puhekielisyyys, joiden suomen kielen taito oli parempi, muistutti enemmän samanikäisten suomenkielisten puhekielisyyttä. Toistaiseksi on niukasti tietoa siitä, millaista muita kieliä äidinkielenään puhuvien nuorten suomi on. Tekeillä on ainakin Inkeri Jääskeläisen tutkimus Suomessa asuvien virolaisten kielestä. Hänen alustavien havaintojensa perusteella virolaisnuoren, joka muuten puhuu hyvin suomalaisittain, saattaa erottaa äidinkielisestä suomenpuhujasta kestoasteiden ja puolisoinnillisten klusiilien käytön tai vokaalisoinnun puuttumisen perusteella (Jääskeläinen, sähköpostitse 8.11.2000). Kiinnostavaa olisi tietää enemmän myös esimerkiksi ruotsinsuomalaisten nuorten puhumasta suomesta — onhan ruotsinsuomessa suomensuomesta poikkeavia piirteitä (esim. Kangassalo 2000: 96–98; 101; Lainio 2000). Ulla-Britt Kotsinas on tutkinut Ruotsissa maahanmuuttajanuoria ja havainnut heidän kielessään omia erityispiirteitä, joista osa on levinnyt syntyperäistenkin ruotsalaisten kieleen (1994: 142–160; 2000).

Alakulttuurien ja erilaisten sosiaalisten verkostojen erot

Yhteiskuntatieteellisten tutkimusten mukaan nuorten alakulttuurien merkitys näytti 1990-luvun alussa vähentyneen. Suurin osa nykynuorten vapaa-ajan vertaisryhmistä onkin sellaisia, joihin voi halutessaan olla sitoutumatta tiukasti. Toisaalta 1990-luvun lopulla on noussut esiin myös voimakasta sitoutumista edellyttäviä ryhmiä, kuten saatananpalvojat

ja rikolliset moottoripyöräjengit; vanhemmista alakulttuureista voi mainita skinheadit. Yksilön subjektiivinen sitoutuminen voi olla voimakasta kuitenkin myös sellaisiin ryhmiin, jotka eivät sinänsä edellytä vahvaa sitoutumista; esimerkeiksi sopivat erilaiset virtuaaliyhteisöt ja fanikulttuurit. (Lähteenmaa 2000: 34–35.) Ainakin tällaisilla kiinteillä ryhmillä voi otaksua olevan omat kielenkäyttönorminsa, mutta toistaiseksi asiaa ei ole juuri tutkittu.¹⁵ Eniten eroja lienee sanaston käytössä. Tätä tarkastelen seuraavaksi tilanteisen vaihtelun näkökulmasta.

NUORTEN KIELI JA TILANTEINEN VAIHTELU

Nuorten tilanteisen vaihtelun tarkastelu on jäänyt kaiken kaikkiaan vähälle. Tämä saattaa johtua niistä tutkimustuloksista, joissa nuorten kielessä ei ole ilmennyt sanottavammin tilanteista vaihtelua (esim. Thelander 1979b: 110–114). Nykysuomalaisen puhekielen murros -hankkeen Turun osatutkimuksessa tilanteinen vaihtelu oli mukana yhtenä ulottuvuutena (Salomaa 1979; Vuorinen 1979; Suojanen ym. 1981); Päivi Kärkkäinen on tarkastellut muutamien nuorten aikuisten tilanteista vaihtelua vuonna 1983 ilmestyneessä tutkimuksessa. Useimmissa tutkituissa piirteissä tilanteista vaihtelua on selvästi havaittavissa, mutta Turun tutkimuksen osalta ongelmallista on se, ettei tilanteista vaihtelua tarkasteltaessa ikäryhmiä ole eroteltu (ks. kuitenkin idiolektikohtaisesta variaatiosta Salomaa 1979: 225–233; Vuorinen 1979: 101–106). Minna-Riikka Luukka (2000) on vastikään kiinnittänyt huomiota nuorten sähköpostiviesteissä ja verkkokeskusteluissa ilmenevään variaatioon: samankin henkilön kielenkäytössä (esimerkiksi puhekielisyudessa ja sanastossa) on suurta vaihtelua sen mukaan, kenelle ja mistä aiheesta hän kirjoittaa.

Omassa tutkimuksessani, jossa tarkastelen pääkaupunkiseudulla asuvien nuorten aikuisten kieltä, useimpien yksilöiden tilanteinen vaihtelu on osoittautunut vähäiseksi, kun sitä tarkastellaan perinteisten äänne- ja muotopiirteiden avulla (Lappalainen 1999: 69–74). Esimerkiksi sanastossa eroja on kuitenkin havaittavissa. Sanastotaso on erittäin merkittävä tilanteisen vaihtelun kannalta, mutta sen merkityksellisyyttä on syytä korostaa nuorten kielessä muutenkin. Fonologialtaan ja morfologialtaan eri puolilla asuvien ja erilaisiin ryhmiin kuuluvien nuorten kieli voi olla hyvinkin samanlaista, mutta niin »tietokonenörtit», lestadiolaisnuoret, luontoaktivistit kuin jääkiekkoilijatkin erottuvat — tai voivat ainakin halutessaan erottua — toisistaan juuri sanastollisin keinoin. Keskeisessä asemassa on ryhmän jäseniä yhdistävään harrastukseen tms. liittyvä sanasto mutta myös pienemmässä joukossa syntynyt slangi ja erilaiset sanaleikit (ks. Halonen 1996).¹⁶ Olennaista on kuitenkin huomata sanaston tilannekohtainen vaihtelu: on todennäköistä, että erityisalan sanasto ja slangi kuuluvat vain tiettyihin konteksteihin ja että nuorella, joka kuuluu useisiin erilaisiin verkostoihin, on käytössään laaja repertoaari, jota hän voi hyödyntää. Hypoteesini on, että tulevaisuudessa sanaston merkitys nuoria erottavana tekijänä kasvaa, jos ja kun fonologiset ja morfologiset erot tasoittuvat.

¹⁵ Kaisa Laihanen (1999) on tarkastellut pro gradu -tutkielmassaan IRC-keskustelujen kieltä. Verkkokeskusteluissa on monia vakiintuneita konventioita, mutta niiden lisäksi kullekin keskustelukanavalle muodostuu usein vielä omia vuorovaikutuskäytäntöjä.

¹⁶ Näistä oli mielenkiintoisia havaintoja esimerkiksi syksyllä 2000 pitämäni sosiolingvistiikan kurssin osallistujien kotitehtävissä.

MUUTOS IÄN MYÖTÄ

Toistaiseksi ei ole kovin paljon tutkimusta, jonka perusteella voisi kuvata yksilön ja sukupolven kielessä tapahtuvaa todellista muutosta. Sitä voi tarkastella ja on tarkasteltu ensinnäkin vertailemalla eri-ikäisten nuorten ja toisaalta nuorten ja lasten välisiä kielellisiä eroja. Vaikka joitakin piirre-eroja esimerkiksi ala- ja yläasteikäisten välillä onkin, kokonaisuurtteellisuutta tarkasteltaessa ne ovat useimmissa tutkimuksissa häviävän pieniä ja suunnaltaan vaihtelevia (esim. Päivärinta 1999: 91–92; Haikonen 1999). Toinen ja parempi vaihtoehto on tarkastella samoja yksilöitä eri ikävaiheissa. Tällaista tutkimusta on tehty tai ollaan parhaillaan tekemässä Helsingin (Paunonen 1995a, 1995b) ja Tampereen (Rautanen 1999) puhekielen tutkimushankkeitten sekä Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen murteenseurouututkimuksen yhteydessä (esim. Kurki, tulossa); Marjatta Palander on tarkastellut väitöskirjassaan yhden idiolektin kehitystä (1987: 206–209). Ensimmäiset reaaliaikaiset tutkimukset antavat viitteitä siitä, että yksilön kieli muuttuu iän myötä, mutta useimmiten muutokset eivät ole kovinkaan suuria, ja ne ovat jossain määrin ennustettavia. Yleistendenssi näyttäisi olevan se, että iän myötä standardin käyttö hieman lisääntyy. Tämän on arveltu olevan työelämän vaikutusta. (Rautanen 1999: 85–96; ks. myös Sanckoff ym. 1989; Chambers 1995: 177–184; Paunonen 1995a, 1995b; ks. myös kuviota 5.)

KESKUSTELUA

Edellä olen jo nostanut esiin joitakin seikkoja, joita toistaiseksi ei ole tutkittu tai joita pitäisi selvittää tarkemmin. Tässä kokoan tähänastisia tuloksia ja tulevan tutkimuksen haasteita vielä yhteen. Nuorten puhekieli on ollut tutkimuskohteena 1970-luvun lopulta vuosituhannen vaihteeseen useammassa kuin sadassa opinnäytetyössä. Tietoa erilaisten äänne- ja muotopiirteiden käytöstä eri puolilta Suomea — niin maaseudulta kuin kaupungeistakin — on olemassa jo paljon. Tätä tutkimusta ei voi tulevaisuudessakaan kokonaan unohtaa, sillä on kiinnostavaa tietää, miten muutos etenee — mikä säilyy, mistä luovutaan ja mitä omaksutaan entisen tilalle. Jännittävää on nähdä, onko sarjakuva-albumeja ja murrekatekismuksia pinoittain synnyttäneellä murrebuumilla mitään vaikutusta nuorten murteen käyttöön. Ei välttämättä, sillä murteen viihteellinen käyttö (ks. Mielikäinen, HS 11.11.2000) ei ole sama asia kuin murrepiirteiden säilyminen arkisessa vuorovaikutuksessa.

Tällä hetkellä näyttää siltä, että nuoret käyttävät vähemmän alueellisesti leimaavia piirteitä kuin heitä vanhemmat, mutta yksioikoisesta murteiden häviämisestä, saati yhteisestä puhekielestä ei voi puhua. Eri piirteet ovat tässä kehityksessä eri asemassa (Mantila 1997). Yleisesti laaja-alaiset puhekielisyydet näyttävät leviävän, ja tytöt ovat tämän muutoksen kärjessä. Sukupuolieroja ei kuitenkaan pidä liioitella. Ammattikoululaiset ovat usean tutkimuksen perusteella murteellisempia kuin lukiolaiset, mutta kaiken kaikkiaan yksilölliset erot ovat paljon merkittävämpiä kuin sukupuoli- ja koulutusryhmäerot. Nämä samat tendenssit ovat olleet näkyvissä jo 1970-luvulta lähtien. Nyt olisi mahdollista jo tarkastella yksityiskohtaisesti piirteittäin, ovatko eri sosiaaliin muuttujiin kytkeytyvät erot parissa kolmessakymmenessä vuodessa suurentuneet tai pienentyneet; tässä katsauksessa en tähän kiinnostavaan kysymykseen uskalla vastata.

Suomalaisessa variaationtutkimuksessa on nyt selvästi meneillään uusien suuntien etsintä (esim. Määttä ym. 1999; Nuolijärvi 2000; Palander 2000; Vaattovaara, tulossa). Uusia näkökulmia on etsitty ja ollaan etsimässä ainakin keskusteluanalyysistä, diskursusintutkimuksesta, tyyliintutkimuksesta ja kulttuurimaantieteestä. Valtaosa tähänastisista tutkimuksista on perustunut haastatteluaineistoihin. Useissa tapauksissa ne ovat osoittaneet käytännölliseksi ja onnistuneeksikin tavaksi hankkia aineistoa, mutta nyt tarvittaisiin myös muuntotyypisiä aineistoja, jotka mahdollistaisivat niin vuorovaikutuksen kuin tilanteisen vaihtelunkin analyysin. Jo aiemmin tutkittujen piirteiden lisäksi olisi kiinnostavaa saada enemmän tietoa esimerkiksi eri ryhmien käyttämästä sanastosta, nuorten kielellisistä leikeistä sekä uudennosten synnystä, leviämisestä ja käytöstä erilaisten ryhmien sisällä. Tässä ei pidä unohtaa myöskään puhekielellä kirjoittamista; kännykät, sähköposti ja verkossa toimivat keskusteluryhmät ovat suomalaisnuorten arkipäivää.

Nuorten keskustelu- ja kerrontatyylien tutkimus on toistaiseksi ollut Suomessa vähäistä (ks. kuitenkin Routarinne 1990; tulossa). Muualla tehdyt tutkimukset antavat viitteitä siitä, että niissäkin on havaittavissa ikä- ja sukupuolieroja (ks. Maltz ja Borker 1982; Nordberg 1985, 1992; Cheshire 2000). Anu Pyyhtiän tuore pro gradu -tutkielma (2000) vahvistaa intuitiota myös keskustelustrategioiden alueellisista eroista. Keskustelujen tarkastelu nostaa esiin myös entistä selvemmin puheen prosodiset ja muut paralingvistiset piirteet, joiden tarkastelu olisikin monessakin suhteessa kiinnostavaa (ks. näiden tutkimuksesta esim. Kärkkäinen 1983; Routarinne 1990; tulossa).

Haastatteluihin ovat ohjanneet myös määrälliset tavoitteet. Massatutkimusten sijasta nyt tarvittaisiin kuitenkin syvällisiä analyysejä pienempien ryhmien kielestä. Sosiolingvistiikassa on pitkään käyty keskustelua ryhmän käsitteen ongelmallisuudesta: »muutamman taustamuuttujan varassa rakennettavia ryhmiä ei voi pitää aidosti ryhmänä», Nuolijärvi (2000: 22) tiivistää ongelman (ks. myös Hudson 1980: 163–167; Paunonen 1982b: 61–62, 89–93; Lappalainen 1996: 30–32). Toisenlaisen lähestymistavan tarjoaa sosiaalinen verkko — aito, olemassa oleva ryhmä. Nuorten osalta kiinnostavia verkostoja olisivat vaikkapa erilaiset paikalliset ryhmät, yhteisen harrastuksen tai ideologian ympärille muodostuneet verkot tai pitkään yhtenäisenä pysynyt koululuokka. Tarpeen on muistaa se, että useimmat nuoret, kuten aikuisetkin, kuuluvat moniin eri verkostoihin. Tutkittavia ryhmiä ja yksilöitä valitessa ei saisi unohtaa, että yhä useammin suomalaisnuori on kaupunkilainen ja muuttaja — joko maassa- tai maahanmuuttaja. Muutenkin sosiolingvistien pitäisi valppaasti seurata sosiologisia nuorisotutkimuksia, jotta tiedetään, millaisessa sosiaalisessa todellisuudessa nuoret elävät.

Ja vaikka tutkittaisiinkin ryhmiä, huomiota on aina kiinnitettävä yksilöllisiin eroihin (esim. Mielikäinen 1981c: 123–124); sosiaalinen verkkokaan ei ole mikään taikasana yksilöllisten erojen selittämisessä (esim. Nuolijärvi 2000: 23; ks. yksilöllisten erojen selittämisestä myös Juusela 1998: 63–69). Tässä artikkelissa olen käytännön syistä tarkastellut sosiaalisia taustamuuttujia osittain erikseen, mutta todellisuudessa ne kietoutuvat aina toisiinsa. Yksilöllisiin eroihin voisi löytyä lisävalaistusta myös asennetutkimuksista, joita on toistaiseksi tehty vasta vähän (ks. kuitenkin esim. Mielikäinen 1981c; Palander 1982; Nahkola ja Saanilahti 1990; Kujala 1991). Yksilön kielen kuvaamista voi syventää myös vertikaaliseen suuntaan: lisätietoa kaivataan siitä, millaisia muutoksia nuoren puhe-
tavassa tapahtuu, kun hän aikuistuu. ■

▷

LÄHTEET

- AAPOLA, SINIKKA 1992: Helsinkiläistytöjen ystävyysuhteet: ihanteina itsenäisyys, läheisyys ja monipuolisuus. – Sari Näre & Jaana Lähteenmaa (toim.), *Letit liehumaan* s. 83–102. Helsinki: SKS.
- 1999: *Murrosikä ja sukupuoli. Julkiset ja yksityiset ikämäärityt.* Helsinki: SKS.
- AIRASVIRTA, ELISA 1994: *Koulutyttöjen yleiskielestä poikkeavat ilmaukset puhekielessä ja heidän kielelliset asenteensa.* Pro gradu -tutkielma. JY.
- ANTILA, ULLA 1982: Jälkitavujen *a, ä* -loppuiset vokaaliyhtymät. – Kaija Jonninen-Niilekselä (toim.), *Tampereen puhekieli tutkimuskohteena* s. 83–95. Folia Fennistica & Linguistica. Tampere: Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 6.
- CHAMBERS, J. K. 1995: *Sociolinguistic theory.* Oxford: Blackwell.
- CHAMBERS, J. K. – TRUDGILL, PETER 1980: *Dialectology.* Cambridge: Cambridge University Press.
- CHESHIRE, JENNY 1982: *Variation in an English dialect. A sociolinguistic study.* Cambridge: Cambridge University Press.
- 2000: The telling or the tale? Narratives and gender in adolescent friendship networks? – *Journal of Sociolinguistics* 4/2 s. 234–262.
- COATES, JENNIFER 1986: *Woman, men and language. A sociolinguistic account of sex differences in language.* London: Longman.
- ECKERT, PENELOPE 1989: The whole woman. Sex and gender differences in variation. – *Language Variation and Change* 1 s. 245–267.
- 1997: Age as a sociolinguistic variable. – Florian Coulmas (toim.), *The handbook of sociolinguistics* s. 151–167. Oxford: Blackwell.
- GALLAND, OLIVIER 1995: What is youth? – Alessandro Cavalli & Olivier Galland (toim.), *Youth in Europe.* New York: Pinter.
- HAAPASALO, MINNA 1996: »Mää tekkiin tuota, oikeestaan seleväksi, et misä se kaappii niinku seisoo.» *Oulun puhekielen sukupuolivariaatiosta.* Pro gradu -tutkielma. OY.
- HAIKONEN, SANNAMARI 1999: *Muuttuva Lopen murre. Eräiden kielenpiirteiden tarkastelu nuorten ja nuorten aikuisten puheessa.* Pro gradu -tutkielma. TaY.
- HAKULINEN, AULI 1989: Partikkelit ja muut kiteymät vuorossa. – *Kieli 4. Suomalaisen keskustelun keinoja 1* s. 115–146. HY.
- HALONEN, TUULI 1996: *Semanttinen kompetenssi ei ole joka miehen. Raamatunlauseet sisäryhmäkielen materiaalina helluntailiikkeen piirissä.* Pro gradu -tutkielma. TaY.
- HAMARI, MIKA 1997: Itämurteiden erikoisgeminaatio ja Oulun seudun murteen *tekkiin, näkkiin* -tyyppiset imperfektimuodot yleistyvinä puhekielisyysinä. – Seija Makkonen ja Harri Mantila (toim.), *Pohjoissuomalaisen puhekielen sosiolingvistinen variaatio* s. 171–186. Suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja 8. OY.
- HEIKKILÄ, SATU 1992: *Neljän ikäpolven puhekielen variaatiosta Alavudella.* Pro gradu -tutkielma. HY.
- HEIKKINEN, ANNIKA 1992: *Lapinlahden murteen säilymisestä eri ikäpolvilla.* Pro gradu -tutkielma. JY.
- HEIKKINEN, MINNA 1999: Työn marginaalissa elävien nuorten sosiaaliset verkostot. – *Nuo-*

- risotutkimus* 1/1999 s. 18–30.
- HEKKALA, URPO 1996: *Yli-Iin puhekielen ikä- ja sukupuoliryhmittäinen variaatio*. Pro gradu -tutkielma. OY.
- HOIKKALA, TOMMI 1989: *Nuorisokulttuurista kulttuuriseen nuoruuteen*. Helsinki: Gaudeamus.
- 1993: *Katoaako kasvatus, himmeneekö aikuisuus? Aikuistumisen puhe ja kulttuurimallit*. Helsinki: Gaudeamus.
- HUDSON, R. A. 1980: *Sociolinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HUTTUNEN, LEENA 1986a: *sti*-loppuiset adverbit ja intensiteettiadverbit jyvaskyläläisessä puhekielessä. – *NPMJy, raportti 4* s. 59–80.
- 1986b: Täytesanat jyvaskyläläisessä puhekielessä. – *NPMJy, raportti 4* s. 81–97.
- HUURRE, TAINA – KOMULAINEN, ERKKI – ARO, HILLEVI 1996: Näkövammaisten nuorten sosiaaliset verkostot ja sosiaalinen tuki. – *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti 33* (Supplementti: *Terveyskasvatustutkimuksen vuosikirja 1995*) s. 17–24.
- HY = Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- HÄYHÄ, LEILA 1991: *Mihinkäs välhiin se h panhaan? Jälkitavujen vokaalienvälinen h ja sen sosiaalinen variaation Tornion puhekielessä*. Pro gradu -tutkielma. OY.
- JOKI-PESOLA, ORVOKKI 1993: *Koululaisslangin levinneisyydestä, osa A*. Pro gradu -tutkielma. TaY.
- JONNINEN-NIILEKSELÄ, KAIJA 1982a: Eräitä äänne- ja muoto-opillisia piirteitä. – Kaija Jonninen-Niilekselä (toim.), *Tampereen puhekieli tutkimuskohteena* s. 121–160. Folia Fennistica & Linguistica. Tampere: Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 6.
- 1982b (toim.): *Tampereen puhekieli tutkimuskohteena*. Folia Fennistica & Linguistica. Tampere: Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 6.
- JUUSELA, KAISU 1994: Variation as a theme in Finnish dialectology and sociolinguistics in recent years. – *Fenno-Ugrica Suecana* 12 s. 1–54.
- 1998: Yksilölliset poikkeamat morfologiassa. – Urho Määttä & Klaus Laalo (toim.), *Kirjoituksia muoto- ja merkitysopista* s. 51–75. Folia Fennistica & Linguistica 21. TaY.
- JÄÄSKELÄINEN, INKERI (tulossa): *Suomenvirolaisten kielellinen ja kulttuurinen sopeutuminen Suomeen*. Tekeillä oleva väitöskirja. Helsingin yliopiston suomalais-ugrilainen laitos.
- JY = Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitos
- KANANEN, TERTTU 1994: »Kyllä määh piän itteäni täytenä oululaisena.» *Oululaisnuorten puhekielestä*. Pro gradu -tutkielma. OY.
- KANGASSALO, RAIJA 2000: Kohti ruotsinsuomea. – Niina Määttä & Helena Sulkala (toim.), *Tutkielmia vähemmistökielistä Jäämereltä Liivinrantaan*. Vähemmistökielten tutkimus- ja koulutusverkoston raportti I s. 93–107. Suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja 15. OY.
- KETTUNEN, LAURI 1940: *Suomen murteet III A. Murrekartasto*. Helsinki: SKS.
- KOTSINAS, ULLA-BRITT 1994: *Ungdomsspråk*. Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- [1992] 2000: Sex differences in young people's language in Stockholm. – Britt-Louise Gunnarsson, Staffan Hellberg & Kristina Svartholm (toim.), *Kontakt, va-*

- riation och förändring – studier i Stockholmspråk* s. 125–136. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- 2000: Pidginization, creolization and creoloids in Stockholm, Sweden. – Britt-Louise Gunnarsson, Staffan Hellberg & Kristina Svartholm (toim.), *Kontakt, variation och förändring – studier i Stockholmspråk* s. 160–190. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- KUIVANIEMI, SIRPA 1998: *Jyväskylän koululaisslangi. Havainnot peruskoulun yläasteikäisten slangisanastosta*. Pro gradu -tutkielma. JY.
- KUJALA, TARJA 1991: *Murreasenteet ja niiden kehittyminen Keminmaassa, Vesannolla ja Jyväskylässä*. Pro gradu -tutkielma. JY.
- KUNELIUS, SIRJE 1998: *Niinku-partikkeli keskustelussa*. Pro gradu -tutkielma. HY.
- KUNTTU, KRISTIINA – HUHTALA, SAKKE 1999: Korkeakouluopiskelijoiden sosiaaliset suhteet ja koettu terveys. – *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti* 36 s. 90–98.
- KURELA, JOHANNA 1996: *Intensiteettiadverbit Helsingin puhekielessä 1970- ja 1990-luvulla*. Pro gradu -tutkielma. HY.
- KURKI, TOMMI 1998a: *Kielellinen vaihtelu ja muutos Alastaron murteessa*. Suomen murteiden seuruututkimuksen Alastaron raportti. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- 1998b: *Kui Kuivlahdel puhuta? Eurajoen vanhan murteen ja puhekielen vertailua sekä puhekielen ikäryhmittäisten ja sukupuolikohtaisten erojen tarkastelua*. Pro gradu -tutkielma. TY.
- 1999: Havainnot Eurajoen murteen muuttumisesta. – *Sananjalka* 41 s. 125–143.
- (tulossa): *Siirtymämurteen neljän sukupolven idiolektit*. Tekeillä oleva väitöskirja. TY.
- KUUTTI, TAINA 1991: *Yleiskielestä poikkeava sanasto tamperelaisten puhekielessä 1970-luvun lopussa*. Pro gradu -tutkielma. TaY.
- KYLLÖNEN, TARJA 1993: *Juuan murteen ikä- ja sukupuoliryhmittäinen variaatio*. Pro gradu -tutkielma. OY.
- KÄRKKÄINEN, PÄIVI 1983: *Puhuja, puhetilanne ja kieli*. *Folia Fennistica & Linguistica*. TaY.
- LABOV, WILLIAM 1972: *Sociolinguistic patterns*. University of Pennsylvania Press.
- 1977: *Language in Inner city. Studies in Black English vernacular*. Oxford: Blackwell.
- LADEGAARD, HANS J. 2000: Language attitudes and sociolinguistic behaviour: Exploring attitude-behaviour relations in language. – *Journal of Sociolinguistics* 4/2 s. 214–233.
- LAIHANEN, KAISA 1999: *Suomenkielisten IRC-keskustelujen piirteitä: kirjoittamalla välitettyä puhetta*. Pro gradu -tutkielma. JY.
- LAINIO, JARMO 2000: Sverigefinska ungdomars slanguttryck — vad har de med engelska att göra? En liten studie om engelskans stora dragningskraft. – *Tre veteraner — tre tributer* s. 75–101. Stockholm: Department of Finnish, Stockholm University.
- LAPPALAINEN, HANNA 1996: Variaatio ja sen selittäminen kaakkoishämäläisen murreaineiston valossa. – *Virittäjä* 100 s. 18–37.
- 1999: Young adults and the functions of the standard. – *SKY Journal of Linguistics* 12 s. 63–86.
- LEHTIMÄKI, MAARIT 1996: *Täytelisäkeidiomien yksilöllinen vaihtelu Tampereen puhekie-*

- lessä. Pro gradu -tutkielma. TaY.
- LEHTINEN, MINNA 1996: *Kauhavan murteen nykytilasta ja muuttumisesta*. Pro gradu -tutkielma. TaY.
- LEHTONEN, TAINA 1997: *Intensiteettiadverbit Tampereen puhekielessä*. Pro gradu -tutkielma. TaY.
- LIEDES, TEIJO 1981: *Äänne- ja muoto-opillisia havaintoja eri-ikäisten iiläisten puheesta*. Pro gradu -tutkielma. OY.
- LINDÉN, ANU 1994: *Yleiskielestä puhekieleen. Kielellisestä variaatiosta nuortenpalstojen kielessä*. Pro gradu -tutkielma. HY.
- LINDROOS, MAARIT 1997: *Opetusdiskurssiin piirretty viiva. Tyttö ja poika luokkahuoneen vuorovaikutuksessa*. Helsinki: Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia 153.
- LINTULA, MARJA 1989: *Etelä-Pohjanmaalta Tampereelle muuttaneiden opiskelijoiden kielellisestä sopeutumisesta*. Pro gradu -tutkielma. TaY.
- LUUKKA, MINNA-RIITTA 2000: Sinulle on postia! – *Kielikello* 1/2000. Kielenhuollon tiedotuslehti. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- LÄHTEENMAA, JAANA 1991: Alakulttuuriteoria. – Tommi Hoikkala (toim.), *Törmäävät tulkinat. Kirja nuorista ja nuoruudesta* s. 255–263. Helsinki: Gaudeamus.
- 1992: Tytöt jännitystä etsimässä. Sukkulointia ja irrottelu. – Sari Näre & Jaana Lähteenmaa (toim.), *Letit liehumaan* s. 155–170. Helsinki: SKS.
- 2000: *Myöhäismoderni nuorisokulttuuri. Tulkintoja ryhmistä ja ryhmiin kuulumisen ulottuvuuksista*. Helsinki: Nuorisotutkimusseura.
- LÄHTEENMÄKI, EIJA 1997: *Havaintoja Kokkolan puhekielen variaatiosta*. Pro gradu -tutkielma. TaY.
- MAKKONEN, SEIJA 1997: »Ee tiällä nyt pelekkee savvoo puhuta.» Vieremäläisnuorten murteen käyttö ja tiedostaminen. Pro gradu -tutkielma. OY.
- MAKKONEN, SEIJA – MANTILA, HARRI (toim.) 1997: *Pohjoissuomalaisen puhekielen sosiolingvistinen variaatio*. Suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja 8. OY.
- MAKKONEN-CRAIG, HENNA 1996: *Yleispuhekielisyydet lehtikielessä*. Pro gradu -tutkielma. HY.
- 1999: Speech quotations in newspapers as a form of language use. – *SKY Journal of Linguistics* 12 s.111–144.
- MALTZ, DANIEL N. – BORKER, RUTH A. 1982: A cultural approach to male — female miscommunication. – J. Gumpertz (toim.), *Language and social identity* s. 196–216. Cambridge: Cambridge University Press.
- MANTILA, HARRI 1997: Johdanto. – Seija Makkonen & Harri Mantila (toim.), *Pohjoissuomalaisen puhekielen sosiolingvistinen variaatio* s. 1–23. Suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja 8. OY.
- MERTANIEMI, MAARIT 1992: *Koululaiset puhekielen käyttäjinä ja tunnistajina. Havaintoja iisalmelaisten ja seinäjokelaisten koululaisten aineiden puhekielisyyksistä sekä puhekielen tunnistamisesta*. Pro gradu -tutkielma. JY.
- MIELIKÄINEN, AILA (toim.) 1980a, 1981a, 1981b, 1986: *Nykysuomalaisen puhekielen murros. Jyväskylän osatutkimus. Raportit 1–4*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston suomen kielen ja viestinnän laitoksen julkaisuja 20, 24, 26, 32.

▷

- 1980b: Nykysuomalaisen puhekielen tutkimuksen taustaa. – *NPMJy, raportti 1* s. 1–40.
- 1980c: Pikapuhemuodot Jyväskylän puhekielessä. – *NPMJy, raportti 1* s. 123–148.
- 1981c: Murre, kielenkäyttäjät ja asenteet. – *NPMJy, raportti 2* s. 91–126.
- 1982: Nykypuhesuomen alueellista taustaa. – *Virittäjä* 86 s. 277–294.
- 1988: Naiset puhekielen säilyttäjinä ja uudistajina. – Lea Laitinen (toim.), *Isosuisen nainen* s. 92–111. Helsinki: Gaudeamus.
- 2000: Murteet ovat nykyajan uusi käännöskieli. *Helsingin Sanomat* 11.11.2000.
- MILROY, LESLEY 1987: *Language and social networks*. Toinen painos. Oxford: Basil Blackwell.
- MÄÄTTÄ, URHO – PÄLLI, PEKKA – SUOJANEN MATTI K. (toim.) 1999: *Kirjoituksia sosiolinguistiikasta*. Folia Fennistica & Linguistica 22. TaY.
- NAHKOLA, KARI 1987: *Yleisgeminaatio. Ääntenmuutoksen synty ja vaiheet kielisysteemissä erityisesti Tampereen seudun hämäläismurteiden kannalta*. Helsinki: SKS.
- 1999a: Koululaisslangin sanastolähteistä. – *Virittäjä* 103 s. 619–623.
- 1999b: Nykyslangin sananmuodostusoppia. – *Virittäjä* 103 s. 195–221.
- NAHKOLA, KARI – SAANILAHTI, MARJA 1990: Havaintoja Virtain koululaisten kielellisistä asenteista. – Marja Saanilahti & Kari Nahkola (toim.), *Kielen vaihtelu ja puhujan valinnat. Tutkimuksia virtolaisten kielenkäytöstä, murteentuntemuksesta ja kielellisistä asenteista* s. 137–166. Virtain tutkimuksia 7. TaY.
- NIEMINEN, PÄIVI 1997: *Hausjärven ja Riihimäen murteen muuttumisesta*. Pro gradu -tutkielma. HY.
- NISSI, ULLA 1981: III infinitiivin illatiivi ja inessiivi jyväskyläläisten ja eteläpohjalaisten puhekielessä. – *NPMJy, raportti 3* s. 51–65.
- NORDBERG, BENGT 1985: Om ungdomars samtalsstil. Några preliminära iakttagelser. – *Nysvenska studier* 64 s. 5–27.
- 1992: Onomatopoetiska uttryck och ungdomars samtalsstil. – Siv Strömquist (toim.), *Tal och samtal* s. 150–176. Lund: Studentlitteratur.
- NPMJy = Nykysuomalaisen puhekielen murros. Jyväskylän osatutkimus. Raportit 1–4. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston suomen kielen ja viestinnän laitoksen julkaisuja 20, 24, 26, 32.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO 1986: *Kolmannen sukupolven kieli. Helsinkiin muuttaneiden suurten ikäluokkien eteläpohjalaisten ja pohjoissavolaisten kielellinen sopeutuminen*. Helsinki: SKS.
- 1988: Kielenulkoisten taustamuuttujien huomioon ottaminen 1800- ja 1900-luvun alun murretutkimuksissa. – Jyrki Kalliokoski, Pentti Leino ja Pertti Pyhtilä (toim.), *Kieli 3* s. 117–160. HY.
- 1994: On the interlinkage of sociolinguistic background variables. – Bengt Nordberg (toim.), *The sociolinguistic of urbanization: the case of the nordic countries*, s. 149–170. Berlin: Walter de Gruyter.
- 2000: Sosiolinguistiikka kielentutkimuksen kentässä. – Kari Sajavaara & Arja Piirainen-Marsh (toim.), *Kieli, diskurssi & yhteisö* s. 13–37. Jyväskylä: Soveltavan kielentutkimuksen keskus.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO – SORJONEN, MARJA-LEENA (tulossa): Murteenseurun ensimmäisen vaiheen raportti. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.

- NUOLIJÄRVI, PIRKKO – TIITTULA, LIISA 2000: *Televisiokeskustelun näyttämöllä. Televisio-institutionaalisuus suomalaisessa ja saksalaisessa keskustelukulttuurissa*. Helsinki: SKS.
- NYSTRÖM, LAURA 1997: *Pyhärannan murteen variaatiosta*. Pro gradu -tutkielma. HY.
- OLLI, RAILI 1986: Yleiskielestä poikkeava sanasto jyvaskyläläisten ja eteläpohjalaisten puhekielessä. – *NPMJy, raportti 4* s. 1–32.
- OY = Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen ja logopedian laitos.
- PAANANEN, RITVA 1996: Kuuntelija radiokielen normittajana. – *Virittäjä* 100 s. 520–535.
- PAJARINEN, JAANA 1995: *Liperin murre vuonna 1990. Muuttuuko kivenpyörittäjienkin kieli?* Pro gradu -tutkielma. HY.
- PAKKANEN, SUSANNA 2001: »Alakko nää mua?» *Oulusta Helsinkiin muuttaneiden opiskelijoiden kielellinen sopeutuminen*. Pro gradu -tutkielma. HY.
- PALANDER, MARJATTA 1982: Havaintoja nuoren polven murteenkäytöstä ja -tuntemuksesta. – *Virittäjä* 86 s. 164–175.
- 1987: *Suomen itämurteiden erikoisgeminaatio*. Helsinki: SKS.
- 2000: Puhekielen tutkimuksen uudet haasteet. – *Virittäjä* 104 s. 436–441.
- PARIKKA, HENNI-MARJA 1996: *Tamperelaisten nuorten puhekielen muuttumisesta*. Pro gradu -tutkielma. TaY.
- PAUNONEN, HEIKKI 1982a: Muuttuvat puhe-suomen muodot. – Maija Larmola (toim.), *Kouluikäisten kieli* s. 130–152. Tietolipas 88. Helsinki: SKS.
- 1982b: Suomen kielen sosiolingvistinen vaihtelu tutkimuskohteena. – M. K. Suojanen & Päivikki Suojanen (toim.), *Sosiolingvistiikan näkymiä* s. 35–110. Helsinki: Gaudeamus.
- [1982] 1995: *Suomen kieli Helsingissä. Huomioita Helsingin puhekielen historiallisesta taustasta ja nykyvariaatiosta*. HY.
- 1995a: Puhekielen kielioppia etsimässä. – Jan Rydman (toim.), *Tutkimuksen etulinjassa* s. 183–201. Helsinki: WSOY.
- 1995b: Puhe-suomen muuttuva omistusmuotojärjestelmä. – *Virittäjä* 99 s. 501–531.
- 2000a: Stadin slangi historiallisena, kielellisenä ja sosiaalisena ilmiönä. – *Tsennaaks Stadii, bonjaaks slangii. Stadin slangin suursanakirja* s. 14–44. Helsinki: WSOY.
- 2000b: *Tsennaaks Stadii, bonjaaks slangii. Stadin slangin suursanakirja*. Helsinki: WSOY.
- PIIPARINEN-RINTALUOMA, PEIJA-RIIKKA 1999: *Ruotsinkielisten nuorten puhe-suomen variaatiosta*. Pro gradu -tutkielma. HY.
- PELTTARI, JAANA 1996: *Alatornion murteen säilymisestä*. Pro gradu -tutkielma. OY.
- PENTTILÄ, AARNI 1965: *Sanojen ja sanaliittojen toistumisesta*. – *Virittäjä* 69 s. 420–425.
- PIHLAJA, AILA 1971: *Täytelisäys, puheen »parasiitti»*. Pro gradu -tutkielma. JY.
- POHJOLAINEN, ULLA-MARIA 1998: *Kuopiolaisten nuorten puhekieli*. Pro gradu -tutkielma. Joensuun yliopiston suomen kielen laitos.
- PUURONEN, VESA 1997: *Johdatus nuorisotutkimukseen*. Tampere: Vastapaino.
- PUUSAARI, SINI 1994: *Havaintoja Vetelin nykymurteesta kolmella ikäryhmällä*. Pro gradu -tutkielma. TaY.
- PYYHTIÄ, ANU 2000: *Itäinen ja läntinen keskustelukulttuuri? Kysymysten tarkastelua alueellisten puhestrategioiden näkökulmasta*. Pro gradu -tutkielma. HY.

▷

- PÄIVÄRINTA, PIA 1999: *Havaintoja Kaustisen koululaisten kielestä*. Pro gradu -tutkielma. JY.
- RAVILA, PAAVO 1945: Lauseeseen liittyneet irralliset ainekset. – *Virittäjä* 49 s. 1–16.
- RAUTANEN, MARIANNE 1999: *Tampereen puhekielen jälkitavujen A-loppuiset vokaaliyhtymät, yleiskielen ts-yhtymän vastineet ja t:n heikon asteen vastineet 1977 ja 1997*. Pro gradu -tutkielma. TaY.
- RIIONHEIMO, HELKA 1993: *Paikallismurteesta aluepuhekieleksi. Ristijärven murteen tasoittuminen kahdentoista idiolektin valossa*. Pro gradu -tutkielma. Joensuun yliopiston suomen kielen laitos.
- RIIHIAHO, SARI 1990: *Havaintoja pudasjärveläisten seitsemäsluokkalaisten puhekielestä*. Pro gradu -tutkielma. Joensuun yliopiston suomen kielen laitos.
- ROUTARINNE, SARA 1990: »Älkää järkyttykö mut tääl on yks toukka!» *Helsinkiläistyttöjen dramaattisia juttuja*. Pro gradu -tutkielma. HY.
- (tulossa): *Taustoittaminen teinityttöjen kerronnassa*. Tekeillä oleva väitöskirja. HY.
- SAANILAHTI, MARJA – NAHKOLA, KARI 1991: *Koululaisslangi Virroilla*. Virtain tutkimuksia 11. TaY.
- SAARINEN, ASTA 1985: *Pohjois-Karjalasta Tampereelle. Muuttajan kieli ja siihen vaikuttavat tekijät*. Pro gradu -tutkielma. TaY.
- SALOMAA, LEENA 1979: *Loppuheitto Turun puhekielessä*. Pro gradu -tutkielma. TY.
- SALONEN, MIRJA 1995: *Murrepiirteitä porilaisten nuorten puheessa*. Pro gradu -tutkielma. TaY.
- SANKOFF, DAVID – CEDEGREN, HENRIETTA J. – KEMP, WILLIAM – THIBAUT, PIERRE – VINCENT, DIANE 1989: Montreal French. Language, class and ideology. – Ralph W. Fasold & Deborah Schiffrin (toim.), *Language change and variation* s. 107–118. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- SIITONEN, KIRSTI 1981: Dialektologian ja sosiolingvistiikan suhteesta. – M. K. Suojanen (toim.), *Kirjoituksia puhekielestä* s. 43–58. Turku: Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 14.
- SILLANPÄÄ, TARJA 1999: *Tamperelaisten ammattikoululaisten affektisen slangisanaston tarkastelua*. Pro gradu -tutkielma. TaY.
- SILVENNOINEN, LEENA 1980: Laaja-alaiset itämurteisuudet Jyväskylän puhekielessä. – *NPMJy, raportti 1* s. 89–122.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SORSAKIVI, MERJA 1982: Infinitiivijärjestelmän muutoksia lasten kielessä. – *Virittäjä* 86 s. 377–391.
- STOCKMAKARI, PÄIVI 1988: *Lappeen murteen nykyedustus kolmen ikäpolven puhekielessä*. Pro gradu -tutkielma. TaY.
- STRÖMSHOLM, JOHANNA 1999: *Puhekielisyyksien ajallinen vaihtelu Kalevan nuortenpalstakirjoituksissa*. Pro gradu -tutkielma. OY.
- SUOJANEN, M. K. (TOIM.) 1981: *Kirjoituksia puhekielestä*. Turun puhekielen projektin julkaisuja 1. Turku: Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 14.
- 1982: Koululaisslangista. – Maija Larmola (toim.), *Kouluikäisten kieli* s. 153–164. Tietolipas 88. Helsinki: SKS.
- 1985: *Mitä Turussa puhutaan? Raportti Turun puhekielen tutkimuksesta*. Turun

- puhekielen projektin julkaisuja 3. Turku: Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 23.
- SUOJANEN, M. K. – SALOMAA, PAULA – VUORINEN, RIITTA 1981: Kolmen murrepiirteen sosiaalinen ja tilanteinen erottelevuus Turun puhekielessä. – M. K. Suojanen (toim.), *Kirjoituksia puhekielestä* s. 109–143. Turun puhekielen projektin julkaisuja 1. Turku: Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 14.
- TaY = Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- THELANDER, MATS 1979a: *Språkliga variationsmodeller tillämpade på nutida Burträsktal. Del 1. Materialbeskrivning och analys på språkdragsnivå*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis 14: 1.
- 1979b: *Språkliga variationsmodeller tillämpade på nutida Burträsktal. Del 2. Teoretiska utgångspunkter och analys på språkartsnivå*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis 14: 2.
- TIITTULA, LIISA 1992: *Puhuva kieli. Suullisen viestinnän erityispiirteitä*. Loimaa: Finn Lectura.
- TOLONEN, TARJA 1999: Hiljainen poika ja äänekäs tyttö? Ääni, sukupuoli ja sosiaalisuus koulussa. – Tarja Tolonen (toim.), *Suomalainen koulu ja kulttuuri* s. 135–157. Tampere: Vastapaino.
- TUOMINIEMI, MERVI 1999: *Kauhajokisten nuorten kieli*. Pro gradu -tutkielma. TaY.
- TY = Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos.
- VAATTOVAARA, JOHANNA 1999: *Kaunhiista kauhniiseen, satheesta satteeseen. Jälkitavuis- sa säilyneen h:n variaatiosta Pellossa vuoden 1995 aineiston valossa*. Pro gradu -tutkielma. HY.
- (tulossa): *Kieli alueellisen identiteetin ulottuvuutena: yksilöllinen paikkasuhde kielellisen variaation selittämisessä*. Tekeillä oleva väitöskirja. HY.
- Virittäjä*. Kotikielen Seuran aikakauslehti, Helsinki.
- VUORINEN, RIITTA 1979: *Puhekielen täytelisäkkeet*. Pro gradu -tutkielma. TY.
- VÄLIMAA, RAILI 1996: Nuorten sosiaaliset suhteet, sosiaaliset verkostot ja tuki. WHO-koululaistutkimus. – *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti* 33 (Supplementti: *terveyskasvatustutkimuksen vuosikirja 1995*) s. 25–34.

Kirjoittajan osoite (address): Suomen kielen laitos, PL 3, 00014 Helsingin yliopisto
Sähköposti: hanna.lappalainen@helsinki.fi

VäITÖSKIRJAN SYNTY — ELÄMÄÄ KAHDEN TUTKIMUSKULTTUURIN VÄLISSÄ

—
HELI HARRIKARI

VäITÖKSEN ALKAJASESITELMÄ
HELSINGIN YLIOPISTOSSA
18. MARRASKUUTA 2000

Tämä väitöstilaisuus on väärässä kontekstissa. Väitöksen aihe ei kuulu tähän ympäristöön, sillä ellen pahasti erehdy, moni kielitieteilijä tässä maassa ei ole kiinnostunut teoreettisesta fonologiasta. Erityisesti väitöskirjan teoreettinen lähtökohta on ulkona kontekstistaan: moni täällä ei tunne optimaalisuusteoriaa, sen yksityiskohtia, puhumattakaan siitä, että joku olisi kiinnostunut työskentelemään sen parissa. Myös itse tunnen olevani väärässä paikassa, sillä kirjoitin suurimman osan tutkimuksesta ollessani Yhdysvalloissa. Lisäksi myös vastaväittäjäni on väärässä kontekstissa, sillä hänen toimensa on Yhdysvalloissa, missä hän myös suoritti tohtorintutkintonsa. Näyttää siis siltä, ettei yksikään tämän väitöksen olennaisista elementeistä ole täällä kotoaan.

On itsestään selvää kysyä nyt, miksi tämä keskustelu ylipäätään käydään tässä

ympäristössä tänään. En ole aivan varma, luultavasti se voitaisiin käydä missä tahansa muuallakin. On tosin kaksi asiaa, jotka yhdistävät meidät tähän paikkaan: se, että sekä väittelijä että vastaväittäjä ovat suomalaisia, ja se, että me aiomme keskustella suomen kielestä. Useimmat teistä läsnäolijoista tietävät jotain suomen kielestä, monet ovat kiinnostuneita siitä tieteellisessä mielessä. Jotkut teistä tietävät siitä enemmän kuin minä, jotkut ovat tutkineet sitä laajemmin ja kauemmin kuin minä. Jos joku kysyisi minulta suomen kielen tutkimuksen tilasta Suomessa tällä hetkellä, tai tarkemmin sanottuna esimerkiksi tässä yliopistossa, en pystyisi vastaamaan. Näyttää siis siltä, että olen ulkopuolinen myös tässä mielessä. Varmasti omaa syytäni. Jollain tavalla se on myös häpeällistä: väitän tekeväni työtä tietyn kielen parissa mutta en tiedä, mitä kyseisen kielen tutkimuksessa tapahtuu laajemmalti. Tämä tilanne kuitenkin kertoo jotain olennaista väitöskirjastani. Se ei ole ensisijaisesti suomen kielen väitöskirja vaan se kuuluu yleisen kielitieteen

alaan, teoreettisen fonologian tutkimukseen. Tutkittava aineisto vain sattuu olemaan suomen kieltä, se voisi yhtä hyvin olla mikä tahansa muu kieli. Suomen kieli on kuitenkin se tärkeä yhdysside, joka tuo monet teistä tähän tilaisuuteen. Me puhumme suomen kielestä täällä tänään mutta enimmäkseen katselemme kielen eri ilmiöitä teoreettisten silmälasien läpi. Sillä tämä on teoreettisen kielitieteen väitöskirja.

Siitä huolimatta, etten ole ehtinyt tämän pidemmälle esitelmässäni, sellaiset ilmaukset kuten »väärässä kontekstissa» ja »ulkopuolinen» ovat ehtineet esiintyä taajaan. Ne kuvaavat hyvin sitä tilannetta, jossa olen ollut — tai johon itseni asetin — tämän väitöskirjaprosessin aikana ja jo sitä ennen. Osittain tilanne oli seurausta päätöksestäni lähteä Yhdysvaltoihin kuusi vuotta sitten. Etääntyminen ihmisistä ja asioista on vain luonnollista välimatkan ollessa niinkin suuri. Mutta osittain se oli myös tietoinen valinta, kulkea toista tietä kuin mitä suomalainen tutkimuskulttuuri edustaa. Valintani johti tilanteeseen, jossa sain parhaan mahdollisen aseman tarkastella kahden tutkimuskulttuurin eroja, eikä vain tarkastella, vaan elää kahdessa kulttuurissa samanaikaisesti. Tällaisella asetelmalla on arvatenkin ollut sekä etunsa että haittansa. Kulttuurien välisten erojen oppiminen, se miten eri tavoin kielitiedettä voidaan tehdä, on ollut suurin etu. Yritys noudattaa kummankin kulttuurin sääntöjä, yritys täyttää kummankin odotukset, on ollut suurin haitta. Ja juuri tämä on ollut väitöskirjaprosessin vaikein osuus: yrittää miellyttää kahta tutkimuskulttuuria samanaikaisesti.

Moni varmasti nyt ajattelee, miten minun tapaukseni olisi poikkeus tieteen saralla. Jokainen tieteen tekijä välttämättä kohtaa kritiikkiä, sillä kaikkien miellyttäminen on mahdotonta. Tilanne josta nyt kerron ei kuitenkaan ole seurausta yksittäisten ihmisten mielipiteistä, vaan yleisestä asenteesta

erilaista kielitieteellistä tutkimusta kohtaan. Korostettakoon kuitenkin vielä, että kyse oli tietoisesta valinnasta, sanomaani ei siis pidä ottaa valituksena, vaan pikemminkin kuvauksena siitä tilanteesta ja taustasta, jossa tämä väitöskirja syntyi.

Väitöskirjaprosessini voidaan selvästi jakaa kolmeen vaiheeseen aikaan ja paikkaan perustuen. Ensimmäisen vaiheen elin täällä Helsingissä, toisen Yhdysvalloissa ja kolmannen jälleen Helsingissä. Jokainen vaihe erosi toisista suuresti. Jokainen niistä oli kuitenkin varsin tärkeä lopputuloksen kannalta, vaikken tietenkään aina jaksanut ajatella niin.

Aloittaessani ensimmäistä vaihetta elettiin aikaa Helsingissä lähes kolme vuotta sitten. Olin täynnä innostusta ja minulla oli varsin selvä käsitys siitä mitä aion tehdä ja etenkin miten aion sen tehdä. Päätin edetä siten kuin olin oppinut aiempina Yhdysvaltain vuosinani. Olin omaksunut amerikkalaisen tavan tehdä kielitiedettä ja halusin jatkaa sillä tiellä. Se oli osoittautunut nopeaksi ja erittäin tehokkaaksi. Tutkimustavan valinta oli siis helppo, mutta sen seuraukset eivät: halusin noudattaa yhden tutkimuskulttuurin tapoja toisen kulttuurin ympäröidessä minua. Itsepäisyyteni johti luonnollisesti ongelmiin. Tuohon aikaan en tiennyt — tai en vain ymmärtänyt kaiken innostukseni keskellä —, että myös toisilla ihmisillä ja ympäröivällä kulttuurilla yleensä oli ajatuksensa siitä, miten minun tulisi edetä työni kanssa. Tai ehkä sittenkin ymmärsin, mutta olin liian itsepäinen välittääkseni muiden mielipiteistä. Joku olisi helposti voinut tuolloin todeta, että on vain ajan kysymys, milloin mielipiteet törmäävät toden teolla. Ne toden totta törmäsivät, mutta eivät aivan vielä.

Kaikki eivät pitäneet tavastani toimia, se oli selvää. Luulenpa, että moni piti minua lyhytnäköisenä amerikkalaisena fonologina, joka tekee joskus johtopäätöksiä

nopeasti ottamatta huomioon formaalin analyysin seurauksia laajemmassa kielitieteellisessä kehyksessä. Näitä arvostelijoita ei pidä mielipiteestään syyttää, sillä juuri näin olen usein toiminut, tyypillisen amerikkalaisen kielitieteellisen tavan mukaan. Oleellista on kuitenkin kysyä, onko se huonompi tapa vai vain erilainen tapa.

Prosessin aikana olen työskennellyt pääasiassa yhden teoreettisen kehyksen parissa, optimaalisuusteorian, sekin merkki lyhytnäköisestä fonologista. Syy siihen miksi valitsin tämän teorian on yksinkertainen: ensimmäisinä Yhdysvaltain vuosinani tulin aivopestyksi. Osuin paikalle, kun optimaalisuusteoria oli valtaamassa alaa, ja minulle opetettiin, että optimaalisuusteoria on oikea tie. Sille tielle minä lähdin — miksi en. Tämä ei kuitenkaan merkitse sitä, etten tietäisi kielitieteestä mitään muuta, totta kai tiedän. Mutta optimaalisuusteorian voin rehellisesti sanoa tuntevani hyvin. Ja juuri tämä on yksi niistä asioista, joista pidän amerikkalaisessa tavassa. Tietyt asiat opitaan perinpohjin, mikä antaa erinomaisen lähtökohdan minkä tahansa muun asian perinpohjaiselle, intensiiviselle tarkastelulle.

Yhden tutkimuskulttuurin tapojen ylläpitäminen toisen kulttuurin ympäröimänä vaatii itsenäisyyttä ja vahvuutta. Minulla oli nämä ominaisuudet. Väitöskirjatyö on kuitenkin prosessi joka vaatii ohjausta huolimatta siitä miten vahva ja itsenäinen tutkija omissa kuvitelmissaan on. Vieläpä erityyppistä opastusta eri aikoina. Minun ohjaajani etenkin ensimmäisen vaiheen aikana täällä Helsingissä oli Jan-Ola Östman. Hyvän ohjaajan tavoin hän useaan otteeseen totesi, ettei oikeastaan usko optimaalisuusteoriaan sinänsä. Mutta mikä tärkeintä, hän myös oivalsi, että kyseessä oli minun valintani, joten parasta mitä hän voisi tarjota oppilalleen, oli kaikki mahdollinen tuki huolimatta siitä, mitä hän itse uskoi.

Pohjimmiltaan oli siis selvää, että hän halusi tukea minun tapani tehdä asioita. Oli ko syynä todellinen usko ajatusteni arvokkuudesta vain ainainen itsepäisyyteni, sitä en tiedä. Mutta sillä ei ole merkitystä, vain lopputulos on tärkeä.

Pian ensimmäisen vaiheen alun jälkeen oli selvää, että jos halusin jatkaa työtä optimaalisuusteorian parissa ja jopa kirjoittaa väitöskirjan siinä kehyksessä, tieni välttämättä veisi takaisin Yhdysvaltoihin, siitä yksinkertaisesta syystä, ettei täällä ollut ketään, jonka kanssa olisin voinut keskustella teorian yksityiskohdista. Oli oleellista, että lähdin, sillä olin työskennellyt teorian parissa varsin yksin ja tarvitsin kipeästi teoreettista ohjausta pitääkseni työni oikealla tiellä. Pakkasin siis jälleen tavarani ja muutin Amherstiin, Massachusettsin yliopistoon, jossa tiesin ihmisten tekevän samanlaista tutkimusta. Siellä optimaalisuusteoria olisi epäilemättä oletusarvo. Näin alkoi työn toinen vaihe, ehkäpä prosessin hedelmällisin aika.

Olin varsin etuoikeutettu saadessani työskennellä johtavien fonologien, todellisten alansa ammattilaisten kanssa Amherstin aikani. Mikä tärkeintä, heillä oli aina runsaasti aikaa ja innostusta jaettavana oppilaille. Muistan, miten lähetin aamuyön sähköpostia yhdelle professoreistani, John McCarthylle odottaen hänen vastaavan seuraavana päivänä. Hämmästykseni sain vastauksen kysymykseeni aiemmin kuin olin odottanut, lähes heti, professori kun osoittautui myös yötyöskentelijäksi. Hyvää palvelua siis. Vaikka Amherst oli ihanteellinen ympäristö tutkimukselleni, kahden tutkimuskulttuurin välisten erojen tuomat ongelmat eivät jättäneet rauhaan sielläkään. Siitä huolimatta, että suurin osa työstäni oli tyylipuhdasta amerikkalaista fonologiaa, suomalainen kulttuuri oli jättänyt jälkiä työhöni, eivätkä ne jäljet jääneet huomaamatta Yhdysvalloissa. Oli siis aikoja jolloin

tunsin kohtaavani alituista vastustusta, mihin tahansa käännyinkin, vastustuksen tapa vain vaihteli sen mukaan, olinko Yhdysvalloissa vai Suomessa. Vähitellen ymmärsin, ettei työni läpäisisikään molempia kulttuurireja niin sulavasti kuin olin toivonut.

Paluu Suomeen aloitti prosessin kolmannen eli viimeisen vaiheen. Tämä ajanjakso vaati täysin uudenlaista henkistä vahvuutta, jotakin johon en ollut riittävästi valmistautunut. Palatessani Suomeen työni oli varsin valmis. Oli siis aika kohdata kriitikki, puolustaa sitä mitä olin tehnyt. Eriytyisen vaikeaksi tilanteen teki se, että yritin puolustaa työtäni toisessa tutkimuskulttuurissa kuin mihin työ oli ensisijaisesti tarkoitettu. Mielipiteiden rankka törmäys oli nyt enemmän kuin lähellä. Vaikka törmäys lopulta osoittautui varsin positiiviseksi, ei se sellaiselta ensin tuntunut. Paikattuna keskelle työlleni vierasta tutkimuskulttuuria ymmärsin pian, millaisessa unelma- maailmassa, optimaalisessa maailmassa, työni ja minä olimme eläneet Amherstissa. Olin kauhuissani joutuessani vedetyksi pois tuosta turvallisesta ympäristöstä. Yhtäkkiä ympärilläni oli ihmisiä, jotka eivät tunteneet optimaalisuusteorian peruskäsitteitä, hienouksista puhumattakaan; he eivät edes tienneet, miten lukea optimaalisuusteorian taulukoita. Tilanne oli hiukan samanlainen kuin ensimmäisessä vaiheessa, mutta toisaalta erilainen. Alkuvaiheessa olin niin innoissani tekemisistäni, etten yksinkertaisesti välittänyt, ymmärsivätkö ihmiset täällä vai ei. Tieni veisi joka tapauksessa takaisin Yhdysvaltoihin. Mutta nyt rankka työrytmi oli kantanut veronsa ja olin väsynyt. Tämä olisi se ympäristö, jossa työni kävisi läpi lopullisen hyökkäyksen ja puolustuksen, realiteetti, joka sai minut kauhistumaan. Olin valmis pakkaamaan tavarani jälleen kerran. Jostain syystä en sitä kuitenkaan tehnyt; hyvä niin, sillä sain jälleen uuden, tärkeän näkökulman työhöni.

Kolmannessa vaiheessa kävin keskusteluja lukuisten ihmisten kanssa. Yksi heistä, Fred Karlsson, vaikutti ajatuksiini erityisesti. Ensimmäisen tapaamisemme jälkeen jäin hämmentyneenä pohtimaan, minkä arvoinen työni oikeastaan onkaan. Vasta muutamien keskustelujen jälkeen ymmärsin niiden tarkoituksen. Keskustelut johtivat minut ajattelemaan työtäni laajemmassa kielitieteellisessä kehyksessä, jouduin väkisin ulos siitä unelmamaailmasta, jossa minä ja työni olimme eläneet. Näiden keskustelujen vuoksi jouduin puolustamaan työtäni täysin uudella, antoisalla tavalla.

Kolmas vaihe loppui vuosi sitten. Kirjani pysyi lähes samanlaisena kuin se oli ollut palatessani Amherstista. Ehkä siksi, että se on muodoltaan artikkeliväitöskirja, mikä esti minua koskemasta yksittäisiin artikkeleihin. Tämä rajoitus ärsytti minua, sillä halusin sanoa enemmän, kuin mitä olin kirjoittanut artikkelien julkaistuihin versioihin. Toisaalta tämä rajoitus saattoi koi- tua myös työni onneksi: osa kolmannesta vaiheesta häkellytti minua niin perusteellisesti, että voin vain arvailla, mitä olisin työlleni tehnyt, miten sitä muokannut ja muut- tanut, jos olisin saanut vielä mahdollisuuden.

Kolmas vaihe oli opettavainen monella tavalla. Miten? Ensiksikin ymmärsin, että on kaksi päätapaa tehdä teoreettista kielitiedettä. Voidaan joko selkeästi valita teoreettinen kehys ja tehdä työtä tämän kehyksen sisällä, kuten tilanne on esimerkiksi minun työni kohdalla. Toinen tapa on työskennellä usean teorian parissa samanaikaisesti, mikä merkitsee eri teorioiden vertailua, niiden vahvuuksien ja heikkouksien löytämistä. On itsestään selvää, että molemmille tavoille on aikansa ja paikkansa. Näitä kah- ta tapaa ei kuitenkaan pidä sekoittaa keske- nään, sillä sellainen johtaa äärimmäiseen tuottamattomuuteen. Ja nimenomaan tämän monet halusivat minun tekevän, sekoittavan nämä kaksi tapaa. Siitä huolimatta, että olin

▷

selvästi valinnut työni teoreettisen kehyyksen, monet halusivat minun ottavan huomioon myös muiden teorioiden näkökulmat. Näytti siltä kuin yhden teorian kanssa työskenteleminen ei heidän mielestään olisi ollut riittävän arvokasta. Minun mielestäni se on.

Toiseksi ymmärsin, ettei tutkimusta pidä arvioida ainoastaan joidenkin yleisten kriteerien mukaan. On sanomattakin selvää, että tieteellisen tutkimuksen tulee täyttää tiettyjä yleisiä vaatimuksia, mutta nyt en puhu siitä. Kritiikkini kohdistuu kommentteihin, joita heitellään joihinkin yleisiin tieteellisiin kriteereihin perustuen ymmärtämättä mikä nimenomaisen tutkimuksen todellinen tarkoitus on. Ennen kuin alamme arvioida tutkimusta, meidän täytyy tehdä itsellemme selväksi kyseisen tutkimuksen tarkoitus, sen kehys, mikä on sen oikea ympäristö. Kriteerit, jotka sopivat yhden tutkimuksen arviointiin, eivät välttämättä ole paras tapa lähestyä toista tutkimusta. Tällaista tilannetta ei voida välttää, sillä äärimäinen erikoistuminen on levinnyt myös kielitieteeseen. Tutkittavana on loputon määrä erilaisia ilmiöitä, ja niitä voidaan tutkia lukemattomilla tavoilla. On mahdotonta pysyä kaikessa ajan tasalla; se on mahdotonta kielitieteilijälle, ja se on mahdotonta yksittäiselle teorialle. Jokaisella teoreettisella kehyyksellä on vahvuutensa ja rajoituksensa. Ja vasta sitten kun olemme valmiit hyväksymään sen tosiasian, että teorialla on rajoituksensa — puhumattakaan siitä että ymmärtäisimme rajoitusten yksityiskohdat ja seuraukset — vasta sitten olem-

me valmiit arvioimaan kyseisen teorian puitteissa tehtyä tutkimusta asiantuntevasti. Kielitieteen tutkimuskenttä on äärimmäisen laaja nykyään ja siksi yksi tutkimus ja yksi teoria voi tehdä vain oman osuutensa. Älä siis pyydä kaikkea kerralla, äläkä vaadi täydellisyyttä, sillä sitä et saa.

Viimeinen ja tärkein asia jonka opin tämän koko prosessin aikana on se, etten enää aio asettaa itseäni samanlaiseen tilanteeseen. En halua enää yrittää täyttää monen tutkimuskulttuurin vaatimuksia ja odotuksia samanaikaisesti. On pakko valita puoli ja pysyä päätöksessään. Välimaastossa hamuilu ei ole tuottavaa, siten ei saada mitään valmiiksi.

Ajanjakso, jonka käytin väitöskirjani kirjoittamiseen, ei ollut kovin pitkä, hiukan alle kaksi vuotta. Sen perusteella mitä olen nyt kertonut, voitte kuitenkin kuvitella, miten paljon ehti tapahtua tuona lyhyenä, varsin intensiivisenä aikana. Kyseiset kaksi vuotta olivat vuoristoradassa ajoa, ylä- ja alamäet olivat jyrkkiä. Nyt ajelu on tullut päätökseensä. Se sisälsi monenlaisia vaiheita. Joistain pidin enemmän kuin toisista. Jokainen kokemus, sekä hyvä että huono, oli kuitenkin oleellinen tämän kirjan synnyssä.

Sen perusteella mitä olen nyt sanonut, teidän pitäisi ymmärtää, mikä tämän tutkimuksen tarkoitus on. Tein sen saadakseni selville, mitä optimaalisuusteoria saa aikaan eräiden suomen kielen äänneen pituuteen liittyvien ilmiöiden kohdalla. Vain se on oleellista tätä tutkimusta arvioitaessa. Muuta tarkoitusta sillä ei ole. ■

HELI HARRIKARI *Segmental length in Finnish — studies within a constraint-based approach*. Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja n:o 33. Helsinki: Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen laitos.

Sähköposti: heli.harrikari@nokia.com

SUOMEN MURTEIDEN MORFOLOGIAN TUTKIMUKSEN AINESLÄHTEISTÄ

HEIKKI HURTTA

VÄITÖKSENALKAJAISIESITELMÄ
TAMPEREEN YLIOPISTOSSA
18. MARRASKUUTA 2000

Murteiden tutkimus eli dialektologia on ollut suomen kielen tutkimuksen keskeisiä aloja jo yli sadan vuoden ajan. Suomen kielen tutkimusta on myös joskus kritisoitu dialektologian aseman vahvuuden ja tutkimuksen aineistokeskeisyyden takia, ja dialektologiaan on saatettu suhtautua aiheettoman nuivastikin.

Dialektologiassa on vanhastaan tutkittu ns. vanhaa murretta, kullekin seudulle ominaista kansanomaista puheenpartta. Suomen vanhoja kansanmurteita ei silti vieläkään tunneta perinpohjaisesti: useista laajoista aluemurteista puuttuu yhä systemaattinen kokonaisuus. Vain niukasti on harrastettu murteiden fonetiikan tutkimusta, vaikka laajat ääniteaineistot ja tietotekniikan analyysikeinot tarjoaisivat erinomaisen lähtökohdan. Siten maallikoillekin tutut käsitykset savolaismurteiden vokaaleista tai eri seutujen erilaisista puheennuoteista ovat vielä pääosin tutkimattomia.

Koska huomattava osa nykyisistä kielitieteen harjoittajista on indoeurooppalaisten kielten puhujia, voi varsinkin angloamerikkalaisen yleisen kielitieteen näkökulmasta jo suomi olla eksoottinen kieli; yksi suomen tällainen eksoottinen piirre

taas on muoto-opin eli morfologian runsaus.

Suomen murteiden muoto-opin tutkija on yleensä lähtökohdiltaan erilaisessa asemassa kuin vaikkapa tietyn aluemurteen äännehistorian tutkija: kun kiinnostuksen kohde määräytyy morfologisesti ja tutkittavana on suuri määrä erilaisia murteita, tutkija ei voi juuri harrastaa kenttätyötä vaan joutuu turvautumaan erilaisiin käytävissä oleviin aineslähteisiin.

Vanhan kansanmurteen tutkimuksen vuosikymmenten aikana on syntynyt useita eriluonteisia aineslähteitä, pääosin arkistoja. Murteentutkimuksen perinteen pituudesta johtuu, että eri aineskokoelmat ovat erilaisia: ne edustavat perustamisaikojensa ihanteita. Aineskokoelmia on myös alun perin kerätty hiukan erilaisin päämäärin, vaikka kaikissa onkin tähdätty vanhojen paikallismurteiden tallentamiseen. Siksi nykykäyttäjien olisikin tunnettava aineistot varsin hyvin, jotta he voisivat soveltaa ainekseen tarpeellista lähdekritiikkiä. Tarkastelen tässä murreaineskokoelmien käyttökelpoisuutta lähdekriittiseltä kannalta erityisesti muoto-opin eli morfologian näkökulmasta. Kuten aineistojen tähänastinen lähdekritiikki myös tämä katsaus painottuu siihen, missä määrin aineksen voi katsoa edustavan alueensa vanhaa paikallismurretta.

▷

Lähdekritiikin kannalta on huomattava myös se, että aineskokoelmat voivat tarjota runsaasti materiaalia myös muille kuin varsinaisille dialektologeille, mutta lähdekritiikin periaatteet eivät varsinkaan tälle tutkijakunnalle ole ilman muuta tuttuja. Siten aineistoja tuntematon käyttäjä saattaa pitää kaikkia tieteellisten arkistojen tietoja yhdenvertaisina, mikä voi jopa vääristää tutkimustuloksia. Aineistojen asema on myös nyttemmin eräässä suhteessa hyvin toisenlainen kuin aineistojen luojat aikoinaan olivat aavistaneet: erilaiset tietotekniset käsittelytavat merkitsevät sitä, että aineistoja voi haluttaessa käyttää hyvin monipuolisesti.

Suomen murteiden suuria arkistoja on kolme: Suomen murteiden sana-arkisto, muoto-opin arkisto ja suomen kielen nauhoitearkisto, ja merkittäviä ovat myös lauseopin arkisto ja nimiarkisto. Nämä aineistot sijaitsevat pääosin Helsingissä Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksessa; muoto-opin arkisto on Helsingin ja lauseopin arkisto Turun yliopistossa, mutta aineistoista on kopiokokoelmia muissakin korkeakoulukaupungeissa.

Primaariaineistoa sisältävät myös kielenäytejulkaisut ja tutkijan tallentamaa omaa murreaineistoa sisältävät tutkimukset.

Kaikki nämä aineslähteet ovat tärkeitä, ja niiden lähdekritiikissä tarkastelussa olisi välttämättä jälki viisautta. Lähdekritiikki ei myöskään voi olla yksioikoista, vaan tietojen luotettavuus ja käyttökelpoisuus riippuvat kulloisestakin näkökulmasta. Samakin tieto voi yhden tutkimuksen kannalta olla luotettava, toisen tutkimuksen kannalta epäluotettava.

Murreaineistojen tausta ja aineiden käytön lähdekritiikin periaatteet ovat pitkään todennäköisesti olleet käyttäjäjoukolleen selvät. On kuitenkin ilmeistä, että vuosikymmenten aikana kertynyt aineistoja koskeva lähdekriittinen perimätieto ei ole enää

kaikkien nykyisin arkistoja käyttävien tiedossa. Tilanne on siis muuttunut: 1960-luvulle, ehkä vielä 1970-luvulle asti julkista lähdekritiikkiä käytännön tutkimusenteon kannalta tuskin sanottavasti tarvittiin. Suomen kielen tutkimus oli keskittynyt Helsinkiin, ja murrearkisto ja yliopisto olivat läheisessä yhteydessä, joten traditionaalinen lähdekritiikki oli paremmin aineistojen käyttäjien tiedossa; myös ajallinen välimatka vanhimpiinkin aineistoihin oli lyhempi. Toisaalta ajallisen välimatkan lyhemmyydestä seurasi se, että monet sisäistä kritiikkiä osakseen saaneet kerääjät vielä olivat elossa, joten hienotunteisuusyistäkään ei voinut esittää yksittäisiin kerääjiin asti ulottuvaa julkista lähdekritiikkiä.

Nykytilanteessa, jossa tutkimusala on heterogeeninen ja maantieteellisesti laajalle hajautunut, on lähdekritiikkien esiintuominen tutkimuksessa aiheellista niin itse tutkimuksen kannalta kuin pedagogisestakin näkökulmasta. Ei voine katsoa, että lähdekritiikki on vain osa tutkimusprosessia, jonka esiintuominen ei enää kuuluisi valmiiseen, siloiteltuun julkaisuun.

VIIME VUOSIKYMMENTEN LÄHDEKRITIIKKIÄ

Murreaineiston julkisen lähdekritiikin historiassa merkittävä on Päivi Rintalan väitöskirja (1972): Rintala pohtii laajahkosti Suomen murteiden sana-arkiston eli silloisen Sanakirjasäätiön arkiston käyttökelpoisuutta erityisesti johto-opin tutkimuksen kannalta. Hän päätyy perustellen pitämään eräitä kerääjiä epäluotettavina, ja hänen tutkimuksensa liitteenä on myös nimilistä näistä varottavista kerääjistä.

Useissa muissakin suomen murteiden aineistoon perustuvissa laajahkoissa tutkimuksissa on esitetty tärkeää lähdekritiikkiä. Tutkijoista mainittakoon Heikki Leskinen, Ilkka Savijärvi, Matti Punttila, Maija

Länsimäki, Jaakko Sivula, Jouko Koivisto, Lea Laitinen, Matti Mäkelä, Pentti Suihkosen ja Aila Mielikäinen.

Tutkimuksissa esitetyssä lähdekriittisessä keskeisellä sijalla on ollut spontaanista puheesta tai lause-esimerkistöstä peräisin olevien tietojen tärkeys: sitä korostavat ainakin Punttila (1985), Koivisto (1990), Laitinen (1992), Mäkelä (1993) ja Suihkonen (1994). Mäkelä korostaa spontaanien esimerkkien tärkeyttä varianttien yleisyys-suhteiden selvittelyn kannalta juuri siksi, että »kokoelmien kerääjillä ja ilmeisesti äännehistorioitsijoillakin on taipumus kirjata harvinaisehkoja tyyppejä». Toinen keskeinen teema on ollut kyselyiden avulla saadun aineksen käyttökelpoisuuden pohdinta kriittisessäkin sävyssä: kyselyitä ovat käsitelleet Länsimäki (1987), Laitinen, Punttila ja Sivula (1989).

MUOTO-OPIN ARKISTO

Suomen murteiden morfologisen aineksen kannalta keskeisin arkisto on Muoto-opin arkisto (MA). Sen aineisto on signumisysteemin mukaan morfologisesti ryhmitelty, mikä tekee käytön helpoksi. Arkistoa ovat 1960-luvulta alkaen kartuttaneet kielitieteellisen koulutuksen saaneet kerääjät. Paradoksaalisesti siis suomen vanhojen kansanmurteiden muoto-opin kannalta jäsentynein aineisto on varsin nuorta.

Muoto-opin arkiston aineksen voi jakaa lähdekriittikin kannalta kolmeen ryhmään: – ensinnäkin spontaanista puheesta, monesti nauhastakin poimitut useimmiten kontekstilliset sananmuodot, joiden yhteydessä usein on mainittu myös oppaan nimikirjaimet, – toiseksi kontekstittomat muodot, joita ei erikseen ole mainittu kysymällä tai provoimalla saaduiksi; tällaisia muotoja on varsinkin teemamuotojen sarjoissa, – kolmanneksi muodot, jotka on yksi-

selitteisesti ilmoitettu kysytyiksi tai provosoiduiksi.

Lähdekriittisesti epävarmin on toinen ryhmä, jonka edustajia on varsinkin vanhimmassa aineistossa. Keruun alkuaikoina kerääjät ilmeisesti ovat pyrkineet saamaan talteen täysiä paradigmoja, mutta aina ei ilmene, ovatko ne kyselyjä vai spontaanista puheesta poimittuja.

Tutkijoiden esittämät lähdekriittiset huomiot liittyvätkin provosoituun aineistoon: Pentti Suihkosen tutkimuksessa (1994) mukana on ensi sijassa spontaani aineisto, ja teemoja on vain primaarimateriaalin tueksi. Provosoinnin ongelmiin kiinnittää huomiota myös Länsimäki (1987). Aila Mielikäinen on kartastossaan (1991) ilmoittanutkin käyttäneensä ensisijaisesti spontaanin esimerkkistön muotoja; provosoituja tai kyselemällä saatuja hän ei ole käyttänyt lainkaan. Punttila (1985) taas huomauttaa MA:n aineksen nuoruudesta. — Toisaalta ainakin tapauksittain — esimerkiksi *askel*-tyyppisten nominien kannalta — taas morfologian monimuotoisuuden kattava tavoittaminen on vaikeaa pelkkien lause-esimerkkien turvin.

Aineiston käytön näkökulmasta kiintoisaa on, että Muoto-opin arkisto on ongelmattomampi lauseopin tutkijan kuin morfologin kannalta: syntaktikko saa arkistosta käyttöönsä hyvin järjestettyjä esimerkkilauseita eikä voi muuta käyttääkään, morfologi taas joutuu pohtimaan erilaisen aineksen asemaa arkiston materiaalissa.

SUOMEN MURTEIDEN SANA-ARKISTO

Murrearkistoista laajin on Suomen murteiden sana-arkisto, aiempi Sanakirjasäätiön arkisto, joka on Suomen murteiden sanakirjan keskeinen lähde. Se käsittää noin 8 miljoonaa lippua, ja sitä on alettu kartuttaa E. N. Setälän alkuunpanemaa sanakirja-

▷

hanketta varten jo 1800-luvulla. Koska aineisto on kerätty nimenomaan sanakirjaa varten, on ollut tarpeen ottaa huomioon monenlaisia kielellisiä näkökulmia: tarkasteltavan sanan kuvaukseen kuuluu taiputusmorfologiankin tarkastelu, mutta murteiden leksikografiassa on otettava huomioon myös monia muita tekijöitä: äännevariantit, levikki ja ennen kaikkea merkitys. Lisäksi arkiston kehityksessä on vaikuttanut Wörter und Sachen -tutkimusperinne, niin että eräät liput ovat etupäässä kansatieteellisiä, jopa kokonaan vailla kielenaineiksia. Tällaisetkin liput ovat käyttökelpoisia sanan levikkiä ja merkitystä selvitellessä.

SMSA:n aineisto jakautuu kahteen pääryhmään, yhtäältä kielitieteellisen koulutuksen saaneiden stipendiaattikerääjien, toisaalta vapaaehtoisten vastaajien ainekseen.

Stipendiaattikerääjät keräsivät keruun alkuaikoina pitäjänsanastoja aakkosellisen Keräilysanaston avulla. Sanojen kokoaminen tällaisten listojen avulla osoittautui ymmärrettävästi epäonnistuneeksi ratkaisuksi. Tunnetusti juuri näin kerättyjä stipendiaattikokoelmia pidetään suurelta osin epäluotettavina; sellaisia on enin osa siitä aineistosta, jota Päivi Rintala ilmoittaa käyttäneensä vain erityisestä syystä. Myöhemmät stipendiaatit ovatkin keränneet aineistojaan toisella tavoin. Tuoreimmat stipendiaattikokoelmat ovat 1970-luvulta. Uusien stipendiaattikokoelmien aines on varsin luotettavaa, joskin ne joiltain osin saattavat herättää morfologian tutkijassa samantapaisia kysymyksiä kuin muoto-opin kokoelmat: niissäkin on ilmoitettu pitkiä ja monimutkaisiakin paradigmoja, joihin sisältyvien muotojen spontaanisuus jää avoimeksi.

Vapaaehtoiset vastaajat ovat enimmäkseen kielestä kiinnostuneita maallikoita, jotka ovat vastanneet Sanastaja-lehden kysymyksiin ja lähettäneet myös spontaaneja tiedonantoja.

Kyselyin kerätyn aineksen yhtenä ongelmana on se, että kyselyiden sanamuoto on voinut vaikuttaa vastaajiin eri tavoin. Vastauksessa voi olla juuri kyselyssä ollut määräsanan asu, vaikka murteessa käytettäisiinkin yleensä erilaista asua. Kyselyssä voi olla myös syöttinä (termi Länsimäeltä 1987) esimerkkilauseita, joiden asu voi vaikuttaa niin esimerkkien morfologiaan, syntaksiin kuin sanastoonkin. — Vapaaehtoisten vastaajien aines voi lisäksi vertautua murre- ja slangikirjallisuuteen siinä mielessä, että se voi olla äänne-, muoto- ja sanastopiirteiltään murretta, tihennetytkin murteellista, mutta syntaktisesti yleiskieltä. Morfologin näkökulmasta vapaaehtoisten vastaajien itsenäisesti sepittämiä esimerkkilauseita voinee kuitenkin pitää luotettavina, ellei murteen merkintä joissain tapauksissa jää liian karkeaksi.

Vapaaehtoisten vastaajien tiedoissa ei myöskään aina ole selvää, mikä on murretta. Selvää on, että jos lippu sisältää sanan merkityksen yleiskielisen luonnehdinnan, ei morfologian tutkijalle lipusta ole hyötyä, vaikka sen yleiskieliseen tekstiin sisältyisikin tarkasteltavan sanan muotoja. Lipussa annettu sellainen kontekstiton nominatiivi, joka voisi olla myös yleiskielessä mahdollinen, ei sekään välttämättä ole murretta. Ongelmallisia ovat tapaukset, joissa osa sanalipun sisällöstä on selvästi tunnistettavaa yleiskieltä, osa taas yhtä selvää murretta. Yhden pulmaryhmän muodostavat liput, jossa merkityksenselite on käännetty yleiskielestä murteelle: voiko taiputusopin tutkija käyttää tällaisiin murremuotoisiin selitteisiin sisältyviä sanamuotoja?

Julkista lähdekritiikkiä harjoittaneista tutkijoista Lea Laitinen (1992) katsoo, että SMSA:n tiedot — ainakin kyselyin kootut — ovat morfosyntaksin tutkimuksen kannalta usein epäluotettavia. Heikki Leskinen (1970) suhtautuu SMSA:n aineistoon morfologian tutkimuksen näkökulmasta varsin

kriittisesti: »Kokonaisen sana-arkiston seurlonta on kyllä kunnioitettava suoritus, mutta morfologille se tuottaa tavallisesti uskomattoman laihan saaliin.» Suhtautuminen SMSA:n ainekseen näyttää kuitenkin riippuvan tutkijan alasta. Leksikologien asenne on myönteisempi: Sivula (1989) pitää kyselyin saatua materiaalia virhelähteistä huolimatta hyvänä, ja samoin tuntuu katsovan Länsimäki (1987). Huomiota on kiinnitetty myös kokoelmien eri osien eroihin.

Koska SMSA on karttunut hyvin pitkän ajan kuluessa ja hyvinkin erilaisten kerääjien voimin, on lähdekritiikin asema sen käytössä hyvin keskeinen. Sisäinen lähdekritiikki on murreanakirjan toimittamista varten ollut jo varhain välttämätöntä, ja arkistosta on nykyisin käytettävissä myös 45-sivuinen opas, joka on välttämätön kaikille arkiston käyttäjille, eikä kenenkään pitäisi mennä itsekseen käyttämään arkistoa. Toisaalta on otettava huomioon, että vaikka aineiston käyttäjien on hyvä tietää ns. varottavista kerääjistä, on tällaisten kerääjien luetteloinnissa kuitenkin ongelmansa. Voi käydä niin, että varottavista kerääjistä tuleekin kartettavia kerääjiä ja näiden kerääjien lähettämä hyväkin aineisto jää käyttämättä.

SMSA on oikein käytettynä korvaamaton. Leksikologisiin tutkimuksiin ja myös sellaisiin muita kielen tasoja käsitteleviin tutkimuksiin, joiden aineisto(a) voidaan kerätä leksikaalisin perustein, se sopii mainiosti. Jos siis morfologisen ilmiön aineisto on käsiteltävissä tavalla tai toisella sanalähtöisesti (taajoja mallisanoja, verrattain harvoihin sanoihin rajoittuva ilmiö), on Suomen murteiden sana-arkisto varsin käyttökelpoinen.

LAUSEOPIN ARKISTO

Turun yliopistossa luotu lauseopin arkisto on useissa tapauksissa morfologian tutkijalle hyödyllinen, koska siinä voidaan

tehdä sanaesiintymittäisiä hakuja murreaastattelujen spontaanista puheesta. Pulmana on kuitenkin aineiston pienuus: jos tutkittavana on pientaajuinen ilmiö, ei sen esiintymiä Lauseopin arkiston aineistoon kovin paljon satu.

PAINATTEET JA NAUHOITTEET

Murrenäytejulkaisuista erityisen hyödyllisiä leksikaalisehtosten ilmiöiden tutkijalle ovat ne, joihin sisältyy sanahakemisto. Vanhemmissa julkaisuissa ei tosin sanahakemistoa aina ole ollenkaan, ja systemaattisia, kaikki tekstin sanaesiintymät käsittäviä sanahakemistoja on vain uusimmissa julkaisuissa.

Joitain murrekirjoja on luettavuuden parantamiseksi kaunisteltu poistamalla toistoja ja takelteluja. Morfologian tutkijaa tämä ei kuitenkaan ratkaisevasti haitanne. Enemmän voi haitata se, että joissakin kirjoissa on jätetty merkittävää sandhi-ilmiötä, jopa loppukahdennuskin.

Hyödyllisiä ovat myös primaariaineistoon perustuvat murremonografiat. Niissäkin on samoja ongelmia kuin SMSA:n ja MA:n kokoelmissa: esimerkkilauseet sisältänevät spontaania aineistoa, mutta yksittäiset sananmuodot jäävät luotettavuudeltaan avoimiksi.

Suomen kielen nauhoitearkiston aineisto on erityisen arvokasta siksi, että käyttäjä pääsee itse kuulemaan murteenpuhujan tuotoksen. Morfologian tutkijan on kuitenkin hankala turvautua nauhoiteaineistoon, jos hän on tutkimassa pientaajuisia ilmiöitä kaikkien suomen murteiden kannalta: nauhoista poimiminen vaatisi hyötyynsä nähden kohtuuttoman työmäärän.

LOPUKSI

Arkistojen murreainesta on yleensä lähdetty keräämään tiettyyn päätarkoitukseen: mur-

▷

resanakirjan laadintaan tai morfologian taikka syntaksin tutkimukseen. Käytännössä kuitenkin SMSA, MA ja LA sopivat monenlaiseen tutkimukseen, vaikka alkuperäinen tarkoitus varsinkin SMSA:n ja MA:n vanhemmassa aineistossa voi rajoittaa käyttöä muihin tarkoituksiin: tarkoitan tässä SMSA:n kansatieteellisesti painottunutta aineistoa ja MA:n kontekstittomia teemoja.

Väitöskirjani aineisto antaa pääpiirteisen kuvan siitä, miten morfologinen materiaali jakautuu eri aineslähteiden kesken. Lähdekritiikin jälkeen käyväksi katsomani aineisto käsittää tietokannassani runsaat 49 000 tietuetta. Niistä vähän yli puolet on Suomen murteiden sana-arkiston ja runsas kolmannes muoto-opin arkiston aineistoa. Kielennäytteistä ja tutkimuksista tehtyjen poimintojen osuus on n. kuusi prosenttia, ja muita tietoja on niukasti. Aineistosta vähän alle 20 000 on kontekstillisiä esiintymiä. Tässä lause-esimerkkien aineistossa SMSA:n aineksen osuus on pienempi (vähän alle puolet) ja poimintojen osuus suurempi (runsaat 10 prosenttia).

Määräsuhteet ovat arkistojen kokoon katsoen odotuksenmukaiset. Samalla on todettava, että minkään aineiston pois jättäminen ei olisi hevin mahdollista, jos murteiden ilmiöistä halutaan saada edustava kuva: Suomen murteiden sana-arkisto ja Muoto-opin arkisto ovat niin mittavia, et-

tei niitä käy ohittaminen; toisaalta poimintot ja pienistä ainesryhmistä myös Lause-opin arkisto tarjoavat runsaasti juuri erikoisen tärkeää spontaanin puheen aineistoa, niin että niitäkin täytyy pitää tutkimuksen kannalta välttämättöminä.

Morfologin näkökulmasta eri arkistojen aineksen käyttökelpoisuus riippuukin tutkimusaiheesta. Jos aihe käsittelee selviä sanaryhmiä tai on käsiteltävissä mallisanojen avulla, on helppo käyttää Muoto-opin arkiston lisäksi muitakin aineslähteitä; muissa tapauksissa taas Muoto-opin arkiston merkitys korostuu entisestään.

Runsas aineisto kontrolloi itse itseään, ja tämä onkin ollut vanhastaan paljon käytetty lähdekritiikin muoto. Aineistoon liittyvä yleinen lähdekriittinen tieto lienee kuitenkin tutkijalle hyödyksi, vaikka jokaisen tiedon luotettavuuden hän joutuukin viime kädessä punnitsemaan itse. Aineslähteiden taustan ja historian tunteminen on ainakin välttämätöntä.

Jos murrearkistoja kerättäisiin nyt, olisi tähdennettävä mahdollisimman tarkkaa lähteiden ilmaisemista, niin että kaikista koulutettujen kerääjien aineksista kävisi ilmi, mikä on spontaania, mikä kyselyä. Tähän liittyy huomattava osa validiteetin ja reliabiliteetin ongelmista ja myös virhelähteistä. Vastaisuudessa tärkeää on murteiden korpusten kehittäminen. ■

HEIKKI HURTTA *Suomen murteiden askel-tyyppisten nominien morfologiaa ja murremaantiedettä*. Opera Fennistica & Linguistica 9. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.

Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Sörnäisten rantatie 25, 00500 Helsinki
Sähköposti: *heikki.hurta@kotus.fi*

URALILAISEN NIMISTÖNTUTKIMUKSEN MAHDOLLISUUKSISTA

Uralilaisen nimistöntutkimuksen alueella avautuvia mahdollisuuksia tarkastellessa täytyy ensin määritellä, mitä tällä tutkimusalueella ymmärretään. Heti alussa on syytä todeta, että sitä ei käsitetä sen tutkimusmetodin erityiseksi ilmenemismuodoksi, jota vertaileva uralilainen kielitiede laajemmin merkitsee. Tämä jo lähes kahden ja puolen vuosisadan aikana muotoutunut tieteenala vertailee uralilaiseen kielikuntaan kuuluvia kieliä asettaen itselleen historiallisen kielitieteen tavoitteet. Se pyrkii rekonstruoimaan sellaisen vaiheen näiden kielten yhteisestä menneisyydestä, jota ei kielihistorian muilla, lähteisiin perustuvilla keinoilla voida saavuttaa.

Uralilaisten kielten nimistöntutkimus ei luonnollisestikaan voi asettaa itselleen tällaista päämäärää. On täysin turha toive, että jonkin muinaisen — useiden vuosituhansien takaisen ja monessa mielessä epävarmasti identifioitavan — ugrilaisen, suomalais-ugrilaisen jne. alkukodin paikannimisysteemiä voitaisiin rekonstruoida edes osittain. Vielä mahdottomampaa tällainen olisi henkilönnimien osalta.

Jos uralilaisen nimistöntutkimuksen päämäärää ei aseteta näin, aukeaa toinen mahdollisuus: tyytyminen yksittäisten uralilaisien kielten nimisysteemin tutkimiseen. Tämä ei ole millään tavoin uusi tavoitteenasettelu, sillä tämäntyyppistä nimistöntutkimusta on harjoitettu jo kauan, joskaan ei kaikkialla yhtä intensiivisesti. Voidaanpa joidenkin uralilaisten kielten paikan- ja henkilönnimien tutkimuksessa yleillä kan-

sainvälisestikin merkittäville saavutuksilla. Suomalaiset tutkijat ovat saavuttaneet huomattavia tuloksia muun muassa nimisysteemien alueellisten erojen esittelyssä ja viime aikoina tietyissä yleisen nimistöteorian kysymyksissä. Unkarissa on tehty merkittävää tutkimusta nimien etymologian ja historiallisen nimistöntutkimuksen alalla. Niin sanottujen pienten suomalais-ugrilaisien kielten nimistöntutkijat on luultavasti monivaihteinen ja vaihteleva kielellinen ympäristö saanut kiinnostumaan erityisesti nimien lainautumisen tutkimuksesta.

Uralilaisten kielten nimistöntutkimusta harjoitetaan siis lähinnä kansallisten kielten piirissä, ja nimistöntutkimusta onkin totuttu pitämään tyypillisesti kansallisena tieteenä. Tämä ei tietenkään tarkoita sitä, etteivät eri uralilaisten kielten tutkijat arvostaisi toisten kielten tutkimustuloksia. Pyrkimys onkin täysin ymmärrettävä, kun otetaan huomioon, että kielten vuorovaikutus on erityisen vilkasta juuri erisnimien alueella. Unkarin nimisysteemissä näkyy nykyäänkin jälkiä ensi sijassa turkkilaisesta, slaavilaisesta, germaanisesta ja latinalaisesta vaikutuksesta. Suomalaisen nimistön historiaa on mahdotonta ymmärtää ottamatta huomioon ruotsin vaikutusta. Pienempien uralilaisten kielten nimisysteemit ovat näiden kansojen historiallisten olosuhteiden vuoksi olleet vielä enemmän alttiina ulkopuoliselle vaikutukselle. Vaikutteet eivät tietenkään ole tulleet uralilaisten kielten nimistöön ainoastaan ulkopuolelta, vaan nämä kielet ovat myös itse muokanneet

▷

ympäröivien kielten erisnimiä. Näiden kontaktien osoittamiseksi nimistöntutkimus on jo kauan sitten astunut ulos kansallisista kehyksistä. Tämä ei enää pitkään aikaan ole toteutunut pelkästään nimien lainautumisen tutkimuksena, vaan siitä on näkyvänä osoituksena niin sanotun yleisen nimistöntutkimuksen synty ja jatkuva laajeneminen.

Merkittävä osa uralilaisten kielten nimistöntutkimuksesta on siis istutettu syväle kansainväliseen onomastiikkaan. Tämän vuoksi on ehkä erityisen silmiinpistävää, että näiden kielten nimistöntutkijat eivät juurikaan ole yhteydessä toisiinsa ja tuntevat toistensa työtä varsin heikosti. Poikkeuksena ovat ehkä vain ne uralilaiset kielet (kuten esimerkiksi saame ja suomi), jotka ovat alueellisestikin kosketuksissa toistensa kanssa. Minkälaisia etuja sitten saavutettaisiin keskinäisellä tietojen vaihdolla tai, jos mennään vielä pitemmälle: uralilaisten kielten nimistöntutkijoiden mahdollisella yhteistyöllä?

PERUSTANA YLEINEN NIMISTÖNTUTKIMUS

Yleisestikin on totta, että myös toisen kielen nimistöntutkimuksen tulosten huomioon ottaminen hyödyttää yksittäisen kielen nimisysteemin tutkimusta huomattavasti. Yksittäisen kielen tutkimuksen olennaisin ydin hahmottuu selvemmin yleisen nimistöntutkimuksen piirissä muotoutuneissa teeseissä, jotka puolestaan luovat perustan sille, että minkä tahansa kielen konkreettisten nimien ominaisuuksia voidaan verrata tähän yleispätevään ja säännönmukaiseen malliin. Uralilaisten kielten keskinäisissä suhteissa on kyse paljon enemmän, ja tutkimuksessa — erityisesti paikannimitutkimuksen alalla — onkin auennut uusia mahdollisuuksia juuri yleisen nimistöntutkimuksen viimeaikaisten saavutusten ansiosta.

Moderni nimistöntutkimus pitää erityi-

sen tärkeänä sitä, että nimet nähdään samanaikaisesti sekä kielellisinä että yhteiskunnallisina ja kulttuurisina ilmiöinä, sillä niiden järjestelmiä määrittelevät pohjimmiltaan nämä kaksi liikkeelle panevaa voimaa. Tämä koskee sekä järjestelmien olemassaoloa että niiden muuttumista. Nimistöntutkimus yrittää tarttua tähän kysymykseen malleihin perustuvalla lähestymistavalla. Tutkijat pitävät nimiä mallien realisaatioina ja yrittävät malleja käyttämällä esitellä koko nimisysteemin ominaispiirteitä ja keskinäisiä riippuvuussuhteita sekä yksittäisten nimien ominaisuuksia. Yleinen nimistöntutkimus on näihin päämääriin pyrkiessään yrittänyt muokata sellaisen perusnäkömyksen ja teorian sekä näihin liittyvän käsitteistön, johon voidaan nojautua sekä yksittäisten nimien että eri kielten nimisysteemien analyysissä. Lähestymistapa on jo tuottanut merkittäviä tuloksia yksittäisten uralilaisten kielten nimistöntutkimuksessa. Suomessa nimiä on tällaisesta peruslähtökohdasta tutkinut Eero Kiviniemi ja hänen ympärilleen kehittynyt nimistöntutkimuksen koulukunta. Myös unkariilaisten erisnimien tutkimuksessa on saavutettu huomattavia tuloksia mallin luomisessa, osin teoreettisista lähtökohdista, mutta vielä selvemmin yksittäisten nimien analyysistä liikkeelle lähtien. Slaavilaisten, turkkilaisten ja muiden kielten naapuristossa elävien pienempien uralilaisten kielten tutkijat puolestaan ovat esikuvallisesti paljastaneet toisistaan poikkeavien kielten nimisysteemien kontaktien eri tyyppisiä.

NIMIMALLIT JA NIMEÄMISEN NORMI

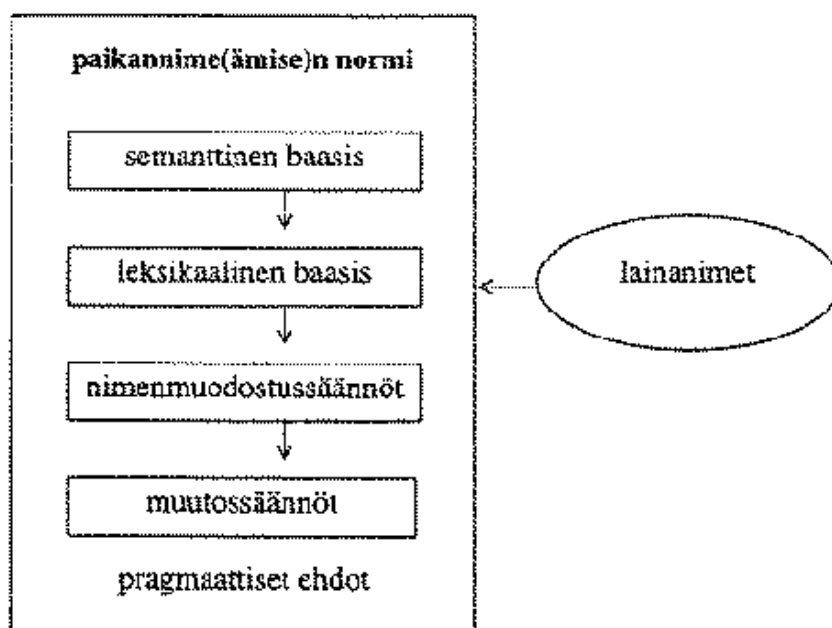
Nimistöntutkimus ei ole suuntautunut erisnimien kaikkien tyyppien esittelyyn lähemmäs yhtä intensiivisesti. Tämä on tietysti ymmärrettävää — eiväthän eri nimityypit ole samanarvoisia sen suhteen, miten ne an-

tavat informaatiota jostakin kielestä tai kulttuurista. Tutkijat ovat suoneet erityistä huomiota kahdelle erisnimien tyypille: paikan- ja henkilönnimille. Nämä eivät ole erityis- asemassa ainoastaan kommunikaation näkökulmasta katsottuna, vaan myös niiden kielihistoriallinen ja yleisemminkin historiallinen arvo on huomattava — mahdollistavathan ne silmäyksen näiden kielten ja kansojen historian sellaisiin alueisiin ja aikakausiin, joihin muilla keinoilla ei useinkaan juuri ole pääsyä.

Edellä mainitut malleille perustuvat tutkimukset ovat tähän mennessä keskittyneet lähinnä paikannimien systeemin analysointiin. Näiden tutkimusten pohjalta paikannimiä pystytään analysoimaan useammalla tasolla. Jos lähdetään siitä teesistä, että nimeäminen on aina semanttisesti tietoista toimintaa, on pidettävä tärkeänä semanttisten mallien esittelyä. Ne voidaan missä tahansa kielessä kuvata 4–5 pääkategorian avulla (ja mahdollisesti näiden alakategoriolla, joita voidaan pitää pääryhmien tarkennuksina). Nimien semanttiset mallit muuttuvat hyvin hitaasti; määrittelee hän niiden muuntumista ihmisen ja hänen ympäristönsä suhde, toisin sanoen kulttuuriset

tekijät. Semanttiset mallit ilmenevät aina sidoksissa johonkin kieleen; ne siis ilmenevät tietyn kielen aineiden kautta. Paikannimien kuvauksessa täytyy tämän vuoksi antaa asiaankuuluva asema myös kielellisten mallien, leksikaalisten ja kieliopillisten merkkien esittelylle. Nimien analysointi tarkoittaa perimmältään niissä ilmenevän sisällön tulkintaa. Tämä on mahdollista lähinnä yhteydessä rakenneanalyysiin, koska paikannimien semanttinen sisältö ja leksikaaliset ja kieliopilliset ainekset ovat kiinteässä yhteydessä rakenneyksiköihin. Mallintamisen kautta voidaan luoda mahdollisuus myös kielten väliselle vertailulle. Sitä varten on välttämätöntä tuntea eri kielten paikannimien — tai toisesta aspektista: paikannimeämisen — normit, jotka sisältävät edellä mainitut tasot, mutta niiden lisäksi myös muita tekijöitä. Seuraava kuvio havainnollistaa paikannimien osatekijöitä ja niiden keskinäisiä suhteita.

Normin vähiten tiettyyn kieleen sidoksissa oleva osa siis on paikannimien semanttinen baasis, jonka yleisluontoisuutta osoittaa sen luonne paitsi »kielten yläpuolella» myös »ajan ulkopuolella»: muutokset koskettavat tätä baasista vain hyvin

▷

hitaasti. Myös nimien leksikaalisessa baasiksessa on paljon samankaltaisuutta eri kielten välillä, mutta luonteensa mukaan se on kuitenkin kielisidonnainen ilmiö. Nimenmuodostussäännöt säätelevät nimien kielellistä muotoilua ja voivat eri kielissä erota toisistaan hyvinkin selvästi, minkä lisäksi samassakin kielessä on alueellista vaihtelua ja eroja eri aikakerrostumissa. Sama koskee myös nimien muutossääntöjä, joita ei voi paikannimen normin kuvauksessa jättää huomiotta. Myös niitä pragmaattisia ehtoja, jotka olennaisesti määrittävät nimen syntyä ja elämää, on pidettävä paikannimien normaali osana. Unohtaa ei sovi sitäkään, että paikannimien joukko laajentuu jatkuvasti (joskaan ei tasaisessa tahdissa) toisista kielistä lainatuilla paikannimillä, jotka nimisysteemin osaksi sulautuessaan muokkaavat myös paikannimien normia.

Normin osatekijöiden perusteella yksittäiset nimet voidaan sijoittaa eri tyyppiin. Nämä tyypit karakterisoivat eri tavoin paikannimien eri lajeja (asutusnimiä, vesistönimiä jne.) eivätkä esiinny samalla tavalla nimien eri käyttäjäryhmien ja eri ikäryhmien nimisysteemeissä. Vaihtelua on myös siinä, kuinka samanlaisia tai erilaisia ne ovat sellaisten kielten paikannimisysteemeissä, jotka ovat kosketuksissa keskenään tai joilla tällaista kontaktia ei ole. Tästä voidaan tehdä se johtopäätös, että paikannimistö muuttuu systeeminä vertailukelpoiseksi vasta sen paikannimien kuvauksen myötä.

SISÄINEN KEHITYS JA ULKOISET VAIKUTUKSET NIMISYSTEEMISSÄ

Kielen ja kansan historiaan vaikuttavat sen omien, sisäisten arvojen ohella voimakkaasti, jopa määräävästi, ne kulttuurit ja kielet, joiden kanssa kieli on historiansa aika-

na pitemmän tai lyhyemmän aikaa ollut tiiviimmässä tai löyhemmässä kontaktissa. Tämän tiedetään ilmenevän sanastossa huomattavasti selvemmin kuin muilla kielen osa-alueilla. Nimet, jotka ovat kielellisesti ehkä riippumattomimpia elementtejä, edustavat sellaista sanaston osaa, jossa ympäristön (kielellinen ja kulttuurinen) vaikutus näkyy erityisen voimakkaasti. Tämän vuoksi on luonnollista, että nimistön historiaa koskevat tutkimukset ovat pyrkineet esittelemään tätä vuorovaikutusta. Vaikutussuhteiden analysointi avaa mahdollisuuden kaikkein vanhimpien ja alkuperäisimpien nimisysteemien selvittelyyn. Usein ei kuitenkaan ole helppoa määrittää, mikä on peräisin nimisysteemin sisältä, mikä ulkopuolisen vaikutuksen tuloksena syntyneitä. Määrittäminen vaikeuttaa entisestään se, että vaikutteita tulee kielen nimisysteemiin jatkuvasti ja yhtäaikaan useammalta suunnalta. Erottelua hankaloittaa myös käytettävissä olevan historiallisen lähdeaineiston niukkuus. Unkari on uralilaisista kielistä dokumentoiduin, mutta sekin mahdollistaa ainoastaan tuhannen vuoden ajanjakson tutkimisen. Unkarilaisten maahantuloa edeltävältä kansainvaellusajalta on säilynyt kaiken kaikkiaan 2–3 unkarilaista paikannimeä, ja nekin ovat peräisin myöhemmistä lähteistä. Tutkijat ovat hyvin varovaisia esittäessään arvioita silloin käytössä olleiden paikannimien luonteesta, ja heidän käsityksensä perustuvat pääosin myöhemmin dokumentoiduista nimityypeistä tehtyihin päätelmiin. Loránd Benkő on täysin oikeutetusti todennut tähän omaperäiseen, vanhaan nimikerrostumaan viitaten, että hungarologisesti suuntautunut unkarilainen paikannimitutkimus on jäänyt paljossa jälkeä muiden alueiden tutkimuksesta.

Eri uralilaiset kielet elävät tällä hetkellä kulttuurisesti varsin erilaisissa oloissa ja toisistaan poikkeavissa kielellisissä ympäristöissä. Myös historian saatossa niiden

suhteita on luonnehtinut pikemminkin erilaisuus kuin samankaltaisuus. Uralilaisten kielten kielellisessä mielessä ymmärrettävä geneettinen yhteenkuuluvuus on tosiaasia, johon siis kuitenkin samalla liittyy kulttuurinen moninaisuus ja kielellisten vaikutusten monivivahteisuus. Tämä ilmenee kielen kaikilla osa-alueilla — luonnollisesti myös erisnimissä. Kielten todelliset rakenteelliset yhtäläisyydet luovat kuitenkin hyvän pohjan sille, että nimisysteemeitä vertailemalla voidaan pyrkiä aiempaa menestyksekkäämmiin erottamaan toisistaan ulkopuolisen vaikutuksen jäljet ja sen kerrostumat sekä omat sisäsyntyiset, siis josakin mielessä ikivanhat nimenmuodostuskeinot.

Kuten johdannossa jo totesin, en usko edellä hahmoteltujen päämäärien olevan tavoitettavissa pelkästään luomalla jonkinlainen vertaileva historiallinen nimistöntutkimus. On kuitenkin kiistatonta, että jokaisen uralilaisen kielen oman tutkimuksen edun mukaista on kuvata erisnimisysteeminsä mahdollisimman käyttökelpoisen, ajanmukaisen ja suhteellisen yhtenäisen käsitteistön avulla ja suurin piirtein samantyyppistä lähestymistapaa ja metodeja käyttäen. Tällainen eheys on kaiken vertailun välttämätön ehto. On itsestään selvää, että laajempi tutkimushorisontti vahvistaa yksittäisten kielten parissa yleisiä päämääriä palvelevia, teoreettisesti perusteltuja tutkimuksia. Tällä puolestaan on positiivinen vaikutus myös osa-alueiden tutkimukseen, sillä yksittäisistä elementeistä paljastuu toisiin yhteyksiin sijoitettuna uusia puolia ja ominaisuuksia, mikä täsmentää niiden tulkintaa ja analyysiä. Tärkein hyöty lienee kuitenkin siinä, että vertailevan tutkimuksen avulla saadaan yhä selkeämpi kuva yksittäisten uralilaisten kielten nimisysteemien tärkeimmistä yhtymäkohdista, erityispiirteistä ja muuttumisen ja liikkumisen tavoista.

TUTKIMUSOHJELMA

Tämänsuuntainen tutkimustyö, hyvin koordinoitu tutkimusohjelmakin, tuottaa tuloksia vasta melko pitkän ajan kuluttua. Asian edistämiseksi on perustettu *Onomastica Uralica* -niminen kausijulkaisu, jossa julkaistaan edellä kuvatun kaltaisiin päämääriin pyrkiviä tutkielmia. Julkaisu on tarkoitettu uralilaisten kielten nimistöntutkijoiden yhteiseksi foorumiksi mutta myös edistämään uralilaisiin kieliin liittyvän nimistöntutkimuksen tulosten leviämistä osaksi kansainvälistä nimistöntutkimusta.

Julkaisutoiminnan ensimmäisen vaiheen on suunniteltu kestävän vuoden 2002 loppuun. Tänä aikana rahoitus perustuu Unkarin valtiollisen tieteellisen tutkimuksen säätiön tukeen (OTKA T 029406) sekä Debrecenin yliopiston unkarin kielen laitoksen ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen yhteistyösopimukseen.

Julkaisusarjan toimituskunta on koottu siten, että siinä ovat mahdollisimman laajasti edustettuina eri uralilaisten kielten nimistöntutkijat, jolloin toimitus pystyy edistämään tehokkaimmalla mahdollisella tavalla sarjan julkaisemista. Toimituskunnan puheenjohtaja on professori István Nyirkos (Debrecenin yliopisto), toinen puheenjohtaja osastonjohtaja Ritva Liisa Pitkänen (Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki), jäsenet professori D. V. Cigankin (Saranskin yliopisto), professori F. I. Gorgejev (Joakar Olan yliopisto), osastonjohtaja Peeter Päll (EKI, Tallinna), adjunkti Sándor Maticsák (Debrecenin yliopisto) sekä apulaisprofessori István Hoffmann (Debrecenin yliopisto).

Tutkimusohjelma esiteltiin Tarton IX kansainvälisessä fennougristikongressissa nimistöntutkimuksen symposiumissa. Tätä tilaisuutta varten julkaistiin viisikielinen esittelyvihkonen (*Onomastica Uralica. Plan of Series – Sorozatterv – Sarjan suunnitel-*

▷

ma – Väljaande projekt – План серии. Toim. Hoffmann István. Debrecen – Helsinki, 2000. 88 s.).

Tutkimusohjelman ensimmäisen vaiheen suunnitelmana on viiden temaattisen teoksen julkaiseminen. Jokaisen teoksen vastuuhenkilönä on yksi toimituskunnan jäsenistä, ja teokset ovat: 1) Uralilaisten kielten nimistötutkimuksen valikoitu bibliografia (István Hoffmann), 2) Uralilaisten kielten paikannimitutkimuksen historia (István Nyirkos), 3) Asustusnimet uralilaisissa kielissä (Sándor Maticsák), 4) Paikannimien lainautuminen suomalais-ugrilaisissa kielissä (Ritva Liisa Pitkänen) ja 5) Vessistönimet uralilaisissa kielissä (István Hoffmann).

Temaattisten teosten artikkelit pyydetään tekijöiltä. Sarjan alkuvaiheessa tätä pidetään tarkoituksenmukaisena sen takaamiseksi, että eri kielten tutkijat olisivat tasapuolisesti edustettuina. Muitakin tutkielmia julkaistaan, mikäli ne vastaavat kyseisen teoksen sisällöllisiä, teoreettisia ja metodisia tavoitteita. Ensimmäisten teosten julkaisemisen päämääränä on uralilaisten kielten nimistötutkimuksen tärkeimpien alueiden tilanteen kartoitus. Tämän on tarkoitus olla pohjana myöhemmille, suppeampiin teemoihin keskittyville, osittain koordinoituille tutkimuksille. Pitemmällä aikavälillä päämääränä on julkaisusarjan

muuttuminen ensimmäisen vaiheen jälkeen kausijulkaisusta todelliseksi uralilaiseksi nimistötutkimuksen aikakauskirjaksi.

Onomastica Uralica ilmestyy englanniksi, mikä helpottaa tutkimustulosten liittymistä osaksi kansainvälistä nimistötutkimusta. Painetun muodon ohella aineisto on saatavilla myös Internetissä (<http://onomural.klte.hu>). Tästä on monenlaista etua — muun muassa se, että tutkielmat voidaan julkaista Internetissä englannin lisäksi myös sillä kielellä, jolla ne on kirjoitettu (unkariksi, suomeksi, viroksi tai venäjäksi). Tämän toivotaan edistävän osaltaan tulosten hyödyntämistä mitä moninaisimmilla tavoilla.

Julkaisusarjan toimittajat toivovat tämän hankkeen herättävän tutkijoiden kiinnostuksen ja Onomastica Uralican edistävän omalta osaltaan uralilaisten kielten nimistötutkimuksen kehitystä. ■

ISTVÁN HOFFMANN

Debrecen Egyetem

Magyar Nyelvtudományi Tanszéke
4010 Debrecen, Pf. 54.

Unkari

Sähköposti: hoffmann@fox.klte.hu

Käännös: Anna Tarvainen

ITÄMERENSUOMALAIS-SAAMELAISIA SANAVERTAILUJA

Eteläisintä ja itäisintä ääriä lukuun ottamatta koko saamen kielen alalla tunnetaan sanue, jonka kantasaamelaiseksi asuksi ja merkitykseksi Juhani Lehtiranta (1989: n:o 1149) rekonstruoi **soŋkē* 'makuusijan takanurkka'; Pekka Sammallahti antaa sanakirjassaan (SSS) tähän yh-

teyteen kuuluvan pohjoissaamen sanan *soggi* (= *sog!ge*) suomenkieliseksi vastineeksi '(erit. kodan) seinänvieri, loukko, sunka'. Viimeksi mainitusta suomen sanasta en ole tämän lisäksi huomannut muita tietoja kuin T. I. Itkosen Lappalais-suomalaisissa sanavertailuissa (1918: 46) olevan maininnan,

että *sunka* 'soppi' esiintyy Enontekiön suomessa. Sanan suppean levikin¹ perusteella vaikuttaisi ilmeiseltä, että suomen *sunka* on lainaa saamesta, kuten jo T. I. Itkonen olettaa.

Osaksi uutta valoa puheena olevien saamen ja suomen sanojen suhteisiin tuo kuitenkin se seikka, että myös etelävirossa esiintyy sana, joka tavalla tai toisella näyttäisi kuuluvan samaan yhteyteen: *sung* (g. *sunga*), *song*, *sonk* (g. *songa*) 'säkin sopukka' (Koponen 1998a: 168). Eteläviron sana ei tietenkään voi olla lainaa saamesta, mutta sen sijaan se — tarkemmin sanoen variantti *sung* — olisi saamen ja Enontekiön suomen sanojen kanssa palauttavissa yhteyseen varhaiskantasuomalaiseen asuun **sun̄ka* 'koodan t. säkin soppi'.

Eteläviron *o*:llisillekin varianteille löytyy vertailukohtia suomen murteista. Tällaisia ovat yhtäältä T. I. Itkonen mainitsema *sonkkelo* 'koppi, kolkka'² (hänen mukaansa saamen sanan äännevastine[!]) ja toisaalta laajalevikkisempi mutta merkityksensä puolesta etäisempi *sonka* 'tungos, väkijoukko, epäjärjestys'. Tätä sanaa on useissa yhteyksissä (SKES; Lehtiranta 1989: n:o 177; Sammallahti 1998: 234) verrattu saamen substantiiviin *čoaŋ¹ge* 'möhkäle, myt-ty' ja verbiin *čoaŋ¹get* 'poimia, koota, kerätä' (molemmat < **šon̄ka(-)*). Myös etelävirolaisen merkityksen 'säkin sopukka, säkin nurkassa oleva uloke' kuulumista tähän yhteyteen voi perustella esimerkiksi siten, että säkin tms. sopukka on paikka, jossa (vaate-, ruoka)tavara helposti puristuu mytyksi tai möhkäleeksi.

Soppea tai poukamaa merkitsevä *sonka* näyttää suomessakin esiintyvän paikannimistöissä: *Sonkajärvi* ym. Tällaiset *sonka*-

alkuiset hydronyymit on jo T. I. Itkonen (1920: 52–53) selittänyt saamelaisperäiseksi, ja käsitykseen on eräin varauksin yhtynyt ainakin E. A. Tunkelo (1933: 11–15). Sikäli kuin näiden paikannimien *sonka*-elementin merkitys on oikein tulkittu (mikä varaus paikannimien etymologioinnissa aina on tehtävä), on ilmeistä, että tämä elementti kuuluu jotenkin tässä puheena olevien saamen ja eteläviron sanojen yhteyteen.

Sekä äänteellisesti että semanttisesti suomen *sonka*-sanueen yhteyteen kuuluneen edelleen suomen murteiden *sonkia* 'tonkia, sohia', *songertaa* 'tonkia, hämmentää, tehdä kömpelösti'. Tätä sanuetta, jolla on vastineita laajalti itämerensuomessa (näistä alempana), on puolestaan verrattu saamen sanueeseen *suog¹gât*, *suoggârdit* (*) 'tutkia, pistellä, touhuta' (SKES; vrt. Lehtiranta 1989: n:o 1183). »Sonkiminen» on toimintaa, jossa (esim. tutkaimen avulla) pistellään tai kaivellaan maahan onkaloita (»sonkia»), pengotaan, mytätään ja aiheutetaan muunlaista epäjärjestystä (»sonkaa»).

Kuten sanan alkukonsonantista näkyy, saamen *suoggâ(rdi)-* (? < varhaiskantasuomen **son̄ke(rta)-*) ei voi olla samaa sanuetta kuin edellä puheena ollut saamen *čoaŋ¹ge(-)*. Suomen *sonka* voisi primääristi edustaa samaa sanuetta kuin *sonkia*, *songertaa* vain siinä tapauksessa, että saamen *suog¹gât*, *suoggârdit* on lainaa itämerensuomesta. Toinen mahdollisuus on se, että jo varhaiskantasuomessa olisi ollut rinnan sekä **son̄ke-* että *šon̄ka-*vartalot, jotka itämerensuomessa olisivat sekundaaristi sulautuneet toisiinsa äänne- ja muoto-*š > s* johdosta. Sekä *s*-alkuisen **sun̄ka*-vartalon että *š*-alkuisen **šon̄ka*-vartalon rinnakkais-

¹Nominista *sunka* ei ole tietoja SMSA:ssa; verbistä *sunkata* 'supistaa: jalkineen teossa koota nahka saumasta yhteen, jotta kanta tai kärki muotoutuisi oikean muotoiseksi' on yksi tieto, Iistä.

²Tästä sanasta ja sen rinnakkaismuodoista *sonkkeli*, *sonkkilo* on SMSA:ssa joitakin tietoja Enontekiöltä ja ympäristöstä; Lönnrotin lisävihkossa on *sonkelo* 'koppi, kotelo'.

ta esiintymistä jo varhaiskantasuomessa edellyttäisi niin ikään eteläviron *sung*, *song*-sanana yhdistäminen yhtäältä saamen *sog^lge*-sanaan ja toisaalta saamen *čoa^gge*-sanaan. Eteläviron *song* olisi siinä tapauksessa joko sanan *sung* myöhäinen äännevariantti tai sitten suomen ja saamen **šonka*-sanojen äännevastine, josta sekundaaristi on tullut sanan *sung* synonyymi.

Se, että jo varhaiskantasuomessa olisi ollut rinnan sellaisia (alkuperältään deskriptiivisiä) äänneolosuhteita ja semanttisesti toisiaan muistuttavia sanavartaloita kuin **sunka*, **sonke-*, **šonka(-)*, ei sinänsä ole mahdotonta, vaan — kuten alempana yritän osoittaa — pikemmin odotuksenmukaista. Tästä huolimatta olen taipuvainen tulkitsemaan edellä käsiteltyjen itämerensuomen ja saamen sanojen suhteet ensisijaisesti siten, että ainakin *suog^lgât*, *suoggârdit* ja todennäköisesti myös *sog^lge* ovat (vanhoja) lainoja itämerensuomesta. Varhaiskantasuomen **šonka* on äännelaillisesti kehittynyt asuun **sonka*, joka puolestaan olisi saanut rinnalleen sivumuodon **sunka*. Äänneolosuhteesta saamen *sog^lge* sopisi yhtä hyvin (tai yhtä huonosti!) lainaksi kummasta tahansa variantista. Jos lainautuminen on tapahtunut asusta **sunka*, saamen ensi tavun vokaali on ymmärrettävissä joko niin, että sana on lainattaessa tältä osin »mukautettu» vanhoihin äännesuhteisiin (vrt. esim. Koponen 1996: 97), tai sitten niin, että lainaaminen on tapahtunut sellaisessa suhteellisen varhaisessa vaiheessa, jossa myöhäiskantasuomen *o*:n edeltäjä (< esisaamen *u*) on vielä ollut (keski)kantasuomen *u*-vokaalin luontevin substituutti. Arvoitukseksi jää, onko Enontekiön *sunka* lainaa saamesta vaiko pikemmin saamen sanan vaikutuksesta säilynyt relikti ja viimeinen heikko todistuskappale sen oletuksen tueksi, että lekseemi **sunka* 'soppi, sopukka' on muinoin esiintynyt paitsi (esi)etelävirossa myös sellaisissa pohjoiskantasuomalaisissa (esi)-

murteissa, joista sen olisi voinut olettaa saameen lainautuneen. Enontekiön ja ympäristön *sonk(k)VIV*-sanat lienevät joka tapauksessa myöhäistä lainaa saamesta ja laina-aineiksensa osalta verrattavassa sellaisiin saamen ilmauksiin kuin *sog^lgēlist* 'lähempänä seinänviertä' ym.

Suomen *sonkia*, *songertaa* -sanueen yhteyteen kuuluu SKES:n mukaan viron *songima* 'sonkia, tonkia' (etelävirolaisine variantteineen *tsongma*, *tsungma*; viron vastineisiin voidaan lisätä vielä *songermu* 'tongittu maa' murrevariantteineen *songer(m)us*, *(t)songerma(a)*, *tsungermu(u)*) samoin kuin joukko karjalais-lyydiläis-vepsäläisen alueen *tš*-alkuisia sanoja: karjalan *tšonkie*, *tšonkertoa*, lyydin *tšongortta*, vepsän *tšonkta*, *tšongoida*. SKES:n artikkelin lopussa on viittaus sanaan *tonkia*, missä samoja affrikaatta-alkuisia sanoja verrataan itämerensuomen *t*-alkuisiin sanoihin, joita ovat karjalassa ja vepsässä murteittain esiintyvien suomen *tonkia*-sanana tarkkojen äännevastineiden ohella viron *tšonguma* 'tonkia' ja *tšongerma(a)* 'tongittu maa'. Viimeksi mainitulla sanalla on viron murteissa myös *u*:llinen variantti *tungerma(a)*, ja **tunŋki*-asuiseen vartaloon palautuu edelleen liivin *tiŋgə*, *tiŋgə* 'tonkia'.

Suomen *tonkia*-sanueella on siten kosketuskohtia toisaalta sanueeseen *sonkia* ja toisaalta sanueeseen *tunkea*. Periaatteessa olisi jopa ajateltavissa, että itämerensuomen *tonkia*-sanue olisi syntyjään kahden viimeksi mainitun sanueen kontaminaatio, semminkin kun kantasuomelle näyttäisi olevan vertauskohtia itämerensuomen ulkopuoleltakin. Sanan *tunkea* etävastineina on perinteisesti pidetty mordvan sanaa *tonŋgoms* sekä eräitä ugrilaisten kielten sanoja, joista ks. UEW s. 537–538. Sanan alkumuoto olisi UEW:n mukaan **tunŋke-* (Sammallahti 1988: 550 **tunŋki-*). Viimeksi on sanan *tunkea* etymologiaa uudelta kannalta käsitellyt Pekka Sammallahti (1999: 76)

yhdistäen sen merkitykseltään identtiseen saamen sanaan *cog^lgât* (< *čunke-; Lehtiranta 1989: n:o 87).

Pohtimatta tässä yhteydessä, mitä alkuperää itämerensuomen ja mordvan yhteyteen liitetyt ugrilaiset sanat ovat, voidaan edellä esitetyn perusteella pitää todennäköisenä, että jo suomalais-volgalaisessa kantakielessä on — nykyitämerensuomen tapaan — ollut äänneellisesti varioiva deskriptiivisuonteinen sanasikermä, johon on kuulunut useita sekä alkukonsonantiltaan (*t*-, *č*-, *ś*-, ? *s*-) että ensi tavun vokaaliltaan (*u*, *o*) toisistaan eroavia formatiiveja. Formatiiivin **tunke*- jatkaja näyttäisi olevan ainakin mordvan *tongoms* ja todennäköisimmin myös suomen *tunkea*. Formatiiivin **čunke*- jatkaja on ainakin saamen *cog^lgât* ja mahdollisesti suomen *tunkea* tai eteläviron *tsungma* (saamen ja eteläviron sanat yhdistää toisiinsa — ja suomen *sonkia* sanaan; kaikki < *č- — jo E. N. Setälä 1903: 238). Formatiiivin **śonka*(-) jatkajia ovat saamen *čog^lge(t)*, suomen *sonka* ja todennäköisesti myös vepsän *tšonkta* ja eteläviron *tsongma*; itämerensuomen affrikaatta-alkuiset sanat voisivat kenties palautua myös *č*-alkuiseen formatiiviin, ja suomen *tonkia* puolestaan olisi johdettavissa todennäköisimmin *t*-alkuisesta mutta vaihtoehtoisesti ehkä myös *č*-alkuisesta formatiivista. Sikäli kuin saamen *suog^lgât* ja *sog^lge* eivät ole lainoja, ne palautuvat *s*-alkuisiin formatiiveihin *sonke*- ja *sunka*.

Suomen nominivartalon *sonka*(-) ja verbivartalon *sonki*- johto-opillinen suhde lienee perinteisen tarkastelutavan mukaan ymmärrettävä siten, että verbivartalo on denominaalinen johdos, jossa toisen tavun *i* on syntynyt samalla tavalla (nomini)-vartalovokaalin ja *i*-johtimen yhteensulautumana kuin *sonka* nominin monikkovartalossa *sonki*- (< < *sonka* + *i*-). Sekä itämerensuomesta että saamesta on kuitenkin löydettävissä koko joukko tapauksia, jois-

sa etymologisesti yhteen kuuluvat sanat palautuvat osaksi **e*- ja osaksi **A*-vartaloihin, ilman että jompaakumpaa voisi pitää toiseen nähden sekundaarina. Yksi esimerkki tällaisesta hyvin vanhasta kahtalaisuudesta on nähdäkseni suomen *pura* ja *pure*- (Koponen 1998a: 56, 72; vrt. myös Koponen 1999: 522).

Saamesta on syytä tässä yhteydessä huomata erityisesti *câg^lge* 'tuki, pönkkä' (< *čünkä; Lehtiranta 1989; n:o 71) ja *câg^lgât* 'pingottaa, pönkittää' (< *čunke-), joilla on muutenkin kosketuskohtia edellä jo käsiteltyihin itämerensuomen ja saamen sanoihin. Ensinnäkin verbivartalo on historiallisesti saamen *cog^lgât* verbin etuvokaalinen variantti, ja toisekseen sanueella näyttää olevan äänneopillisesti samanlainen suhde kuin edellä tarkastellussa parissa *cog^lgât* ja *tunkea* suomen sanoihin *tyнки*, *tyнкä* '(myös:) tuki, pönkkä', *tyнкиä* 'tukea, pönkittää' (Sammallahti 1999: 76). Sen tarkastelutavan ja terminologian mukaisesti, jota olen soveltanut itämerensuomen (ja vähän muidenkin suomalais-ugrilaisten kielten, etenkin saamen ja mordvan) sanamuodostusoppia käsittelevissä kirjoituksissani (edellä ja jäljempänä mainittujen lisäksi Koponen 1995), kaikki edellä tarkastellut sanat ovat sikermään *CVŋk*- kuuluvien onomatopoeettis-deskriptiivisten juurten *A*- ja *e*-vartaloita ja niiden johdoksia. Sana *sonkia* voi siten periaatteessa yhtä hyvin olla johdos *e*-vartalosta (vrt. *songertaa*) kuin *a*-vartalosta (vrt. *songata* 'etsiä, kaivella' SKES).

Varhaiskantasuomen vartalolla *čünkä (> saamen *câg^lge*) näyttää edelleen olevan samantapainen sanamuodostusopillinen suhde vartaloon *čünne (> saamen *câg^lŋâ* 'poikkipuu (loudekodan ovesa)') kuin vartalolla *tünkä (> suomen *tyнкä*) vartaloon *tüne (> suomen *tyvi*). Perinteisen terminologian mukaisesti näiden sanojen **kä*-ainesta voidaan nimittää konsonanttivarta-

loon liittyväksi johtimeksi ja sanoja (nykykielen kannalta hämärtyneiksi) johdoksiksi; vrt. Koponen 1998b. Näihin enemmän tai vähemmän rinnastuvia ovat esim. *pitkä* ja *vetkä* 'vetelä' (vartaloista *pite-*, *vete-*; Nikkilä 1998: 77), *matka* (vartalosta *mata-*; Nikkilä 1998: 86) samoin kuin *uhka*, *rähkä* tyyppiset sanat, joille on *e-* tai *A-*loppuisen »kantasanan» sijaan esitettävissä toisen »suffiksiaineksen» sisältäviä korrelaatteja (*uho*, *uhma*, *uhista*, Nikkilä 1998: 86, Koponen 1999: 511–512; *rähmä*, *rähjä*, *rähistä*, Nikkilä 1998: 84, 85, Koponen 1999: 521, Koponen 2000).

Edellä esitetty väittämä *uh-*, *räh-* pesyeiden »kantasannattomuudesta» on kylläkin suhteellinen: Wiedemann tuntee virosta *a*-vartalon *uha* 'Wogen, Strom' ja Lönnrot puolestaan suomesta *ä*-vartalon *rähä* 'oreda, villervalla, förvirning' (*kaikki on rähällään* 'allt är i oordning, om hvartannat, huller om buller'), jotka äännerakenteensa puolesta olisivat tyyppisiä primaareja kantavartaloita. Sanat *uha* ja *rähä* tuskin kuitenkaan ovat taivaasta tippuneita (vrt. Kettunen 1951: 127) tai naapurikielistä lainattuja »perussanoja», vaan samanlaisia onomatopoeettisten juurten *uh(ise)-*, *räh(ise)-* *A*-vartaloita kuin *nuha* (vrt. *nuhise-*, Mägitte 1950), *rämä* (vrt. *rämise-*, Rytkönen 1940: 77, Hakulinen 1979: 329), *tora* (vrt. *torise-*, Hakulinen 1948: 206–209, Koponen 1998a: 53) ym.

Poiketen perinteisestä käsityksestä — joka kuvastuu esim. Hakulisen (mp.) ja SKES:n (sub *tora*, *torahammas*, *toras*, *torista*) esityksestä — pidän ilmeisenä, että *nuha*, *rähä*, *pura*, *tora* tyyppiset (motivaatiomerkitykseltään onomatopoeettiset) sanat voivat kielessämme olla paitsi suhteellisen nuoria ja vakiintumattomia myös ikivanhoja ja jo ammoin leksikaalistuneita. Siitä huolimatta että formatiivi **tora* (ja/tai **tore*; UEW s. 531) on kenties jo uralilaisena aikana leksikaalistunut 'taistelua,

kamppailua' merkitseväksi sanaksi, se on perimmältään samaa onomatopoeettista alkuperää ja sisältää saman *tor*-juuren kuin nykysuomen onomatopoeettinen verbi *torista* ja deskriptiiviverbi *torottaa* 'olla töröllään'. Saman juuren — tai jos halutaan: vartalon *tora* — johdos **torakse* (UEW s. 799; ainakin saamen *doares* g. *doarrasâ* palautuu kylläkin mutkattomimmin asuun **toras(e-)*; Lehtiranta 1989 n:o 1281) on mahdollisesti jo suomalais-volgalaisena aikana leksikaalistunut merkitykseen 'poikkiteloin oleva', mutta merkityksen kehitys on ilmeisesti ollut päinvastainen kuin SKES olettaa: 'riidellä, torista' > 'kamppailla' > 'vastustella, tehdä tenää' > 'asettua, olla poikkiteloin'. SKES:n arvelu, että ikivanhassa *tora*-sanassa on (myöhäistä) vaikutusta onomatopoeettisesta verbistä *torata*, *torista*, on oikeaan osunut vain sikäli, että äänneasultaan (ja etymologialtaan) identtinen onomatopoeettinen juuri on itämerensuomessa pyrkinyt uudelleen motivoimaan alkuperäisen motivaationsa menettänyttä ja ei-onomatopoeettiseen merkitykseen leksikaalistunutta *tora* ('kamppailu')-sanuetta. ■

EINO KOPONEN

Finnisch-ugrisches Seminar der

Georg-August-Universität

Theaterstraße 14

37073 Göttingen

Sähköposti: *ekopone@gwdg.de* tai

eino.koponen@kotus.fi

LÄHTEET

HAKULINEN, LAURI 1948: Sanahistoriallista opetusainesta. – *Virittäjä* 52 s. 205–215.

— 1979: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Helsinki: Otava.

- ITKONEN, T. I. 1918: *Lappalais-suomalaisia sanavertailuja*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran aikakauskirja 32:3. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- 1920: Lappalaisperäisiä paikannimiä suomenkielen alueella. – *Virittäjä* 24 s. 1–11, 49–57.
- KETTUNEN, LAURI 1951: Muutamien sanojen alkuperästä. – *Kalevalaseuran vuosikirja* 31 s. 123–131. Helsinki: WSOY.
- KOPONEN, EINO 1995: Sanapähkinöitä tutkijan kämmenellä. – *Sananjalka* 37 s. 213–224.
- 1996: Lappische Lehnwörter im Finnischen und Karelischen. – Lars-Gunnar Larsson (toim.), *Laponica et Uralica. 100 Jahre finnisch-ugrischer Unterricht an der Universität Uppsala*. Vorträge am Jubiläumssymposium 20.–23. April 1994. *Studia Uralica Upsaliensia* 26 s. 83–98. Uppsala.
- 1998a: *Eteläviron murteen sanaston alkuperä. Itämerensuomalaista etymologiaa*. SUST 230. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- 1998b: Eräiden itämerensuomen johdinten esihistoriaa. – *Virittäjä* 102 s. 413–416.
- 1999: Itämerensuomalaisten kielten meteorologisen sanaston etymologiaa Lauri Hakulisen väitöskirjan aineiston valossa. – *Virittäjä* 103 s. 506–530.
- 2000: Soome *ruhka* ja *ruuhka*. Paarsõna ühest läänemeresoome sõnakimbust. – Jüri Viikberg (toim.), *Inter dialectos nominaque*. Pühendus-teos Mari Mustale 11. novembril 2000. Eesti Keele Instituudi toime-tised 7 s. 91–99. Tallinn.
- LEHTIRANTA, JUHANI 1989: *Yhteissaamelainen sanasto*. SUST 200. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Lönnrot = Elias Lönnrot, Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja. Helsinki 1874–1880. (Lisävihko = Lisävihko Elias Lönnrotin Suomalais-Ruotsalaiseen Sanakirjaan. Toimittanut A. H. Kallio. Helsinki 1886.)
- MÄGISTE, JULIUS 1950: Fi.-estn. *nuha, noha, nohu, nuhu, nohi* 'Schnupfen' und est. *päri* 'Schafbock' und die ostsee-fi. onomatopoetischen Nomina auf *-ä, -a, -u* und (estn.) *-i*. – Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Y. H. Toivonen sexagenarii die XIX mensis ianuarii anno MCML. SUST 98 s. 207–218. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- NIKKILÄ, OSMO 1998: *nop-ea nop-sa, sel-keä sel-vä*: suffiksinvaihto ja suomen sanojen etymologointi. – Urho Määttä & Klaus Laalo (toim.), *Kirjoituksia muoto- ja merkitysoipista*. *Folia Fennica & Linguistica* 21 s. 77–101. Tampere: Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- RYTKÖNEN, AHTI 1940: Eräiden itämerensuomen *tm*-sanojen historiaa. Jyväskylä.
- SAMMALLAHTI, PEKKA 1988: Historical phonology of the Uralic languages with special reference to Samoyed, Ugric, and Permic. – Denis Sinor (toim.), *The Uralic languages. Description, history and foreign influences* s. 478–554. Leiden.
- 1998: *The Saami Languages. An Introduction*. Kárašjohka: Davvi Girji.
- 1999: Saamen kielen ja saamelaisten alkuperästä. – Paul Fogelberg (toim.), *Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan*. Bidrag till kannedom av Finlands natur och folk 153 s. 70–90. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.

▷

- SETÄLÄ, E. N. 1903: Zur finnisch-ugrischen lautlehre. Vorläufige mitteilungen aus einer grösseren arbeit. – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 2 s. 219–276. Helsingfors.
- SKES = *Suomen kielen etymologinen sanakirja*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae 12. Helsinki 1955–1978.
- SMSA = Suomen murteiden sana-arkisto. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- SSS = Pekka Sammallahti: *Sámi-suoma sátnegirji. Saamelais-suomalainen sanakirja*. Ohcejohka 1989: Jorgaleaddji Oy.
- SUST = Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia.
- TUNKELO, E. A. 1933: Eräs kuollut nimenjohdin. – *Virittäjä* 37 s. 9–27.
- UEW = Károly Rédei: *Uralisches etymologisches Wörterbuch*. Wiesbaden 1988.
- Wiedemann = *Ehstnisch-deutsches Wörterbuch von Dr. Ferdinand Wiedemann*. Zweite vermehrte Auflage. St.-Petersburg 1893.

UUDENMAAN SISÄOSIEN ASUTTAMINEN PAIKANNIMISTÖN VALOSSA

Johanna Halonen käsitteli (*Virittäjä* 3/2000) kysymystä Askolan, ja laajemmin Uudenmaan sisäosien, asuttamisesta paikkannimien valossa. Mielenkiintoinen artikkeli ansaitsee muutaman reunamerkin.

Halosen artikkeliin sisältyy ensinnäkin joitakin lähdeongelmia. Runsaanlaisesta lähdeluettelosta puuttui esimerkiksi alueen varhaisen nimistön tutkimisen kannalta olennainen Förstemannin teos *Altdeutsches Namenbuch* (2. painos 1966). Tämän germaanisen henkilönnimistön »raamatun» avulla löytyy näet etymologia useaan Porvoonjokilaakson nimeen. Förstemannin teosta on Suomessa käyttänyt käänteentekevässä tutkielmassaan Vahtola (1983). Lisäksi kirjallisuusluettelosta loistavat poissaolollaan Nissilän Suomen Karjalan nimistö (1975), Vahtolan Tornion- ja Kemijokilaakson asutuksen synty (1980) sekä Kepsun Pohjois-Kymenlaakson kylännimet (1981). Kaikilla näillä on mielestäni merkitystä Uudenmaan nimistön tutkimisen kannalta.

Uskallan myös ajatella, että tutustuminen pro gradu -työni lisäksi (Hiltunen 1986)

kahteen vaikeasti tavoitettavaan painamattomaan tutkielmaani olisi laajentanut tekijän perspektiiviä. Tutkielmat käsittelevät nimittäin kysymyksiä Uudenmaan mahdollisista virolaisperäisistä nimistä (Hiltunen 1983) sekä hämäläisten ja saksalaisten varhaisista yhteyksistä Porvoonjoella (Hiltunen 1985).

METODIONGELMA

Eräs nimistöntutkimuksen pääsäännöistä on se, että nimet on yleensä tulkittava »helppimman» selityksen mukaan. Tästä voidaan poiketa vain, mikäli on osoittaa selviä, dokumentoitavissa olevia todisteita »vaikeamman» tulkinnan puolesta. Tämä on ehkä Halosen artikkelin perustavin metodinen ongelma. Se näkyy eräissä yksityiskohdissa, mutta myös tutkielman perusväittämän perusteluissa.

Halonen esimerkiksi olettaa, että Porvoonjoen varhempi suomalainen nimi on saattanut olla *Savijoki*, koska tämä on Pukkilan pitäjän entinen nimi. Hän toteaa itsekin, että Pukkilan kylän läpi virtaa Porvoon-

jokeen pieni Savijoki-niminen puro. Tämä olisi tuki ollut luonnollisempi etymologia kuin se Halosen todennäköisempänä pitämä täysin teoreettinen hypoteesi, että Savijoki olisi nytemmin hävinnyt Porvoonjoen nimitys.¹

Perusteeton on myös se Halosen otaksuma, että Askolan *Valkamaa* (*Valkama) ja *Takaniemi* olisivat peräisin kivikaudelta, jolloin nämä paikat sijaitsivat meren rannalla. Molemmille nimille on osoitettavissa nykyisiin olosuhteisiin perustuva etymologia, sillä ne sijaitsevat lähellä Porvoonjoen rantaa.²

YHTEYDET SAKSALAIISIIN

Porvoonjoen alajuoksulla on suhteellisen monta saksalasiin viittaavaa paikannimeä, varsinkin kylännimiä. Halonen mainitsee näistä vain *Saksalan* (Saxby) nimen. Kuitenkin ainakin *Askolan*, *Haikkoon*, *Hattulan*, *Hornhattulan*, *Kerkkoon*, *Teissalan* ja *Vakkolan* nimet voidaan varsin helposti johtaa alasaksalaisista miehennimistä *Asco*, *Haicko*, *Hathu*, *Gerko*, *Theit*³ ja *Vaggo*. *Hornhattulan* nimen alkuosa johtunee vuonna 1424 tilaa isännöineen Peder Hornhusin nimestä. Allardtin mukaan (Allardt 1925) suomalaiset kutsuivat tätä ennen mo-

lempia paikkoja vain nimellä *Hattula*. *Vakkolan* kylässä on myös *Tyyskän* talo, jonka nimi viittaa kiistatta saksalasiin. Ehkä myös *Henttalan*⁴ ja *Hinthaaran*⁵ nimille on osoitettavissa saksalaisperäinen etymologia. Kaikki mainitut kylät ovat vanhoja ja keskeisiä.

Saksalaisten miehennimien joutuminen osaksi suomenkielistä paikannimistöä on osoitus varsin pitkäaikaisesta ja läheisestä kontaktista kansojen välillä. Todennäköisesti saksalaiset kauppiat tulivat Porvoonjoen suulle ja ylemmäskin jokea käymään kauppaa hämäläisten kanssa. Nämä kontaktit loivat perustaa myös Porvoonjokilaakson hämäläisperäiselle asutukselle, joka ulottui jokisuuhun saakka. Todennäköinen ajoitus näille saksalais-hämäläisille kontakteille ovat 500–1200-luvut, jolta ajanjaksolta on Hämeessä runsaasti germaanisista esinelöytöjä.

Miksi nämä saksalasiin henkilönnimiin perustuvat kylännimet tulisi sitten liittää nimenomaan hämäläisiin? Tutkimukseni (1985) mukaan siksi, että niille on osoitettavissa vastineet lähinnä vain Hämeestä. Esimerkiksi *Kerkko-*, *Hattu-*, *Hentta-* ja *Vakko-*nimiä tavataan oikeastaan vain Hämeessä.

¹ Paljon todennäköisempi varhempi suomalainen nimi Porvoonjoelle olisi **Saksa(n)joki*. *Saksa*-sanana merkityshän on 'kauppias, kulkukauppias', kuten Halonen toteaa. Venäläiset matkasivat näet vuonna 1311 »jem»-kansaa (hämäläisiä) vastaan, missä he *Kupetskaja rekalla* ('kauppiasjoki') polttivat kylät, vangitsivat ruhtinaat ja tappoivat karjan. *Kupetskaja* rekan täytyy olla jonkun informantin välittämä käännös joen suomalaisesta nimestä, joka on siis saattanut olla **Saksa(n)joki*. Sen varressahan on *Saksalan* (Saxby) kylä ja *Saksaniemi*.

² *Valkamaan* läheisyydessä on hyvin voinut olla venevalkama vielä viime vuosikymmeninä. *Takaniemi* taas on metsäinen, kiilamainen harjanne Porvoonjoen ja siihen laskevan puron välissä. Puron varressa oleva *Puurata*-nimi viittaa paikalla varhemmin olleen suon nimeen, joten *Takaniemi* oli *Nalkkilan* kylän takamailla sijannut suon ja joen välinen niemeke.

³ Asiakirjamerkinnoissa *Teissalan* (ruots. *Teisala*) kylän nimi kirjoitetaan usein asuun, joka edellyttäisi lähtömuotoa **Teitsala* (esim. 1546 *Teijtsalby*, 1552 *Teitzsal* jne. Hausen 1920: 67). Kyseessä saattaa olla *-salonimi*, jolloin alkuperäisin nimiasu olisi **Teit(in)salo*.

⁴ Miehennimi *Hentta* johtunee saksalaisen *Heimrich*-nimen mukaelmasta (Mikkonen ja Paikkala 2000: 305).

⁵ Varhaisessa saksalaisessa henkilönnimistössä on mm. miehennimi *Hithar* (Förstemann 1966: 761). Kylän ruotsinkielinen nimi on *Hindhår*. Se voi olla myös suomalaisperäinen *-haara*-nimi, jonka määriteosa on hämärtynyt. *Mäntsälässä* on joenhaarassa *Hirvihaaran* kylä.

HÄMÄLÄINEN UUSIMAA

Vanhan sanonnan mukaan Häme ulottuu Suolamerestä Suolamereen eli Suomenlahdelta Pohjanlahdelle. Jo vilkaisu karttaan paljastaa, että hämäläisille kaikkein luonnollisimpia »vientisatamia» olivat Porvoonjoen, Halikonjoen ja Kokemäenjoen suut.

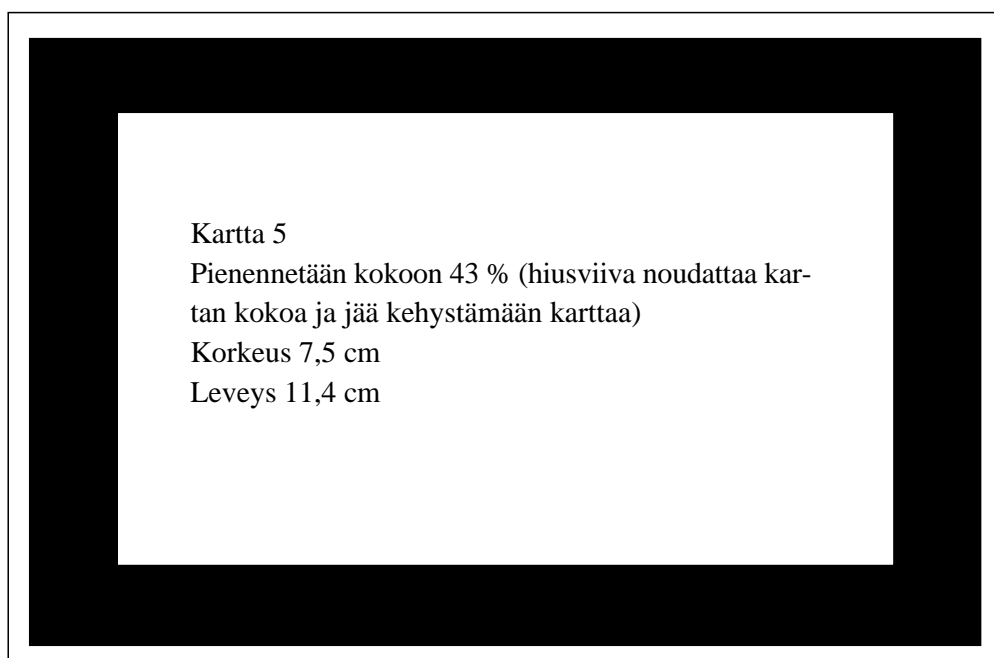
Porvoonjokivarsi oli ruotsalaiskolonisaation alkaessa 1200-luvulla jo niin vahvasti hämäläisten asuttamaa, että se näkyy edelleen paikannimissä. Ennen vuotta 1600 mainittujen asutusnimien joukossa on Uudellamaalla ylivoimaisesti eniten suomalaisperäisiä nimiä juuri Porvoonjoen suun ympäristössä (ks. kartta 1). Selkeä osoitus tästä on myös *Finbyn* (nyk. myös Suomenkylä) kylän nimi vain viisi kilometriä meren rannasta.

Suomalaisperäisiä nimiä on laajalti myös Porvoon edustan rannikolla ja saaristossa, mikä osoittaa varsin vilkasta kalas-

tusta ja eränkäyntiä. Asutusnimien joukossa sen sijaan ei meren ääriellä ole yhtäkään suomalaisperäistä nimeä, ellei sellaisiksi lasketa luontonimipohjaisia kylännimiä. Tällaisia ovat mm. *Emsalö* (*-salo), *Seitlax* (*-lahti), *Tirmo* (*-maa) ja *Ylike* (*-joki).⁶

Halonen ei tutkimuksessaan löydä Uudeltamaalta muita hämäläisiin viittaavia eränimiä kuin yhden *Salin*-nimen ja ehkä *Maija*-nimiä. Vahtolan (1980) mukaan hämäläisestä eräilystä seudulla kertovat kuitenkin myös *Letku*-, *Löytty*-, *Loukku*-, *Naarra*- ja *Puru*-nimet. Omassa tutkielmassani esittämistä nimistä ainakin *Huhti*-, *Kannisto*-, *Putkisto*-, *Pykälistö*- ja *Rytö*-nimet liittyvät kaskeamiseen, jota on voitu harjoittaa jo eräkaudella.

Nimistöntutkimuksen keinoin on varsin mahdotonta osoittaa, että Hämeen ja meren rannikon väliin olisi kiilannut asutusta Varsinais-Suomesta tai Karjalasta. Uudenmaan pohjoisosien nimistö on suoraa jatkoa hämäläiselle nimistölle, ja se ulottuu etelässä

Kartta 1. Ennen vuotta 1600 mainitut suomalaisperäiset nimet.

⁶ Uudenmaan rannikon suomalaisperäinen lainanimistö ei ole niin runsasta kuin Turunmaalla. Lähinnä tiedossa on säilynyt vain suurimpien saarten ja lahtien suomalaislähtöisiä nimiä (vrt. Pitkänen 1985).

ruotsinkieliseen alueeseen saakka ja jopa sen sisään. Pohjois-Uusimaa ei näin ollen ollut autio eikä mikään »ei-kenenkään-maa» vaan selkeästi hämäläisten etupiiriin kuulunut nautinta-alue.

Mistään yhtenäisestä muinaismaakunnasta organisaatioineen tuskin voidaan kuitenkaan puhua. Halonen olettaa Korttian *Vartioispellon* nimen viittaavan järjestäytyneeseen hälytysjärjestelmään. Viimeaikainen tutkimus on kuitenkin osoittanut järjestäytyneen tulitiedotusjärjestelmän epätodennäköiseksi (Taavitsainen 2000: 25). Hämäläisistä voidaan toki jo rautakaudella puhua, mutta ehkä ei vielä Hämeestä.

VARSINAISUOMALAISIA VAI KARJALAISIA?

Muinaiset väylät kulkivat Uudellamaalla joko jokia pitkin eli pohjois–etelä-suunnassa tai merellä rannikkoa myöten eli itä–länsi-suunnassa. Poikittaisliikenne lienee sisämaassa ollut eräkaudella varsin vaikeakulkuista. Vasta Kuninkaantien syntyminen joskus 1300-luvulla teki mahdolliseksi luontevan maalla kulkemisen lännestä itään ja päinvastoin. Kulkuyhteydet huomioonottaen on siis huomattavasti todennäköisempää olettaa Uudellamaalla liikkuneen hämäläisiä kuin (varsinais)suomalaisia tai karjalaisia. Halonen kuitenkin väittää Väli-Uudenmaan saaneen asutusta näistä molemmista suunnista.

Nimistötieteellisistä todisteista Halonen esittää väitteensä tueksi varsinaissuomalaisten osalta yhden nimityypin (sisäheitto, esim. *Jusla* < *Jussila) ja *Kairais*-nimet, mutta sisäheittoa tavataan myös Halosen tutkimuksen mukaan muuallakin kuin Varsinais-Suomessa. *Kairais*-nimien levikkiä esittävästä kartasta ei puolestaan ollut mah-

dollista saada selville nimityypin levikkiä, koska karttamerkit olivat hämäävän samantlaisia. Levikki näyttää kuitenkin ulottuvan yhtäläillä Hämeeseen kuin Varsinais-Suomeen. Sitovat todisteet jäävät uupumaan.

Omassa tutkimuksessani (1986) en löytänyt Porvoonjokivarresta ainoatakaan sellaista nimeä tai nimityyppiä, jota tavattaisiin vain Varsinais-Suomessa ja Porvoonjokilaaksossa. Kaikille Lounais-Suomessa tavatuille verrokeille oli osoitettavissa vastineet myös Hämeestä. Ne ovat »yleislänsisuomalaisia» ja voineet siis vallan hyvin tulla seudulle hämäläisten myötä.

Karjalaisiin viittaavista nimistä Halonen mainitsee *kulku*-appellatiivin sisältävät nimet. Molemmat esimerkinimet (*Priitankulku*, *Kortsuonkulku*) viittanevat määriteosaltaan kuitenkin enemmän länteen kuin itään. Appellatiivin lainautuminen ei välttämättä vielä osoita väestönsiirtymiä vaan murrepiirteiden leviämistä. Myöskään etymologialtaan epävarman *Katissuon* (*Kattiskasuo) nimen varaan on uskallettua rakentaa teoriaa alueen karjalaisista asuttajista.

Karjalaisiin mahdollisesti liittyvistä asutusnimistä Halonen mainitsee *Kiialan* ja *Tarkkisten* kylien nimet. Vanhoissa asiakirjoissa tavattava Tarkis on kuitenkin etymologialtaan varsin epävarma, eikä suinkaan välttämättä johdu ortodoksisesta *Aristarkos*-nimestä. Tulkinnan epävarmuutta lisää se, että Tarkkinen on vakiintunut vasta viime vuosikymmeninä Tarkiksen suomalaiseksi vastineeksi.⁷ *Kiiala* (ruots. *Kiala*) voitaneen kyllä johtaa nimestä *Malakias*, joka kuitenkin on raamatullinen eikä spesifisti karjalainen miehennimi.

Paljon laajempi ja perusteellista tutkimusta vaativa kysymys olisi se, onko nykyiset Uusimaa, Itä-Häme ja Kymenlaakso nähtävä jonkinlaisena »vaihetumisyvyhyk-

⁷ Mikkonen ja Paikkala (2000: 651) arvelevat *Tarkiainen*-nimen voivan johtua paitsi *Aristarkoksesta* myös suomen kielen sanasta *tarkka* tai ruotsalaisesta lisänimestä *Stark*.

keenä»? Hauhon historiategoksessa oletetaan karjalaisten liikkuneen jopa Keski-Hämeessä, kun taas Etelä-Karjalassa on ounasteltu jopa vanajanhämäläisten erämiesten käyntejä. Rajat eivät siis ennen historiallista aikaa olleet suinkaan stabiileja vaan ehkä hyvinkin läpäiseviä.⁸ Eräily kertoo kuitenkin ehkä vain vaikutteiden — ei ihmisten — pysyvistä siirtymisestä.

VIROLAISET AUTIOITTAJINA?

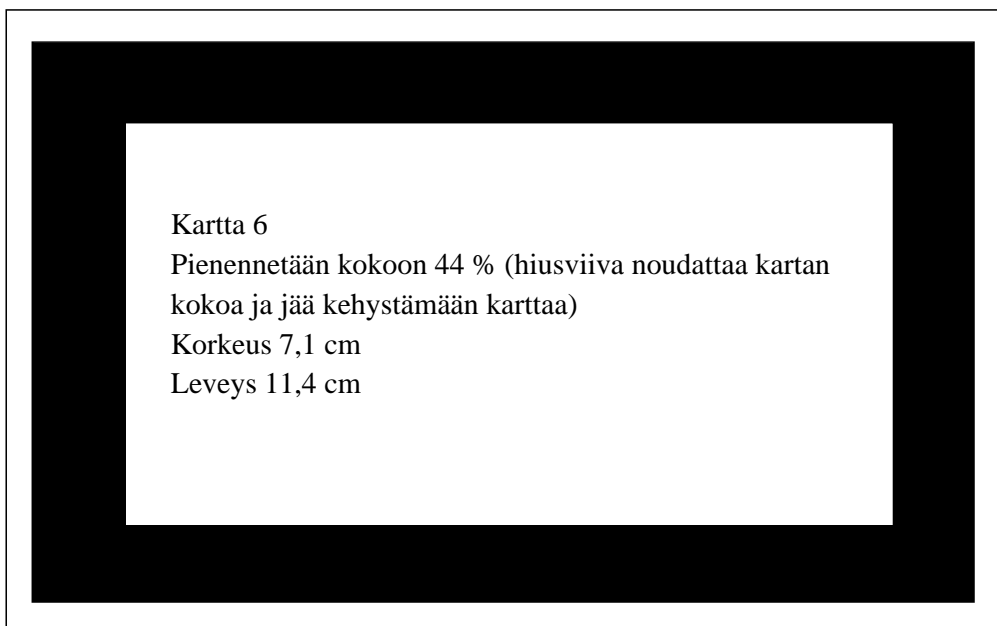
Historiantutkimuksessa on tavan takaa esitetty väite, että Uusimaa olisi ollut autiona siksi, että se kuului virolaisten nautintaan. Keskiajalla Porvoon seurakunnan tiedetään olleen Viron Paadisten luostarin patronaattioikeuden alainen. Siihen aikaan palautunevat Uudenmaan *Munk*-nimet, joihin Halonenkin viittaa. *Est*-nimet puolestaan ovat

tietenkin vasta ruotsalaiskolonisaation ajalta (ks. kartta 2).

Tutkimuksessani (1983) tulin siihen tulokseen, että Uudenmaan nimistöä on lähes mahdotonta löytää virolaisperäistä ainesta. Siihen yhdistetyille *Karjaan*, *Lohjan*, *Pernajan*, *Pohjan* ja *Tenholan* nimille on löydettävissä luontevimmat kotimaiset etymologiat. Myöskään ruotsalaisten muuttajien käyttöön ottamasta substraattinimistöä ei ole todistettavasti osoitettu virolaislähtöisiä nimiä.⁹

Mikäli virolaisilla todella olisi ollut väitetylainen asema Uudenmaan historiassa, olisi heistä toki jäänyt selvempiä jälkiä myös nimistöön. Rannikon ja saariston itämerensuomalaisperäiset nimet — mikäli ne ylipäätään ovat tulkittavissa — ovat kuitenkin osoitettavissa suomalaisiksi, elleivät peräti hämäläisiksi.¹⁰

Kuvaa hämäläisistä Uudenmaan varhai-

Kartta 2. Virolaisiin viittaava paikannimistö Uudellamaalla.

⁸ Kepsun tutkimus (1981) tukee mielestäni tällaista historian rekonstruktiota.

⁹ Tällainen saattaisi kuitenkin olla esimerkiksi Porvoon *Pirlax* (viron *Piirlaht, 'rajalahti').

¹⁰ Rengon karjalaisena minua häiritsi tutkimuksessa myös kotipitäjäni virheellinen taivutus (*Renkossa* s. 421) sekä heimoni nimen kohdalla ollut ilmeinen painovirhe (karjaisia s. 425). Entisenä sipoolaisena soisin *Östersundomista* (s. 426) vihdoin siirryttävän käyttämään omakielistä nimeä *Itäsalmi*.

simpina pysyvinä asuttajina ei Halosen esittämillä todisteilla voi hämärtää. ■

PETRI HILTUNEN

Topenontie 144

14300 Renko

Sähköposti: *petri.hiltunen@evl.fi*

LÄHTEET

ALLARDT, ANDERS 1925: *Borgå sockens historia I*. Helsingfors.

FÖRSTEMANN, ERNST 1966: *Altdeutsches namenbuch*. Erster Band. Personen-namen. Nachdruck der zweiten, völlig umgearbeiteten Auflage. München–Hildesheim.

Hauhon, Tuuloksen ja Luopioisten historia I 1985: Hämeenlinna.

HAUSEN, GRETA 1920: *Nylands ortnamn, deras former och förekomst till år 1600*. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland CLII. Helsingfors.

HILTUNEN, PETRI 1983: *Uudenmaan virolaisperäisen paikannimistön tulkinnat historiallisessa kirjallisuudessa* (painamaton).

— 1985: *Saksalaisten ja hämäläisten varhaiset yhteydet Porvoonjoella kylännimien valossa* (painamaton).

— 1986: *Porvoonjokilaakson asutuksen synty nimistön valossa* (painamaton). Suomen historian pro gradu -tutkielma. HYHLK.

KEPSU SAULO 1981: *Pohjois-Kymenlaakson kylännimet*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

MIKKONEN, PIRJO – PAIKKALA, SIRKKA 2000: *Sukunimet*. Keuruu: Otava.

NISSILÄ, VILJO 1975: *Suomen Karjalan nimistö*. Karjalaisen kulttuurin edistämisseurien julkaisuja. Joensuu.

PITKÄNEN, RITVA LIISA 1985: *Turunmaan saariston suomalainen lainanimistö*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

TAAVITSAINEN J.-P. 2000: Häme ja Satakunta pakanuuden ajan lopulla. – Linder – Saloniemi – Krötzl (toim.), *Ristin ja Olavin kansaa. Keskiajan usko ja kirkko Hämeessä ja Satakunnassa*. Tampereen museoiden julkaisuja 55. Tampere.

VAHTOLA, JOUKO 1980: *Tornionjoki- ja Kemijokilaakson asutuksen synty*. Nimistötieteellinen ja historiallinen tutkimus (dissertatio). Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys. Rovaniemi.

— 1983: En gammal germansk invandring till västra Finland i bynamnens belysning. – *Historisk Tidskrift för Finland* 3.

NIMISTÖNTUTKIMUS JA LÄHDEKRITIIKKI

V irittäjässä 3/2000 (s. 355–372) julkaistiin yhteistyöhankkeeseen pohjautuva artikkelini »Paikannimistön muuttuminen». Ritva Korhosen artikkeliani vastaan suuntaama ja melko tyrmäävästi otsikoitu kirjoitus »Tutkimus teilasi aineistonsa» oli puolestaan luettavissa viime Viritäjässä 4/2000 (s. 616–618). Koska Ritva Korhosen kirjoituksessa on lukuisia häm-

mentäviä tulkintoja ja virheitäkin, pidän aiheellisena vastata hänelle ja samalla koko lehden lukijakunnalle.

Ritva Korhosen kirjoituksesta välittyä niin epätavallisia sävyjä ja tunnelatauksia, että hänen moitteistaan kiinnostuneita on kehotettava lukemaan artikkelini uudelleen. Korhosen vastine sisältää paljon selailaista, mikä ei pidä paikkaansa tai harhaut-

taa asiaan perehtymätöntä lukijaa. Paikoin syntyy jopa sellainen vaikutelma, että Ritva Korhonen ei olisi edes huolellisesti luenut artikkeliani. Yllättävää on sekin, että hän tuo käsityksiään esiin vasta nyt, sillä niistä olisi voinut helposti keskustella muiden osatutkijoiden ja projektin vetäjien kanssa jopa työpaikalla.

Lienee vielä kerran syytä muistuttaa, että artikkelini esittelee tulokset tutkimusprojektista, jonka päätavoitteena on ollut selvittää paikannimistön muuttumista. Tämä on sanottu heti artikkelini alussa. Paikannimistön muuttumista ei voi tutkia muutoin kuin vertaamalla eri-ikäisiä kokeelma- ja keruutietoja toisiinsa. Lähdekritiikki on keskeinen osa tieteellistä tutkimusta, joten nimikokoelmiakin on tarkasteltava etenkin siltä kannalta, mitä ne paljastavat keruujan todellisesta nimien käytöstä. Ritva Korhosen kirjoitusta lukiessa saa kuitenkin sellaisen vaikutelman, että nimikokoelmien analysointi ja lähdekritiikki olisi täysin kiellettyä. Hän ihmettelee sitä, että »tutkimusraportin 16 tekstisivusta neljä on omistettu 1960-luvun keruuhjeiden ja nimikokoelmien moitiskeluun» (s. 617). Kokeelmia ja keruuhjeita en kuitenkaan ole moitiskellut, vaan kriittisesti tarkastellut. Pakkohan näin on ollut tehdä, jotta eriaikaisten keruiden vertailussa tulisivat esiin kaikki tutkimustuloksiin vaikuttaneet seikat. Eikö aiemman aineiston mahdollisista puutteista saisi puhua lainkaan? Miksi ei?

Ritva Korhonen väittää, että pyrkimykseni olisi ollut osoittaa Terho Itkosen Nimestäjän opas (1961) »kelvottomaksi oppaaksi» (s. 616). Tämä ei missään tapauksessa ole ollut tavoitteeni. Itkosen kirjasesta tai arkiston omista keruuhjeista ei Ritva Korhosen mielestä ilmeisesti saa löytää mitään puutteita. Eikö siis tosiaan vieläkään voi ääneen sanoa sitä, että samalla kun keskityttiin murteentutkijoiden tapaan ensi sijassa vanhimman ja vierailta vaikutteilta

parhaiten säilyneen nimiaineoksen tallentamiseen, ohitettiin tai unohdettiin se tosiasia, että kaikilla seudun asukkailla — siirtolaisillakin — oli omat tarpeensa puhua ympäristönsä paikoista, ja ettei heidän nimistönsä oikeastaan ollut sen »huonompaa» kuin ihanteellisiksi mainittujen nimioppaittenkaan? Jo Skandinavian maiden nimikokoelmista näkyy, että systemaattista nimistönkeruuta on aina ohjannut myös tutkimustraditio ja oman ajan tutkimustavoitteet. Eiköhän nimiarkiston työntekijöidenkin pitäisi myöntää se, että niin arvokasta tutkimusaineistoa kuin arkistoon on koottukin, sen tallentaminen on ollut tarkoituksellisesti ja ehkä perustellustikin tietyllä tavalla valikoivaa ja samalla tutkimuksen historiallista näkökulmaa suosivaa. Murrekokoelmien on helppo uskoa sisältävän runsaasti jo käytöstä hävinnyttä sanastoainesta, mutta paikannimikokoelmista puhutaan usein siihen tapaan kuin niistä löytyisi koko totuus kaikkien kerätyiksi katsottujen alueiden paikannimistöstä. Tutkimushankkeessamme tällainen näkemys on osoittautunut vääräksi, vaikka varsinaisena tavoitteena olikin siis paikannimistön muuttumisen selvittely.

Ritva Korhonen sanoo, että »makrotoponyymit moninaisine taustatietoineen» ovat perheyhteisöjen mikrotoponyymejä huomattavasti tärkeämpiä ja monikäyttöisempiä jo niminä ja ilmeisesti tutkimuksen kannalta (s. 617). On tietysti totta, että makrotoponyymeillä on enemmän käyttäjiä kuin mikrotoponyymeillä ja että ne usein ovat myös alueellisen nimistön runko. Mikrotoponyymejä on kuitenkin aiheetonta väheksyä, koska juuri niiden ja nuorehkojen nimien taustastahan nimioppailla usein on luotettavan tuntuista tietoa. Siksi tämä tietämys on kokoelmissa tärkeää. Se on myös nimistöntutkijoiden tiedon kivijalka. Mikrotoponyymien asiataustaan liittyvien tietojen perusteella on hahmoteltu yleiskuvaa koko paikannimistöstä, ja juuri tältä

pohjalta on usein hyvä arvailla monien makrotoponyymienkin taustaa.

Ritva Korhonen huomauttaa, kuinka »ennen muuttumistutkimusta Nimiarkiston kokoelmat ovat tarjonneet kelvollisen perusmateriaalin mitä moninaisimpiin paikannimien tyyppi- ja lajitutkimuksiin ja nimien alueellisiin selvityksiin» (s. 617). Hankkeessamme ei kuitenkaan ole millään tavoin kielletty sitä, että kokoelmat ovat edelleenkin »kelvollinen perusmateriaali» mainittuihin tarkoituksiin — päinvastoin. On vain otettava huomioon myös se, että viime vuosikymmenien muutokset kulttuurissamme ovat vaikuttaneet usein hyvinkin suuresti myös tähän perusmateriaaliin.

»Jos muuttumistutkimuksen tavoitteena alun perin oli antaa yleiskuva Nimiarkiston kokoelmien laadusta, miksi vertailuaineistoksi ei otettu yhtään kokonaista aineistoa 1970- tai 1980-luvulta», kysyy Ritva Korhonen (s. 617). Kysymys saattaa johtaa lukijan harhaan, sillä tutkimushankkeen päätavoite ei ole ollut kokoelmien edustavuuden vaan paikannimistön muuttumisen selvittely. Osatutkijoiden tiedossa olisi kylä pitänyt olla myös vastaus tähän kysymykseen: vertailuaineistot ovat enimmäkseen 1960-luvulta, koska tutkimuksessa pyrittiin yhtäläiseen ja pitkäköön, noin kolmenkymmenen vuoden aikaväliin.

Ritva Korhosta on hämmästyttänyt myös osatutkijoiden »täysi vapaus valita itse tutkimusalueensa» (s. 618). On syytä huomauttaa, että tutkimusalueiden valinta määräytyi pakostakin sen perusteella, oliko hankkeeseen osallistuneiden tutkijoiden tuntemilta seuduilta löydettävissä sopivan »hyvin» kerättyjä aiempia aineistoja. Ilman alueen tuntemustahan tutkimus olisi ollut epämielekkästä. Suurin osa tutkimuksista on lisäksi graduja, eikä aiheesta vapaaehtoisesti gradujaan tekeviä opiskelijoita voi lähettää heille vieraille seuduille, esimerkiksi Savoan. On tietysti harmillista mutta tästä

tutkimuksesta täysin riippumatonta se, että hankkeessa mukana olleessa opiskelijajoukossa ei yhtä lukuun ottamatta ollut Savosta tai Itä-Suomestakaan kotoisin olevia opiskelijoita. On syytä muistaa myös, että paikannimistön muuttuminen oli menestyksellinen yhteistyöhanke, joka onnistui tavoitteissaan erinomaisesti. Mukana oli kolme instituutiota (Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsingin yliopisto, Tampereen yliopisto), ja graduja valmistui kuusi. Projekti oli siis myös toteutustavaltaan innovatiivinen. Tutkimuskeskuksen arvioinnissa vuonna 1999 tähän kiinnitti huomiota esimerkiksi professori Jyrki Kalliokoski, joka kiitteli lisäksi sitä, kuinka hanke on »suoraan tukenut yliopistojen perus- ja jatko-opetusta».

Ritva Korhonen toivoo — ja väittää keruureportin taulukoita voitavan lukea niin — että myös hankkeen 1990-luvun keruunaineistot olisivat tallennettuina nimiarkiston kokoelmiin. Näin ei ole, koska hankkeessa on perustellusti pidetty ensisijaisempaan itse tutkimusta kuin aineiston kokoamista arkistoon. Uusien tutkimusmateriaalien peräämisessä kokoelmiin arkistointien näkökulma astuu liikaa etualalle, ikään kuin epäiltäisiin, että tutkijat olisivat keksineet uudet nimet itse. Tulos ensin, arkisto sitten — tässä tapauksessa.

Projektin päätulokset Ritva Korhonen ohittaa lähes kokonaan. Niitä hän ei (itse mukana olleena) kaiki epäilekään. Toisaalta hänellä — kuten joillakuilla muillakin — on keruukokemuksensa ja arkistotyön perusteella voinut olla jo ennestäänkin esittelemieni tutkimustulosten tapainen kuva nimistön muuttumisesta ja keruun painotuksista. Tutkimushankkeessa on kuitenkin ensimmäistä kertaa osoitettu todella laajan aineiston perusteella, että paikannimistö muuttuu maailman muuttuessa enemmän kuin yleensä on otaksuttu. Projektin tulokset ovat valaisseet sitä, minkä

▷

tyyppisiä nämä muutokset ovat 1900-luvun jälkipuoliskolla olleet. Nämä asiat on hyvä tietää varsinkin silloin, kun paikannimistöä, nimenantoa ja nimien käyttöä pyritään tarkastelemaan onomastisesta näkökulmasta — ja tähän on nimistöntutkijoiden päätehtävä.

Jos joku haluaa kieltää nimistön muuttumisen ja rakentaa käsityksensä asioista vain joidenkin menneiden tilanteiden varaan, hänen pitäisi perustella sitä faktoilla. Vastineen otsikko on siis väärä: tutkimus ei teillannut aineistoaan vaan käytti nimiarkiston kokoelmia erittäin hyödyllisellä tavalla. Ritva Korhosella kuten muillakin hankkeeseen osallistuneilla on ollut oma osuu-

tensa siihen, että näinkin hyvä lähtöaineisto on ollut käytettävissä. Muualla tällaista vertailua ei liene vielä tehty eikä usein pystytä tekemäänkään. Täkäläinen tutkimus on siis ollut taas kerran innovatiivista ja päätyntynyt tuloksiin, joilla on merkitystä laajemminkin, myös onomastisen teorian kannalta. ■

TERHI AINIALA

Kotimaisten kielten tutkimuskeskus

Sörnäisten rantatie 25

00500 Helsinki

Sähköposti: *terhi.ainiala@kotus.fi*

KEVÄÄN 2001 TAPAHTUMIA

Suomen kielen juhlapäivät Helsingin yliopistossa 14. ja 15. maaliskuuta

Keskiviikkona 14. maaliskuuta

Klo 11.00 Kotikielen Seuran 125. vuosikokous auditoriumissa XIII (Aleksanterinkatu 5, 2. krs.). Vuosikokousasiat.

Klo 12.00 *Suomen kielen asema tieteen kielenä* -paneelikeskustelu suuressa juhlasalissa (Aleksanterinkatu 5. Huom! Ennakkotiedoissa mainittu paikka muuttunut.)

Klo 15.00 Pääjuhla suuressa juhlasalissa

Torstaina 15. maaliskuuta

Klo 10–15 tieteellinen seminaari pienessä juhlasalissa (Fabianinkatu 33, 4. krs)

Klo 10.00 *Suomalaisen fennougristiikan tilanne*

Klo 11.00 *Kenttätöön merkitys tutkimushistorian eri vaiheissa*

Klo 12.00 *Lounastauko*

Klo 13.00 *Fennistiikan tavoitteet ja uhkakuvat*

Torstaina 19. huhtikuuta

Klo 19.15 Kotikielen Seuran kokous Tieteiden talon salissa 505 (Kirkkokatu 6, Helsinki). Professori Aila Mielikäinen esitelmöi aiheesta *Murteella kirjoitettua: puhekieli kirjakielenä*.

TERVETULOA!

Kuva 1
Koko 100 %
Korkeus 9,9 cm
Leveys 5,3 cm

*Pragmatiikan maail-
mankongressi Mexico
Cityssä 1996: Auli
Hakulinen Frida Kahlon
talon edessä.
Valokuva Lea Laitinen.*

»TÄSTÄ ASIASTA ME EI OIKEESTAAN VIELÄ
TIEDETÄ MITÄÄN» —
AULI HAKULINEN 60 VUOTTA

Heinäkuussa 2000 Budapestin teknisen yliopiston laaja auditorio kuhisi kielitieteilijöitä viidestä maanosasta. Joukkoon mahtui myös pohjoismaisia tutkijoita, heistä suurin osa suomalaisia. Mukana oli muutama varttuneempi suomalaislingvisti, mutta enemmistö joukosta oli tutkijanuransa alussa. Monilla heistä oli yhteinen opettaja, Helsingin yliopiston suomen kielen professori Auli Hakulinen, yksi kansainvälisen pragmatiikan konferenssin plenaaripuhujista.

Auli Hakulinen syntyi 10.3.1941 keskelle sotia. Hän kirjoitti ylioppilaaksi Munkkiniemen yhteiskoulusta ja aloitti samana vuonna estetiikan ja nykyiskansain kirjallisuuden sekä suomalais-ugrilaisen kielen tutkimuksen opinnot Helsingin yliopistossa. Hän suoritti humanististen tieteiden kandidaatin tutkinnon 1964, valmistui filosofian kandidaatiksi 1965 ja filosofian lisensiaatiksi 1972 Helsingin yliopistosta. Tohtoriksi Hakulinen väitteli Turun yliopistossa 1976.

▷

Jo kesken opintojansa Auli Hakulinen lähti yli Atlantin suureen maailmaan, Indian yliopistoon opetusassistentiksi 1963–1964. Myöhemminkään, tuoreena maisterina, hän ei kotimaassaan kauan pysynyt, vaan matkusti Lontooseen 1966, jossa toimi muun muassa kuuluisan englantilaisen sosiolingvistin Basil Bernsteinin tutkimusryhmässä. Lontoon yliopistossa Hakulisen opettajiin kuului systeemis-funktionaalisen kieliteorian luoja Michael Halliday. Matkojen aikana maailma oli ehtinyt muuttua jonkin verran myös Suomessa. Lontoosta hän palasi Helsingin yliopiston tuoreen oppiaineen, yleisen kielitieteen ensimmäiseksi assistentiksi 1968. Hieman myöhemmin hän toimi jonkin aikaa vieraileva tutkijana Yhdysvalloissa, generatiivisen kieliopin keskuksessa MIT:ssä.

Opiskelu ja työskentely monissa yliopistoissa Suomessa ja ulkomailla erilaisissa kielitieteellisissä konteksteissa on olennainen osa Auli Hakulisen tutkija- ja opettajapersoonaa. Ulkomailla opiskelun tärkeyden Hakulinen on välittänyt myös oppilailleen, joista useat ovat opiskelleet Suomen ulkopuolella.

1970-luvun puolivälistä alkaen Auli Hakulinen työskenteli Suomen Akatemian nuorempana tutkijana Nils Erik Enkvistin tekstilingvistiikan tutkimusryhmässä Åbo Akademiassa. Pitkin 1970-lukua aina 1980-luvun alkuun Hakulinen toimi freelance-kielitieteilijänä; tutkimustyön ohella hän kirjoitti äidinkielen oppikirjasarjaa. Tänä aikana hän myös hoiti suomen kielen professuureja Åbo Akademiassa ja Tampereen yliopistossa. Helsingin yliopiston suomalaisen filologian apulaisprofessoriksi hänet nimitettiin 1981 ja nykyiseen virkaansa, saman yliopiston suomen kielen professoriksi 1991. — Kahden viimeksi mainitun vuosiluvun väliin mahtuu suuria mullistuksia suomalaisen kielitieteen kentässä, ei vähiten Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksessa.

Akateemisiin ihanteisiin kuuluu kriittisyyteen ja omaan ajatteluun kannustaminen sekä itsestään selvyyksien kyseenalaistaminen. Auli Hakulinen toteuttaa myös käytännössä näitä joskus vaikeasti noudatettavissa olevia ihanteita. Halu ymmärtää kielen syvintä olemusta sekä suomen kielen ominaispiirteitä välittyy hänen opetuksestaan. Hän myös saa oppilaansa oivaltamaan tieteen perusteiden ja fennistiikan tutkimusperinteen kriittisen ymmärtämisen tärkeyden.

Auli Hakulinen on oiva esimerkki siitä, että lukeminen ja kirjoittaminen sekä näiden taitojen opetteleminen ovat humanismin ydintä. Opettajana hän on sekä rohkaissut lukemaan että ohjannut opiskelijoita tieteellisen kirjoittamisen hallintaan. Toisten tekstien lukijana ja kommentoijana hän on tunnetusti tarkka, perusteellinen ja innostuva. Hakulisen maine opinnäytöiden ohjaajana ei vähiten perustukaan näihin ominaisuuksiin. Suositulle ohjaajalle riittää ohjattavia, myös muiden oppilaita ja yliainerajojen.

Yliopisto-opetus on myös vuorovaikutusta. Kuuntelijana Auli Hakulinen on yhtäältä oivaltava ja empaattinen, toisaalta hän saattaa joskus tuntua opiskelijasta kovin vaativalta ja jopa hämmentävän särmikkäältä. Opintojensa loppuvaiheessa kampaileva opiskelija voi kyllä myös yllättyä professorinsa ymmärtämyksestä ihmissuhteiden, toimeentulon ja lastenhoitojärjestelyjen ongelmia kohtaan.

Yliopistoyhteisössäkään kirjoittamisen ja lukemisen taitoja ei tarvitse harjoittaa yksin. Omalla esimerkillään Auli Hakulinen on kannustanut oppilaitaan tieteellisten tekstien yhdessä kirjoittamiseen. Hän on myös tottunut soveltamaan opetuksessaan yhteistoiminnallisen oppimisen periaatteita sekä opettamaan yhdessä.

Tutkijapersoonaa Auli Hakulisen ominaisuuksia ovat ennakkoluulottomuus ja

utelaisuus. Opiskeluvuosinaan Helsingin yliopistossa hän tutustui 1960-luvun suomalaisen kielitieteen valtavirtaan, jolle muun muassa strukturalistinen ja generatiivinen kielentutkimus oli varsin vierasta. Opiskelu ulkomailla vei hänet kuitenkin keskelle uusia virtauksia, ja Suomeen palattuaan hän sai kokea, että vanhan ja uuden tutkimusotteen yhteen sovittaminen ei ollut mutkatonta. Kielitieteen kansainvälisten virtausten maahantuonti ja levitys eivät aina sopineet yksiin 1960- ja 1970-lukujen Suomen akateemisen ilmaston kanssa.

Englannissa ja Yhdysvalloissa Auli Hakulinen tutustui yhtäältä Hallidayn funktionaalisen kielioppiin ja muotoutumassa olevaan sosiolingvistiikkaan ja toisaalta generatiiviseen kielentutkimukseen. Suomalaisen 1960-luvun lopun ja 1970-luvun alun kielentutkimuksen näkökulmasta näille nykyperspektiivistä keskenään erilaisille lähestymistavoille oli yhteistä se, että ne olivat kaikki vieraita eivätkä kummunneet kansallisten tieteiden perinteestä. Auli Hakulisen ja hänen kansainvälisestä kielentutkimuksesta kiinnostuneiden ikätovereidensa osaksi tulikin sekä tuoda maahan uusia ajatuksia että puolustaa niiden merkitystä myös kansallisten tieteiden kehittymisen ja uudistumisen kannalta. Ryhtyessään kertomaan ensimmäisestä pohjoismaisesta lingvistiikan kesäkurssista vuoden 1969 Virittäjässä Auli Hakulinen aloitti katsauksensa: »Monilla aloilla alkaa kehityksen seuraaminen sekä itsenäisen tutkimuksen suorittaminen omin päin, yksinäisyydessä, käydä yhä vaikeammaksi. Varsinkin maantieteellisissä periferioissa tehottomaksi jäävä yksin ahertelu on hyvin tuttu vaara (Virittäjä 73(3): 303).»

Uusien näkemysten oikeutusta ja yhteistyötä yli rajojen hän saikin sitten läpi 1970-luvun puolustaa muun muassa Virittäjän palstoilla. Esimerkiksi vuoden 1971 Virittäjässä hän vastaa Aarni Penttilän

Chomskyn transformaatioteoriaa koskevaan kirjoitukseen ja muistuttaa, että jo tuolloin generatiivisen kielentutkimuksen piiriin kuului monenlaisia lähestymistapoja, sekä varoittaa yleisemminkin uusien tieteellisten virtausten yksioikoisesta tuomitsemisesta pelkästään omista lähtökohdista käsin: »Transformationalistit ovat — omista käsitteistään lähtien — takavuosina pyrkineet todistamaan muun muassa Hallidayn kaavaileman kuvausmallin teoreettisesti kelvottomaksi, karkeimman strukturalismin kanssa identtiseksi jne. Tällaiset toisten katsantokantojen tulkitsemiset omista käsitteistä lähtien [– –] jäänevät kuitenkin aina omaan arvoonsa niiden rikastuttavien ideoiden varjossa, joita eri koulukuntien keinoin tapahtuva systemaattinen työskentely tuottaa» (Virittäjä 74(2): 208).

Auli Hakulinen on julkaissut pääosan tutkimuksestaan artikkeleina erilaisilla foorumeilla, ja valikoima hänen tuotantoaan julkaistaan nyt kokoelmana *Lukemisto* (SKS 2001, toim. Lea Laitinen ym.). Hänen laajaa tuotantoaan voi tarkastella useista näkökulmista. Näkökulmien moninaisuuden voi havaita jo hänen väitöskirjassaan *Suomen kielen generatiivista lauseoppia* (1976), joka oli alansa ensimmäinen artikkeliväitöskirja. Sen otsikko on sidoksissa aikaansa, mutta se kertoo myös sen, mikä mielestämme on Auli Hakulisen tuotannon keskeisiä aiheita: lause ja lauseen kielioppi. Läpi tutkijanuransa hän on pohtinut lauseen rakennetta, rajoja ja käyttöä, lausetta ihmisen keinona ilmaista sosiaalista identiteettiään ja toimintaansa. Jo väitöskirjassa lauseopin käsitteen rajat tulevat koetelluiksi. Dialogia käyvät perinteinen fennistiikka ja 1970-luvun syntaksi, semantiikka ja tekstilingvistiikka. Väitöskirjan tutkimuskohteena on sekä totunnaisesti lauseen sisäisinä pidettyjä että lauserajan ylittäviä ilmiöitä: lauseenvastikkeiden semantiikka, nominilausekkeiden samaviitteisyys, suo-

men *sitä*, liitepartikkeli *-han/hän* sekä suomen sanajärjestys. Väitöskirjan artikkelit nostavat esiin myös pragmatiikan ja syntaksin suhteen, joka kuuluu Auli Hakulisen tuotannon keskeisiin teemoihin.

Tekstisyntaksi — se mitä tapahtuu lauseessa mutta jota ei voi selittää vain lauseopin avulla — oli tutkimuskohteena Suomen Akatemian rahoittamassa laajassa kvantitatiivisessa hankkeessa, jossa Auli Hakulisen kanssa työskentelivät Fred Karlsson ja Maria Vilkuna. Tämän työn tuloksia kokosivat yhteen Hakulisen ja Karlssonin *Nyky-suomen lauseoppia* (1979) sekä Hakulisen, Karlssonin ja Vilkunan *Suomen tekstilauseiden piirteitä: kvantitatiivinen tutkimus* (1980). Etenkin ensin mainitussa teoksessa esitellään laajasti kansainvälisen lingvistiikan suuntauksia ja varsinkin 1960- ja 1970-luvun kielioppimalleja sekä käydään lävitse suomen kielen synkronista tutkimusta. Kahden vuosikymmenen synkroniset kuvaukset suomen kielestä kohtaavat myös paljon luetussa kurssikirjassa *Nyky-suomen rakenne ja kehitys I* (1983), jonka Hakulinen on toimittanut yhdessä Pentti Leinin kanssa.

Kieliopin ja kielen käytön suhde oli 1970- ja 1980-luvun pragmatiikan ydinkysymys. Näinä vuosina vakiintuivat kielenkäytön tutkimuksen työkaluiksi puheaktiteoria, keskustelumaksiimit ja kohteliaisuusteoria, joiden avulla oli mahdollista lähestyä lauseen ja kontekstin suhdetta ja kontekstuaalisen merkityksen luonnetta uudella tavalla. Näitä uusia näkökulmia Auli Hakulinen hyödynsi omissa tutkimuksissaan esimerkiksi pohtiessaan suomen persoonajärjestelmää tai kuvatessaan vuoden 1982 presidenttiehdokkaiden epäsuoria vastauksia televisiohaastattelijan kysymyksiin.

1980-luvulla Auli Hakulisen mielenkiinto suuntautui entistä enemmän puhuttuun kieleen. Arkipuheen aineistot, erityi-

sesti 1985 Klaus Mäkelältä saatu Kettil Bruunin väitöskirjaansa varten kokoama laaja keskusteluaineisto, ohjasivat Hakulista etsimään uudenlaista tutkimusmenetelmää. 1980-luvun lopulla sellainen löytyi alkuaan sosiologisesta menetelmästä, etnometodologisesta keskusteluanalyysista. Hakulinen perusti tutkimushankkeen *Suomalaisen keskustelun keinoja*. Tässä hankkeessa luotiin perusta suomalaisen keskustelupuheen analyysille, kehitettiin litterointikonventiot ja aloitettiin systemaattinen aineiston keruu.

Suomalaisen keskusteluntutkimuksen kehitykseen vaikutti keskeisesti Auli Hakulisen määrätietoinen toiminta alan kansainvälisten yhteyksien luomiseksi. Ratkaiseva oli 1987 Ruotsissa pidetty pohjoismainen tutkijakurssi, jolle Hakulinen muutamien oppilaidensa kanssa osallistui: kurssilla opettivat keskusteluanalyysin huippututkijat Emanuel A. Schegloff ja John Heritage. Hakulinen sai muun muassa käyttöönsä litteraatteina maailmalla liikkuneet keskusteluanalyysin perustajan Harvey Sacksin luennot. Seuraavana kesänä keskusteluanalyysin pioneereihin kuuluva Gail Jefferson vieraili kuukauden ajan Hakulisen tutkijaryhmää kouluttamassa. Nykyisin ulkomaisten keskusteluntutkijoiden Helsingin vierailut ovat arkipäivää, samoin kuin keskustelupuhetta tutkivien fennistien ulkomaanvierailut.

Hakulisen työn tuloksena keskusteluntutkimus ja vuorovaikutus tuli osaksi Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksen opetus- ja tutkimusohjelmaa ja laajasti suomalaisen humanistisen ja sosiaalitieteellisen tiedeyhteisön tietoisuuteen. Hakulinen on jo ehtinyt ohjata toistakymmentä vuorovaikutusta käsittelevää väitöskirjaa ja useita kymmeniä alan pro gradu -töitä. Lingvistisesti suuntautuneessa keskusteluanalyytisessä tutkimuksessa hän ja hänen oppilaansa edustavat kansainvälistä kärkeä.

Kielentutkijana Auli Hakulinen on tuonut keskusteluanalyysin pohdittavaksi kieliopin ja vuorovaikutuksen suhteen. Lingvistin peruskysymyksiin kuuluvaa muodon ja merkityksen suhdetta on pohdittava uudeltaisesta näkökulmasta, kun tarkastellaan ihmisten välistä toimintaa. Kielelliset ilmaukset saavat merkityksensä osana arjen vuorovaikutusta. Perinteisten kielioppien kuvaamat hyvinmuodostuneet lauseet ovat vain yksi keino välittää merkityksiä vuorovaikutuksessa. Auli Hakulinen on varsinkin 1990-luvun tutkimuksissaan käsitellyt sellaisia keskustelupuheen ilmiöitä kuten diskurssipartikkelit (*nyt, sit, kyl*), dialogipartikkelit (*joo, niin, mm*), sisään hengitys, lausesulaumat, täydellä lauseella vastaaminen ja keskustelun kiteymät ja rutiinit. Näitä ilmiöitä on osin kuvattu perinteisissä kieliopissa ja sanakirjoissa, kuitenkin lähinnä kirjoitetun kielen kannalta. Vuorovaikutuksen analyysi avaa niihin kokonaan uuden näkökulman. Keskustelupuheen ei-verbbaaliset ainekset sekä rutiininomaiset ilmaukset ovat jääneet tyystin kielentutkimuksen kaanonin ulkopuolelle.

Äidinkielenopetus on freelance-vuosista alkaen ollut lähellä Auli Hakulisen sydäntä. Hän on tehnyt sekä peruskoulun että lukion oppikirjoja ja toiminut äidinkielenopetuksen kehittämiseksi yhteistyössä muun muassa Äidinkielenopettajain liiton ja opetushallituksen (ent. kouluhallituksen) kanssa. Vuosina 1993–1994 Auli Hakulinen oli Opetusministeriön asettaman kielioppityöryhmän puheenjohtaja. Työryhmän tavoitteena oli »pohtia kieliopin asemaa ja muotoa äidinkielen opetuksessa»; sen tuloksena julkaistiin teos *Kieli ja sen kielioppi* (1996). Auli Hakulinen on saanut usein edustaa tiedotusvälineissä fennistisen tutkimuksen ääntä, oli sitten kyse kielen »köyhtymisestä» tai persoonapronominien »korrektista» käytöstä. Varsinaiselle tulilinjalle hän on joutunut 1990-luvun lopulta lähtien

johtaessaan Helsingin yliopiston ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen yhteishanketta *Suomen kielen deskriptiivinen kielioppi*. Vuonna 2003 ilmestyväksi suunniteltu suomen kielioppi on deskriptiivinen ja pohjautuu laajoihin korpuksiin. Edeltäjistään poiketen se tulee tarkastelemaan sekä puheen että kirjoituksen piirteitä fonologiasta tekstin ja keskustelun rakentumiseen.

Keskeinen Auli Hakulisen toiminnan ulottuvuus on naistutkimus ja naisten tutkijanuran edistäminen. Hakulinen oli perustamassa yhdessä muun muassa Liisa Lautamatin kanssa ensimmäistä suomenkielistä feminististä tiedostamisryhmää 1970-luvulla, ja hän oli ensimmäisiä naistutkimukseen perehtyneitä tutkijoita maassamme. Hakulisen rooli on ollut monipuolinen: hän on toiminut sekä ruohonjuuritasolla eri-ikäisten ja eri tieteenaloja edustavien naisten ryhmissä että ollut naistutkimusta ja naisten tutkijanuraa edistävässä päätöksentekolimissä. 1980-luvun puolivälissä Helsingin tutkijanaisten yhdistyksen yhteyteen perustettiin kielitieteen piiri. Ryhmän keskustelut johtivat muun muassa artikkelikoelmaan *Isosuinen nainen* (toim. Lea Laitinen 1988). Hakulinen oli ryhmän kantavia voimia. Hakulisen toiminta oli myös ratkaiseva siinä, että Helsingin yliopistoon perustettiin naistutkimukseen keskittyvä Kristiina-instituutti 1991. Vuosina 1992–1995 Hakulinen toimi Naistutkimus-lehden päätoimittajana yhdessä Lea Laitisen kanssa. Auli Hakulisen toiminta on ollut tärkeää, jopa ratkaisevaa monen tutkijanaisen elämälle. Hän on kannustanut ja ohjannut naisia tiedon pariin ja tutkijanuralle — aina opintojaan aloittelevasta opiskelijasta vartuneempaan tutkijaan, ei-akateemisesta taustasta tulevista naisista akateemisen maailman sisällä kasvaneisiin naisiin.

Naisen asema ja sukupuoli on myös tärkeä juonne Hakulisen tutkimuksissa. Hän

▷

on tarkastellut sukupuolen kategoriaa useissa artikkeleissa, muun muassa Naistutkimus-lehdessä. Niissä yhdistyy kiinnostus kielellisiin rakenteisiin (esimerkiksi persoonaj- ja pronominijärjestelmään) ja kielen ihmisen identiteetin ja sosiaalisen toiminnan rakentajana. Jo mainittuun *Iso-suinen nainen* -teokseen sisältyy Auli Hakulisen artikkeli »Miten nainen liikkuu Veijo Meren tekstissä«, jossa lingvistinen tyylintutkimus ja naisnäkökulma kohtaavat. Nainen, kieli ja kirjallisuus olivat ne keskeiset ulottuvuudet, joiden varaan rakentui hänen yhdessä Auli Viikarin kanssa pitämässä 1980-luvun opiskelijaa sykähdyttänyt luentosarja Marja-Liisa Vartion teoksista.

Auli Hakulinen on poikkeuksellisella tavalla vaikuttanut kielitieteen kehitykseen ja alan määrittelyyn opettajana, tutkijana ja tiedepolitiikassa, sekä kotimaassa että kansainvälisesti. Vaikka häntä voikin kuvata 60-luvun kapinalliseksi, hän on myös 1900-luvun alkupuolen suomen kielen professorien tavoin yhteiskunnallinen vaikuttaja ja akateemisen maailman, erityisesti humanistisen tutkimuksen näkyvä edustaja. Erojakin on: uteliaisuus uutta kohtaan ja uskalus tarkistaa kantaansa uuden edessä sekä tunnustaa tiedon rajallisuus. Auli Hakulinen käy rohkeasti dialogia omien ihanteidensa

puolesta myös yliopiston ulkopuolisen yhteiskunnan kanssa. Aito fennisti hän on suhteessaan empiriaan: aineisto ja sen tarkka analyysi on hänen tutkimuksensa perusta. Auli Hakulisen ja hänen oppilaittensa ansiosta keskustelunanalyysi on tuonut arkielämän puhetilanteiden kirjon suomen kielen tutkimukseen. Suomalaisena suomen kielen tutkijana oli innostavaa ja juhlallistakin kuunnella hänen esitelmäänsä *Minimal and non-minimal answers to yes-no questions* tämän kirjoituksen alussa mainitussa Budapestin konferenssissa: kuusisataa lingvistin päätä kääntyi yhtä aikaa suomenkielisen aineiston puoleen ja kynien kärjet kulkivat esimerkkimonisteen pintaa pitkin, kun ikkunattoman auditorion yleisö heinäkuun helteessä keskittyi pohtimaan suomalaisen työmiehen vastausta *ne taipu iha:n siististi joo* työtoverinsa kysymykseen *sait sä taivutettuu kunnolla ne*. — Virittäjän lukijat onnittelevat Auli Hakulista, lehden entistä toimittajaa, ahkeraa avustajaa ja pitkäaikaista toimitusneuvoston jäsentä! ■

JYRKI KALLIOKOSKI
MARJA-LEENA SORJONEN

KLISEET JA STEREOTYPIAT

Ulla Jäppinen *Kielen ja ajatusten kliseet. Värien nimitysten käyttö eräissä suomenkielissä idealistissävyyisissä teksteissä.* Åbo: Åbo Akademis förlag 1999. 279 s. ISBN 951-765-025-6.

Kansanrunoutentutkimuksen terminologinen moniste esitteli 1960-luvun alkupuolen opiskelijalle monien muiden käsitteiden joukossa nimityksen *klisee*: »Kirjapainotekniikan piiristä saatu, sananmukaisesti kuvalaattaa merkitsevä termi, jota käytetään eri yhteyksissä toistuvista lausekäännteistä, esimerkiksi *sanan virkkoi, noin nimesi; koprin helmansa kokosi, käsin kääri vaattehensa; olipa kerran; sen pituinen se.*» Moniste sai myöhemmin kirjan muodon ja samalla uuden nimen Perinnetieteen terminologia. Tieteenalan nimen muuttuessa myös hakusana *klisee* hävisi sen tarvitsemien termien joukosta. Vieläkin harvinaisempi *klisee* on ollut kirjallisuudentutkimuksen piirissä, ja kielitieteilijät tuskin edes tuntevat sitä.

Ulla Jäppinen on elvyttänyt väitöskirjassaan perinteisen termin. Hänen uusiokäyttöönään pelkkä määritteeton »klisee» ei kuitenkaan riitä: *sen pituinen se* on nyt »kielen klisee». Ja kielen kliseitten rinnalle hän nostaa uutuutena »ajatusten kliseet».

Teoksen nimi ja alaotsikko kertovat varsin tarkoin, mistä on kysymys: huomiota kohteena ovat värinimitykset ja nimenomaan niiden kliseytyneet käyttö. Sitä tarkastelemalla tutkimus valottaa yleisemminkin kiteytyneiden konneksioiden ja stereotyyppien asemaa kielessä ja erityisesti niiden osuutta tekstin tyyppi- ja rakenteiden rakentajana. Perusaineistona on joukko sävytykseltään idealistisia tekstejä eli Runebergin

ja Topeliuksen runosuomennoksia, Kiven, Koskenniemen, Leinon, Mannisen ja Pohjanpään runoja sekä laajahko valikoima lastenrunoja — nimenomaan lastenrunoissa ihanteellinen maailma on säilynyt pitkälle senkin jälkeen, kun se on väistynyt aikuisten kirjallisuudesta. Tämän varsinaisen tutkimusmateriaalinsa lisäksi Jäppinen on käynyt systemaattisesti läpi erilaisia vertailuaineistoja, joihin kuuluu paitsi valikoima 1900-luvun runoutta ja proosaa myös Kalevala ja Kanteletar, Mannisen suomennokset Iliaasta ja Odysseiasta sekä Uusi testamentti ja vuoden 1886 virsikirja. Kaikkiaan näistä aineslähteistä on kertynyt tarkastelun pohjaksi lähes 4 000 värinimitysten esiintymää; niistä varsinaiseen perusaineistoon kuuluvia on runsaat 2 100.

Tutkimuksen virikkeenä on ollut intuitiivinen havainto siitä, että suomalaisesta kaunokirjallisuudesta on suhteellisen vavattomasti erotettavissa runsaasti etenkin runomuotoisia tekstejä, jotka edustavat romanttista tyyliä ja joille on luonteenomaista vahva esteettinen tai eettis-esteettinen leima. Jäppinen nimittää tällaisia tekstejä »idealistissävyyisiksi» ja löytää niitä etenkin 1800-luvun kirjallisuudesta mutta myös uudemmasta, etenkin lapsille kirjoitetusta runoudesta. Nämä tekstit ovat oma »makrokontekstinsä», ja yksi sen ihanteellisuuden ja idealistisen sävyn ilmentymä ovat sellaiset toistuvat kliseet, joita ei samassa määrin tavata muuntyyppisistä teksteistä.

▷

Jäppinen katsoo (s. 44), että »kliseytyminen tapahtuu aina jossain makrokontekstissa». Aivan sopuosinnussa ei väittämän kanssa tosin ole se, että »periaatteessa on olemassa kahdenlaisia kliseitä» (s. 252): toiset kuuluvat tiettyyn makrokontekstiin sen ominaispiirteinä, toiset taas voivat esiintyä vapaasti erilaisissa teksteissä. Esimerkiksi *siniset silmät* ja *punaiset posket* ovat tyypillisiä idealistissävyisille teksteille, mutta *siniverinen* ja *mustaa valkoisella* ovat kliseitä, jotka eivät ole sidoksissa vastaavaan suppeahkoon makrokontekstiin. Samaten *purppuravaatteet* on klisee idealistissävyisten tekstien makrokontekstissa, mutta vaikkapa *punainen vaate* on klisee, jonka esiintymisalue on paljon laajempi.

Luonnehdintojen monipuolisuudesta huolimatta — tai ehkä juuri niiden vuoksi — itse kliseen käsite jää teoksessa hieman utuiseksi. »Kliseitä ovat kielellisen perinteen varastosta saadut ilmaukset ja ilmauskokonaisuudet», Jäppinen toteaa (s. 50). Kuitenkaan esimerkiksi *musta puku* tai *musta viinimarja* (s. 29) eivät ole kliseitä. Asiasta on helppo olla samaa mieltä, mutta kovinkaan täsmällisiä kriteerejä ei tämänkaltaisista luonnehdinnoista saa kliseiksi katsottavien ja muiden kiinteiden konneksoiden erotteluun. Niinpä avoimeksi jää, millä perustein poimituista värinimitysten 2 135 esiintymästä on karsittu pois epäkliseet: sivuun jääneen aineiston luonteesta teos ei anna käsitystä. Toisaalta on kohtuuden nimessä todettava, että vaikka rajanveto onkin ollut intuitiivista, varsinaiseen käsittelyyn siilautunut aines riittää vallan hyvin antamaan monipuolisen käsityksen värinimitysten kliseytyneestä käytöstä.

Näytteeksi Jäppisen lähestymistavasta sopii adjektiivi *harmaa* ja sen varaan rakentuvien kliseiden käsittely. Niitä erottuu kolme ryhmää. Ensimmäinen on kiteytymä *harmaa halla*; siinä *harmaa* »on tulkittava dekoratiiviseksi lisäksi, joka ei juuri täyden-

nä ilmausten informaatiota». Tuntuvasti laaja-alaisempaa on 'harmauden' kytkeytyminen osaksi erilaisia ikääntymiseen ja vanhuuteen liittyviä ilmauksia: *harmaahapsi*, *harmaat hapsset*, *harmajapää*, *harmeta*, *harmajat taatot*, *tulla harmaaksi*; saman »ajatuksellisen kliseen» laajentuneeksi käytöksi voidaan lukea myös nykykielen metonyymiset ilmaukset tyyppiä *maailman harmaantuminen*, *ammatit harmaantuvat*, joissa on kysymys väestön ikärakenteen muutoksesta. Vielä enemmän varioi kolmas ryhmä, jossa harmaus koskee »ajankohtia ja abstraktioita»: *harmaa syys*, *harmaat päivät*, *harmaa sunnuntai*, *harmaa arki*, *ikiharmaja ikävä*, *harmaa mieli*, *harmaa olo* jne. Jäppisen ryhmitykset ovat tässä — niin kuin yleensäkin — suhteellisen luontevia. Tosin hän jättää tarkastelunsa ikään kuin puolitiehen eikä puutu siihen, millainen on minkin ryhmän sisäinen koostumus. Esimerkiksi *harmaat hapsset*, *harmaa parta*, *harmaa pää*, *harmaapää* ja *harmaa soturi* hahmottavat harmauden ja vanhuuden suhteen kaikki hieman eri tavoin, puhumattakaan Eino Leinon säeparista *Langat jo harmaat/ lyö elon kultainen pirta* tai sellaisista konneksioista kuin *harmaa vanhuus* (se mahdollistaa myös tulkinnan 'ikävä, synkkä'), *harmaa honka* tai *maailman harmaantuminen*. Luokitus siinänsä on korrekti, mutta semanttista analyysiä olisi voinut huokeasti viedä paljon pitemmälle.

Samaan tapaan Jäppinen erittelee adjektiivit *valkoinen*, *musta*, *sininen*, *vihreä*, *keltainen* ja *punainen* (*puna-*, *purppura-* ja *rusko-*sanueet) ja niiden varaan rakentuvat kliseet. Niin kuin odottaa sopii, juuri aineistoa erittelevä osa (s. 64–229) on työn varsinainen ydin: tarkka poiminta ja poimitun aineiston systemaattinen analyysi on tuonut esiin suuren määrän värinimityksiin pohjautuvia kiteytymiä, ja eri ainesryhmien vertailu osoittaa, että useimmat niistä ovat

luonteenomaisia nimenomaan esillä olevien »idealistissävyyisten tekstien makrokontekstille». Tyypillistä on esimerkiksi se, että monet värit ovat saaneet symbolisia merkityksiä. Niinpä *harmaa* ilmaisee usein 'ikäväää', *valkea* 'puhdasta, viatonta' ja *musta* 'synkkää' tai 'likaista'; näin on paitsi idealistissävyyisissä teksteissä myös kielellä yleisemminkin.

Varsinaista aineiston käsittelyä seuraavat loppuluvut (s. 230–53) ovat käytännössä tiivistelmä työn lähtökohdista ja aineistoanalyysin tuottamista tuloksista. Mukana on jonkin verran kokoavia kommentteja ja yksityiskohtaisia frekvenssitietoja. Samaten Jäppinen tuo esiin joitakin runoilijakohtaisia erityispiirteitä ja osoittaa tapauksia, joissa idealistissävyyisten tekstien kliseet ovat väistyneet tyyliuuntien muuttuessa.

Tutkimus painottuu vahvasti aineistoon, ja vaikka tekijä pitääkin oman ilmoituksen mukaan tavoitteenaan »täydentää kliseen käsitteen selvittämistä tutkimusta varten rajatusta näkökulmasta», työn painopiste ei ole teoreettisissa kysymyksissä. Kliseen käsitteeseen keskittyvä johdantoluku tyytyy etupäässä referoimaan sitä, mitä erilaisissa tutkimuksissa tai hakuteoksissa on kliseistä lausuttu. Jäppinen kyllä esittää oman luokituksensa, jossa kliseet jakautuvat neljään pääryhmään: 1) kliseytyneet syntagmat ja kollokaatiot (idiomit, konventionaalistuneet metaforailmaukset, kiteytyneet syntagmat), 2) ajatukselliset kliseet, 3) kliseytyneet lekseemit ja 4) kliseytyneet topokset. Itse aineiston käsittelyssä ryhmitys ei nouse esiin, ja etenkin kategoriat 3 ja 4 jäävät taustalle. Tosin Jäppinen palaa toistuvasti kahteen topokseen, locus amoenukseen ja synkkyuden topokseen, joita hän pitää luonteenomaisina idealistissävyyisille teksteille. Hän mainitsee monia niihin liittyviä yksityiskohtia, mutta itse toposten käsittely on koko lailla katkelmallista. Samaten hänellä on joitakin tyyppiesimerkkejä kategorian

3 kliseytyneistä lekseemeistä (*vavahduttaa*, *fantastinen*, *tyhmä*, *mahtava*, *kolahtaa*, *panostaa*, *potku*), mutta aineiston analyysiin tätä kategoriaa ei tarvita. Siihen näyttää kuuluvan ilmauksia, joita on joskus kutsuttu »muotisansoiksi»; keskeinen kriteeri on niiden käyttötaajuuden kasvu ja käyttö yli »normaalin» tarpeen (s. 36).

Monet esiin otettavat ilmaukset voidaan lukea ryhmään 1. Idiomeja joukossa ei juuri ole, ja kun myös konventionaalistuneiden metaforien osuus on vähäinen, tämän kategorian esiintymät ovat »syntagmoina kliseytyneitä» eli tyyppiä *järvi on sininen*, *sinijärvi*; niissä »taustana on kollokaatio *sininen + järvi*». Kollokaation Jäppinen (s. 30) tulkitsee niin, että »saman kollokaation piirissä voi esiintyä derivaatiota ja kompositiota, esimerkiksi ilmauksissa *sininen järvi*, *järvi siintää*, *järven sini* on sama kollokaatio».

Käytännössä Jäppinen kuitenkin käsittelee aineistoaan — myös kliseytyneitä syntagmoja — ryhmän 2 ajatuksellisina kliseinä. Niissä jokin propositio (tässä tapauksessa 'järvi on sininen') on kliseytynyt: »Kieliyhteisössä siis ajatellaan, että järvi on sininen ainakin prototyypillisesti tai ajatellaan nimenomaan sinistä järveä välittämättä siitä, että järvi voi joissakin olosuhteissa olla muunkin värinen.» Kysymys on siitä, että sinisyyttä pidetään järven stereotyyppisenä ominaisuutena.

Tutkimus keskittyy siis ennen muuta ajatuksellisiin kliseisiin tyyppiä *sininen järvi*, *sininen taivas*, *siintävä lahti*. Luonteenomaista niille on, että värinimityksen »distinktiivisyys» on haalistunut. Sinisyys on järven, taivaan ja lahden stereotyyppinen ominaisuus; sitä esittävä ilmaus on tekstissä »dekoratiivisessa» tehtävässä. Tämä distinktiivisyyden häviäminen ja dekoratiivisuuden painottuminen ovat kliseiden »kvalitatiivisia piirteitä». Vastaavasti Jäppinen käyttää »kvantitatiivisena kriteer-

rinä» sitä, missä määrin muut vaihtoehdot (*harmaa/keltainen/musta* jne. *taivas*) ovat syrjäytyneet samassa idealistissävyyisten tekstien makrokontekstissa. Vaikka nämä kliseitten tunnistamiskriteerit ovat jossain määrin impressionistisia ja päällekkäisiäkin, niiden perusteella tarkasteltavaksi valikoitunut aineisto on kauttaaltaan kiinnostavaa ja tukee tekijän näkemystä ilmausten vakiintuneisuudesta.

Jäppisen tutkimusnäkökulma asettaa merkityksen muodon edelle, ja tämä on johtanut siihen, että ilmausten fonologiset ja morfosyntaktiset ominaisuudet ovat jääneet ehkä turhankin vähälle huomiolle. Paljolti sen vuoksi kategorian 1 kliseytyneiden syntagmojen ja kollokaatioiden piirteet eivät nouse näkönsälle. Esitetty kliseitten luokitus on kuitenkin sellainen, että ilmaukset sopivat edustamaan samalla kertaa useampaakin perusluokituksen kategoriaa. Niinpä esimerkiksi *harmaa halla* on Jäppisen mukaan ajatuksellinen klisee; siinä »perustana on propositio 'halla on harmaa', jonka kielentymät ovat kollokaatioina kliseytyneitä». Tarkempi kollokaatioiden silmäily olisi tuonut näkyviin sen, että kliseytyneisyys voi perustua paitsi ilmausten semanttisiin ominaisuuksiin (niiden perustana olevaan »propositioon») myös niiden muotoon.

Esimerkiksi alkusoinnun Jäppinen mainitsee vain kahteen otteeseen; hänen mukaansa se lisää ilmauksen kiinteyttä ja antaa sille dekoratiivisuutta (s. 116) ja vaikuttaa kollokaation säilymiseen (s. 131). On kuitenkin ilmeistä, että alkusointu — ja ylipäätään ilmausten muoto — vaikuttaa myös kollokaatioiden kiinteytymiseen, siksi runsaasti aineistosta on poimittavissa alkusointuisia kiteytymiä (*harmaahapsinen, sinisilmäinen, punaposkinen, valkovartinen; musta multa ~ muoto ~ murhe* jne.).

Teoksessaan Johdatusta suomen kielen fraseologiaan (Suomi 115:2, Helsinki 1971)

Anna-Leena Kuusi esitteli koko joukon »fraasityyppejä» eli morfologisten, syntaktisten, stilististen ym. piirteiden nojalla tunnistettavia rakennemalleja. Yhdeksi fraasityypiksi hän nimesi attribuuttifraasit (*leveä leipä, viides pyörä, ikuinen risti, valkoinen valhe*). Attribuuttifraasien osuus on huomattavan suuri myös Jäppisen aineistossa: *punaiset posket, siniset silmät, harmaat hapsset, tumma tukka*. Vastaavia vakiintuneita rakennetyyppejä ovat bahuvriihiyhdyssanat tyyppiä *punaposki, punapaula, sinisilmä, harmaahapsi, harmaaparta, tummatukka* sekä vastaavat *inen*-loppuiset adjektiivit (*punaposkinen, punapaulainen* jne.). Kieleen on vakiintunut niin suuri määrä ruumiinosan- ja värinimityksen yhdistäviä attribuuttifraaseja, substantiiveja ja adjektiiveja, ettei niiden voi kuvitella syntyneen toisistaan riippumatta. Rajoittuminen ajatuksellisiin kliseisiin ja kliseytyneisiin syntagmoihin sivuuttaa tällaiset analogiamallit ja niiden osuuden uusien kiteytymien syntyyn ja vakiintumiseen.

Jäppinen kyllä pohtii ilmausten kliseytymistä. Kliseet syntyvät »tietyn prosessin tuloksena, so. toistumalla kieli- ja kulttuuriyhteisön käytössä», ja tällöin olennainen on makrokontekstin rooli. Toistuessaan ilmaus konventionaalistuu; siihen ei kiinnitetä erityistä huomiota, ja se »alkaa samastua automaattisen taustan ilmauksiin». Niinpä värinimitykset menettävät distinktiivisen tehtävänsä ja haalistuvat dekoratiivisiksi: ilmauksen käyttöä »ei enää motivoi kielenulkoisen tilanne, vaan kirjallinen perinne». Toisin sanoen kysymys ei ole siitä, ovatko jonkun silmät siniset vai ruskeat tai onko hänellä harmaa vai tumma tukka; sen sijaan olennainen on mielikuva, jonka ilmaus *siniset silmät* tai *harmaahapsi* synnyttää. Näkemystä tuskin voi pitää sinänsä vääränä, mutta kovin syvälle ilmausten vakiintumisen problematiikkaan se ei yllä.

Kuten todettua, työ painottuu empiriaan

ja sivuuttaa teoreettiset pohdinnat. Aikaisempaa tutkimusta ja erityyppisiä kielen kiteytymiä ja niiden luokittelua esittelevä katsaus (s. 15–28) keskittyy pääosiltaan termiin *klisee*. Fraseologiaa, idiomatiikkaa ja ylipäättään kielellisiä kiteytymiä koskevan lingvistisen kirjallisuuden Jäppinen sivuuttaa, ja myös suomalaisesta tutkimuksesta jäävät huomaamatta esimerkiksi Anna-Leena Kuusen fraseologiatutkimus ja Lauri Harvilahden Kertovan runon keinot (Helsinki 1992), joka testaa ja kehittää Milman Parryn ja Albert B. Lordin oraalisien formuloiden teoriaa (Jäppinen tosin viittaa (s. 26) formuloteoriaan epäsuorasti Pentti Saarikosken kautta).

Vaikka työn teoreettinen pohja on kiteytymiä koskevan tutkimuksen osalta kapea, se on kuitenkin riittävän luja paljolti sen ansiosta, että Jäppinen on voinut ottaa lähökohdakseen Mauno Kosken monografian Värien nimitykset suomessa ja lähisukukiellissä (Helsinki 1983): se on tarjonnut paitsi substantiaalista tietoa värinnimityksistä myös niiden kliseytyneen käytön kuvaukseen hyvin soveltuvan semanttisen analyysivälineistön. Koski rajoitti oman tarkastelunsa nimenomaan värinnimitysten ensisijaiseen käyttöön (s. 9): »En siis käsittele sitä, miksi poliittista vasemmistoa sanotaan punaiseksi, tietynlaista lehdistöä keltaiseksi ja tunnelmaa siniseksi, unelmia

ruusunpunaisiksi.» Kun Jäppisen tutkimuskohteena on värinnimitysten esiintyminen kiteytyneissä konneksioissa ja kliseissä, niistä tapaa sekä ensisijaista (*sininen järvi, harmaa tölli*) että toissijaista käyttöä (*harmaa arki, musta murhe*).

»Kieli on luonteeltaan intertekstuaalista», Jäppinen toistaa monien muiden havainnon. Hänen näkökulmansa on tuore, ja väitöskirjaa voi pitää aluevaltauksena: se nostaa esiin monitahoisen ja kiinnostavan kielenilmion, jonka aikaisempi suomen kielen tutkimus on jokseenkin kokonaan sivuuttanut. Jäppinen on nostanut kirjallisuudesta esiin suuren määrän ilmaisuja, joiden kliseytyneisyydestä ei jää epäilystä. Samaten hän pystyy vakuuttavasti osoittamaan, että monet niistä ovat luonteenomaisia nimenomaan esiin otetulle tekstityypille, »idealistsävyisten tekstien makrokontekstille». Aineisto avartaa käsityksiä kielellisistä kiteytymistä, ja samalla se kiehtoo tarkkaavaista lukijaa ja haastaa häntä lisäpohdintoihin jättämällä paljon avoimeksi: karhu on kyllä saatu kierrokseen, mutta se on vielä kaatamatta. ■

PENTTI LEINO

Suomen kielen laitos

PL 3 (Fabianinkatu 33)

00014 Helsingin yliopisto

Sähköposti: *pentti.leino@helsinki.fi*

YHDYSSANOJEN PSYKOLINGVISTIikka

Jukka Mäkisalo *Grammar and experimental evidence in Finnish compounds*. Studies in Languages 35. Faculty of Humanities, University of Joensuu 2000. 179 s. ISBN 951-708-904-X.

Jukka Mäkisalon väitöskirjan *Grammar and experimental evidence in Finnish compounds* tutkimuskohteena ovat suomen kielen yhdyssanat. Työ koostuu viidestä itsenäisestä kirjoituksesta ja yhteenvedosta, joka johdattelee työn metateoreettisiin taustoihin.

Yhdyssanojen kuvaaminen (rakenne, luokittelu ja asema suhteessa syntaksiin, leksikkoon ja morfologiaan) on ollut kiistan aihe formaalisessa kielitieteessä jo kauan. Mäkisalon tavoite on afaatikkoja ja niin sanottuja normaaleja puhujia tutkimalla etsiä

▷

kuvausratkaisuille empiirisiä perusteita. Mäkisaloon raportoima uusi, kokeellinen tutkimus kohdistuu pieniin aineistoihin. Tätä puutetta tasapainottaa ensimmäisen kirjoituksen ulkoisen evidenssin hankalan metodisen ja metateoreettisen luonteen pohdiskelu. Mäkisalo perustelee yhdyssanojen kuvausratkaisuja kokeellisella kielen tuottamiseen ja ymmärtämiseen liittyvällä tutkimustiedolla. Perusteet psykologin ja autonomisen tutkimuksen yhdistämiselle ovat selvät.

Mäkisalo tarkastelee yhteenvedossa (*Grammar and experimental evidence in Finnish compounds*) kieliopillisen analyysin ja psykologin tutkimuksen metodologista erilaisuutta, joka tekee näiden tutkimusalueiden vuoropuhelun erittäin ongelmalliseksi. Aineiston jonkinasteinen kieliopillinen kuvaus, kuten Mäkisalokin esittää, on jo edellytys sen kokeelliselle tarkastelulle. Koska psykologin tutkimus nojaa taustaoletuksiin, jotka ovat peräisin hyvin pitkälle autonomisesta kielitieteestä — tämän työn tapauksessa vielä generativistisesta koulukunnasta —, on kuvausratkaisujen kokeellinen »testaaminen» mahdollista vain hyvin rajallisesti. Kokeellinen testaaminen tapahtuu tietyn lingvistisen analyysimallin sisällä, eikä sen avulla voi kumota tai oikeuttaa kyseistä analyysimallia kokonaisuudessaan.

Sinänsä autonominen kielitiede on periaatteessa riippumaton psykologin tiikasta. Kieliopillisen kuvauksen kohteena olevat kieliopilliset säännöt eivät puolestaan ole psykologin tiikan ensisijainen tutkimuskohde vaan kielen psykologin ja neuraalinen representaatio (esimerkiksi ns. sisäinen leksikko). Mäkisalo ottaa huomioon autonomisen kuvauksen ja psykologin tutkimuksen metodologin ja metateoreettisen eron. Autonomisen kielitieteen kuvausratkaisut ovat hänelle aivan kuin (psyko)lingvistisiä hypoteeseja, joille

kokeellisen tutkimuksen kautta voidaan etsiä empiirisiä tulkintoja.

Yhdyssanat ovat olleet esillä formaalin kielitieteen kehityksessä eräänlaisena kiistakapulana, johon suhtautuminen on muuttunut toistuvasti heijastellen kulloistakin kuvausmallia. Toinen kirjoitus *To what extent compounds are morphological? A review of problems in linguistic theories* referoi generativistisen teorian tapoja kuvata yhdyssanailmiötä eri kielissä. Generativistisessä perinteessä on käyty keskustelua siitä, kuuluuko yhdyssanailmiö (ja sananjohto yleisemminkin) syntaksiin, leksikkoon vai morfologiaan. Sanojen morfologin rakenteen kuvauksessa perustava kysymys on sisäisen leksikon luonne. Kyse on siitä, miten sanojen morfologin rakenne hallitaan ja millä tavalla yksittäiset sanamuodot yhdistyvät merkitystä kantaviin leksemeihin. Ulkoisen evidenssin arvo on — ainakin periaatteessa — merkittävä pyrittäessä arvioimaan ehdotusten paremmuutta. Mäkisalo esittääkin työnsä tavoitteeksi etsiä psykologisesti perusteltua yhdyssanojen kuvausta. Autonominen kielitiede ei voi, Mäkisaloon mukaan, esittää väitteitä psykologisesta todellisuudesta ilman empiiristä tutkimusta. Tästä kannasta seuraa loogisesti hänen kiinnostuksensa kokeelliseen tutkimukseen. Yhdyssanatutkimuksen periaatteelliset ongelmat vakuuttavat lukijan kokeellisen testaamisen tai yleensä kognitiivisten seikkojen huomioimisen välttämättömyydestä. Autonominen kielitiede, vaikka ei tekisikään eksplisiittisiä oletuksia kuvausratkaisujen psykologisesta todellisuudesta, käyttää sellaisia käsitteitä kuin *rakenteelliset rajoitukset*, jotka implisiittisesti viittaavat psykologin prosessointiin.

Teoksen laajin kirjoitus *Compounds in Finnish: on the morpho-syntactic and semantic criteria* pyrkii tarjoamaan taksonomian suomen kielen yhdyssanoille. Mäki-

salo testaa pienellä suomen kielen yhdyssana-aineistolla parin kolmen viime vuosikymmenen aikana esitettyjen morfosyntaktisten ja semanttisten kriteerien toimivuutta yhdyssanojen luokittelussa. Yhdyssanan syntaktinen kategoria näyttää ohjaavan sanojen morfosyntaktista käyttäytymistä enemmän kuin usein idiosynkraattinen leksikaalinen merkitys. Muun muassa nominaalisten yhdysosien välisille semanttisille suhteille on löydettävissä vastaavat syntaktiset kategoriat. Kullakin syntaktisella yhdyssanatyyppillä on oma merkitystehtävänsä. Ollisi mielenkiintoista nähdä Mäkisaloon hahmottelemat kriteerit sovellettuna laajempaan suomen kielen yhdyssana-aineistoon.

Teoksen kolme muuta kirjoitusta esittelevät Mäkisaloon kokeellista suomen kielen yhdyssanoihin kohdistunutta tutkimusta. Näistä ensimmäinen *Semantic transparency, frequency of use and linear order of constituents in Finnish compounds* tarkastelee sitä, jaskaako kuulija yhdyssanat osiinsa. Psykolingvistiikassa on tutkittu — lähinnä englannin ja hollannin kielten osalta — esiintymistaajuuden, semanttisen läpinäkyvyyden ja sanan aseman (joko alku- tai jälkiosana yhdyssanassa) vaikutusta siihen, missä määrin yhdyssana jaetaan tulkintaprosessissa osiinsa. Mäkisalo esittelee suomen yhdyssanoihin kohdistunutta tutkimustaan, jossa näitä kolmea tekijää tarkastellaan yhtä aikaa. Tulokset ovat samansuuntaisia kuin aikaisemmat muiden kielten yhdyssanoilla saadut tulokset. Mäkisalo käyttää tutkimusasetelmaa, jossa koehenkilön tehtävänä on esimerkiksi annetun sanan tunnistaminen (»Onko x suomen kielen sana vai ei?»). Ennen varsinaista ärsykesanaa (target) kokeessa annetaan heräteärsykkeeksi (priming) yhdyssana, jonka jompikumpi yhdysosa assosioituu muotonsa tai merkityksensä puolesta varsinaiseen ärsykesanaan. Tutkimuksen ja tulkinnan logiikka kulkee seuraavasti: jos herätteenä

oleva yhdyssana jaetaan osiinsa, helpottuu ja samalla nopeutuu jompaankumpaan yhdysosaan assosioituvan ärsykesanan tunnistus. Tulokseksi Mäkisalo saa, että muodon samankaltaisuuteen perustuva heräte toimii sitä paremmin, mitä suuritaajuisemmasta yhdyssanasta on kyse. Suuritaajuiset siis hajotetaan tunnistusprosessissa osiinsa. Jos heräteyhteys perustuu merkitykseen, ei yhdyssanan taajuus yksin selitä herätevaikutusta, vaan yhdyssanan rakenne näkyy selvemmin kuin taajuus tai semanttinen läpinäkyvyys. Semanttisen representaation tasolla heräte toimii paremmin, jos se yhdistyy yhdyssanan jälkiosaan. Jälkiosan keskeisyys tulee heikompana esille jo muotoon pohjautuvien herätteiden tapauksissa. Yhdyssanan jälkiosalla taas näyttää olevan psykolingvistisesti keskeinen rooli. Yhdyssanan semanttisella läpinäkyvyydellä näyttää olevan niukin rooli. Mäkisaloon aineisto koostuu yhdyssanoista, joiden jälkiosa toimii niiden morfosyntaktisena perusosana muttei semanttisena »pääsanana».

Teoksen kaksi viimeistä kirjoitusta ovat julkaistuja yhteisartikkeleita. Niistä ensimmäinen *Finnish compound structure, experiments with a morphologically impaired patient*, joka on kirjoitettu yhdessä Matti Laineen ja Jussi Niemen kanssa, esittelee tuloksia, jotka perustuvat vaikeasti dyslektisen potilaan (HH) morfologiseen prosessointiin. Tämäkin tutkimus pyrkii selvittämään sisäisen leksikon rakennetta. HH:n morfologinen kyky on oleellisesti heikentynyt, ja hänellä esiintyy luku- ja toistokokeissa runsaasti virheitä taivutetuissa muodoissa, kun taas johdetuissa muodoissa vähemmän. Nyt raportoitu tutkimus pyrkii selvittämään, miten yhdyssanojen prosessointi eroaa johdosten prosessoinnista ja miten eri yhdysosilla on erilainen keskinäinen asema sisäisessä leksikossa. Tutkimusaineisto koostui sanomalehtiaineistosta pimituista erityyppisistä yhdyssanoista (n =

216), jotka kaikki olivat kuitenkin semanttisesti läpinäkyviä ja tarkoitteiltaan konkreettisia (*kansikuva, myötätuuli, aallonharja, kuvanveisto* jne.). Yhdyssanojen kohdalla esiintyviä virheitä verrattiin johdosten ja morfofoneemista vaihtelua sisältävien sanojen lukuvirheisiin. Perusmuotoisten substantiivien muodostama N+N-tyyppi osoittautui vaikeimmaksi. Vaikka yhdyssanoissa oli virheitä enemmän kuin johdetuissa ja yksimorfeemisissa sanoissa, ilmeni vain harvoja tapauksia, joissa yhdyssana korvautui yksimorfeemisella tai johdetulla sanalla, tai päinvastoin. Virheitä ilmeni kaiken kaikkiaan yhtä paljon sekä alku- että jälkiosien kohdalla, mutta jos tarkastellaan vain niitä, joissa virheen tuotoksena on kuitenkin yhä yhdyssana, niin tapauksia, joissa alkuosa on luettu oikein ja jälkiosa väärin, on huomattavasti enemmän kuin tapauksia, joissa jälkiosa on oikein ja alkuosa väärin. Edelleen jos alkuosa on oikein ja jälkiosa väärin, on tuotos tyyppillisesti jokin kielessä olemassa oleva yhdyssana (esimerkiksi *rajajoki* korvautui sanalla *rajapyykki*). Leksikaalinen haku siis näyttää tulosten valossa tapahtuvan yhdyssanan alkuosan perusteella. Yleisenä tuloksena kirjoittajat esittävätkin, että sisäisessä leksikossa yhdyssanat jaetaan osiinsa ja alkuosalla on leksikon rakenteen kannalta keskeinen merkitys. Samansuuntaisia tuloksia on saatu muiden kielten yhdyssanoista.

Teoksen viimeinen kirjoitus on tekijän yhdessä Matti Laineen kanssa kirjoittama *Verb effects in Finnish deverbal compounds: a case study with an agrammatic*. Tässä artikkelissa esitellään tutkimusta, jossa koehenkilönä oli edellisestä artikkelista tuttu afaatikko HH. Koejärjestelyssä HH luki nyt sanoja, joiden joukossa oli tutkitavat yhdyssanat. Tutkimuksen kohteena oli toisaalta ero deverbaalisten (esim. *eläinkuljetus*) ja nominaalisten yhdyssanojen välillä ja toisaalta ero taivutettuja muotoja sisältä-

vien (esim. *ajankuva, autonkuljettaja*) ja näitä sisältämättömien yhdyssanojen (esim. *eläintarha, autokuski*) välillä. Deverbaaliset yhdyssanat olivat HH:lle vaikeampia kuin nominaaliset. Yhdyssanan sisäinen taivutusmorfeemi lisäsi lukuvirheitä, mutta suurempi tilastollinen selittävä tekijä virheiden synnyssä on verbaalisen yhdyssosan mukanaolo. Deverbaalisten yhdyssanojen vaikeus osoittaa, että verbaalinen yhdyssana on keskeinen sisäisessä leksikossa ja että verbisemantiikka (argumenttirakenne) aktivoituu deverbaalisia yhdyssanoja tunnistettaessa.

Ei voida odottaa, että Mäkisaloon työhön pystyisi siinä raportoitujen kokeellisten tutkimustulosten avulla ratkaisemaan kattavasti yhdyssanojen kielipiillisen kuvauksen periaatteellisia kysymyksiä: parhaimmillaankin yksittäiset tutkimukset voivat olla vain suuntaa-antavia, mutta ne tuovat joskus argumentaatioon toivotun ulkopuolisen lisän. Lukija jää kuitenkin usein kysymään, mitä testit oikeastaan mittaavat. Niihin psykologisiin taustaoletuksiin, joihin tulosten tulkinta nojaa, olisi — ottaen huomioon työn synteettisen peruslaadun — toivonut enemmän selvyyttä. Johdantoluokun lukija kaipaa selkeämpää yhteenvetoa erillisissä kirjoituksissa esitetyistä tuloksista ja johtopäätöksistä; pääasiassahan alkuluku pohdiskelee — tosin sängen sympaatteisesti — ulkoisen evidenssin käytön meta-teoreettista ja metodista ongelmaa. Tulokset ovat mielenkiintoisia sekä teoreettisesti että suomen kielen kuvauksen kannalta — tosin tarkemmat päätelmät edellyttävät jatkotutkimuksia. Mäkisaloon työllä on jatkomahtoisuuksia kahdella suunnalla: toisaalta on mahdollista jatkaa empiirisiä tutkimuksia, toisaalta on mahdollista kriittisesti tutkia empiirisen tutkimuksen riippuvuutta autonomisen kielitieteen hypoteettisista ratkaisuksista. Sinänsä yhdyssanaailmiö on tutkimuskohteena erittäin mielenkiintoi-

nen. Mäkisalo tarjoaa muun muassa sellaisen hahmotelman yhdyssanojen luokittelumiseksi, jota kannattaisi soveltaa suurempaan aineistoon. Mäkisaloon työ liittyy Joensuu yliopistossa professori Jussi Niemen johdolla tehtyyn psykologingvistiseen tutkimustyöhön ja pystyy osoittamaan kokeellisen tutkimuksen lingvistisen merkityksen. Lukija jää odottamaan uusia väitöskirjoja samalta tutkimusryhmältä.

Mäkisalo osoittaa, että kokeellinen tutkimus on relevanttia pohdittaessa sitä, kuuluuko yhdyssanojen kuvaus syntaktisen, leksikaalisen vai morfologisen kuvauksen piiriin ja miten yhdyssanoja on paras luokitella. Kokonaisuutena työ pystyy osoittamaan, että vuoropuhelu empiirisen ja deskriptiivisen kielitieteen välillä on reaalisessa tutkimuksessa mahdollinen ja perusteltu. Tässä teos on tervetullut aluevaltaus

Suomessa. Mäkisaloon argumentointi, jossa liikutaan toisaalta kokeellisten tulosten tulkinnassa ja toisaalta perinteisen lingvistisen kuvauksen piirissä, osoittaa asiantuntemusta sekä psykologingvististen koejärjestelyiden ymmärtämisessä että tulosten tilastollisen analyysin hallinnassa. Mäkisaloon työ on elimellisessä yhteydessä sekä kansainväliseen lingvistiikkaan että fennistiseen tutkimukseen. Teosta voi suositella yhdyssanojen kuvauksesta kiinnostuneille ja niille, jotka haluavat tietoa kielten morfologiaa tutkivasta psykologingvistiikasta. ■

URHO MÄÄTTÄ

Suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos
33014 Tampereen yliopisto
Sähköposti: skurma@uta.fi

KANSAN KÄSITYKSISTÄ LINGVISTIikkaA

Dennis R. Preston *Perceptual dialectology. Nonlinguists' views of areal linguistics.* Topics in Sociolinguistics 7. Dordrecht: Foris Publications 1989. 141 s. ISBN 90-6765-392-6.

Dennis R. Preston (toim.) *Handbook of perceptual dialectology.* Volume 1. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company 1999. 413 s. ISBN 90-272-2180-4.

Nancy A. Niedzielski & Dennis R. Preston *Folk linguistics.* Trends in Linguistics. Studies and Monographs 122. Berlin: Mouton de Gruyter 2000. 375 s. ISBN 3-11-016251-2.

Kansandialektologia on tutkimussuuntaus, jossa tutkimuskohteena ovat tavallisten kielenkäyttäjien murrehavainnot. Se kattaa osan *kansalingvistiikasta*, joka on kiinnostunut laajemminkin kielenkäyttöä koskevista ei-lingvistien havainnoista. Varsinaiseksi tutkimusalaksi kansandialektologian on vakiinnuttanut nykyään Michiganin yliopistossa lingvistiikan professorina toimiva Dennis R. Preston. Termiä *perceptual dialectology* ('havaintodialektologia', vapaasti käännettynä 'kansandialekto-

logia') hän on käyttänyt ensimmäisen kerran vuonna 1981.

Kansandialektologista tutkimusideaa on kuitenkin sovellettu jo vuosikymmeniä aiemmin. Uranuurtajana voidaan pitää hollantilaista A. Weijnenia, joka keräsi 1940-luvulla kyselymenetelmän avulla tietoa maanmiestensä murrekäsityksistä. Kyseilyssä tiedusteltiin, missä paikoin informanttien edustamalla alueella murre oli samantyyppistä kuin heillä itsellään, ja toisaalta, missä se oli aivan erilaista. Lisäksi pyydettiin

mainitsemaan piirteitä, joissa vastaajat olivat havainneet eroja. Vastausten perusteella laadittiin kartta, jossa samanlaista murreta edustavat paikkakunnat yhdistettiin viivoilla. Murrealueiden rajat sijoitettiin vyöhykkeille, joissa viivat eivät risteilleet toistensa yli. Tästä kehittyi niin sanottu pikku-uolimenetelmä, jota on sovellettu sellaisenaan mutta myös kehitetty eri suuntiin.

1950-luvulla kansandialektologinen tutkimus eteni Japaniin. Koko 1900-luvun alkupuoliskon ajan murteiden ryhmittely oli Japanissa herättänyt kiivasta keskustelua, ja sen vuoksi pidettiin tärkeänä selvittää myös yleisiä, ei-lingvistien, käsityksiä murteista. Kansandialektologisen tutkimuksen Japaniin toi belgialaissyntyinen Willem Grootsaers, joka tiedusteli maallikoiden havaintoja paikallisista murre-eroista.

Dennis R. Preston on monipuolistanut tutkimusmenetelmiä tuomalla niihin informanttien laatimat mielikuvakartat. Vuonna 1989 ilmestyneessä *Perceptual dialectology*-teoksessaan hän esittelee amerikanenglantia koskevia tutkimuksiaan, jotka ovat olleet esikuvina lukuisille uusille hankkeille. Eräässä Prestonin tutkimuksessa havaijilaisia opiskelijoita pyydettiin piirtämään karttaan käsityksensä mukaiset Yhdysvaltain murrealueet. Karttaan oli valmiiksi merkitty ainoastaan osavaltioiden rajat. Tuloksena oli, että informantit pystyivät tarkimmin erittelemään tuttujen lähialueiden murteita. Sen sijaan maantieteellisesti kaukaisempien alueiden kielimuotoihin, kuten Yhdysvaltain itärannikolla puhuttuihin murteisiin, vastaajat eivät olleet kiinnittäneet huomiota. Yksimielisimpiä informantit olivat etelämurteen olemassaolosta, vaikkakin alueen sijainti ja laajuus vaihtelivat.

Preston on selvittänyt myös sitä, missä amerikkalaisten mielestä puhutaan korrekteinta ja toisaalta miellyttävintä englantia. Kielen korrektius ja miellyttävyys eivät tutkimuksen mukaan täysin vastanneet toi-

siaan, mutta käsitys siitä, että oman kotiseudun kieli ei ole niin murteellista kuin muiden käyttämä kieli, sai tutkimuksesta tukea. Myöhemmin (Niedzielski ja Preston 2000: 45–80) näiden kyselyjen pohjalta on työstetty atk-menetelmin koostekarttoja, joissa on vertailtu toisiinsa eri-ikäisten ja eri sukupuolta tai sosiaaliluokkaa edustavien vastaajien käsityksiä. Näin on voitu määrittää myös, missä kansandialektologisten käsitysten mukaan on esimerkiksi etelämurteen ydinalue.

Yksi Prestonin metodisista kokeiluista on murteentunnistustesti, jota on esitelty jo vuonna 1989, mutta varsinaisia tuloksia esitellään myöhemmin ilmestyneessä teoksessa (Niedzielski ja Preston 2000: 82–95). Testi laadittiin michiganilaisille ja indianalaisille vastaajille siten, että koehenkilöt kuuluivat yhdeksän murrenäytettä, joissa puhuivat keski-ikäiset, sosiaaliselta taustaltaan keskiluokkaiset miehet. Maantieteellisesti näytteet edustivat murrejatkuoa Yhdysvaltain pohjoisrannikolta Michiganista etelään, Alabamaan. Koehenkilöiden tehtävänä oli yhdistää kuulemansa murrenäyte johonkin annetuista paikkakunnista. Tällaisella kokeella Preston selvitti sitä, miten korreloivat keskenään mielikuvakarttojen murrealueet ja tunnistettavat murrenäytteet. Eräisiin karttoihin oli nimittäin merkitty murreraja kohtiin, joissa sitä dialektologien mukaan ei ole, ja toisaalta taas joitakin todellisia murrerajoja ei ollut havaittu. Prestonin mukaan tällä tavoin menetelmiä monipuolistamalla voidaan saada tietoa tunnistusstrategioista ja niiden suhteesta muuhun murteiden havaitsemiseen.

Prestonin ideoita on 1980- ja 1990-luvulla seurailtu eri puolilla maailmaa. Hänen toimittamansa *Handbook of perceptual dialectology* (1999) sisältää 22 artikkelia, joissa kansandialektologista tutkimusotetta on sovellettu britti- ja amerikanenglantiin, japaniin, ranskaan, saksaan sekä turkkiin.

Erityisesti Japanissa ala on saanut paljon kannatusta. Japanilaistutkijat ovat Prestonin tavoin huomanneet, että maallikoiden käsitysten mukaisille murrejaotteluille ei läheskään aina löydy lingvistisiä perusteita. Kielenkäyttäjien käsityksiin vaikuttavat hallinnolliset tai yhteiskunnallisen elämän piirissä syntyneet rajat. Eräässä japanilaistutkimuksessa näkyi koulupiirien vaikutus, ja tutkittaessa brittienglannin subjektiivisia murreryhmiä havaittiin, että niihin vaikuttivat koulussa käytettyjen maantieteellisten karttojen aluejaotukset. Japanilaistutkija FUMIO INOUE esittääkin, että kansandialektologiaa pitäisi kehittää kahteen suuntaan. Ensinnäkin testien avulla pitäisi etsiä niitä piirteitä, jotka vaikuttavat murteiden havaitsemiseen; kaikki kielenpiirteet eivät nimittäin ole psykologisesti samanarvoisia tältä kannalta. Tällaiset mieleen jääneet piirteet ovat eräänlaisia turistien kielellisiä matkamuuistoja. Toiseksi mielikuvat murteista ovat monimutkaisempia ja dynaamisempia kuin pelkät kartat kertovat. Murrekäsitykset olisi ymmärrettävä moniulotteisina. Inouen kunnianhimoisena tavoitteena on Japanissa ja Isossa-Britanniassa tehtyjen tutkimusten perusteella hahmotella jopa universaaliala teoriaa ei-lingvistien murrekäsityksistä.

Yksi kansandialektologian tavoitteista on jo Prestonin tutkimuksista lähtien ollut selvittää, mikä asema yleiskielellä on. Japanilaistutkimuksesta ilmenee, että monien japanilaisten mielestä Tokion ympäristön puhekieli on yleiskielta. Mielikuvat siitä eivät kuitenkaan ole varauksettoman positiivisia, vaan tämän seudun kieltä luonnehditaan persoonattomaksi ja etäiseksi. Tästä samoin kuin Prestonin amerikkalaistutkimuksista paljastuu, että standardikielimuoto tulkitaan usein alueelliseksi varieteetiksi, joka sijoittuu hallinnollisten keskusten ja pääkaupunkien ympäristöön.

Joskus tutkimusongelma on asetettu si-

ten, että tulos on ennalta arvattavissa. Esimerkiksi ANGIE WILLIAMS, PETER GARRETT ja NIKOLAS COUPLAND selvittelevät lasten kielellisten asenteiden kehittymistä. Eri puolilta Walesia kotoisin olevilta 14-vuotiailta koululaisilta äänitettiin tarinoita, joista osa valittiin murteentunnistustestiin. Tunnistajina oli sekä opettajia että oppilaita, ja kokeen tulos oli, että oppilaat menestyivät siinä opettajiin heikommin. Kaikki oppilaat eivät tunnistanee edes oman kotiseutunsa murretta. Syy on selvä: kouluikäiset eivät vielä paljoakaan liiku kotiseutunsa ulkopuolella, eikä heille ole muodostunut kuvaa muista alueellisista kielimuodoista.

Teoksessaan *Folk linguistics* (2000) Nancy A. Niedzielski ja Dennis R. Preston ovat laajentaneet tutkimuksen aluetta murrekäsityksistä kaikkeen muuhunkin kieltä koskevaan tietoisuuteen. Alueellisten erojen havainnoinnista edetään sosiaalisiin ja etnisiin eroihin sekä kielen oppimista koskeviin kysymyksiin. Tätä tietoutta on kerätty amerikkalaistutkimusten yhteydessä haastatteluin. Kansandialektologiasta on siis siirrytty kansanlingvistiikkaan.

Jos Yhdysvaltain etelävaltioiden kielimuodot ovat suurin alueellinen muista poikkeava ryhmä, afroamerikkalaiset ovat huomattavin etninen ryhmä, jonka puhekieleen (ns. AAVE-varieteettiin) kiinnitetään huomiota. Tätä kielimuotoa kuvaillaan slangiksi, jota puhuvat kaikenikäiset mustat. Kansanlingvististen havaintojen mukaan sille on tyypillistä muun muassa kaksinkertainen kielto sekä *be*-verbin poikkeava käyttö. Jälkimmäistä piirrettä jäljitellessään haastatellut antavat esimerkeiksi sellaisiakin hyperkorrekteja lauseita, jollaisia varieteetin puhujat eivät käytä. Enemmistö eurooppalais-amerikkalaisista vastaajista pitää AAVE-kielimuotoa vaikeasti ymmärrettävänä, ja erällä siihen yhdistyy negatiivisia käsityksiä kyseisen kielimuodon käyttäjistä.

▷

Eri tyyllilajien ja rekisterien yhteydessä Niedzielski ja Preston käsittelevät myös kiroilemista. Informantit ovat kertoneet, millaisissa tilanteissa ja miksi he kiroilevat. Joidenkin mielestä kiroillen on helpompi ilmaista itseään. Toisille puolestaan eräät kiroisanat ovat niin tabuja, etteivät he voi toistaa niitä haastattelijalle. Miehillä kiroilu on hyväksyttävämpää kuin naisilla. — Kirosanoihin suhtautumiseen vaikuttanevat monenlaiset sosiaaliset taustatekijät; suomen kielestäkin olisi helppo löytää voimasanonoja, joiden tunnelataus vaihtelee ainakin eri ikäryhmissä.

Kielen omaksumisesta monilla näyttää olevan sellainen käsitys, että lapset kopioivat kuulemansa. Vain harvat ovat sitä mieltä, että lapsi itse olisi aktiivinen oppija. Vieraan kielen oppiminen taas on helpompaa, jos kielen kirjoitus- ja äännösasu vastaavat toisiaan ja kieli muutenkin on loogista. Hankaluuksia tuottavat esimerkiksi kohteliaisuusfraasit, joita ei pidä tulkita sanata tarkasti. Mielenkiintoista on, että monet pitävät ei-syntyperäisiä kielenpuhujia parempina kielenkäyttäjinä kuin äidinkielisinä. Tämä perustunee siihen, että vieraan kielen oppijat käyttävät erityisesti alkuvaiheessa muodollisempaa kieltä kuin äidinkielellään kommunikoiivat.

Ei-lingvistien on usein vaikea eritellä, miksi jokin heidän havaitsemansa lause on epäkieliopillinen. Esimerkiksi lauseen sanajärjestykseen vaikuttaa vastaajien mukaan lauseen pituus. Muodolliseen rekisteriin kuuluvaa lausetta saatetaan pitää pitempänä kuin vastaavaa epämuodollista lausetta, vaikka ilmauksissa olisi yhtä monta sanaa. Passiiviin äidinkielenään englantia puhuvat suhtautuvat melko kielteisesti. Sen käyttöä ei suositella ulkomaalaiselle englannin puhujalle. Passiivina pidetään »heikkona» muotona ja ominaisena yläluokalle; kirjoitetussa kielessä sitä pidetään hyväksyttävämpänä kuin puhekielessä. Erittäin

usein se myös yhdistetään poliitikkojen kielenkäyttöön, mikä johtuu käsityksestä, että käyttämällä passiivina puhuja haluaa vetäytyä vastuusta. Kuitenkaan passiivin kieliopilliseen muotoon ei juuri kiinnitetä huomiota.

Niedzielski ja Preston hahmottelevat lopuksi kaksi metakielen tasoa, jotka sisältyvät kansanlingvistisiin havaintoihin. Metakieli 1 on kieltä kielestä, toisin sanoen havaintoja siitä, miten puhutaan. Tähän kuuluisivat esimerkiksi huomiot honottamisesta, tiettyjen murteiden laulavasta nuotista tai siitä, kuinka miehet kiroilevat enemmän kuin naiset. Kaikki käsitykset tiettyjen piirteiden kuulumisesta johonkin kielimuotoon, kuten »murteessa x sanotaan y», edustavat tätä metakieltä. Metakieltä 2 ovat puolestaan ne asenteelliset käsitykset, jotka koskevat tiettyjen kielenpiirteiden tai kielimuotojen käyttäjiä. Jos maahanmuuttaja ei ole oppinut puhumaan uuden kotimaansa kieltä täydellisesti ja tämän katsotaan johtuvan muuttajan laiskuudesta, on kysymys metakielen toisesta, syvemmästä tasosta. Vastaavanlainen olisi käsitys, että yleiskielen puhujat ovat älykkäämpiä kuin murteen puhujat. Metakieleen 2 kuuluvat siis kielenkäyttäjien kohdistuvat arvostukset.

1960- ja 1970-luvun sosiolingvistit olivat jossain määrin kiinnostuneita kielellisistä asenteista; niitä pyrittiin selvittämään kyselyin. Kansanlingvistinen tutkimus tähtää syvemmälle: asenteita ei tiedustella suoraan, vaan tätä tietoa kerätään jokamiesten ja -naisten kieltä koskevista havainnoista. Pelkästään sekin, millaisiin piirteisiin tavalliset kielenkäyttäjät kiinnittävät huomiota, on tutkimuksen kannalta mielenkiintoista. Näistä tiedoista on hyötyä tutkittaessa yleiskielistymismuutoksia tai rekisterin vaihtelua. On selvää, että koulutetut lingvistit ovat harjaantuneet havaitsemaan hyvinkin pieniä foneettisia eroja, jotka jäävät tavallisilta kielenkäyttäjiltä huomaamatta. Tämän

vuoksi dialektologien ja ei-lingvistien käsitykset aluemuurteista eivät koskaan täysin vastaa toisiaan. Toisaalta kansanlingvistiikka saattaa paljastaa kielen ja esimerkiksi etnisten stereotyyppien yhteyksiä. Kuinka paljon kuulemamme kieli vaikuttaa asenteisiin, joita meillä on kyseisen kielimuodon puhujia kohtaan? Johtuvatko käsitykset karjalaisten vilkkaudesta tai hämäläisten hitaudesta siitä, että Kaakkois-Suomen

murteet mielletään sisä- ja loppuheittoilmiöidensä vuoksi nopeatempoisiksi ja hämäläismurteet puolestaan hidasrytmisiksi? Vaikka kansanlingvistiikkaa ei ehkä aluksi pidetty kovinkaan vakavasti otettavana, sillä on paikkansa dialektologian ja sosiolingvistiikan kentässä. ■

MARIATTA PALANDER

Sähköposti: marjatta.palander@joensuu.fi

VÄHEMMISTÖKIELEN SORTO JA ELPYMINEN

Birger Winsa *Language attitudes and social identity. Oppression and revival of a minority language in Sweden.* Applied linguistics association of Australia. Occasional paper No 17, 1998. 259 s. ISSN 0155-0640.

Kielellinen diversiteetti, vähemmistökielet ja pienten kielten elvyttäminen ovat viime aikoina tulleet yhä useammin kielitieteellisen tutkimuksen piiriin. Tähän ovat vaikuttaneet monet globaalit kehityskulut, joiden tuloksena toisaalta monet vähemmän käytetyt kielet ovat kuolemassa, mutta toisaalta taas vahvojen ja normitettujen kulttuurikielten puhuma-alueiden laidoilla elävät standardoimattomat varietetit ovat alkaneet vaatia oikeuksiaan omaan identiteettiin ja kulttuuriin. Näitä viimeksi mainittuja on myös meänkieli tai varhemalta nimeltään tornionlaaksonsuomi (tor nedalsfinska, Tornedalen Finnish).¹ Meänkielen tutkija ja aktivisti BIRGER WINSA on julkaissut laajan monografian, jossa hän tarkastelee meänkielen sortoa ja elpymistä. Erityisesti hän kiinnittää huomiota tämän pitkään alistetussa asemassa olleen vähemmistökielen merkitykseen siltä kannalta, miten se on muovannut puhujiensa kielellistä ja kulttuurista identiteettiä. Teos on osa

projektia, jonka johtajia ovat olleet professorit Heikki Paunonen (Tampereen yliopisto) ja Erling Wande (Tukholman yliopisto) ja jota Nordiska samarbetsnämnden för humanistisk forskning on rahoittanut.

PETER MÜHLHÄUSLER on kirjoittanut teokseen pitkähkön esipuheen, jossa hän liittyy Winsan tutkimuksen alan kansainväliseen tieteelliseen diskurssiin. Hän kirjoittaa muun muassa siitä, miten kielellinen moninaisuus aiemmin nähtiin järjestäytymättömän yhteiskunnan piirteinä ja miten tämä toimi assimilaatiopolitiikan ponttimeina. Valtion ja kansakunnan yhtenäisen identiteetin luomiseksi tarvittiin yhtenäinen kieli, jolla oli selvät rajat sekä maantieteellisesti että kielellisesti. Kirjasuomi esimerkiksi on käynyt läpi useitakin kielenohjailun vaiheita, jotka ovat samalla olleet osa suomen kielen ja suomalaisen kulttuurin emansipaatiota. Näin kirjasuomi samoin kuin monet muut virallisen aseman saaneet valtionkielet ovat mitä selvimmin kulttuu-

¹ Tässä esittelyssä käytän rinnakkain nimityksiä meänkieli ja suomi. Winsa itse käyttää englanninkielisissä tekstissään yleensä nimitystä Finnish.

risia tuotteita, artefakteja, joiden rakennusainesten osa on jäänyt syrjään kehityksen päävirrasta. Mühlhäusler käyttää Einar Haugenin termiä kielellinen ekologia, jolla hän tarkoittaa erilaisten kielellisten prosessien — kuten kirjakielistymisen — yhteyttä kulloiseenkin sosiohistorialliseen tilanteeseen. Meänkielen tarina on hänen mukaansa osa sitä globaalia kehitystä, jossa maailman kielten ekologinen tilanne on järjestäytymässä uudelleen.

TUTKIMUKSEN TAUSTAT JA TAVOITTEET

Winsa asettaa tutkimuksensa tavoitteeksi kuvata, miten suomen tai meänkielen asema on muuttunut 1960-luvulta 1990-luvulle. Hän etsii vastausta kysymyksiin, jotka puhuvat meänkieltä ja millaisissa tilanteissa, miten meänkielen käyttö on muuttunut ja miten kielelliset asenteet ovat muuttuneet sitten 1960-luvun. Vertailukohtenaan hänellä on Magdalena Jaakkolan 1973 julkaisema tutkimus, joka myös käsittelee Tornionjokilaakson kielioloja ja kaksikielisyyttä. Tutkittavat kylät ovat tutkimuksissa myös samoja eli Ruotsin Ylitornion keskustaajama Matarenki ja syrjempänä sijaitseva Aapua. Tutkimuksen aineistoksi Birger Winsa ja Taina Hollo ovat äänittäneet vuosina 1991 ja 1992 yhteensä 81:tä eri-ikäistä informanttia. Vuonna 1966 kerättyä materiaalia on 60 informantilta, joten tutkimuksen koko materiaali on peräti 141 haastattelua. 20 informanttia on mukana sekä 1960- että 1990-luvun otoksessa. Tämän tyyppistä sociolingvististä tutkimusta ei ole näin laajana aikaisemmin tehty tietävästi missään. Mukana on myös lingvistinen osuus, jossa seurataan meänkielessä tapahtuneita muutoksia mainittuna aikana. Lingvistisen osuuden kartoittaa professori Heikki Paunonen.

Tehtävänasettelun jälkeen Winsa esitte-

lee kahdessa luvussa Tornionjokilaakson poliittista, etnistä ja lingvististä historiaa. Hän kertoo alueen historian tärkeät käännekohtat luettelomaisesti alkaen aina kivi-kauden asutusoloista. Teoksen tutkimusongelmien ja tehtävänasettelun kannalta keskeistä on Haminan rauha vuonna 1809 ja sen lopputuloksena syntynyt Ruotsin ja Venäjän raja sekä siitä seurannut kielellinen eriytyminen. Ennen tätä rajanvetoa Tornionjokilaakso oli kieleltään ja kulttuuriltaan yhtenäinen alue. Keskeistä kahdensadan vuoden mittaisessa erilliskehityksessä on ollut siirtyminen halveksitusta ja syrjitystä tornionlaaksonsuomesta meänkieleen, joka terminä sisältää uuden kollektiivisen identiteetin ja arvostuksen. Termiä alettiin käyttää jo 1960-luvulla, vaikka vasta myöhemmin se on tullut laajemmin tunnetuksi, erityisesti kahden nimekkään aktivistin eli Matti Kentän ja Bengt Pohjasen ansiosta.

VÄHEMMISTÖKIELI JA SOSIAALISET OLOT

Sekä Suomen että Ruotsin Tornionjokilaakso on ollut työttömyyden vaivaamaa muutotappioaluetta, ja väkiluku onkin vähentynyt huomattavasti 1960-luvulta 1990-luvulle tultaessa. Meänkielen puhujia Winsa arvelee nykyään olevan Ruotsin viidessä pohjoisimmassa kunnassa yhteensä n. 25 000–30 000, ja 15 000–20 000 puhuu kieltä tämän alueen ulkopuolella. Elinkeinoelämän rakenteen muutos on ollut raju. 1960-luvulla vielä reilut 40 % alueen asukkaista sai toimeentulonsa maataloudesta mutta 1990-luvulla esimerkiksi Pajalassa enää 11 %. Suurin työllistäjä koko alueella on nykyään julkinen sektori.

Vähemmistöasemalla on mielenkiintoisia kytköksiä muuhun sosiaaliseen tilanteeseen. Esimerkiksi etelämmäs työnhakuun lähteneistä 47 % puhui parhaimpana kieleenään ruotsia. Enemmistökielisyys siis lisä-

si halua sosiaaliseen muutokseen ja liikkuvuuteen. Myös työttömyys oli meänkielisten keskuudessa selvästi yleisempää kuin ruotsinkielisillä tai yhtä hyvin molempia kieliä taitavilla. Maailmalla on tutkittu paljonkin vähemmistöaseman yhteyttä terveyteen ja muihin sosioekonomisiin seikkoihin. Näiden seikkojen positiivinen korrelaatio näkyy hyvin myös puheena olevien Ruotsin viiden pohjoisimman kunnan tilanteessa: odotuksenmukainen elinikä on lyhempi ja sairastavuus korkeampi kuin muualla Ruotsissa. Mielenkiintoinen Tornionlaakson sosiaalisia oloja koskeva seikka on niin sanottu poikkinainti eli avioituminen valtakunnanrajan yli. Myös tässä heijastuu yleismaailmallisestikin havaittu tilanne enemmistön ja vähemmistön suhteissa. Näissä seka-avioliitoissa vaimo on nimittäin useimmiten vähemmistön edustaja ja mies enemmistön, toisinpäin tilanne on harvinainen.

KOULUTUKSEN KIELI JA KYSYMYS ENSIMMÄISESTÄ, PARHAASTA JA SUJUVIMMASTA KIELESTÄ

Neljännessä luvussa Winsa esittelee meänkielen tai suomen opetusta koulussa. 1960-luvun alkuun saakka ei suomea voinut opiskella lainkaan koulussa. Suhtautuminen meänkieleen on vaihdellut eri aikoina, mutta 1800-luvun lopusta lähtien alueella oli käytössä rajut ruotsalaistamistoimet. Suomen puhumisesta saatettiin jopa rangaista oppilaita koulussa, suomenkielisiä ei pantu samoihin opetusryhmiin ja suomenkieliset lapset koottiin kouluviikon ajaksi niin sanotuille työtuville, jossa he olivat erotettuna kotitaukustaan ja jossa kaikki toiminta oli ruotsinkielistä. Sorto päättyi vasta 1950-luvulla, ja 1960-luvun alkupuolella alettiin opettaa standardisuomea valinnaisena aineena. Tämä sulki kuitenkin oppilailta pääsyn lukioon. Niinpä tätä »mahdollisuutta» käytettiin hyväksi varsin vä-

hän. Vuonna 1970 suomi tuli valinnaiseksi aineeksi, jonka opinnoilla saattoi korvata muita aineita. Saman vuosikymmenen lopussa alettiin opettaa meänkieltä standardisuomen sijasta. Se oli nimittäin oppilaille vierasta, ja oppimistulokset olivat heikkoja. Oppilaat tunsivat myös alemmuutta Suomesta muuttaneiden toveriensa rinnalla, jotka tietysti hallitsivat hyvin standardisuomen. Meänkielen tulo oppiaineeksi oli ensimmäinen askel kohti sitä, että tämä kielimuoto on saanut nyttemmin kielen statuksen ja myös virallisen vähemmistökielen aseman.

Viidennessä luvussa paneudutaan informanttien ensimmäiseen, parhaaseen ja sujuvimpaan kieleen. Näiden merkitys kaksikielisessä yhteisössä on nimittäin toinen kuin yksikielisessä, jossa ne yleensä lankeavat yhteen. Sujuvimpana kielenään pitää aapualaisista suomea 70 % ja matarenkiläisistä 31 %. Parhaimpana kielenään suomea pitävät harvemmat, mikä kertoo selvästi eri kielten työjaosta: ruotsi on koulutuksen ja kaiken julkisen elämän kieli. Suomi puolestaan on tunteiden kieli; 47 % matarenkiläisistä ja peräti 75 % aapualaisista ilmoittaa kiroilevansa suomeksi. Myös jotkut pääsääntöisesti ruotsia käyttävät ilmoittavat kuitenkin kiroilevansa suomeksi, koska suomenkielisillä voimasanoilla tuntuu olevan paremmin tehoa! Winsa esittelee tuloksia yleensä selkein pylväsdiagrammeihin, mutta sivun 69 kuviodien diagrammeissa on samoja värejä käytetty eri funktioissa, ja lisäksi kuviodien 15 ja 16 selitykset eivät näy kunnolla.

Koodinvaihto ja lainaus kielestä toiseen ovat yleisiä. Koodinvaihto tapahtuu usein jopa kesken lauseen, mikä heijastaa käytettyjen kielten oppimista eri tilanteissa. Yksikielisen kanssa keskustellessaan monet meänkieliset ilmoittavat tuntevansa epävarmuutta, koska silloin kielelliseen muotoon pitää kiinnittää enemmän huomio-
▷

ta. Niinpä kaksikieliset ovat esimerkiksi työtovereina suositumpia kuin yksikieliset. Koodinvaihto on erityisen merkityksellinen sosiaalisen identiteetin kannalta. Siinä missä yksikielinen suomalainen helposti pitää koodinvaihtoa tuomittavana ja merkkinä huonosta kielitaidosta, sen hyväksyminen luo meänkieliselle ryhmäidentiteettiä. Samanlaisia havaintoja on tehty myös muualla.

KIELENVAIHTO

Meänkielen kouluaineeksi tulosta ja vähemmistöaseman saavuttamisesta huolimatta kielenvaihto Ruotsin Tornionjokilaaksossa etenee. Tekijä esittelee parin tapauksen avulla kielenvaihdon tyypillisen kaavan. Stina, joka on syntynyt 1952, on oppinut suomen kotonaan, ja hänellä on sujuva kielitaito. Vanhemmat ovat kuitenkin puhuneet hänelle ruotsia, vaikka heidän keskinäinen kielensä olikin suomi. Omille lapsilleen hän on 1970-luvulla puhunut vain ruotsia, koska silloin aktiivisen kaksikielisyyden sijasta vallalla oli vielä käsitys, että monta kieltä lapsen kasvuympäristössä aiheuttaa puolikielisyyttä ja sitä kautta kognitiivisten prosessien vaikeutumista. Stinan paras kieli on suomi, ja hän käyttää sitä päivittäin työssäänkin ja häpeää ruotsinsa vierasta aksenttia.

Eva on syntynyt vuonna 1970, eikä hänen suomensa ole enää kovin sujuvaa. Vanhemmat ovat puhuneet valtaosin ruotsia kotona, mutta suomeakin on jonkin verran käytetty. Eva on myös sitä sukupolvea, jolle kotiseudun suomalainen tausta ei ole enää selvä. Vasta aikuisena hän sanoo tajunneensa, että hän itse asiassa kuuluu ensimmäiseen sukupolveen, joka pääsääntöisesti käyttää ruotsia. Hänen asenteensa suomea ja meänkieltä kohtaan on kuitenkin myönteinen, ja hän ajattelee voivansa panna omat lapsensa koulussa kotikielen opetukseen. Itse hän ei ole opiskellut suomea koulussa.

Samaan aikaan kun väestön kielitaito ja etninen tietoisuus ovat alkaneet rapautua, asenteet kieltä kohtaan ovat siis muuttuneet myönteisemmiksi.

Sukupuoli on myös kielenvaihtoprosessissa mielenkiintoinen muuttuja. Kuten sosiolingvistikirjallisuudessa on moineen otteeseen ehditty todeta, naiset ovat kielellisesti joustavampia kuin miehet ja paitsi omaksuvat helpommin puhekielen uudennoksia myös taipuvat nopeammin kielenvaihtoon. Näin on myös tässä tapauksessa, ja pojilla on tyttöjä parempi meänkielen taito. Yhtenä selityksenä tälle Winsa näkee sen, että miehet toimivat naisia useammin alueen perinteisten elinkeinojen piirissä. Esimerkkeinä hän mainitsee poronhoidon, maanviljelyn, metsätyöt, metsästyksen ja kalastuksen. Meänkieli on se kieli, joka kuvaa näiden toimintojen ympäristöä, ja se on näillä aloilla toimiville miehille tärkeä ryhmäidentiteetin tekijä. Joissakin erityistilanteissa sen merkitys korostuu vielä selvemmin, esimerkkinä Winsa mainitsee hirvijahdin. Tämä näkyy mielenkiintoisella tavalla alueen kielioloissa nykyään siten, että syrjäisiin kyliin jääneet 1960-luvulla syntyneet miehet ovat nyttemmin vaihtaneet kielensä suomeksi, vaikka heille lapsina on puhuttu ruotsia.

Julkisissa tilanteissa, kuten esimerkiksi kaupassa, suomea käytetään paljon. Yli 30-vuotiaat käyttävät sitä nykyään yhtä paljon kuin 1960-luvun vertailututkimus osoittaa. Syynä on varmasti asenteiden muuttuminen myönteisemmäksi meänkieltä kohtaan. Kirkon piirissä suomen käyttö on selvästi vähenemässä, vaikka juuri uskonnollisessa elämässä suomen kieli oli käytössä raskaimmankin sarron aikoina. Viime aikoina Övertorneån ja Ylitornion kunnat ovat kehittäneet yhteistyötään julkisella sektorilla, ja tämä on osaltaan lisännyt kaksikielisyyden kysyntää. Ruotsin ja Suomen EU-jäsenyys on edesauttanut tätä työtä.

KIELITAITO

Kuudes luku käsittelee kielitaitoa. Winsa esittää jälleen pylväsdiagrammein 1960- ja 1990-luvun tilanteen. Informanteilta on kysytty erikseen suomen ymmärtämistä, puhumista, lukemista ja kirjoittamista. Viimeksi mainittu on tietysti kaikkein vaativin kielitaidon mittari, ja suurin osa informanteista ilmoittaa kirjoittavansa suomea joko huonosti tai ei ollenkaan. Vuoden 1991 aineistossa 91 % kaikista oppaista ilmoittaa ymmärtävänsä suomea, mutta vain 28 % osaa mielestään kirjoittaa sitä hyvin tai melko hyvin. Osa ei pystynyt vastaamaan kysymykseen suomen luku- ja kirjoitustaidosta, koska he eivät yksinkertaisesti olleet koskaan taitojaan kokeilleet.

Kaksikielisinä pitää vastaajista itseään 70 %, ja 17 % luonnehtii itseään seka-, puoli- tai yksikieliseksi. Nykyisin virallinen myönteinen asenne meänkieltä kohtaan kasvattaa kaksikieliseksi ilmoittautujien määrää, vaikka nuorten kielitaito saattaa monesti olla vain passiivinen. Vanhemman väestön keskuudessa elää edelleen pelko siitä, että monikielinen ympäristö haittaa lapsen kielellisen kompetenssin kehittymistä.

Oma tärkeä asemansa Ruotsin Tornionlaakson suomen kielen taidon ylläpitämisessä on lestadiolaisuudella, mille Winsa omistaa yhden alaluvun. Lestadiolaisella herätysliikkeellä on vahva asema alueella, ja meänkieltä on luonnehdittu sen lingua sacraksi. Tämä on samalla hyvin tyypillinen esimerkki vähemmistökielen kontekstisidonnaisuudesta ja siitä, miten joillekuille äidinkieli saattaa tiukasti kytkeytyä tiettyyn domeeniin. Nykyään kuitenkin seuroissa käytetään rinnan suomea ja ruotsia kaikissa Tornionlaakson kylissä, ja Winsa arvelee suomen syrjäytyvän parin tulevan vuosikymmenen kuluessa. Lestadiolainen herätysliike on myös pitänyt 1800-luvun raamatunkäännöksessä ja Laestadiuksen

teksteissä. Näin sen piirissä käytetty suomi on varsin arkaistista, ja siksi monet lestadiolaiset eivät hyväksy Bengt Pohjasen meänkielille kääntämiä Markuksen ja Johanneksen (1988, 1994) evankeliumeja, koska niiden kieli tekee heidän mielestään Jumalan sanan huvittavan kuuloiseksi.

KIELELLINEN JA KULTTUURINEN IDENTITEETTI

Ruotsin pitkään jatkunut vähemmistöjä sortava kielipolitiikka on saanut monet tornionlaaksolaiset kieltämään kaksikielisen taustansa ja häpeämään ruotsinsa meänkielistä aksenttia. Peräti 40 % informanteista häpeää taustaansa. Tämä on aiheuttanut sen, että monilla on heikko omanarvontunto ja he suhtautuvat kielteisesti kaikkeen Suomeen ja suomalaisuuteen liittyvään. Winsa siteeraa informanttiansa kommentteja, ja niistä voi lukea paljon pessimismia meänkieleen suhtautumisessa. Monien mielestä kyseessä on pelkkä sekamelska, joidenkin mielestä rajoittunut murre, naurettava kokeilu tai pelkästään vanhojen nostalgia.

Kielellinen identiteetti on kuitenkin muuttunut 1960-luvulta 1990-luvulle selvästi. Vuonna 1966 nimittäin vain 23 % haastatelluista piti itseään suomenkielisenä ja vuonna 1992 jo peräti 49 %. Vastaavasti kaksikielisinä itseään pitävien määrä on vähentynyt 39 %:sta 9 %:iin. Identiteetin vaihtamisen syyksi Winsa arvelee sitä, että meänkieltä on alettu pitää suomesta erillisenä kielenä. Ruotsinkielisiksi identifioituvien määrä on pysynyt lähes samana, eli vuoden 1966 prosenttiluku on 38 ja vuoden 1992 luku 40.

Kulttuurinen tiedostaminen on alkanut 1980-luvulla, ja se on saanut aikaan paljon meänkielistä toimintaa. On harrastajateatteri, kaunokirjallisuutta, radiolähetyksiä, musiikkia ja kouluopetusta. On myös julkaistu kaksi sanakirjaa ja kielioppi. Lisäk-

si vuonna 1981 perustettiin Svenska Tornedalingars Riksförbund – Tornionlaaksolaiset (STR – T) vaalimaan meänkielistä kulttuuria, ja vuonna 1988 perustettiin vielä Tornionlaakson Akadeemi (Meän akateemi), Academia Tornedaliensis. Kaikki tämä on vahvistanut suomea puhuvien vähemmistöidentiteettiä. Noin 30 % sekä Aapuan että Matarengin informanteista ilmoittaakin suhtautumisensa meänkieltä kohtaan muuttuneen viime aikoina myönteisemmäksi.

LOPUKSI

Tornionlaaksolaisia on Ruotsissa kohdeltu milloin kielellisenä, kulttuurisena tai etnisenä vähemmistönä ja milloin taas siirtolaisina, useimmiten kuitenkin tavallisina Ruotsin kansalaisina, joilla ei ole erityisiä oikeuksia. Varhemmin ei myöskään tehty eroa siirtolaisten ja kotoisten vähemmistöjen välillä. Tämän vuoksi esimerkiksi vielä vuonna 1994 valmistuneessa Ruotsin opetusministeriön selvityksessä ruotsinsuomalaisia ja meänkielisiä kohdeltiin yhtenä ryhmänä. Tie yhdeksi tunnustetuksi vähemmistökieliksi ruotsinsuomen, saamen, romanin ja jiddišin rinnalla on ollut pitkä. Tulevaisuus ei ole kuitenkaan vielä turvattu. Winsa toivookin meänkielille lisää taloudellista tukea, muuten hän näkee kielen tulevaisuuden synkkänä. Hän toteaa, että esimerkiksi

saamen kielen tukitoimet ovat laajemmat.

Birger Winsan teos on laaja ja perusteellinen. Rakenteeltaan se ei aina tosin ole kovin selkeä, koska samoja asioita käsitellään monissa luvuissa, ja varsinkin teoksen loppupuolella alkavat toistua jo aiemminkin mainitut asiat. Kirja on kuitenkin tärkeää luettavaa jokaiselle kielen emansipaatiosta ja elvyttämisestä kiinnostuneelle. Se tarjoaa ajankohtaisen ja monipuolisen katsauksen kielen, kulttuurin ja identiteetin monimutkaiseen suhteeseen. Kirja on lingvistien lisäksi terveellistä luettavaa kaikille isosuomalaisille, joiden tietämys rajojemme takana asuvien ja meitä lähellä olevien vähemmistöjen asioista on usein peräti puutteellinen. Erityisen tärkeää luettavaa Winsan teos on ruotsalaisille. On hieno asia, että meänkieliset saavat tämän englanniksi kirjoitetun teoksen kautta asiansa kansainväliseen tietoisuuteen. Tästä lähtien vähemmistökielten puhujien identiteettiä ja emansipaatiopyrkimyksiä esittelevässä kirjallisuudessa varmasti pitkään viitataan Winsan teokseen. ■

HARRI MANTILA

Suomen ja saamen kielen ja logopedian laitos

PL 1000

90014 Oulun yliopisto

KAKSI MURREKIRJAA SAVON MAAKUNNASTA

Marjatta Palander *Savonlinnan seudun murrekirja*. Kotiseudun murrekirjoja 14. SKST 749. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1999. 380 s. ISBN 951-746-111-9.

Aila Mielikäinen *Mikkelin seudun murrekirja*. Kotiseudun murrekirjoja 15. SKST 764. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1999. 352 s. ISBN 951-746-132-1.

Savolaismurteilla on viime vuosina julkaistu monenlaisia painotuotteita — sarjakuvista Kalevalaan ja paikallislehdistä katekismukseen. Asialla ovat enimmäk-

seen olleet kielestä kiinnostuneet maallikot. Innostusta näyttää riittävän myös lukijoiden parissa, ovathan ainakin Asterixit ja uutislehdet käyneet hyvin kaupaksi. Kun kielen-

tutkijoiden suurelle yleisölle suuntaama Kotiseudun murrekirjoja -sarja alkoi ilmestyä 1970-luvulla, murteet eivät olleet vielä muotia. Tilanne on toinen nyt, kun sarjan tuoreimmat osat, Savonlinnan seudun ja Mikkelin seudun murrekirjat, ovat valmistuneet. Otollisempaa julkaisuajankohtaa eivät kirjojen tekijät Marjatta Palander ja Aila Mielikäinen olisi savolaismurteita esitteleville näyttekokoelmilleen voineet toivoa.

Nämä murrekirjat eivät ole kuitenkaan syntyneet meneillään olevan murreinnostuksen huumassa, vaan niitä on suunniteltu ja valmisteltu paljon kauemmin. Kirjojen tekijöillä on takanaan pitkäaikainen kenttä- ja tutkimustyö omilla murrealueillaan: Palanderilla Savonlinnan seudulla ja Mielikäisellä Etelä-Savossa. Perusteellinen taustatyö ja vankka murteentuntemus näkyvät kirjoissa kauttaaltaan laadukkaana toteutuksena. Tekijät kertovat tehneensä myös hyödyllistä yhteistyötä.

USEITA PITÄJIÄ JA KYMMENIÄ KERTOJIA

Useimmat kirjasarjan aiemmista osista ovat keskittyneet yhteen pitäjään. Nyt ilmestyneissä teoksissa murrealueet ovat laajempia. Palanderin kirjassa mukana ovat kaikki Savonlinnan seudun välimurteisiin kuuluvat viisi pitäjää: Savonranta, Enonkoski, Kerimäki, Punkaharju ja Sääminki (nykyinen Savonlinna). Mielikäinen on ottanut kirjaansa neljä pitäjää Etelä-Savon murrealueen ytimeistä: Mikkelin maalaiskunnan, Ristiinan, Anttolan ja Hirvensalmen.

Rakenteeltaan kirjat noudattavat vakiintunutta käytäntöä. Kirjojen pääsisältö koostuu valikoiduista karkeasti litteroiduista murrenäytteistä, jotka on otsikoitu informatiivisesti. Kukin kertoja myös esitellään lyhyesti. Lisäksi on ohjeita lukijalle, katsaukset murteeseen, karttoja sekä sanahakemistot. Kerrontaa elävöittävät kirjoissa

lukuisat vanhat valokuvat. Palander on koonnut murretekstien perään myös puolensataa sanontaa ja sananpartta Savonlinnan seudulta.

Kertojia kirjoissa on tavanomaista enemmän. Mikkelin seudun murrekirjassa näytteitä on 29 ihmisen puheesta, Savonlinnan seudun murrekirjassa peräti 50:n. Mukana on myös muutamia aviopareja, joita on haastateltu samalla kertaa. Murrenäytteistä suuri osa on valikoitu Suomen kielen nauhoitearkiston runsaasta kokoelmasta, mutta tekijöiden omiakin tallenteita on käytetty. Mikkelin seudun murrekirjan kertojista lähes puolet on sellaisia, joita Aila Mielikäinen on itse haastatellut 1960- ja 70-luvuilla kootessaan aineistoa muun muassa Etelä-Savon murteiden äännehistoriaa (1981, 1994) varten. Vaikka myös Marjatta Palander on tehnyt ahkerasti nauhoituksia kenttämatoillaan Savonlinnan seudulla, on hän kelpuuttanut murrekirjaansa näistä 1980-luvulla tekemistään tallennuksista vain muutaman näytteen. Palander kertoo parhaiden tekstien valikoituneen vuosien mitaan siitä aineistosta, jonka avulla hän on tutkinut Savonlinnan seudun välimurteita; tutkimuksen päätulokset on julkaistu monografiana vuonna 1996. Sekä Savonlinnan seudun että Mikkelin seudun murrekirjojen kertojat ovat muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta 1800-luvun lopulla tai vuosisadan vaihteessa syntyneitä.

Täysin eri sukupolvea edustaa Savonlinnan seudun murrekirjan nuorin kertoja, vuonna 1962 syntynyt enonkoskelainen Pasi Heikkinen, jota Erkki Lyytikäinen oli keksinyt haastatella, kun pojan kiireiseltä isoäidiltä olivat jutut jääneet kesken. Pasi Heikkisen puhetta on vuoden 1969 jälkeen tallennettu viidesti, kuuden vuoden välein; hänestä tuli sattumalta ensimmäinen suomalainen murteenpuhija, jonka kielen muuttumista ruvettiin seuraamaan. Jo 7-vuotiaana Pasi puhui isäntämiehen ottein (s. 98):

▷

Vieraat käyp aina töitä pyytämässä meil-tä. Myö ollaa sanottu »ei_j_ook kuh hei-näntekkoo». Myö oltiin nyt jonku aekoo ihar risukossa mut sittel lopetettii ku o, lopetettiin ku ol leimattu ala. Kul lop-pukir risukoimine. Nim mitäs sitä ennee sitter risukoipkaa. Sittem myö alettii, alotettii se kalastaminej ja... Ja ollaam myö aina vieraile, om pitänä käyvär ruiskuttelemassakii. Miula on matkas-sa pitänyp pittees sankkoo.

AIHEIDEN KIRJO

Murrenäytteitä valitessaan Palander ja Mielikäinen ovat pyrkineet monipuolisuuteen. Jo kertojien suuri määrä, tasainen sukupuolijakauma sekä yhtä pitäjää laajempi murrealue tuovat sisältöön runsautta ja vaihtelevuutta. Toimittajat ovat myös tietoisesti halunneet välttää puoduttavien työselostusten toistamista, joten tilaa on jäänyt tavalista enemmän henkisel perinteelle, muun muassa erilaisille tarinoille ja henkilökohtaisille muistoille. Mikkelin Ida Piispanen muistaa karjakkoajastaan Pekolan hovissa kovan työnteon ohella nuorten hauskanpidon:

Mut yhe kerra ni ol torpam miehijä, torpa poikia, ni minut ku rappas lehmällanala! Oikee mitätö ol se poeka iso jätkä no, se tul ku minä juotiv vasikkata ni se tul tekemää kiusoo siihe, minule ja tuota... Se vasikka ku... Minkä nyt kapa pohjaa pikkase jäe sitä maitoa minä viskasi sev varpaile mutta kyllä minäkii arvasil lähteem mut tietyst se ol sekkiiv varana ni että, taekkoo sillo se ot lehmällanna ja se laokas tuoho minun nis-kae! Voe herrane aeka kuitenni! Sit ku sitä nauratti! (S. 82.)

Paikallishistoriaa valottavat merkkihenkilöitä ja paikkoja koskevat muistelmat. Kertomuksissa esiintyy tunnettuja tietäjiä, parantajia, opettajia, kirkonmiehiä ja poliiseja. Kuuluisia ovat omalla tavallaan myös Putkinotkon asukkaat, joista Savonlinnan seudun murrekirjan kertojilla on muistikuivia. Palanderin kirjan paikallisia aiheita

ovat niin ikään kertomukset Kerimäen kirkon ja Rauhalinnan rakentamisesta. Vaikka itse Mikkelin kaupunki ei ole murrealueena Mielikäisen kirjassa mukana, välähdyksiä entisajan kaupunkielämästäkin saadaan markkinoilla kävijöiden ja hotellin keittiöapulaisen silmin.

SELITYKSET LUKIJAN APUNA

Murrekirjojen lukijaa ilahduttavat paitsi tarinoiden rikas sisältö myös niihin liitetyt ymmärtämistä helpottavat selitykset. Oudoimpien, eniten yleiskielestä poikkeavien murre sanojen merkitykset kerrotaan kunkin kertojan tarinoiden perässä. Savonlinnan seudun murrekirjassa selitetään esimerkiksi, että *jommoisen äkinäinen* mies on 'melkoisen tottumaton', *muje* tarkoittaa 'muikkuu' ja *varsin*-sanan merkitys murteessa on 'varmasti'. Mikkelin seudun murrekirjan lukija saa tietää muun muassa, että *tieurtti* tarkoittaa 'polkua, huonoa tietä', *siukka* 'sairasta' ja *sivistäminen* 'huolittelemista, siistimistä'. Kun koko vanha kansankulttuuri alkaa olla nuorille lukijoille vierasta, joutuvat murrekirjojen tekijät entistä enemmän harkitsemaan muunkinlaisten lisäselvitysten antamista. Savonlinnan seudun murrekirjassa selitetään muun muassa, mitkä ovat *rahkeet*, millaista kangasta on *palttina* ja *piikko*, miten *pisteaita* on rakennettu ja miten paljon ovat vanhat pituusmitat *kyynärä* ja *syli*. Mikkelin seudun murrekirjaan Mielikäinen on koonnut henkilötietoluettelon tunnetuimmista tarinoissa mainituista henkilöistä.

MURTEEN MERKINNÄN PERIAATTEITA

Litteroinnissa toimittajat ovat noudattaneet pääosin vakiintuneita periaatteita, mutta joissakin kohdin he ovat tehneet omia ratkaisuja. Mielikäisen mukaan niin karkea

kirjoitusasu, jota sarjan muissa osissa on käytetty, on Etelä-Savon murteiden merkin-tään liikaa yksinkertaistava, koska se peit-tää alleen eräissä savolaispiirteissä esiinty-vän vaihtelun. Poikkeuksellisesti hän onkin päätenyt merkitsemään vaillinaista yleisge-minaatiota puolipitkällä konsonantilla ja lyhytalkuisella geminaatalla: *sopii* ~*sopii* ~*soṗpii* ~*soppii*. Puolikarkean transkription erikoismerkeistä Mielikäinen käyttää myös tavunrajan merkkiä joissakin astevaihtelu-tapauksissa, esimerkiksi *mä₁ellä* (= mä-el-lä, vrt. *mäellä* = mäel-lä). Savolaismurtei-den vaihtelevia piirteitä on niin ikään dif-tonginreduktio, mutta siinä Mielikäinen on Palanderin tavoin päätenyt karkeaan mer-kintään: *aeka* tai *aika*.

TUOTA-PARTIKKELI — SAVOLAISTEN SUOSIMA?

Tekstejä muokatessaan toimittajat ovat olleet hyvin uskollisia kuulemalleen. Puhe on toistettu sanasta sanaan; vain sanojen tapai-luja ja keskenjääneitä sanoja on toisinaan jätetty pois. Luettavuuden parantamiseksi Palander kertoo kuitenkin karsineensa va-rovasti kuuden kertojan näytteistä niissä usein esiintyvää *tuota*-partikkelia. Tätä rat-kaisua jäin miettimään. Vaikka *tuota* ei vie asiaa eteenpäin ja saattaa ärsyttää lukijaa, sen poistaminen merkitsee samalla perik-siantoa autenttisuuden vaatimukselle ja saattaa jopa antaa hieman vääristyneen kuvan puhutun kielen syntaksista. Toden-näköisesti monet *tuota*-partikkelit toimivat puheen jäsentelijöinä, joilla on vakiintu-neet, mutta toistaiseksi tutkimattomat paik-kansa sujuvasanaisenkin kertojan puhees-sa. Niillä voi olla tekemistä myös puheen rytmin kanssa, ja siksi niiden osittainenkin poistaminen on minusta uskaliaista. En ole aivan varma siitäkään, parantavatko pois-tot luettavuutta. Litteroidun murretekstin lukeminen saattaa olla helpointa siten, että

lukee tekstiä joko ääneen tai hiljaa mieles-sään tavoitellen murteen prosodiaa ja ryt-miä niin hyvin kuin sitä tuntee. Tällaiseen hitaaseen savolaismurteen maisteluun *tuota*-partikkelit tuntuvat mielestäni tarpeelli-silta lisukkeilta.

Mielikäinen toteaa kirjassaan (s. 48), että monet kerronnalle tyypilliset piirteet ovat usein yksilöllisiä, kertojakohtaisia. Näin on varmasti myös *tuota*-partikkelin kohdalla, minkä ovat murteenpuhujat itse-kin huomanneet. Palander on merkinnyt Säämingistä muistiin sanonnan *tuota tuota tuokkeroista*, jolla matkitaan *tuota*-sanan käyttäjää (s. 294). Vaikka *tuota*-sanan ylei-syydessä lienee yksilökohtaista vaihtelua, myös alueellisia tendenssejä voi uumoilla. Savonlinnan seudun murrekirjan teksteis-sä *tuota* esiintyy hakemiston mukaan — tehdyistä poistoista huolimatta — yli 600 kertaa. Kiinnostavasti *tuota* on esillä myös Mikkelin seudun murrekirjassa: Mielikäi-nen toteaa sivulla 23, ettei *niin kuin* ole hänen litteroimissaan tarinoissa vielä sam-lainen apusana kuin nykypuhekielessä, vaan »niikuttelun» sijasta murteenpuhujat »tuotattelevat». Onkohan *tuota* erityisesti savolaisten suosima? Partikkelien käytön alueellisia eroja ei ole juuri tutkittu. Silmäys Suomen murteiden taajuussanastoon (Jus-sila ym. 1992), joka on koottu Suomen kie-len näytteitä -sarjan 16 julkaisusta, paljas-taa, että *tuota*-partikkelia esiintyy eniten savolaismurteiden näytteissä (esim. Kerimäen näytteissä se on 12:nneksi yleisin sana); sarjan hämäläismurteiden näytteissä sana sen sijaan on miltei tuntematon.

PUHEEN JAKSOTTELU JA VÄLIMERKIT

Yksi litteroijien ongelmallisimpia tehtäviä on osoittaa puheen jaksottelua välimerkkejä käyttäen. Erityisen hankalaa se on silloin, kun teksteistä pyritään tekemään helposti

luettavia vain kirjakieltä lukemaan tottu-
neille maallikoille siten, että aineisto sovel-
tuu edelleen myös kielentutkimuksen tar-
peisiin. Tällaisia tavoitteita on ymmärtääk-
seni asetettu Kotiseudun murrekirjoja -sar-
jalle. Jokainen murrekirjan tekijä näyttää
ratkaisevan nämä vaikeasti yhteen sovitet-
tavat päämäärät parhaaksi katsomallaan
tavalla, sillä täysin yhtenäistä käytäntöä
karkean transkription välimerkitykseen ei
ole syntynyt.

Niin sanottuun puolikarkeaan merkin-
tätapaan, jota käytetään muun muassa Suo-
men kielen näytteitä -sarjassa, on vakiintu-
nut Terho Itkosen (1972) suosittama foneet-
tinen virkkeytysperiaate, jossa huomiota
kiinnitetään taukoa edeltävään intonaa-
tioon. Pilkulla merkitään niin sanottuja vä-
litaukoja, joiden edellä sävelkulku osoittaa
jatkuvuutta pysyen tasaisena; piste taas toi-
mii ns. lopputauon merkinä, jonka edellä
sävelkulku yleensä laskee. Tämä systeemi
lienee useimpien litteroijien lähtökohtana
myös silloin, kun merkintätapa on karkeam-
paa. Hieman yllättävää onkin, ettei Mieli-
käinen puhu intonaatiosta mitään välimer-
kityksperiaatteita esitellessään. Palander kyl-
lä mainitsee intonaation, mutta toteaa aluk-
si, että pilkulla merkityt välitauot olisivat
yleensä lyhyempiä kuin pisteellä merkityt
lopputauot. Mielikäisen mukaan näin olisi
toisinaan.

Pilkkujen ja pisteiden lisäksi karkeassa
merkintätavassa tekstiin luettavuutta paran-
tamaan käytetään ajatusviivaa ja kolmea
pistettä. Ajatusviivaa Mielikäinen ja Palan-
der käyttävät tavanomaiseen tapaan merkit-
semään yhtenäisen ajatuksen vaihtumista
toiseksi ilman taukoa. Kolmella pisteellä
osoitetaan yleensä takeltelua, empimistä tai
ajatuksen jäämistä kesken, »virkkeen» kat-
keamista. Puolikarkeassa transkriptiossa It-
kosen (1972) suosittama merkintätapa
viimeksi mainituille puheessa melko taval-
lisille lopputauoiksi jääville välitauoille on

pilkku, jota seuraa piste (,.). Mikkelin seu-
dun murrekirjassa kolmea pistettä esiintyy
muunkinlaisten taukojen kohdalla. Mieli-
käinen on päätenyt merkitsemään pisteen
tai pilkun sijasta kolme pistettä usein silloin,
kun tauko sijoittuu pikkusanojen *ja, ni, et*
tai *mut* jälkeen. Kun Mielikäisen mukaan
nämä pikkusanat lopettavat usein selvänkin
ajatuskokonaisuuden, tapausten merkitse-
minen keskenjäämisen ja takeltelun mer-
kiksi vakiintuneella kolmella pisteellä tun-
tuu lukiessa häiritsevältä, jos kyse on täy-
sin sujuvasti etenevästä kerronnasta. Puhe-
kielessähän nämä partikkelit itse hoitavat
kirjakielen välimerkkien tehtävää jäsentäen
puhetta yhdessä prosodian kanssa. Kun Mie-
likäinen ei puhu näidenkään taukojen koh-
dalla edeltävästä intonaatiosta mitään, jää
hieman epäselväksi, minkätyyppisistä tau-
oista näissä kohdin loppujen lopuksi on
kysymys.

MONIPUOLISET MURREKATSAUKSET

Murteiden esittelyluvut ovat kummassakin
kirjassa perusteelliset ja asiantuntevat. Kun
mukana on useita pitäjiä, joiden välillä on
paikoin suurtakin vaihtelua, edes tunnus-
omaisimpien äänne- ja muotorakenteen piir-
teiden esittely ei ole mahtunut muutamaan
sivuun. Palander ja Mielikäinen eivät ole
muutenkaan tyytyneet tähän, vaan laajois-
sa murrekatsauksissaan he esittelevät mo-
nipuolisesti paitsi kielen rakennetta ja siinä
esiintyvää vaihtelua myös murrealueiden
syntyä ja murteiden suhdetta naapurimur-
teisiin. Mikkelin seudun murrekirjassa kat-
saus on sijoitettu ennen murrenäytteitä, joh-
datukseksi lukijalle; Savonlinnan seudun
murrekirjassa tämä osuus on kirjan lopussa.

Murrekatsaukset on kirjoitettu yleista-
juisiksi — tieteellisyydestä tinkimättä. Kie-
litieteen termejä ei vältellä, vaan niitä py-
ritään tarvittaessa selittämään. Sellaisille

lukijoille, joiden tietämyksen alaan eivät kuulu esimerkiksi käsitteet umpitavu, astevaihtelu, heikko aste, klusiili, konsonantivartalo tai johdin, sinänsä helppolukuiset ja sujuvasanaiset murteiden esittelyluvut saatavat paikoitellen olla hieman vaikeatajuisia. Sen sijaan vaikkapa yliopisto-opiskelijoille ja äidinkielen opettajille esitystapa tuntuu hyvin sopivalta. Runsaat esimerkit helpottavat ymmärtämistä. Palander on koonnut katsaukseensa havainnollistavia lause-esimerkkejä sekä murrekirjan teksteistä että omista muistiinpanoistaan.

Helpoimmin suurelle yleisölle avautunevat sanastoa koskevat esittelyt. Palanderin kirjassa sanastoa koskeva luku on laaja, 15-sivuinen, ja siinä esitellään runsaasti myös sellaista sanastoa, jota murrekirjan kertomuksissa ei esiinny. Oman esittelynsä saavat myös lainasanat, joita Savonlinnan seudun murteisiin on saatu eniten venäjistä ja ruotsista. Savolaismurteille tyypillisiä deskriptiivisiä sanoja ja johdoksia esitellään kummassakin kirjassa, samoin sellaisia yleiskielestä tuttuja sanoja, joilla on murteissa eri merkitys. Esimerkiksi *lainata* tunnetaan Savonlinnan seudulla myös merkityksessä 'niellä' ja *puuttua* merkityksessä 'tarttua', Mikkelin seudulla äitiä ja isää nimitetään *vanhuksiksi* eikä *vanhemmiksi*, ja *suku* voi tarkoittaa myös 'vähäistä määrää'.

Palander on laatinut kirjansa loppuun esittelyn myös paikallisesta nimistöstä, joka sanaston lailla kiinnostanee monia lukijoita. Katsauksessa käydään läpi pitäjännimien alkuperää ja murteen vaikutusta paikannimiin. Lisäksi esitellään lyhyesti Savonlinnan seudulle tyypillisiä henkilöiden puhuttelunimiä.

SANAHAKEMISTOT

Murrekirjojen aakkoselliset sanahakemistot ovat laajuudeltaan erilaiset. Mikkelin

seudun murrekirjan hakemistoon on valikoitu noin 2 000 sanaa, joista annetaan muutamia sivuviitteitä; ulkopuolelle on jätetty tavallisimmat, murteelle ja yleiskielelle yhteiset perussanat. Savonlinnan seudun murrekirjan 6 000 hakusanan luettelo sen sijaan on täydellinen käsittäen kaikki murrenäytteissä esiintyvät sanat. Kaikista sanoista kerrotaan esiintymien määrä ja annetaan viitteet esiintymäsivuille; suurtaajuisimmista sanoista sivunumeroita mainitaan valikoiden tai ilmoitetaan vain tapausten määrä. Tällainen sanahakemisto palvelee erityisesti tutkijoita, ja samanlaisia toivoisi kaikkiiin murrenäytekokelmiin. Laajuudesta huolimatta Palanderin murrekirjan hakemisto mahtuu tiiviisti esitettynä noin neljällekymmenelle sivulle. — Pikku puutteita näin laajaan hakemistoon tahtoo jäädä väkisinkin. Itse olisin mielelläni nähnyt hakusanoina enemmän kiteytyneitä partikkeleita. Esimerkiksi sanastokatsauksessa esitellyt adverbit *koville* ('kovasti') ja *rumille* ('nopeasti') löytyvät nyt hakusanoista *kova* ja *ruma*, ja adverbi ja konjunktio *kerran* ja *kerta* on sisällytetty *kerta*-sanan esiintymiin. Myöskään modaalista *totta*-partikkelia ('varmaan, tietenkin') ei ole erotettu *tosi*-sanan esiintymistä.

Täydellisen sanahakemiston tekeminen murreteksteistä on — muun muassa runsaan sananmuotohomonymian takia — varsin työlästä tietokoneaikanakin, joten on ymmärrettävää, etteivät useimmat murrekirjojen tekijät siihen ryhdy. Jo näytteiden valikointi, litterointi ja murre-esittelyjen kirjoittaminen vaativat paljon aikaa ja paneutumista. Kotiseudun murrekirjoja -sarjan julkaisuissa on yleensä toistakymmentä tuntia litteroitua puhetta, jotka on valikoitu kymmenistä, jopa sadoista nauhatunneista. Savonlinnan seudun murrekirjan näytteiden kokonaiskesto on 12 tuntia 20 minuuttia; Mikkelin seudun murrekirjassa puhetta on 16 tuntia.

▷

LOPUKSI

Mikkelin seudun ja Savonlinnan seudun murrekirjojen valmistumista joudutti teki-
joiden mukaan Savon maakunnasta saatu
tuki. Maaherra J. Juhani Kortessalmi koko-
si 1990-luvun alussa toimikunnan edistä-
mään Savosta tehtävien murrekirjojen jul-
kaisemista. Etelä- ja Itä-Savon osalta suun-
nitelmat ovat Mielikäisen ja Palanderin
huolellisen työn ansiosta toteutuneet erin-
omaisesti. Toivottavasti asiantuntevia teki-
jöitä ja taustatukea löytyy myös Kuopion ja
Iisalmen seudun murteita esitteleville teok-
sille. ■

HANNELE FORSBERG

Kotimaisten kielten tutkimuskeskus

Sörnäisten rantatie 25

00500 Helsinki

Sähköposti: *hannele.forsberg@kotus.fi*

LÄHTEET

ITKONEN, TERHO 1972: *Kuoreveden ja Keu-
ruun murretta. Tekstejä ja sandhiseik-
kojen tarkastelua*. Suomi 117:1. Hel-
sinki: Suomalaisen Kirjallisuuden
Seura.

JUSSILA, RAIMO – NIKUNEN, ERJA – RAUTOJA,
SIRKKA 1992: *Suomen murteiden taa-
juusanasto*. Kotimaisten kielten
tutkimuskeskuksen julkaisuja 66.
Helsinki: Vapokustannus.

MIELIKÄINEN, AILA 1981: *Etelä-Savon mur-
teiden äännehistoria. Konsonantit*.
SKST 375. Helsinki: Suomalaisen
Kirjallisuuden Seura.

— 1994: *Etelä-Savon murteiden äänne-
historia II. Vokaalit*. SKST 599. Hel-
sinki: Suomalaisen Kirjallisuuden
Seura.

PALANDER, MARJATTA 1996: *Vaihtelu Savon-
linnan seudun välimurteissa*. SKST
648. Helsinki: Suomalaisen Kirjalli-
suuden Seura.

SUOMEN KIELENTUTKIMUKSEN HISTORIAA

Päiviö Tommila (päätoim.) & **Allan Tiitta** (toimitussiht.) *Suomen tieteen historia 2. Hu-
manistiset ja yhteiskuntatieteet*. (S. 226–295: **Fred Karlsson & Nils Erik Enkvist** *Kieli-
tieteet*.) Helsinki: WSOY 2000. ISBN 951-0-23105-3.

Neliosaiseksi suunnitellun Suomen
tieteen historian komea kakkososa
on ilmestynyt, toistaiseksi ainoana osana.
Tässä otan käsiteltäväksi vain kielitieteitä
koskevan jakson (s. 226–295), jonka ovat
kirjoittaneet Fred Karlsson ja Nils Erik En-
kvist. Kirjan esipuheen mukaan osa kattaa
modernin tieteen nousukauden 1880-luvul-
ta 1900-luvun loppuun.

Kielitieteitä edustava kirjan osa jakau-
tuu kahdeksaan lukuun: 1. Johdanto, 2. Kie-
litieteen tutkimusedellytykset 1900-luvulla,

3. Suomalais-ugrialaisten kielten tutkimus,
4. Indoeurooppalaisten kielten tutkimus, 5.
Ulkoeurooppalaisten kielten tutkimus, 6.
Kielitieteen teoriat ja sovellukset, 7. Kie-
litiede ja yhteiskunta, 8. Kielitiede 2000-lu-
vun kynnyksellä. Käsitellen asioita tässä
järjestyksessä.

Johdannossa käsitellään kielitieteen
jaottelua ja historiallista taustaa (1640–
1900). Johdanto on lyhyt, mutta luo hyvän
pohjan seuraaville jaksoille. Lähinnä seu-
raavassa jaksossa käsitellään aluksi alaan

kuuluvien laitosten ja virkojen perustamista¹. Sellaisia kielentutkimuksen aloja, joilla oli yliopistoissamme vuonna 1986 enemmän kuin kymmenen professuuria, ovat (professuurien lukumäärän mukaisessa järjestyksessä) suomi, englantia, ruotsi ja saksa.

Tärkeä vaihe kielitieteen tutkimusedellytysten luomisessa oli Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen perustaminen vuonna 1976. Kun itse kuuluin komiteaan, jonka mietinnön pohjalta tutkimuskeskus syntyi, voin sanoa, ettei komiteassa silloin uskallettu ajatella näin suureksi kasvavaa laitosta: se on nykyisin työntekijämäärältään kaksi kertaa suurempi kuin maan suurimmat yliopistolliset kielten laitokset. Perustamisvaiheen jälkeen laitokseen on suomen ja ruotsin lisäksi otettu myös saamen ja romanin kielet sekä kuurojen viittomakieli. Totta kai nämä hyvin sopivat tutkimuskeskuksen nimen alle. Laajasti ottaen olisi »koti-maisia kieliä» nyt tarjolla enemmänkin.

Seuraavaksi käsitellään kielitieteellisiä yhdistyksiä. Kirjan mukaan Turkuun 1936 syntynyt Porthan-Seura on »ottanut osaa» Porthanin koottujen teosten julkaisemiseen. Todellisuudessa seura julkaisee yksin (opetusministeriön myöntämien varojen turvin) näitä koottuja teoksia, *Henrici Gabrielis Porthan Opera omnia*. Toistaiseksi on ilmestynyt 10 nidettä, joissa on yhteensä yli 5 000 sivua. Pieni epätarkkuus on myös Suomen Kielen Seuraa koskevissa tiedoissa. Kirjan mukaan se on laajentanut toimintaansa »kaikkiin kansallisiin tieteisiin». Kaipa kansallisiin tieteisiin luetaan myös esimerkiksi Suomen historia, joka ei kuulu mainitun seuran alaan. Kielitieteellisiä kongresseja käsitellään asiallisesti, ja alan sarjajulkaisuista on selkeät taulukot.

Näiden johdattavien lukujen jälkeen seuraavat sitten laajemmat ja varsinaisesti

tutkimusta käsittelevät jaksot. Niistä ensimmäisenä on jakso »Suomalais-ugrilaisten kielten tutkimus», jossa aluksi käsitellään suomen kielen tutkimusta. Alussa otetaan esille Setälän esittämä suuri sanakirjaohjelma. Näiden tieteiden historiaa käsiteltäessä ei juuri ole huomattu, että Porthan oli tavallaan tämän niin kuin monien muidenkin myöhemmin toteutettujen asioiden edelläkävijä. Hän nimittäin suunnitteli sanakirjaa, joka olisi yhdessä sisältänyt kirjakielen sanakirjan, murteiden sanakirjan ja etymologisen sanakirjan, toisin sanoen kaikki muut Setälän ohjelmaan sisältyvät paitsi vanhan kirjasuomen sanakirjan — eihän silloisesta näkökulmasta ollut olemassakaan mitään »vanhaa kirjakieltä» (ks. Ikola 2000: 106). Porthanin tiennäyttäjäys on syytä tämänkin asian yhteydessä muistaa.

Suomen murteiden tutkimusta käsiteltäessä mainitaan 1900-luvun johtavina tutkijoina Martti Rapola, Lauri Kettunen ja Pertti Virtaranta. Lisäksi tässä yhteydessä olisi ollut paikallaan mainita myös heidän edeltäjänsä ja esikuvansakin, *Suomen lounaismurteiden äännehistorian* (1901, 1903) tekijä Heikki Ojansuu. Todella yllättävää on, ettei Ojansuun nimeä mainita koko teoksessa. En liioittele, kun sanon, että kirjassa on tässä kohden ammottava aukko. Ojansuu oli Turun yliopiston ensimmäinen suomen kielen ja sen sukukielten professori ja sitä ennen useita vuosia Helsingin yliopiston suomalaisen filologian apulainen (= apulaisprofessori, nyk. professori). Vaikka hänen professorikautensa ennenaikaisen kuoleman takia jäi lyhyeksi, hän sentään ehti julkaista lounaismurteiden äännehistorian lisäksi monta muutakin tutkimusta, joihin yhä usein viitataan, muun muassa *Mikael Agricolan kielestä* (1909) ja *Itämerensuomalaisten kielten pronominioppia*

¹ Yhden vähäisen virheen huomasi sivulla 229. Suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen professorin virka perustettiin Turun yliopistoon vuonna 1962 eikä 1964.

(1922). Hän kuului myös Virittäjän ahkerimpiin avustajiin (lähes parisataa kirjoitusta).²

Suomen kielen rakenteen ja historian tutkimusta koskevassa jaksossa nostetaan aiheellisesti esiin muun muassa Lauri Hakulisen, Martti Rapolan ja Aarni Penttilän suuret työt. Myös useiden nuorempien tutkijoiden aikaansaannoksista kerrotaan. Heidän joukossaan olisi Terho Itkonen ansainnut enemmän huomiota kuin hän on kirjassa saanut. Käsitykseni mukaan hän kuuluu kaikkien aikojen etevimpiin fennisteihin.

Sivulla 244 sanotaan aivan oikein, että Terho Itkosen aloitteesta perustettiin Muoto-opin arkisto 1967. Samalla sivulla kerrotaan, että Pauli Saukkonen Ouluun tultuaan käynnisti Suomen ensimmäisen laajan atk-pohjaisen korpushankkeen. Molemmat ovat aiheellisia mainintoja, vaikka joudunkin panemaan kysymysmerkin sanojen »Suomen ensimmäisen» perään. Lauseopin arkiston perustamisesta päätettiin nimittäin 1967 samassa valtion humanistisen toimikunnan kanssa solmitussa tutkimussopimuksessa kuin Muoto-opin arkistonkin. Alusta lähtien sijoitettiin Muoto-opin arkisto Helsinkiin ja Lauseopin arkisto Turkuun. Lauseopin arkisto sisältää myös laajan, morfologisesti ja syntaktisesti kooditetun atk-pohjaisen korpuksen. En tiedä, kumman rakentaminen käynnistettiin ensin, Oulun hyvin hyödylliseksi osoittautuneen korpuksen, jossa oli runsaat 400 000 sanaesiintymää (Saukkonen ym. 1979: 16), vai 1967 alkuun pannun Lauseopin arkiston, jonka atk-pohjaisessa korpuksessa on pitkälti toista miljoonaa sanaesiintymää ja jota on hyödynnetty lukuisissa tutkimuksissa ja opintotöissä.

Seuraavaksi teoksessa käsitellään fennougristiikkaa. Mainitaan aivan oikein, että

tieteenalan pohjan loivat A. J. Sjögren, M. A. Castrén sekä August Ahlqvist. Tärkeä virstanpylväs oli tietenkin Otto Donnerin ansiosta tapahtunut Suomalais-ugrilaisen Seuran perustaminen 1883. Seuran tärkeimmäksi tehtäväksi tuli tässä vaiheessa tutkimusmatkojen organisointi. Työ osoittautui tärkeämmäksi kuin silloin osattiin aavistaa: Venäjän vallankumous ja Neuvostoliiton syntyminen johtivat rajojen sulkeutumiseen, niin etteivät tuollaiset matkat vuoden 1917 jälkeen olleet mahdollisiakaan. Tässä yhteydessä muistetaan Heikki Paasonen ja Yrjö Wichmannin laajat tutkimusmatkat ja tärkeät tutkimukset. Kirjassa kerrotaan tietenkin myös nuorgrammaattisesta opista, jonka E. N. Setälä toi Suomeen. Setälän *Yhteissuomalainen äännehistoria* on hänen eniten vaikuttanut kielitieteellinen teoksensa, vaikka hänet ennen kaikkea muistetaan laajasta astevaihteluteoriastaan. Hyvin huomattavan osan elämäntyöstään Setälä teki yhteiskunnallisena vaikuttajana, jollaisena ei hänen vertaistaan ole kielentutkijoidemme joukossa.

Ensimmäinen fennougristiikkaa edustava Suomen Akatemian jäsen oli erityisesti etymologina ansioitunut Y. H. Toivonen. Vuosisadan merkittävimmäksi fennougristiksi arvioidaan aiheellisesti Erkki Itkonen. Tässä yhteydessä haluan omana käsityksenäni mainita, että samaa sukupolvea edustava, Itkosta hieman vanhempi Paavo Ravila itse asiassa olisi kykyjensä ja töidensä tason puolesta asetettava Itkosen rinnalle. Ratkaisevana erona on se, että Itkonen omisti koko elämänsä tieteele, kun taas Ravila jakoi voimiaan monelle taholle, muun muassa yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen. Lauri Posti, Paavo Siro, Aulis J. Joki ja Eeva Kangasmaa-Minn esitellään asiallisesti. Nuoremman polven tutkijoista

² Vuonna 1973, jolloin oli kulunut 100 vuotta Ojansuun syntymästä ja 50 vuotta hänen kuolemastaan, julkaisi Pertti Virtaranta hänestä 23-sivuisen elämäkerran (*Sananjalka* 15; ks. myös Aarni Penttilä 1944).

mainitaan muun muassa Alho Alhoniemi ja Mikko Korhonen, joista jälkimmäisen enenaikainen kuolema oli todella suuri tappio tieteenalalle. Germanisti Jorma Koivulehto on lukuisissa töissään johdattanut suomen kielen lainasanojen tutkimuksen aivan uusille urille. Erityisen tärkeä julkaisu on tietenkin Toivosen, Erkki Itkosen, Joen ja Reino Peltolan työn tuloksena syntynyt *Suomen kielen etymologinen sanakirja* (1955–1981). Tutkimuksen edistyessä se on jo osaksi vanhentunut, ja sen seuraajaksi on 1995–2000 ilmestynyt suppeampi mutta helppokäyttöisempi *Suomen sanojen alkuperä*, päätoimittajana aluksi Erkki Itkonen ja hänen kuoltuaan Ulla-Maija Kulonen.

Valaisevasti esitellään muidenkin tärkeimpien tutkijoiden työtä, mutta tässä tyydyttäköön edellä oleviin kommentteihin.

Indoeurooppalaisten kielten tutkimuksen esittely aloitetaan ruotsin kielestä. 1900-luvun ensimmäinen suuri nordisti oli Hugo Pipping, joka muutenkin oli sukupolvensa monipuolisimpia kielentutkijoita. Hän aloitti uransa varsinaisesti fonetiikan tutkijana, mutta kun Suomessa ei silloin ollut fonetiikan virkoja, Pipping siirtyi pohjoismaisen filologian puolelle ja toimi siten vuodesta 1908 Helsingin yliopiston ruotsin kielen ja kirjallisuuden professorina. Hyvin monipuolinen tutkija oli myös T. E. Karsten, joka syventyi muinaisgermaanien kieleen ja kulttuuriin, suomenruotsin murteisiin, paikannimiin ja suomen kielen germaanisiin lainasanoihin. Vuonna 1943 ilmestyi postuumisti Karstenin pääteesit sisältävä teos *Finnar och germaner*. Åbo Akademin ruotsin kielen professorina oli vuodesta 1928 Hugo Pippingin poika Rolf Pipping, joka antoi teoksissaan suuren arvon Adolf Noreenille ja tutki muun muassa suomen ahkerimman keskiaikaisen kirjailijan Jöns Budden kieltä.

Seuraavaksi kirjassa esitellään romaanisten kielten tutkimusta, josta Suomen

uusfilologisen tutkimuksen perinne alkoi. Täyteen kukoistukseen Suomen romanistikan johdatti Werner Söderhjelm, joka 1894 tuli germaanisen ja romaanisen filologian, sitten romaanisen filologian ja myöhemmin vielä kotimaisen ja yleisen kirjallisuuden professoriksi. Söderhjelmien seuraaja romanistikan professorina oli Axel Wallensköld, hänkin kansainvälisesti arvostettu romanisti. Huomattavin maamme perinteellisen uusfilologian kulta-ajan romanisti edellä mainittujen jälkeen oli Arthur Långfors. Långforsin tutkimusten keskeinen kohde oli 1200-luvun moralisti Gautier de Coinci, jonka tutkimista jatkoivat hänen etevimmät oppilaansa, muun muassa Veikko Väänänen ja Tauno Nurmela, joista jälkimmäinen laajensi tutkimusaluetta italian suuntaan. Hyvin monipuolinen romanisti oli viimeksi mainittuja vanhempi Oiva Johannes Tuulio, jonka tutkimuskohteina olivat kansanlatina, italia, ranska, mutta ennen kaikkea espanja.

Romanistikan jälkeen on vuorossa saksan kielen tutkimus. Kun Helsingin yliopiston germaanisen ja romaanisen filologian oppituoli jaettiin kahtia, tuli germaanisten kielten professoriksi Hugo Suolahti, jonka keskeisin ala oli sanahistoria. Hän oli myös erityisen huomattava hallintomies: ensin yliopiston rehtorina ja sitten lähes kaksi vuosikymmentä kanslerina. Sanastotutkimuksillaan hän loi Suomen germanistikalke pitkäaikaisen perinteen. Erityisesti saksan ranskalaisten lainojen tutkimukseen keskittyi hänen oppilaansa Emil Öhmann, joka oli pari vuosikymmentä Turun yliopiston germaanisen kielitieteen professorina ja sitten vielä Suolahden seuraajana Helsingin yliopiston vastaavassa virassa. Kun itse olin Turussa sivuaineopiskelijana myös Öhmannin oppilas, voin omien kokemusteni perusteella luonnehtia häntä erityisen selkeäksi luennoitsijaksi. Pekka Katara, joka oli Helsingin yliopiston saksalaisen filologian professorina 1938–1952, valitsi varsinaiseksi

erikoisalakseen keskialasaksan ja tuli tunnetuksi myös paljon käytetyn suomalais-saksalaisen sanakirjan tekijänä. Maan nuoremmat germanistit ovat ylläpitäneet keskiajan kielten tutkimusta.

Englannin kielen harrastus tuli Suomesa yleiseksi toisen maailmansodan jälkeen, mutta jo paljon aiemmin se sentään sai jalansijaa yliopistoissa. Helsingin yliopiston ensimmäinen englantilaisen filologian professori (1907–38) Uno Lindelöf on saanut mainetta ennen kaikkea muinaisenglannin pohjoista eli Northumbrian murretta koskevilla töillään. Hänen myöhempi seuraajansa Tauno Mustanoja taas tuli laajalti tunnetuksi ennen kaikkea teoksensa *Middle English Syntax* (1960) ansiosta, joka on kansainvälisesti tunnetuimpia suomalaisen kielentutkijan teoksia. Huomattava anglisti oli niin ikään Y. M. Biese, Turun yliopiston englannin kielen professori vuodesta 1946. Hänen pääteoksensa käsitteli englannin sanaluokkasiirtymiä. Hän kirjoitti myös paljon käytettyjä englannin kouluoppikirjoja. Suomen järjestyksessä toinen englannin professuuri perustettiin Åbo Akademiin 1937. Viran haltijoista omistetaan kirjassa eniten tilaa Nils Erik Enkvistille, jonka tyylipiillisiä teoksia on käännetty eri kielille. Yhdeksi hänen keskeisistä tutkimuskohteistaan tuli tekstilingvistiikka, ja Enkvistin teos *Tekstilingvistiikan peruskäsitteitä* on alan ensimmäisiä oppikirjoja.

Suomen slavistiikan kehitykseen ja sen suosioon oppiaineena ovat paljon vaikuttaneet poliittiset ja kulttuuripoliittiset suhdanteet. Työskennellessäni Upsalan yliopistossa 1950-luvun taitteessa huomioni kiintyi siihen, että slavistiikka oli siellä paljon keskeisempi kielitieteen ala kuin Suomessa, jossa ei alan professuureja ollutkaan muualla kuin Helsingin yliopistossa. Suomen slavistiikan suuri uranuurtaja oli J. J. Mikkola, joka oli Helsingin yliopiston slaavilaisen filologian (ensin ylimääräinen, sitten

varsinainen) professori 1900–1935. Hän tutki ennen kaikkea itämerensuomalaisten ja slaavilaisten kielten välisiä suhteita. Mikokolan työtä niin tutkijana kuin professorinakin jatkoi hänen oppilaansa Jalo Kalima, jonka pääala oli lainasanatutkimus. Kalima ansioitui itämerensuomalaisten kielten balttilaisten lainojen tutkijana. Kansainvälisesti arvostetuimpia suomalaisia slavisteja oli Valentin Kiparsky, jonka tutkimustyöhön heijastui myös funktionaalisen strukturalismin periaate. Vasta 1970-luvulla on venäjän kielen ja yleensä slaavilaisten kielten tutkimus suomessa elpynyt ja saanut useita harjoittajia nuoremmasta polvesta.

Klassisen filologian johtohahmoja 1900-luvun alkuvuosikymmeninä olivat Helsingin yliopiston Rooman kirjallisuuden professori Fridolf Gustafsson ja Kreikan kirjallisuuden professori Ivar A. Heikel. Viimeksi mainitun suurimmat ansiot kreikan, bysantin ja kirkkoisien tutkimuksessa olivat tekstien editoinnissa ja filologisessa käsittelyssä. Åbo Akademin ensimmäinen näitä aloja edustava professori oli Johannes Sundwall, joka julkaisi useita epigrafisia, arkeologisia ja historiallisia töitä. Niihin kielentutkijoihin, joilla on ollut myös näkyvä poliittinen vaikutus, kuuluu Helsingin yliopiston Rooman kirjallisuuden professori Edwin Linkomies, joka oli pääministerinä sotavuosina 1943–44 ja sitten kärsi vankilatuomion ns. sotasyllisyydestä. Pitkällä professorikaudellaan hän julkaisi etupäässä tekstikritiikin ja tulkinnan alaan kuuluvia tutkielmia. Vankila-aikansa jälkeen Linkomies oli vielä Helsingin yliopiston rehtorina ja kanslerina. Henrik Zilliacus, joka oli sota-ajan jälkeen kolme vuosikymmentä Helsingin yliopiston Kreikan kirjallisuuden professorina, oli arvostettu kreikan kielen tutkija ja Suomen papyrustutkimuksen alkuunpanija.

Turun yliopiston klassillisen filologian professori (1964–1986) Heikki Koskennie-

mi on tutkinut muun muassa muinaiskreikkalaisten kirjeiden tyyliä sekä H. G. Porthanin latinankielisiä tutkielmia, joita hän on yhdessä eräiden muiden kanssa julkaissut Porthanin *Opera onnia* -sarjassa. Helsingin yliopiston latinan kielen ja Rooman kirjallisuuden professori Iiro Kajanto on tutkinut henkilönnimien ja piirtokirjoitusten ohella myös renessanssin latinaa ja ennen kaikkea H. G. Porthania.

Indoeurooppalaisten kielten jälkeen kirjassa siirrytään ulkoeurooppalaisten kielten tutkimukseen. Jo 1875 perustettiin Helsingin yliopistoon sanskritin ja vertailevan kielitieteen professorin virka, jonka ensimmäinen haltija oli Otto Donner. Assyriologian uranuurtajaksi Suomessa tuli Knut Tallqvist, joka oli Helsingin yliopiston Itämaiden kirjallisuuden professori 1899–1933. Hän tutki ennen kaikkea assyrialaista ja babylonialaista nimistöä ja leksikologiaa.

M. A. Castrén perusti 1800-luvun puolimaisissa uralistiikan lisäksi altaistiikan. Tämän kielitieteen alan kuuluisuudeksi nousi G. J. Ramstedt, joka teki useita tutkimusmatkoja muun muassa Mongoliaan, Kaukasiaan ja Turkestaniin. Hän oli Helsingin yliopiston altailaisen kielentutkimuksen professori, mutta toimi samaan aikaan myös Suomen asiainhoitajana Tokiossa (1919–29). Hänen korean kielioppinsa (1939) on maailmankuulu ja edelleen Koreassa arvostettu. Hänen pääteoksensa oli postuumisti ilmestynyt *Einführung in die altaische Sprachwissenschaft*, jonka Pentti Aalto toimitti painosta. Aalto oli Helsingin yliopiston vertailevan kielitieteen professori 1958–80. Ramstedtin perinteen jatkajia ovat Suomessa olleet ennen kaikkea Aulis J. Joki ja Martti Räsänen.

Tämän jälkeen kirjassa siirrytään käsittelemään kielitieteen teorioita ja sovelluksia. Suomen ensimmäinen kansainvälises-

ti tunnettu foneetikko oli edellä jo mainittu Hugo Pipping. Helsingin yliopiston ensimmäinen fonetiikan professori oli vuodesta 1924 Frans Äimä³. Hänen seuraajansa virassa oli Antti Sovijärvi (professorina 1940–77). Uusille urille fonetiikan on johdattanut Turun yliopiston fonetiikan professori (1968–97) Kalevi Wiik, joka väitöskirjassaan (1965) vertaili suomen ja englannin vokaalijärjestelmiä toisiinsa, toisaalta fonologisesti, toisaalta akustisin formanttimitauksin.

Yleistä kielitiedettä käsiteltäessä sanotaan aivan oikein: »Paavo Ravila oli ensimmäisiä suomalaisia lingvistejä, joka systemaattisesti seurasi kansainvälisen teoreettisen kielitieteen kehitystä ja välitti tulkinsa siitä suomalaisille kollegoille.» Mainitaan myös se väittely, jonka Ravila ja Paavo Siro kävivät Virittäjässä lauseopin periaatekysymyksistä. Kuten kirjassa sanotaan, modernin lingvistiikan läpimurto Suomessa tapahtui »voittopuolisesti Helsingin ulkopuolella, Jyväskylässä, Turussa ja Tampereella». Sittenkin ovat kyllä Helsingin yliopiston tutkijat antaneet tässäkin mielessä painavan panoksensa, esimerkkinä vaikkapa Auli Hakulisen ja Fred Karlssonin *Nykysuomen lauseoppia* (1979), joka on mainittu toisessa yhteydessä.

Soveltava kielitiede on kielitieteen uusimpia haaraumia. Siihen, että soveltavalla kielitieteellä on Suomen yliopistoissa niin vahva asema, on osaltaan vaikuttanut se, että käytännöllistä vieraiden kielten taitoa edistämään aikanaan perustetut kieliinstituutit liitettiin yliopistoihin. Silloin kun liittäminen vasta oli vireillä, esitin joitakin kriittisiä ajatuksia siitä, miten kieli-instituuttien opetus ja tutkimukset sulautettiin yliopistojen tutkintojärjestelmään (Turun yliopiston rehtorin avajaispuheessa 5.9.1977).

Lopuksi puutun asiaan, jota ei tieteellis-

³ Äimä muuten tutki inarinsaamea, ei siis Inarin saamea, kuten kirjoittajat hieman virheellisesti mainitsevat.

ten teosten arvosteluissa tavallisesti käsitellä: kuvitukseen. Kirjan kielitieteitä käsittelevässä jaksossa on 25 sellaista kuvaa, joissa on yksi tai useampia henkilöitä. Näistä tasan 25 esittää Helsingin yliopistossa palvelleita tai palvelevia henkilöitä. Sellaisia muualla toimineita kielentutkijoita, joiden kuvia lukija jää kaipaamaan, ovat esimerkiksi Jyväskylän kasvatusopillisen korkeakoulun pitkäaikainen suomen kielen professori ja rehtori Aarni Penttilä, joka oli monin tavoin näkyvä fennistiikan edustaja ja ylivoimaisesti suurimman suomen kieliopin tekijä, ja akateemikko Tauno Nurme-la, Turun yliopiston romaanisten kielten professori, rehtori ja kansleri, joka oli julkisuudessa hyvin näkyvä ja tunnettu henkilö. Olisi tietysti muitakin. Tällaisessa teoksessa kuvat palvelevat muutakin tarkoitusta kuin tekstin elävöittämistä.

Suomen tieteen historian kielitieteitä koskeva osuus on edellä mainituista virheis-

tä ja puutteista huolimatta tervetullut yleiskatsaus näiden alojen vaiheisiin maassamme. ■

OSMO IKOLA
Verkatehtaankatu 4
20100 Turku

LÄHTEET

IKOLA, OSMO 2000: Porthan suomalaisen kielentutkimuksen tiennäyttäjänä. – Juha Manninen (toim.), *Porthanin monet kasvot*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

PENTTILÄ, AARNI 1944: *Heikki August Ojansuu*. SUSA 52:3.

SAUKKONEN, PAULI – HAIPUS, MARIJATTA – NIMIKORPI, ANTERO – SULKALA, HELENA 1979: *Suomen kielen taajuussanasto*. Helsinki: WSOY.

TIEDOKSI LUKIJOILLE

Vuoden 2001 alusta Virittäjän toimitussihteeri on Sanna Putkonen, johon saa yhteyden puhelimitse numerosta (09) 191 22394 ja sähköpostitse osoitteesta sanna.putkonen@helsinki.fi. Uutena taloudenhoitajana aloittaa nyt Taija Nieminen, puh. (09) 191 24342 ja sähköposti taija.nieminen@helsinki.fi. Kaikkien toimittajien yhteystiedot ovat sisäkannessa.

Virittäjän tilausmaksulomakkeet on lähetetty Kotikielen Seuran helmikuun jäsenkirjeen mukana. Virittäjän toimituksen kautta tehdyt tilaukset ovat jatkuvia: niitä ei tarvitse uudistaa vuosittain.

Seuraava numero lähetetään vain niille, jotka ovat maksaneet tämän vuoden tilausmaksun.